

חוק לישראל

עריכה שיטתית ועדכנית של המשפט העברי
כיסוד לחקיקה ולפסיקה
על פי סדר חוקי מדינת ישראל

בעריכת נחום רקובר

מחילה בטעות

ברוך כהנא

מורשת המשפט בישראל
ירושלים 2016
יוצא לאור בסיוע משרד החינוך והתרבות
מינהל התרבות

שער שמיני: מחילה בטעות

התוכן

- פרק ראשון : מבוא 3
פרק שני : הכלל שמחילה בטעות בטלה 3
א. כללי 3
ב. טעות בעובדה 5
ג. טעות בדין 6
ד. "לא ידע דמחלי" 7
ה. הרחבת הדין שמחילה בטעות בטלה 10
פרק שלישי : אם לא ברור האם אכן טעה המוחל 10
א. כללי 10
ב. ידיעת המוחל את העובדות ואת ההלכה 13
ג. הקשר הסיבתי בין אי-הידיעה למחילה 19
ד. אי נכונות מחשבתו של המוחל 23
ה. שיטת מהרי"ק 24
פרק רביעי : אם היה יכול לברר ולא בירר 27
פרק חמישי : אם אמר מראש שהוא מוחל גם אם יתברר שהוא טועה 31
פרק שישי : אם מראש לא ידע על כמה הוא מוחל - דבר שאינו קצוב 38
פרק שביעי : אם בשעת המחילה היה מסופק האם יש חיוב 46
פרק שמיני : מקרים שונים 49
א. עם מעשה קניין 49
ב. מוחל שקיבל תמורה 51
ג. טעות בשינוי המצב לאחר המחילה 52
ד. בכתב 54
ה. אם טעה מעצמו ולא הטעו אותו 56
ו. אם נשבע 58
ז. מנהג שהמחילה תקפה 59
ח. אם שידלו אותו למחול 59
ט. אם התברר שהחיוב הנמחל היה גדול משחשב - האם הכל בטל 60
י. בהרשאה להזיק 60
יא. אם הנמחל הסתמך על המחילה לפני שנודעה הטעות 62
יב. תיקון הטעות 63
פרק תשיעי : סיכום 63
נספח : שיטות הראשונים בביאור הסוגיה בתלמוד 64
א. דברי הסוגיה 64
ב. שיטת רש"י : בדרך כלל מחילה בטעות קיימת 64
(1) הצגת השיטה 64
(2) טעם שיטה זו 69
(3) מי שלא ידע שהוא מוחל על חיוב כלשהו 75
ג. שיטת רבנו תם : בדרך כלל מחילה בטעות בטלה 79
ד. שיטת הגאונים 85

פרק ראשון: מבוא

העיקרון שנתקבל במשפט העברי הוא שמחילה שנעשתה בטעות, כמו כל פעולה משפטית שנעשתה בטעות. הדברים אמורים בין בטעות בדיון ובין בטעות שבעובדה, ובפרק שני נביא דוגמאות לטעויות משני הסוגים.

הפוסקים העלו את השאלה, איך ניתן לקבוע שהמחילה אכן נעשתה בטעות: האם די בכך שהמוחל אומר שטעה, או שמא דרושה לכך הוכחה אובייקטיבית? נעסוק בשאלה זו בפרק שלישי.

שאלה נוספת המתעוררת היא לגבי מצב שהמוחל אכן טעה, אך היה יכול למנוע את טעותו על ידי שיברר מראש את המצב העובדתי והדיני. כאן יש מקום לומר שהמחילה תקפה על אף הטעות, כפי שנראה בפרק רביעי.

במשך השנים, כדי למנוע ביטולי מחילה בטענה של טעות, התפתח נוהג לנוסף בשטרי מחילה תניה, שבה המוחל מודיע שהוא מוחל גם אם יתברר שטעה. בפרק חמישי נביא את דברי הפוסקים בדבר תוקפה של תניה זו.

יש מצבים גבוליים שיתכן שהם כלולים בגדר מחילה בטעות. מצב אחד הוא מחילה שאינה קצובה, שבה המוחל אינו יודע את סכום החוב שהוא מוחל, ובכל זאת הוא מוחל עליו; וחוסר הידיעה שלו יכולה להיחשב טעות. מצב אחר של חוסר ידיעה הוא אם יש ספק בדבר קיומה של הזכות. במצבים גבוליים אלה נדון בפרקים שישי ושביעי.

שאלות נוספות בדבר תחולתו של העקרון שמחילה בטעות בטלה, הן במצבים שהמוחל עשה מעשה קנין, או נשבע, או כתב את המחילה; מוחל שטעה מעצמו ולא הוטעה; מוחל שקיבל תמורה; ועוד. הדיונים בשאלות אלה קצרים באופן יחסי, ועל כן נרכז אותם בפרק שמיני.

על אף שההלכה נקבעה שמחילה בטעות בטלה, כאמור, היתה אצל חלק מן הראשונים דעה הפוכה, ולפיה העיקרון היסודי הוא שמחילה בטעות **תקפה**, וזאת לאור מה שנאמר בתלמוד שבחלק מן המקרים יש תוקף למחילה בטעות. בנספח לסעיף זה, נציג את סוגיית התלמוד הנוגעת למחילה בטעות, ואת שיטות הראשונים השונות בביאור הסוגיה.

פרק שני: הכלל שמחילה בטעות בטלה

א. כללי

כפי שנראה בנספח לשער זה, בין הראשונים נתגלעה מחלוקת בשאלה האם יש תוקף למחילה בטעות, וזאת סביב פרשנות הסוגיה התלמודית העוסקת בכך. אולם הכרעת הפוסקים היא שמחילה בטעות בטלה¹, וכך פסק הרמ"א².

¹ רשב"ם, ב"ב קלב ע"א (ד"ה ותעמוד); תוספות כתובות סג ע"ב (ד"ה אבל, בדף הבא); שו"ת מהרי"ם מרוטנברג, דפוס פראג, ס"י תתצ; תרומת הדשן, פסקים וכתבים, ס"י קסו = שו"ת מהרי"ל ס"י קעד; ר' יצחק ב"ר מנחם, בתשובות חכמי צרפת ולותיר, ס"י סב (עמ' 37); כפות תמרים, סוכה לד ע"ב (ד"ה כתבו עוד); שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן צג, עמ' קפב ועמ' קפה, וס"י קע; תומים, יז, ס"יק ח; שו"ת פני יהושע (חנדל), ס"י ט (צג ע"ד); שו"ת אהלי יעקב (קשטרו) ס"י יח דף ל ע"ב, וס"י מג, בסופו; ביאור הגר"א, חו"מ, קכו ס"יק כח; שיירי קרבן, סוטה, פ"ג הי"ד (טז ע"ב); שו"ת יד יצחק (גליק), חלק ב, ס"י קס; שו"ת דברי מלכאל חלק ד ס"י קנה; נתיבות המשפט, צב, ס"יק ב, בסופו.

כמו כן, תוספות, סנהדרין ו ע"א (ד"ה צריכה) ועוד ראשונים (שהבאנו בשער שני), נקטו שפשרה צריכה קנין מפני שהיא כמחילה בטעות, משמע שמחילה בטעות בטלה בדרך כלל.

כפי שנראה בנספח, ג, רבנו תם לומד מן הסוגיה התלמודית שמחילה בטעות בטלה בדרך כלל. וראה הערה 314, עוד שפירשו את הסוגיה כרבנו תם.

שו"ת מהרי"ם מלובלין ס"י ה, פוסק כרבנו תם.

שו"ת מהרי"ט חלק ב חו"מ ס"י מו, פוסק על פי רבנו תם, שיתומים שביקשו את ממון ירושתם מהאפוטרופוסים, והם נתנו להם מעט מהנכסים, והיתומים מחלו להם על כל תביעה נוספת, ואח"כ נודע

הדברים אמורים הן בטעות שבדין, הן בטעות שבעובדה³. להלן נביא דוגמאות אחדות לפסיקה זו, על פי חלוקה זו לטעות שבדין ושבטעות.

ליתומים שאביהם הניח הרבה יותר - מחילתם בטלה, מפני שאילו ידעו שהיו עוד נכסים, לא היו מוחלים, וכאן לא שייך "דליקום בהמנותיה" (ראה ליד ציון הערה 308), ועוד שלא ידע דמחל. בתשובה נוספת, חלק ב, חו"מ, סי' פד, מהרי"ט פוסק על פי רבנו תם, שבפשרה בטעות, אם הנתבע התחיל לפרוע, הוא יכול לחזור בו ולדרוש את החזרת מה שפרע, מפני שרק במכירת דשלבלי"ע אינה מחילה בטעות מפני שאפילו היה המוכר יודע שיוכל לחזור לא היה חוזר, מפני שהוא רוצה ליקום בהמנותיה (ראה ליד ציון הערה 308), והוא גומר בדעתו להקנות, אבל בדרך כלל מחילה בטעות גם אם כבר פרע.

המאור, ב"ב מט ע"א (בדפי הרי"ף), כותב בפשטות שמחילה בטעות בטלה. הוא כותב כך לגבי מי שנתן דרך רבים על דעת שיפסיקו ללכת בדרך אחרת שהיתה בתוך שדהו, ולא הפסיקו. גם מלחמות ה' שם כותב בפשטות שלא מועילה מחילה בטעות בזה (לאמתו של דבר, זאת לא מחילה אלא נתינה). אבל שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ב, ח"א, סי' כא, כותב שמאחר שהג"א (הערה 249) כתב שמחילה בטעות מועילה, א"כ כאן שתיקנו הרבים את הדרך והחזיקו בהילוך, כדברי רשב"ם, ב"ב ק ע"א (ד"ה שהחזיקו), זכו בה אף שבעל הקרקע מחל להם בטעות; ועוד שהריב"ש (הערה 314) אומר שבטעות בדין מועילה מחילה בטעות, וכאן בעל הקרקע חשב שמועיל מה שלקחו בלי רשותו, ולכן המחילה מועילה. גם שו"ת פני יהושע (קראקא), ח"א, חו"מ, סי' ד, כותב שבמיצר שהחזיקו בו רבים, זכו גם אם בעל הקרקע נתן להם בטעות, שחשב שבתמורה יקבל את הדרך הקודמת, או שטעה וחשב שהדרך שנתן אינה שלו.

ירושלמי, כתובות, יא, ב (הובא בשו"ע, אה"ע"ז, צג, ה), אומר שאף שבדרך כלל אלמנה התובעת כתובתה הפסידה מזונות, אבל אם רימו אותה היתומים, כגון שאמרו לה שאדם גדול רוצה לשאת אותה, ומטרתם היתה כדי שתתבע את כתובתה (מתוך ציפייה שלא תזדקק עוד למזונות מהם), יש לה מזונות. שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ה, סי' פח (צג ע"ד), מנמק, שהירושלמי סובר שהטעם שהפסידה מזונות אם תבעה כתובתה הוא מפני שמחלה (מכללא) על מזונותיה, ולכן אם תביעתה נבעה מטעות, המחילה בטלה מפני שהיתה בטעות. הוא מיישב את הירושלמי גם לפי דעת הגהות אשרי (הערה 249), שמחילה בטעות מועילה, שהוא דיבר רק כשנותנים לאחר (כלומר במי שמחל על זכותו לקבל דבר שנמצא ברשותו של החייב), וכאן הנכסים בחזקת האלמנה, כאמור בכתובות צו ע"ב, ולכן מחילתה בטעות אינה מועילה; ואכן במצב שהנכסים אינם בחזקתה (עיי"ש למצב מסוג זה), המחילה תועיל.

עין שו"ת המב"ט, ח"ג, סי' קיא, על נושה שהודה שהחייב פטור, שמפרשים את הודאתו כמחילה (מכללא), אבל במצב מסויים הוא אומר שמה שהודה הנושה הוא מחילה בטעות, והיא בטלה.

תשובות אלה מתאימות לשיטת ר"ת, שהרי הן עוסקות במי שידע שהוא מוחל ואין איסור בדבר, כך שאינן נכנסות בכלל החריגים שגם לפי רש"י המחילה בטלה בהם. ודוחק לומר שהם סברו שרש"י לא דיבר על מחילה רגילה, אלא על הקנאה, שבה עוסקת הסוגיה (ראה בנספח, סוף פסקה א), והיא מועילה מפני שהמקנה רצה להקנות אלא שהיה פגם טכני (כגון דבר שלא בא לעולם), אבל הוא מסכים שמחילה רגילה בטעות בטלה.

פוסקים נוספים שסוברים שמחילה בטעות בטלה, יובאו בהמשך השער, לגבי פרטי הדינים. חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קיח), שו"ת ירך אברהם, ח"ב, סי' סד, ושו"ת עולת שמואל (פלורנטין), חו"מ, סי' לו (צו ע"ב) (ברמז), כותבים שאם המוחל מוחזק, הוא יכול לטעון קי"ל כר"ת.

במחילת חיוב לא ממוני: דברות משה שבת סי' כו הערה פב (עמ' תקיז), כותב שכן שמוחל לאביו על שלא חינך אותו, זו מחילה בטעות, כי אילו ידע את גודל העונש בשמים, לא היה מוחל.

דעה חולקת: כאמור בנספח, ב, רש"י וראשונים נוספים סבורים שמחילה בטעות תקפה, בדרך כלל. נתיבות המשפט, צב, ס"ק ב, בסופו, מעלה אפשרות שחידושי הר"ן, ב"מ ו ע"א (שהובא בשער שלוש עשרה בענין מחילה כללית) סובר שמחילה בטעות תקפה. שו"ת פני משה, ח"א, סי' פא וסי' צו (רמז ע"ב), ר' משה שטילית, בשו"ת זרע אנשים, סי' עא, בסופו, שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' שכא (שבדרך כלל יכול ורק בנידונו לא היה יכול - עיי"ש), שו"ת ירך אברהם ח"ב סי' עג (ק ע"א), שו"ת אם הדרך חו"מ סי' יב, ושו"ת סם חיי, סי' כו (נו ע"ד) וסי' כז (נט ע"א), כותבים שהנמחל יכול לטעון קי"ל כרש"י, שמחילה בטעות תקפה. שו"ת בני אהרן, סי' קו, כתב שר"ת הוא יחידאה. נחל יצחק, סי' צב, ס"ק ו, ענף ב, כותב שמחילה בטעות הוא ספיקא דינא, ואם הנושה תפס הוא יכול לומר קים לי שמחילה בטעות בטלה. שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"ד), כותב שלרוב הפוסקים מחילה בטעות קיימת. אבל יש להעיר שפני משה עצמו, ח"ב, סי' כו (נט ע"ב), כותב שרש"י הוא יחיד בדעתו.

² רמ"א, חו"מ, רמא, ב.

ברכת אברהם (ארלנגר), ב"מ סו ע"ב, עמ' שכח, ומאורות הדף יומי, ב"מ סו ע"ב (כרך ה עמ' רכ), מסביר שהרמ"א פסק כרבנו תם שכלל מחילה בטעות בטלה.

³ אבל גושפנקא דמלכא הלכות חובל ומזיק ח, ו (ד"ה ואבוא היום וד"ה ואל תשיבני), כותב שלרוב הפוסקים, אם הטעות היתה בדין - המחילה תקפה, ורק בטעות בגוף הענין המחילה בטלה. ראה בשמו בהערה 248, וראה בהערה 314 בדעת הריב"ש, על ההבחנה בין טעות בדין לטעות במציאות; וראה הערה 253, שאהל משה כותב שרש"י עושה הבחנה זו.

ב. טעות בעובדה

אם המוחל מחל מתוך מחשבה מסוימת באשר למצב העובדתי, והתברר שטעה, ואילו ידע את האמת, לא היה מוחל - מחילתו בטלה. להלן דוגמאות אחדות לדבר.

רבנו גרשום מאור הגולה⁴ נשאל על יתומה שגרה בבית שהוריש אביה לבניו, והשיאוה אחיה, ונתנו לה סכום מסוים, ובתמורה מחלה להם כל מה שמגיע לה מנכסי אביה מדין "עישור נכסים". האחים ביקשו שתחזיר להם את הבית שלהם שהיא דרה בו, שהשאלו לה, שהרי מחלה להם; והיא טענה שכשמחלה מה שמגיע לה בעישור נכסים, לא התכוונה שתצטרך להחזיר דבר שכבר יש לה. הוא פוסק שזו מחילה בטעות, מפני שלא התכוונה למחול על הבית, ומחילה בטעות אינה מועילה⁵.

הראב"ן⁶ נשאל על תובע שחשב שאין לו עדים, ולכן מחל, ואח"כ מצא עדים; והוא פסק, שהמחילה בטלה מפני שהיתה בטעות⁷.

מהרי"ק⁸ עוסק באחים שירשו את אביהם, ואחד מן האחים התפשר עם שאר האחים שימחל להם על חלקו בירושת אביו תמורת סכום מסוים, וזאת משום שאֶחיו אמרו לו שלא היו נכסים מרובים בעזבונו, והוא סמך על דברי אֶחיו, והתברר שטעה ועזבונו אביו היה גדול יותר; והוא פוסק שזו מחילה בטעות ואינה תקפה.

מהרשד"ם⁹ עוסק בשמעון שנפטר בלי בנים, ובני אחיו ירשו אותו, וכל נכסיו נשארו ביד אשתו; בן אחיו הגדול ראה שהאשה מבזבזת את הממון, ולא היה יכול למנוע זאת, ולכן הוכרח להתפשר עמה, שתתן לו סכום מסוים בעד חלקו וחלק אֶחיו, וכתב לה שטר מחילה מצדו ומצד אחיו הקטן; ואח"כ נודע שהיו בעזבונו יותר נכסים ממה שאמרה האשה. הוא פוסק שהמחילה בטלה מפני שזו מחילה בטעות. הוא לומד דין זה בקל וחומר מנידונו של מהרי"ק: מהרי"ק עסק באח עם אחיו, ושם אפשר היה לומר שגמר בלבו למחול מפני שאחים אינם מקפידים כ"כ זה על זה, ואעפ"כ פסק שהמחילה בטלה, וקל וחומר כאן שהאשה ובני האח זרים זה לזה, וברור שאילו היה הירוש יודע

⁴ שו"ת רבנו גרשום מאור הגולה, סי' נט = תשובות חכמי צרפת ולותיר, סי' צד.

⁵ כך נראית כוונתו, אף שאפשר לפרש שהוא מתכוון לומר שמחילת האחים אינה מועילה.

⁶ ראב"ן, תשובות, סי' ק, הובא בשו"ת מהרי"ם, שערי תשובות, ח"ב, סי' רכח, ובמרדכי סנהדרין סי' תרפ (משם הובא בשו"ת מהרי"ק, שורש פט, ענף ג, בשו"ת מהרי"ל החדשות סי' קצו (ד"ה וממה), בדרכי משה, חו"מ, רמא סי' ד, בשו"ת ר' יעקב לבית הלוי [מהד' שצ"ב] סי' ע, דף קנ ע"א, ובשו"ת תורת חיים, מהרח"ש, ח"א, סי' עה, דף קיט ע"ד).

⁷ גם שו"ת הרשב"א חלק ב סי' קט, עוסק בשמעון שהיה חייב לראובן כסף, ומת ראובן, וכשתבעו בניו את שמעון, כבר, ולכן התפשרו עמו ומחלו לו על חלק מהחוב, ואח"כ מצאו את שטר החוב; ופסק שזה פשרה בטעות, ושהבנים יכולים לחזור בהם ממחילתם.

⁸ שו"ת מהרי"ק, שורש קיא (הובא בבי"י, חו"מ, רעו, מחודש ב, בדרכי משה, חו"מ, רמא, סי' ג, בשו"ת מהרשד"ם, יו"ד, סי' קא, וחוי"מ, סי' מד וסי' קיג [שם הוא כותב שאפשר לסמוך עליו להלכה], בסמ"ע, כה, סי' ל, בשו"ת תורת חיים, מהרח"ש, ח"ב, סי' ג, עמ' פד, בשו"ת מהרי"ם אלשיך, סי' יד, בסופו, בשו"ת בעי חיי, אהע"ז, סי' כ, וחוי"מ, ח"ב, סי' מב, דף מג ע"ד, בשו"ת מהרי"ש הלוי, חו"מ, סי' ג, בשו"ת שערי רחמים, חו"מ, סי' כב, דף מד ע"ב, בשו"ת אדרת אליהו (ריקי) סי' יג, דף לב ע"ג, בנחלת שבעה, סי' כד, בשו"ת פני יהושע (חנדלי) סי' יב, בשו"ת משפטי הלוי, ח"ב, סי' ח, אות טו, בשו"ת משנה הלכות, ח"ז, סי' רנז, בשו"ת שופריה דיעקב, אהע"ז, סי' לג, בשו"ת הון רב, סי' יג, בשו"ת ר' יחיאל בסאן, סי' מה, בשו"ת פני משה, ח"ב, סי' כו, דף מט ע"ג, בשו"ת בני יהודה, סי' מב, דף קה ע"ד, בשו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קע, בשו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' כד, בשו"ת נדיב לב, חלק א, חו"מ, סי' מה, בסופו, בשו"ת מהרי"ט, ח"א, סי' קב, בשו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' י, בבן ידיד, הלכות זכיה, ג, א, דף מט ע"א, בפסקי דין ירושלים כרך ז עמ' שסו, ועיי' ר' אברהם סגרי, מקבציאל גלי' כא עמ' מט).

גם שו"ת חק ומשפט (טולידנו) סי' רכג, כותב שירשת שמחלה על ירושתה והתברר שלא ידעה כמה היתה ירושתה, המחילה בטלה בגלל הטעות, והוא מסתמך על מהרי"ק (בלי לציין מראה מקום).

ראה הערה 22 בשם זרע יעקב, שמצב כזה הוא בגדר "לא ידע דמחלי".

שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' לד, כותב שבכגון זה, גם אם ב"ד עשה שומה בזמן המחילה וקבע שהסכום שקיבל הירוש שקול לשווי חלקו בירושה שמחל, הרי אם התברר שזו טעות ודאית, המחילה בטלה, ואמנם לכתחילה אין בודקים אחרי ב"ד, אבל אם בדקו ומצאו טעות, דינם חוזר.

⁹ שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' שמח (הובא בשו"ת תורת חיים, מהרח"ש, ח"ב, סי' ג, עמ' פד).

שהיו ביד האשה נכסים רבים, לא היה מוחל לה ביודעו שתלך ותינשא לאיש אחר וייהנו שניהם בנכסי דודו, ומה שמחל היה בטעות.

מעשה בראובן ולוי שהיו שותפים בעסק, ועשו הסכם עם מישהו שיתן להם לכרות עצים מיערות שלו, והם יתנו לו כמות מסוימת של עצים. שותפותם נעשתה על תנאי שראובן יפרע חוב מסוים לשמעון, שהיה בעבר שותפם של ראובן ולוי. אבל שמעון תבע את לוי, וראובן אמר ללוי שאין בידו מה לפרוע לשמעון, ולוי אמר לראובן "אני מוחל לך על כל העסק, רק שלם לשמעון", וראובן הסכים. אחר כך נודע ללוי שראובן הטעהו, שבאמת היה לראובן במה לשלם. ר' חיים יוסף עלינבערג¹⁰ פסק שמחילת לוי על חלקו בשותפות בטלה, מפני שזו מחילה בטעות.

ג. טעות בדיון

אם המוחל מחל מתוך מחשבה מסוימת באשר למצב המשפטי, והתברר שטעה, ואילו ידע את האמת, לא היה מוחל - מחילתו בטלה. להלן דוגמאות אחדות לדבר.

מעשה באשה שחלתה והיו לה הוצאות רפואה גדולות, וחששה שבעלה יגרש אותה כדי להיפטר מההוצאות, ולכן מחלה לבעלה על התחייבותו שאם תמות בלי בנים, יפרע סכום מסוים ליורשיה ("הישבון"). המב"ט¹¹ פסק שהמחילה בטלה, מפני שהיא מחילה בטעות, מפני שחשבה שאם יגרשנה יהיה פטור מלשלם את הוצאות רפואתה, ואילו ידעה שגם אם יגרש אותה יהיה חייב לשלם את הוצאות רפואתה, לא היתה מחלתה.

מעשה בראובן ושמעון שהיו שותפים בחכירת הכנסות מסים, והתחילו להפסיד, וחויבו לשלם מכיסם לממשלה על ההפסד. ראובן החליט שאינו רוצה לשלם עוד, אבל שמעון תבע ממנו שימשיך לשלם מכיסו בגלל ההפסד, וראובן פחד שההפסד יצמח עוד, ולכן ראובן מחל לשמעון על הכסף שהוא השקיע בעסק - שהניחו כבטחון אצל הממשלה. אבל האמת היא ששמעון לא זכאי לתבוע ממנו לשלם מכיסו עבור ההפסד, שהרי שותף אינו חייב לשלם לשותפו מכיסו, מעבר לסכום

¹⁰ ר' חיים יוסף עלינבערג, המובא בשו"ת שואל ומשיב, מהדורא א, ח"ג, ס"י קיא.

דוגמאות נוספות לטעות בעובדה: שו"ת הרדב"ז ס"י שסד, שואל, מדוע אשה האומרת על בעלה "איני רוצה לא בו ולא בכתובתי", מפסידה את כתובתה (שו"ע, אהע"ז, עז, ב), הרי היא יכולה לומר "אמרתי זאת רק מפני שחשבת שיגרשני מיד, אבל עתה שאינו רוצה לגרש, אני חוזרת לכתובתי", ומחילתה על כתובתה היא מחילה בטעות? והוא משיב, שמתרים בה בפירוש "אם לא תחזרי, הפסדת את כתובתך", והרי היא יודעת שיתכן שלא יגרש אותה, שהרי איננו יכולים לכופו אותו לתת הגט, ואם בכל זאת עמדה במרדה, היא מראה שהיא מוחלת גם אם לא יגרש אותה, ואין זו מחילה בטעות. הרי שהוא יוצא מתוך נקודת מוצא שמחילה בטעות בטלה, אלא שבמקרה הנידון לא היתה טעות, אלא רצתה למחול גם אם יתברר שלא תתגרש. בבבא בתרא קלב ע"א נאמר שאם אדם נתן את כל נכסיו לאשתו במתנה, הפסידה את כתובתה, מפני שמחלה בכך על שעבוד כתובתה מנכסים אלו, ולכן אם היה חייב כסף, הנושה יכול לגבות מן הנכסים. אבל נ"י ב"ב ס ע"א (בדפי הרי"ף), כותב בשם הריטב"א בשם ר"א ב"ש רבו, שאם התברר שהוא נתן לה כדי להזיק לה, לא הפסידה כתובתה. והובא בשו"ע אהע"ז, קז, ה. ביאור הגר"א אהע"ז, קז, ס"ק יג, מנמק, שזה מחילה בטעות.

בית הלל ס"י יב, סעיף ז (ד"ה הקצה"ח), כותב שנושה **שחשב** שהחייב אינו חייב לו עוד, ולכן כתב שובר, ואח"כ בדק בחשבוניתו ומצא שטעה בחשבונו הראשון - גם אם מתחילה מחל לו בליבו, זו **מחילה בטעות**, שאינה מועילה.

שו"ת משאת משה, ח"א, חו"מ, ס"י סב (קסג ע"ב), עוסק בלווה שפשט את הרגל, ובאמצעות מפשרים הגיע להסדר עם הנושים, שהלווה ישלם לכל הנושים חצי מחובם, והשאר יהיה מחול, ויביאו את שטרותיהם למפשר, שימסרם ללווה אחרי שיפרע חצי; וכל הנושים מסרו את השטרות, ואח"כ התברר שיש ללווה די כסף לשלם הכל. הוא כותב שיש מקום לומר שהמוחל יכול לחזור בו מטעם מחילה בטעות.

שו"ת מכתם לדוד חושן משפט סימן לב, עוסק בציבור שלא חייבו את שמעון במס כי חשבו שאין לו רכוש, והתברר שיש לו רכוש, ופוסק שזו מחילה בטעות והיא בטלה.

בית מאיר אהע"ז, קעח, טו, מסביר את הדין (שו"ע, חו"מ, נו, ב), שאם הלווה פרע למלוה במטבעות לא טובים, המלוה יכול לחזור בו כי אילו ידע שהם פגומים לא היה מקבל אותם (סמ"ע ס"ק ז) - שהוא מפני שמחילה בטעות בטלה.

ערוך השולחן חו"מ, מ, א, כותב שאם אמר לחייב "קבלתי ממך כך וכך על החוב שאתה חייב לי", מפני שהיה סבור שקיבל ממנו והתברר שלא קיבל, זו מחילה בטעות והיא בטלה.

¹¹ שו"ת המב"ט, חלק ג, ס"י צב.

שהשקיע בשותפות¹². אילו ראובן ידע זאת, לא היה מוחל. משום כך, נפסק שזוהי מחילה בטעות, שאינה מועילה¹³.

מעשה ביהודה ואברהם שהיו נשואים לשתי אחיות, וחותנם נפטר, ובנותיו ירשו אותו, והנכסים נשארו ברשות חותנתם. בעת חלוקת נכסי העזבון, מחלו יהודה ואברהם זה לזה על חיובם להישבע זה לזה את שבועת השותפים. למעשה, רק אברהם התעסק בצרכי הבית ולא יהודה, ולכן רק אברהם היה חייב שבועה. אלא שהדיינים פסקו שגם יהודה חייב להישבע שמא חמותו נתנה לו משהו מהנכסים, ולכן יהודה מחל לאברהם על חיובו להישבע כדי שאברהם ימחל לו; אבל אח"כ התבררה האמת, שיהודה לא היה חייב להישבע. לכן נפסק שמחילת יהודה היתה בטעות, ואינה תקפה¹⁴.

ד. "לא ידע דמחל"

סוג מיוחד של מחילה בטעות הוא במצב שהמוחל כלל לא ידע שהנמחל חייב לו. בדרך כלל אין זה מציאותי שאדם ימחל על חוב שאינו יודע שהוא קיים, אבל הדבר ייתכן במחילה מכללא, שהתנהגותו או שתיקתו מלמדת על הכרתו בכך שהזכות שייכת לנמחל. ייתכן גם מחילה מפורשת במצב כזה, שהאדם אומר "אם אתה חייב לי, אני מוחל לך", תוך שהוא בטוח שהלה אינו חייב לו.

מחילה מסוג זה פשוט יותר שהיא בטלה, מבמחילה בטעות רגילה, שבה המוחל יודע שהחוב קיים אלא שהמניע שלו למחילה מקורו בטעות¹⁵.

¹² שו"ע, חו"מ, קעו, ו.

¹³ שו"ת אגודות אזור מדברי, חו"מ, סי' יב אות א.

¹⁴ ר' אפרים לניאדו, בשו"ת רועי ישראל, ח"ג, סי' ג (טז ע"ג).

דוגמאות נוספות לטעות בדין: שו"ת מהרש"ך, ח"ג, סי' כד, ד"ה והשתא (לה ע"ב), פוסק שלא שמחלה לחנוך מפני שחשבה שהדין עמו, המחילה בטלה, שכן יש להניח שטענה בדין, מפני שלא הכל יודעים את הדין.

שו"ת בעי חיי, אהע"ז, סי' כ (לג ע"א), כותב, שבנים של שתי נשים שחלקו בנכסי אביהם שוה בשוה, מפני שלא ידעו שיש דין כתובת בנין דכרין, שלפיו בניה של בעלת הכתובה הגדולה מקבלים יותר בנכסי אביהם - אין בכך מחילה על כבי"ד, שהרי זה מחילה בטעות (לא ידע דמחל!) שאינה מחילה. אבל שו"ת דברי ריבות סי' תי, כותב על מקרה כזה שאם חלקו שוה בשוה, זו מחילה, ואינו מעלה את הטענה שהמחילה היתה בטעות; ובעי חיי כותב שהוא מבטל את דעתו מפני דעת דברי ריבות. כנראה, דברי ריבות סובר שזה לא מחילה בטעות מפני שזה דין ידוע. וראה הערה 199, שישרי לב מביא את בעי חיי כאן כאומר שמועילה מחילה בטעות בכתב; ואולי הבין שדברי ריבות אומר שהמחילה מועילה מפני שהיתה בכתב (אך דחוק לומר כך שהרי המחילה היתה רק מכללא, מעצם זה שחלקו שווה שווה).

שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא, חו"מ, סימן לב, בסופו (הובא בשו"ת בית שלמה (דרימר) או"ח ח"ב סי' קט אות ד, ובפד"ר, כרך ה עמ' 211, וכרך טו עמ' 187), כותב שאשה שמחלה על כתובתה כדי שבעלה יגרש אותה, ונמצא שהגט פסול, המחילה בטלה מטעם מחילה בטעות (ראה על דבריו בהערה 189). פד"ר כרך ה, עמ' 235, לומד מדבריו שיבמה שמחלה על הכתובה על מנת שהיבם יחלוץ מיד, והיבם סירב, המחילה בטלה. שו"ת הרי בשמים חלק א סימן סב, עוסק במי שמחל על "חזקת אורנדא" מפני שהמשכיר העלה את דמי השכירות, וכותב שהמחילה בטלה כי אילו ידע שמן הדין המשכיר לא היה יכול להוסיף דמי שכירות, לא היה מוחל לו, א"כ זו מחילה בטעות.

שו"ת פרי תבואה, סי' י (יג ע"ד), עוסק במשכיר שמחל לשוכר בגלל טענתו שנתאנה בסכום השכירות, אבל אילו ידע את הדין שאין אונאה בשכירות קרקע, לא היה מוחל (שו"ע, חו"מ, רכז, לב); והוא פוסק שהמחילה בטלה בגלל הטעות.

גן נעול כפתור ד פרח ט (כ ע"ב), מסביר את מש"כ מרדכי, ב"ק, סימן ק (ראה חוק לישראל, שומרים, סעיף 14, מילואים להערה 22), שמלוה אינו יכול לומר ללווה שההלוואה תהפוך לעסקא, שהלווה יהיה פטור מאונס על חצי הסכום ויתן למלווה חצי מהרווחים - טעמו כי דיבור אינו מועיל להפוך הלוואה לעסקא, לכן אינו יכול לקבל את הרווחים מטעם איסור ריבית, וממילא מה שמחל על חיוב אונס הוא מחילה בטעות, שלא ידע שלא יקבל את הרווחים. וראה שער תשיעי, בשם ב"ח ודברי חיים, שהמחילה בטלה כי מניחים שלא מחל בלב שלם.

שו"ת ויען דוד (וייס) ח"ב סי' רמד, אות ב, כותב שהמקדש במלווה, שאינה מקודשת, לא נמחל החוב של האשה למקדש. נראה שהטעם הוא שהמקדש התכוון למחול על החוב רק אם תתקדש לו בזה, וזו מחילה בטעות.

¹⁵ ראה בנספח, ליד ציון הערה 289, שגם רש"י, הסובר שבדרך כלל מחילה בטעות תקפה, מסכים שאם "לא ידע דמחל", המחילה בטלה.

להלן דוגמאות אחדות למחילה מסוג זה.

מהרשד"ם¹⁶ נשאל על אשה שראתה שהאפוטרופוס שלה נותן מממונה לפלוני, ושתקה; ופסק שאף ששתיקתה היא מחילה מכללא, מחילתה בטלה כי חשבה שנתגלה לאפוטרופוס שהממון אינו שלה אלא של בעל דינה, וזו היתה טעות.

ר' חיים שבת¹⁷ עוסק בראובן שעשה צוואת שכיב מרע, שבה נתן חלק מנכסיו לאחיו יהודה, ויורשתו לאה מחלה ליהודה על זכותה; ואח"כ התברר שראובן היה צריך לעשות קנין בצוואה, מפני שהיה כתוב בה "מעתי", ולא עשה קנין, כך שהצוואה בטלה; ולא טוענת שמה שמחלה ליהודה היה בטעות, מפני שחשבה שהצוואה היתה כדין. הוא פוסק שהמחילה בטלה מפני שזה בגדר "לא ידע דמחל", שכן לאה חשבה שאין לה זכות בנכסים, מפני שחשבה שהם של יהודה לפי הצוואה, ולא היתה לה סיבה לחשוש שהצוואה בטלה, ורק אח"כ נודע לה שהצוואה בטלה והנכסים שלה.

מקור נוסף מהתלמוד עקרון זה, הוא בב"מ מ ע"א, ששם נאמר שאח שהשקיע בהשבת נכסי עזבון אביו, לפני חלוקתו בין האחים, יש לכל האחים חלק בשבח, מפני שמניחים שהוא מחל לאחים על הוצאותיו; אבל אם לא ידע שיש לו אחים, והתברר שיש לו אח, אין לאותו אח חלק בשבח כי אין מחילה אם לא ידע הנושה על החוב.

נתיבות המשפט, יז, ס"ק א, כותב שאם לא ידע שמחל, אינו מחול. שו"ת ר"ב אנגיל, סי' נג (סט ע"ג), מעלה סברה לגבי נידונו, שנוכל ללמוד ממנה נקודה חשובה למצבים אחרים שלא ידע דמחל: הוא פוסק שמי שמחל לבעל דינו במסגרת פשרה, ואח"כ נזכר שהיו עוד חובות שלא היו לעיני המפשרים - זה יותר גרוע מלא ידע דמחל, אלא החובות ההם בכלל לא נכללו במחילה. נוכל להרחיב את דבריו, שבחלק מהמקרים שלא ידע דמחל, אפשר לומר שהמחילה בכלל לא חלה, מפני שהתייחסה לחיובים אחרים ולא לחיוב זה. כמוכח, הדברים אמורים רק במצבים שהנמחל היה חייב חיובים אחדים לאותו נושה.

יש להעיר שאונאה פחות משתות נחשבת מחולה, ואין אומרים שהמחילה בטלה כי "לא ידע דמחל" (בניגוד לאונאה יותר מששית, שסה נאמר בתלמוד שאף ששתק, המחילה בטלה כי לא ידע דמחל - ראה הערה 290), כי יש אומדנא מטבע האדם שאדם מוחל על זה, ואינו נובע משתיקתו על המקרה המסוים.

בדבר הרשות: ר' אברהם יצחקי, בשו"ת זרע אברהם (יצחקי) חו"מ סי' ג (סד ע"ב), כותב שהחסרון ש"לא ידע דמחל" שייך רק במתנה עמשכ"ב, כדמוכח מתוס' כתובות פג ע"ב (ד"ה קסבר), שכתבו שמועיל תנאי שבעל לא יזכה בפירות נכסי אשתו כי לא שכיח שיש לה פירות ולכן חכמים לא עשו חיזוק לדבריהם (תקנת חכמים שהפירות לבעל) שייחשב מתנה עמשכ"ב, וזאת אף ששם לא ידע דמחל. נראה שכוונתו היא ששם אינו יודע כמה פירות יהיו - "לא ידע מאי דמחיל". גם מהרש"א, כתובות פד ע"א (הובא בחקרי לב מהדו"ב חו"מ סי' יב, דף ר ע"ב), כותב שהחסרון ש"לא ידע דמחל" שייך רק במתנה עמשכ"ב. גם הפלאה קונטרס אחרון סימן סט, ס"ק ז, כותב שסברת לא ידע דמחל מועילה רק במקום ששייך שחכמים עשו חיזוק חיזוק לדבריהם, שתנאי לא יוכל להפקיע אותם, ולכן בעל יכול להסתלק מירושת אשתו כשהיא ארוסה (ראה שער רביעי), אף שזה בגדר לא ידע דמחל (ראה ליד ציון הערה 161), מפני שלפני הנישואין לא עשו חיזוק לדבריהם; והוא כותב שזו גם דעת לבוש, חו"מ, רכז, כא, הכותב שאין מועילה מחילה על אונאה כי הוא תנאי על מה שכתוב בתורה, ולא היה די בנימוק שלא ידע דמחל. ר"מ חיון, שם סי' ד (עא ע"ג), דוחה את דברי ר"א יצחקי על פי מה שכתב (ראה הערה 179) שלדעת תוס', אם המוחל מסופק, נחשב ידע דמחל. חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קיט) דוחה את דברי ר"א יצחקי, שהרי דברי הגמרא בב"מ נא, שמחילה לא מועילה אם "לא ידע דמחל", הם גם לפי הצד שמועיל תנאי במש"כ בתורה. אבל חקרי לב עצמו, מהדו"ב חו"מ סי' יב (רא ע"א), מדייק מנימוקי יוסף ב"מ לא ע"א (בדפי הרי"ף), ומח"י הריטב"א הישנים ב"מ נא ע"א, שלא ידע דמחל שייך רק במקום שהוא מתנה עמשכ"ב. דרך המלך (רבי), הלכות נדרים, דף נד ע"ב, מוכיח מחידושי הרמב"ן, כתובות פג ע"ב, שאם לא ידע ומחל, לא מועיל גם במקום שלא שייך לומר שהוא מתנה עמשכ"ב אלא גם בדבר הרשות, כי אינו גומר בדעתו למחול; והוא מביא ראיה לכך (בדף נד ע"ג) גם מבי"מ סז ע"א (עיי"ש). כך הבין גם שו"ת מהרי"ט, ח"א, סי' קכב (ד"ה ויתר), המובא בהערה 126, כפי שמעיר ר"א יצחקי.

סוג מיוחד של מחילה בטעות, שדומה למי שלא ידע דמחל, הוא מי שלא התכוון בכלל למחול: שו"ת הרדב"ז סי' רצא (הובא בשו"ת ר"ב אשכנזי, סי' לג, עמ' רמט), כותב שמי שנקט לשון מחילה, ולא התכוון למחול, זו מחילה בטעות, כי אילו ידע שזה לשון מחילה לא היה אומר כך. גם כאן ברור שהמחילה בטלה גם לשיטת רש"י.

¹⁶ שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' שכא.

¹⁷ שו"ת תורת חיים (מהר"ש), ח"ב, סי' ג (עמ' פד-פה).

ר' חיים עשאל¹⁸ כותב שמי שמחל לחייב מפני שחשב שלא היה לו רכוש אלא מה ששילם לו בעד חובו, ולא יוכל לפרוע עוד, ונמצא שלא מחל לו כלום, שהרי בלאו הכי לא היה יכול לפרוע, ואח"כ התברר שבאותו זמן היו לו עוד נכסים - הוא בגדר "לא ידע דמחל", ולכן המחילה בטלה.

נתיבות המשפט¹⁹ כותב שמי שתובע את חברו בדין, והיה יכול לתבוע יותר אלא שלא ידע שמגיע לו יותר מזה בדין, ובכך מחל על ההפרש - מחילתו בטלה מפני ש"לא ידע דמחל", שלא ידע שממון זה שביד חברו שייך לו.

ר' יצחק אלחנן ספקטור²⁰ כותב שמי שמחל לחברו על כל תביעותיו, ואח"כ נזכר שהלה היה חייב לו חוב אחד שלא זכר בשעת המחילה, חוב זה אינו מחול, כי הוא בגדר "לא ידע דמחל".

מעשה בחבר מושב שיתופי שנודע לו שרשויות המס עומדות לקנוס את המושב בסכום גדול, ולכן הודיע לוועד המושב שהוא מתפטר מחברותו במושב, כדי שלא יצטרך להשתתף בתשלום הקנס, והוועד קיבל את התפטרותו. נפסק שמה שהסכים הוועד שיתפטר ובכך יופטר מחלקו בתשלום הקנס, זו מחילה בטעות, מפני שאילו ידע הוועד על הקנס, לא היה נותן לחבר להתפטר, ומחילה בטעות בטלה²¹. בדוגמה זו, המוחלים כלל לא ידעו שיש קנס, וממילא לא ידעו שבקבלת ההתפטרות הם מוחלים לו על חוב כלשהו.

שאלה שחוזרת אצל פוסקים רבים היא של שותפים שחילקו ביניהם את הנכסים המשותפים (או אחים שחילקו ביניהם את ירושת אביהם), ומחלו זה לזה על כל תביעה, ואחר כך התברר שהיתה טעות כלשהי בחלוקה; ואחדים מן הפוסקים רואים זאת כמצב ש"לא ידע דחל", כיון שמי שמחל חשב שהחלוקה היתה צודקת, ושהוא קיבל את כל המגיע לו, ולכן מחילתו בטלה²².

¹⁸ שו"ת סם חיי, סי' כז (נט ע"ג).

¹⁹ נתיבות המשפט, יז, ס"ק א.

²⁰ נחל יצחק, סי' צב, ס"ק ו, ענף ב. הוא כותב שמטעם זה, המחילה בטלה גם לשיטת רש"י.

²¹ שו"ת משפטי הלוי, ח"ב, סי' ח, אות טו.

²² שו"ת משפטים ישרים, חסון, סי' ס (סג ע"א), עוסק באחים שחלקו את ירושת אביהם ומחלו זה לזה על תביעות נוספות, והתברר שהגיע לאחד מהם יותר משקיבל; והוא פוסק שהמחילה אינה מועילה מפני שהבן לא ידע כמה הניח אביו, וחשב שאינו מוחל כלום, וזה כמו אונאה, שנחשבת "לא ידע דמחל" (בי"מ נא ע"ב). גם ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' סו, עוסק בכגון זה, ונוקט שהמחיל בטלה כי לא ידע דמחל.

שו"ת סם חיי, סי' כז (נט ע"ב) כותב שבנידונו של שו"ת פני משה, ח"ב, סי' כו, שהמוחל חשב ששותפו הוציא רק שמונת אלפים, ואת זה החזיר לו, ואח"כ מחל, ואח"כ התברר שהשותף הוציא יותר מזה, ואכן היה חייב למוחל - זה בגדר לא ידע דמחל, שהרי כשמחל חשב שאינו מוחל על שום חוב, ולכן המחילה בטלה.

שו"ת אהלי תם, סי' י, עוסק במתעסק ומקבל עיסקא שחלקו ביניהם את הסחורה, ונותן העיסקא כתב למתעסק שטר מחילה, והתברר שהמתעסק רימה אותו ע"י הערכה שקרית של הנכסים, ולקח יותר מהמגיע לו, והוא כותב שזה בגדר לא ידע דמחל, ולכן גם לרש"י, המחילה בטלה.

שו"ת תורת משה (שבת) חו"מ סי' יח (עמ' קכ), עוסק בשמעון שמחל לראובן שותפו משום ששמעון לא ידע שראובן החזיק בחלק מממון השותפות, אלא שראובן הציג עצמו כעני, ושמעון סבר שזו אמת; והוא כותב שנחשב לא ידע דמחל.

מחנה אפרים, הלכות שותפות, סי' ד, כותב ששותפים שחלקו, ואח"כ התברר שלפני החלוקה אחד מהם הכניס לממון השותפות כסף פרטי שלו בטעות - מחילתו בטלה, שהרי הגהות אשרי (הערה 249) כתב שאם חשב שזה ממון של חברו ולכן נתן לו, אין זו אפילו מחילה בטעות, וכך כאן שחשב שממון זה שייך בחלקו לשמעון, מפני שחשב שהשותפות חלה על כל עסקיו, אי"כ אין כאן מחילה.

שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"ד), עוסק בירוש שמחל לאחיו על חלקו בירושה תמורת סכום מסוים, והתברר שטעה בהערכת חלקו בירושה (כנידונו של מהרי"ק, הערה 8), וכותב שהמחילה בטלה גם לשיטת רש"י, כי זה בגדר "לא ידע דמחל" שבו מודה רש"י, כי חשב שהאח לא היה חייב לו, ולכן מחל.

פוסקים נוספים שפסקו לגבי נידונם, שהמחילה בטלה מפני שלא ידע דמחל:

חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכו), בהגהה מבן המחבר, כותב שבנידונו המחילה בטלה מפני שהתברר שמראש המוחל לא שם לב לסכום שחסר מהקרן, ולכן אין כאן אפילו מחילה בטעות.

ראה גם הערה 1, שמהרי"ט סי' מו, פסק בנידונו שהמחילה בטלה מפני שלא ידע שמחל.

מאירי קידושין ו ע"ב (ד"ה המקדש במלוה), מביא דעה שאם אשה נתנה למלוה ריבית קצוצה, ואחר כך אמר לה "הרי את מקדשת לי בדינר זה של ריבית שאני מחזיר לך", אינה מקודשת, ואף שהמקדש אשה בדבר שגזל ממנה, מקודשת, כי הסכמתה להתקדש מוכיחה שמחלה לו על הגזילה, זה משום שידוע לכל שגזלן צריך להחזיר את הגזל, ולכן הסכמתה להתקדש מוכיחה שמחלה לו, אבל לא הכל יודעים שהמלווה

ה. הרחבת הדין שמחילה בטעות בטלה

מחילה בטעות בטלה לא רק אם מחל על החוב לגמרי, אלא גם אם מחל רק מחילה חלקית, כגון שלא יוכל לגבות את חובו מנכס מסוים של החייב - גם מחילה זו בטלה אם היתה בטעות.²³

במחילה בטעות, גם אם כבר גבה הנמחל חוב שכנגד, שהמוחל היה חייב לו, יכול המוחל להוציא מידו את מה שגבה הנמחל, מפני שהחובות מתקזזים כיון שהמחילה בטלה.²⁴

מי שהסתלק מנכס בטעות, כל הפירות שצמחו מהנכס מזמן הסתלקותו עד גילוי הטעות - שייכים לו.²⁵

במחילה בטעות, המוחל שטעה רשאי לחזור בו, ואין בכך משום "מחוסר אמנה".²⁶

פרק שלישי: אם לא ברור האם אכן טעה המוחל

א. כללי

כבר הגאונים כתבו, שמחילה בטעות בטלה רק אם מוכח הדבר שהיתה טעות.²⁷

חייב להחזיר ריבית, והיא חושבת שהמלוה נתן לו משלו, וזה מחילה בטעות, כי באמת לא נתן לה כלום משלו. למעשה זה בגדר "לא ידעה דמחלה", כי היא לא ידעה שהוא חייב לה משהו.

רמב"ם, הלכות מכירה, כט, יז (הובא בחוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 373), כותב שצעיר פחות מבת עשרים, שמכר נכסים שירש, שהדין הוא שאין תוקף למכר, אבל אם עבר הצעיר את גיל עשרים ושתק, זכה הקונה. שו"ת מהרא"ל (צינץ) חו"מ סי' מא אות ה, כותב שטעמו הוא שבשתיקתו הראה שמחל, ולכן אם חשב שהמקח קיים, לא מועילה השתיקה כי לא ידע שמחל.

²³ ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת לחמי תודה, סי' יא (עה ע"א). יצוין שגם רשב"ם, ב"ב קלב ע"א (ד"ה ותעמוד), מזכיר את הדין שמחילה בטעות בטלה, אף שהוא עוסק באשה שלא מחלה על כתובתה לגמרי אלא רק על זכותה לגבות את הכתובה מנכסים מסויימים של הבעל. ראה שער חמש עשרה, בענין מחילת על שעבוד נכסים, בלי למחול על החוב.

²⁴ ר' מלאכי הכהן, שם (בדף עה ע"ד). הוא מצייין שכך כתבו מישרים נתיב טו ח"ג, שו"ת מהרי"ט ח"ב חו"מ סי' פד, ושו"ת דברי ריבוב סי' שעו.

²⁵ שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' י.

²⁶ שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' שמח (הובא בשו"ת אדרת אליהו (ריקי) סי' יג, דף לג ע"ג).

גם שו"ת מהר"ם מינץ, סי' ו, כותב על נידונו שמי שמחל בטעות רשאי לחזור בו מהמחילה, ואינם נחשב שחוזר בדבריו (כלומר, שייחשב "מחוסר אמנה").

שו"ת דברי שלום (קרויז), חלק ג, סי' קצז, עוסק בראובן שתבע משמעון 5000, ושמעון כפר, ומינו את לוי כמפטר; ואח"כ ראובן אמר ללוי שהוא מוכן להסתפק ב-2500, ולוי הלך לשמעון ושמעון אמר שהוא לתת 3000. הוא כותב שהתובע אינו יכול לחזור בו ממחילתו, משום מחוסר אמנה, כמו שרמ"א, חו"מ, רד, יא, כותב שבמכר, גם אם עלה השער, אסור לחזור בו גם אם לא עשה קנין, משום מחוסר אמנה. דבריו אינם ברורים, שהרי לפני כן כתב שאף שאילו ידע ששמעון מוכן לתת 3000, היה דורש 3000 ולא היה מוחל 2500, מחילתו תקפה על אף הטעות, ע"פ ריב"ש (הערה 314) שכתב שבטעות בדין המחילה תקפה (וזה עצמו לא מובן, שהרי כאן זו טעות במציאות ולא בדין); ואם כן, היה צריך לומר שהמחילה תקפה כיון שמחילה אינה צריכה קנין, והמידה של "מחוסר אמנה" שייכת רק בדבר שצריך קנין ולא נעשה לגביו קנין.

²⁷ תשובות הגאונים (הרכבי), סי' שמב (הובא בטור, חו"מ, קנד, לח, ומשם בסמ"ע, רמא, ס"ק י, בשו"ת מהריט"ץ החדשות, סימן צג, עמ' קפג, וסי' קע, ובשו"ת אבן שתייה סי' עה, דף פט ע"ד). ראה בפרק על שיטת הגאונים, ליד ציון הערה 327.

כך כתבו גם: שו"ת פני יהושע (קראקא), ח"א, חו"מ, סי' ד (שהמחילה בטלה רק אם המוחל מביא ראיה שטעה); שו"ת נבחר מכסף חו"מ סי' קטו (שרק אם יש ראיה גמורה שטעה המוחל, מחילתו בטלה); שו"ת מפי אהרן, חו"מ, סי' יב (סא ע"ב); ערוך השלחן, חו"מ, רמא, ו (שאם לא מוכח בבירור שהוא טעות, אלא שיתכן שאילו ידע לא היה מוחל, המחילה תקפה).

שו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' ד (פט ע"ד), מוצא הקבלה לדין זה במה שכתב ט"ז, יו"ד, רלב, ס"ק טז, שמי שנשבע שלא יעשה דבר פלוני מפני שחשב שזה איסור גדול ואח"כ נודע לו שאינו איסור גדול, שבועתו בטלה מטעם טעות, אבל זאת רק אם בשעה שנשבע אמר שהוא נשבע מפני שזה איסור חמור.

הרשב"א, בתשובה המובאת ב"ח חו"מ, רמא, מחודש ב, לומד מהדין שמועילה תפיסה בדשלבל"ע מטעם מחילה בטעות (ראה ליד ציון הערה 236), שמי שאומר "אני מוחל לך על מה שתטול מנכסי", והלה תפס -

תפיסתו מועילה. סמ"ע, רמא, ס"ק י (הובא בשו"ת שער אפרים, ס"י קלא), מסביר שגם אם המחילה היתה בטעות, היא מועילה משום שלא ברור שהיה בטעות.

מקור נוסף: שו"ת הרי"ף, מהד' לייטר, ס"י קכד = שו"ת הרי"ף, דפוס בילגוריי, ס"י קמד = גנזי קדם ח"ד ס"י ח עמ' 39 = תשובות הגאונים אסף (תרפ"ז) ס"י קב, הובא בעיטור, פשרה (עה ע"ג) (ומשם הובא בב"י, חו"מ, כה, מחודש ז, ובכסף משנה, הלכות סנהדרין, ו, ה, ברמ"א, חו"מ, כה, ה [שהובא במשכנות יעקב, חו"מ, ס"י ז], ובשו"ת פני יהושע (חנדלי) ס"י יב), כותב שמי שנתחייב שבועה, ועשה פשרה כדי להיפטר מהשבועה, ואח"כ התברר שלא היה חייב שבועה, הפשרה בטלה, מפני שהיתה בטעות; אבל אם בזמן עשיית הפשרה לא הזכיר את השבועה, הפשרה קיימת, גם אם מצא ראייה אח"כ, מפני שיתכן שהיה מוחל גם אילו ידע על הראייה, שהרי אדם עשוי למחול על שלו כדי לחסוך את ההתדיינות (על תשובתו ראה ליד ציון הערה 86). שו"ת משפטים ישרים (חסון), ס"י ס (סג ע"ב), מנמק, שמאחר שהתפשרו סתם, יש להניח שהתפשרו על הכל, ויד התובע על התחונה, מפני שהמע"ה (בהערה 314 הבאנו שהגר"א נימק את הרי"ף על פי שיטת רבנו תם). שו"ת עזרת ישראל ס"י לד (ד"ה וגדולה), לומד משם שמחילה בטעות בטלה רק אם גילה דעתו מראש לגבי סיבת המחילה. שו"ת תקפו של יוסף ח"ב ס"י י וסי' קא, מסביר ששם צריך גילוי דעת שהתפשר בגלל השבועה, כי אין אומדנא דמוכח שלולא חיוב השבועה לא היה מתפשר, כי גם בלי זה דרך אדם להתפשר אם אין ראייה לטובתו, כדי להשקיט את הריב; ובסי' קא הוסיף, שגם אם אינו חייב שבועה, אפשר להטיל עליו חרם סתם, ואדם עשוי להתפשר כדי לא יטילו עליו חרם סתם.

שו"ת בית אפרים, חו"מ ס"י ס (ד"ה ומ"ש הש"ך) (הובא בשו"ת מהרש"ם, חלק ה, ס"י כב), כותב שלפי הרי"ף, אם **הזכיר** את ענין השבועה בשעת הפשרה, אף אם לא אמר בפירוש שהוא מתפשר בגלל השבועה, המחילה בטלה בגלל הטעות.

הבחנות שונות: שו"ת מהרש"ם, חלק ה, ס"י כב, כותב שמה שצריך גילוי דעת הוא רק בפשרה, שיש ספק זכות לזה כמו לזה, ויש סיכוי שירוויח משהו ע"י הפשרה, אבל במקום שאינו זוכה כלום בפשרה אלא מפסיד בביורו מכפי זכותו בדין תורה, אין זה פשרה אלא מחילה ממש, כמ"ש בשו"ת מהר"יט ח"ב חו"מ ס"י צח ובתיבות המשפט, רה ס"ק ט (ראה בשמו בהערה 86), והיא בטלה גם אם כשמחל לא הזכיר מדוע הוא מוחל.

גם שו"ת מהרשד"ם חו"מ ס"י קטז (הובא בשו"ת בעי חיי, חו"מ, ח"א, ס"י קנט, דף קפח ע"ד, ובשו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, ס"י טו, דף סז ע"ד, סח ע"א), עושה הבחנה בין מחילה רגילה לפשרה, שפשרה בטעות בטלה רק אם היה גילוי דעת, כדברי העיטור, משום שהתובע כבר חשב לתבוע את חברו, והנתבע כבר ראה שתובעים ממנו, ובכל זאת עשו קנין על הפשרה, וזה מראה שכל אחד מהם גמר בדעתו לבטל את דעתו ולתלותו ביד המפשר, מתוך מחשבה "כיון שחברי שם עצמו ביד המפשר, גם אני כן", ומתוך כך הוא גומר בדעתו ומקנה לשכנגדו, ולכן אינו יכול לטעון שטעה (אם לא היה גילוי דעת); אבל במחילה רגילה, בלי ב"ד ומפשרים, אין להניח שימחל אדם על ממונו בכדי, במקום שקרוב לודאי שלא ידע המוחל שהיה יכול לתבוע, ולכן הוא נאמן אם הוא אומר שטעה, כמו שכתב מהר"יט (ליד ציון הערה 90); וגם בפשרה, אם הדין הטעה את בעל הדין בין בשוגג בין במזיד (המקרה שבשו"ת הרי"ף, הערה 210), ברור שזו הסיבה שהתרחצה בעל הדין לעשות פשרה, ולכן זו פשרה בטעות ובטלה גם בלי גילוי דעת. בדומה הסביר חכם אחד בתשובתו במהרשד"ם שם, שפשרה בטעות אינה בטלה מצד שהמוחל לא ידע שהדין עמו (אח"כ היה גילוי דעת, כדברי העיטור), שהרי תמיד הדין עם אחד מהם ותמיד יוכל לטעון שאילו היה יודע שהדין כמותו לא היה עושה פשרה, וא"כ שום פשרה לא תתקיים; אלא ודאי, גם אם הדין כאחד מהם, כל אחד חושש אולי לא יצא זכאי בדין, ומוכן למחול גם אם יתברר שהדין עמו, ויותר קל לתלות שהוא מוכן למחול משום כך מלומר שטעה בדין (וסברה זאת לא שייכת במחילה רגילה). שניהם כתבו כך בתשובה לחכם אחר (שתשובתו מובאת בתחילת ס"י קטז), שאמר שאפילו פשרה בטלה אם צד אחד לא ידע שהדין עמו ולכן התפשר. שו"ת איש מצליח ח"א חו"מ ס"י א, כותב שלדעת מהרשד"ם, אם פתח בעשיית פשרה, והתברר שהדין עמו, הפשרה בטלה מפני שיש לתלות שהסכים להתפשר רק משום שחשב שהדין לגמרי עם חברו, אבל אם כבר נתן את לבו לתבוע את חברו, כך שהוא יודע שיתכן שהדין עמו, ומישהו שכנע אותו להתפשר, העובדה שעשה קנין על הפשרה מוכיחה שהתכוון לקבל את החלטת המפשר גם אם יתברר שהדין עמו, ואינו יכול לטעון שזה היה טעות; אבל אם התברר שטעה במציאות, שנודע הסכום אחרי הפשרה, המחילה בטלה גם אם היתה ע"י אמצעי, שלא כהבנת דבר משה (שם) בדעת מהרשד"ם.

שו"ת נופת צופים, חו"מ, ס"י כח, עושה הבחנה דומה: במקרה של הרי"ף (הערה 210), שהדין אמר לבעל דין בטעות שהוא חייב שבועה, ולכן התפשר, הפשרה בטלה גם אם לא גילה דעתו שהוא מתפשר בגלל השבועה, מפני שברור שזו סיבת הפשרה; ומה שכתב הרי"ף שהפשרה בטלה רק אם היה גילוי דעת - הוא במצב שבאמת היה חייב שבועה לפי הראיות שהיו אז, וידע זאת מעצמו, והדין לא אמר לו זאת, ועשה פשרה כדי שלא יצטרך להישבע, ואח"כ מצאו ראיות שלפיהן היה פטור משבועה (שאילו במצב של טעות הדין, בהכרח מדובר שהדין אמר לו שהוא חייב שבועה), ובזה הפשרה בטלה רק אם היה גילוי דעת שהתפשר בגלל השבועה, מפני שמעצם המעשה אין הוכחה שזו סיבת הפשרה, כיון שהדין לא הזכיר לו את השבועה; וגם במקרה כזה, שהדין לא טעה, הרי אם הדין חייב אותו שבועה ובגלל זה התפשר ואח"כ נתגלתה ראייה חדשה ולפיה אינו חייב שבועה, זה פשרה בטעות, אף בלי גילוי דעת, מפני שברור שהתפשרו מפני שב"ד חייב אותו שבועה. והוא כותב באופן כללי, שרק מי שהביא עדים או אומדנות שמוכיחות היטב שלא ידע על

מקור אחר בראשונים לעיקרון זה הוא בתשובת מהר"ם מרוטנבורג²⁸. הוא עוסק באשה שמחלה לבעלה על שיעבוד כתובתה, ואח"כ ביקשה לבטל את מחילתה בטענה שהיתה בטעות, שהיא מחלה מתוך מחשבה שתוכל לגבות חובות שאנשים היו חייבים לה, והתברר שהחובות הללו מקולקלים ואינה יכולה לגבותם. הוא פוסק שבכל זאת המחילה מועילה, ולא משנה מה חשבה בלבה, שהרי "דברים שבלב אינם דברים" אם אין גילוי דעת²⁹, ומאחר שלא אמרה בפירוש שהיא מוחלת על דעת זה, המחילה אינה מחילה בטעות.

מדבריו עולה שהסיבה שהמחילה קיימת אם לא מוכח שטעה, היא מפני שגם אם טעה, טעותו היא "דברים שבלב" שאין מתחשבים בהם³⁰. רק אם מוכח שמחל מתוך טעות, המחילה בטלה גם אם לא אמר בפירוש שהוא מוחל על דעת שהמצב הוא כך וכך, משום שאם ברור לכל שזאת היתה כוונתו, אין זה בגדר "דברים שבלב" אלא "דברים שבלבו ובלב כל אדם", שמתחשבים בהם.

מדברי הגאונים ומדברי מהר"ם עולה שאין כאן שאלה סובייקטיבית של נאמנות, האם המוחל נאמן לומר שטעה, אלא גם אם נאמן לו שטעה, מחילתו קיימת, מפני שאלו דברים שבלב. רק אם מבחינה אובייקטיבית ברור שטעה, המחילה בטלה, משום שאלו "דברים שבלבו ובלב כל אדם"; ולכן בכל מקרה עלינו לבחון בחינה אובייקטיבית, האם הנסיבות מלמדות שטעה, או לאו.

טעם נוסף הוא שמן הסתם אדם אינו מוחל בלי לבדוק היטב בחשבוניתו³¹.

טעם נוסף הוא לפי הכלל שהמוציא מחברו עליו הראיה, והרי הנמחל מוחזק, וכדי שהמוחל יוכל להוציא ממנו בטענה שהמחילה היתה בטעות, עליו להוכיח זאת³². ואף שהאומר "הלויתני ואיני יודע אם פרעתיך" חייב, מפני שבוודאי התחייב ויש ספק האם נפטר, וגם כאן, הרי ודאי שהיה חיוב, וספק האם התובע מחל כראוי - אין זה דומה, כי ב"איני יודע אם פרעתיך", הנתבע הודה בהלוואה ואיננו יודעים כלל על פרעון, ולכן אף שהוא מוחזק, חייב לשלם, אבל כאן אנחנו יודעים על מחילה, ורק לא יודעים אם מחל מחמת שטעה והיא מחילה בטעות³³. נימוק נוסף לגבי מי שטוען שמחל עקב טעות בדין, הוא שחזקה שאנשים יודעים הלכה, ואיננו יכול לומר "טעיתי בדין", ולכן זה לא כמו "איני יודע אם פרעתיך", שהרי יש ודאי מחילה³⁴.

הראיה בשעת הפשרה, הפשרה בטלה מטעם טעות כשמתגלה הראיה, אבל אם ספק האם ידע על ראיות אלה בשעת הפשרה, מספק המחילה תקפה מטעם המע"ה.

שו"ת ר"ב אנגיל, סי' נג (סט ע"ג), מוכיח מתוספות גיטין יד ע"א (ד"ה ולא פש), שאדם אינו נאמן לומר שטעה כשמחל; אבל בנידונו פסק שהמוחל נאמן לומר שטעה ולא ידע על חובות נוספים שבעל דינו היה חייב לו, מפני שחובות אלו לא היו רשומים בפנקסו אלא בפנקסו של החייב, והוא לא היה יכול לזכור אותם. כנה"ג, חו"מ, מהדו"ב, סי' יב, הגהב"י אות יד (הובא בשו"ת דבר משה ח"ג סי' טו, דף סח ע"ג), כותב שהמוחל אינו נאמן לומר שטעה.

דיני ממונות ח"ג ש"ג פ"א הערה 13 כותב בשם שו"ת מים חיים, סי' יג, שאם הדברים מוכיחים שהתכוון למחול, אינו נאמן לטעון אח"כ שטעה בחשבון, ושלא בדק בחשבוניתו לפני כן.

²⁸ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג) סי' רמט. הוא אינו מזכיר את הגאונים.

²⁹ הוא מוסיף שבנדונו, קלקול החובות התחיל זמן ארוך לפני כן, ולכן היתה צריכה לומר בפירוש באותה שעה שהיא מוחלת על דעת שתוכל לגבות את החובות.

³⁰ נימוק זה נמצא גם בדברי הגאונים, ליד ציון הערה 334.

בפשטות, גם אם המחילה עצמה אינה מפורשת אלא מכללא, אינה יכולה להתבטל ע"י טעות של דברים שבלב (היינו, שאינה מוכחת), שהרי המחילה עצמה היא "דברים שבלב כל אדם" (שאם לא כן, פשוט שלא היה לה תוקף). אבל ישועות יעקב, אהע"ז, קא, סי' ג, נוקט שבמחילה מכללא מכוח שתיקת הנושה, אם המשמעות היא ששתיקתו מוכיחה שמחל בפה, אין מבטלים את המחילה בשל טעות שאינה ברורה, כי אלו דברים שבלב, שאינם יכולים לעקור מעשה שעשה, אבל אם המשמעות היא ששתיקתו מוכיחה רק שגמר בלבד למחול, המחילה בטלה אם ייתכן שטעה, כי דברים שבלב יכולים לבטל דבר אחר שבלב; ומסקנתו היא כצד הראשון - ראה בשמו בשער אחת עשרה.

³¹ שו"ת ר"ב אנגיל, סי' נג (סט ע"ג).

³² שו"ת בני יהודה, סי' מב (קז ע"ב); שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' כג.

³³ שו"ת מהריב"ל, ח"ב, סי' עג.

³⁴ מהריב"ל שם. אבל יש להעיר שנימוק זה אינו שייך בטעות עובדתית.

כדי שיהיה ברור שהמחילה היתה בטעות, צריכים להתקיים שלושה תנאים: א) שיהיה ברור³⁵ שלא ידע המוחל בשעת המחילה עובדה מסוימת או דין מסוים, והוא טוען שאילו ידע אותם לא היה מוחל. ב) שיהיה ברור³⁶ שיש קשר סיבתי בין אי הידיעה למחילה - שאילו ידע עובדה זו או דין זה, לא היה מוחל. ג) שיהיה ברור³⁷ שמה שחשב בשעת המחילה (וברור שחשב כך, כאמור) אינו נכון מבחינה עובדתית או הלכתית. רק בהתקיים שלושה תנאים אלו, המחילה בטלה בגלל הטעות. אבל אם חסר אחד משלושת התנאים, המחילה קיימת.

בתשובת הגאון³⁸, נפסק שהמחילה קיימת משום ששני התנאים הראשונים לא התקיימו: ייתכן שידע מראש את ההלכה שאין לאחיו זכות מעבר בשדה, ואפילו לא ידע, ייתכן שגם אילו ידע, היה מוחל. בתשובת מהר"ם, התנאי השני לא התקיים.

בהמשך נדון בשלושת התנאים הללו.

ב. ידיעת המוחל את העובדות ואת ההלכה

רוב דיוני הפוסקים בעניין זה הם ביחס לתנאי הראשון, ונפתח בהם.

עיקרון אחד בעניין זה הוא, שאם הנמחל לא ידע את העובדה הרלוונטית, זו אינדיקציה שגם המוחל לא ידע, והמחילה היתה מתוך טעות, והיא בטלה. עיקרון זה מופיע כבר בסוגיית רב ענן³⁹, שם נאמר שמן הסתם, השכן שסייע לרב ענן לבנות את הגדר ביניהם, לא ידע שהגדר נמצאת בתוך השטח שלו, כמו שרב ענן לא ידע זאת.

מהר"ק⁴⁰ מציין שבגלל עיקרון זה, מניחים שהמוחל באותו מעשה לא ידע אף שמסתמא היה צריך לדעת מה מקומו המקורי של הגדר, אלא נחשב מוכח שלא ידע את האמת, וזו מחילה בטעות.

עיקרון זה משמש גם בתשובה של הרשב"ם⁴¹. הוא נשאל על אדם שהתחיל לבנות על גבי החומה המפסיקה בינו לבין שכנו, ולאחר זמן מסוים שכנו טען שהבנייה מזיקה לחומה שלו, והבונה טען "בשלי בניתי", מפני שסבר שחצי החומה שלו, וסבר שאם חציה שלו הוא רשאי לבנות על גביה;

³⁵ לכל אדם הצופה מן הצד - על פי מהר"ם הנ"ל.

³⁶ לכל, כנ"ל.

³⁷ לכל, כנ"ל.

תנאי רביעי (שהוא פשוט) הוא שאכן המצב האמיתי היה שונה ממה שחשב המוחל. שו"ת מהריט"ץ, סי' ריג (ד"ה איברא), עוסק בשותפים, יעקב ויוסף, שחילקו את השותפות ביניהם, ומחלו זה לזה על כל תביעה הדדית; ואח"כ יעקב טען שמחילתו היתה בטעות, מפני שהיו ברשות יוסף הרבה מנכסי השותפות שלא לקח בחשבון בשעת החלוקה. הוא פוסק שאין זו מחילה בטעות, מפני שיוסף יכול לטעון שיעקב לא טעה, אלא באמת באותם הימים היה ליוסף רק כסף מועט, ורק אחר שחלקו הרויח הרבה; כלומר, מה שחשב המוחל לא היה שונה מהמצב האמיתי.

³⁸ ליד ציון הערה 334.

³⁹ ליד ציון הערה 288. העקרון הובא משם בשו"ת מהר"ק, שורש קנה, ובשו"ת פרי השדה ח"א סי' ה, לעניינים אחרים.

⁴⁰ שו"ת מהר"ק, שורש קיא (הובא בשו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' קטז). גם שו"ת מהריב"ל, ח"ב, סי' עג (הובא בשו"ת מהר"ם די בוטון סי' יח, דף לד ע"א), מסביר שאף שהיה ספק אם ידע השכן, מכל מקום רגליים לדבר שלא ידע, כפי שרב ענן לא ידע, ולכן זו מחילה בטעות.

ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת לחמי תודה, סי' יא (עה ע"א) (הובא בשו"ת פני יצחק, אבולפיה, ח"ב, סי' ט, דף נב ע"ג), משתמש בעיקרון זה לגבי נידונו: אהרן ושמואל עשו פשרה לגבי תביעות הדדיות, ותביעות אהרן היו במסגרת שותפות שהיתה לו עם אחרים; ואח"כ תבע אהרן את שמואל על סמך שטר חוב שהיה לו באופן אישי (לא כחלק מהשותפות) על לוי, וטען שזה לא כלול במחילות שבפשרה, מפני שהפשרה היתה רק לגבי תביעות השותפות. הוא פוסק, שיש להניח, שכמו ששמואל לא ידע על חיוב זה, ולכן לא הכניס אותו לכלל המחילה, גם אהרן לא ידע עליו כשמחל, כמו שרואים במעשה רב ענן, שאף שסביר מאוד לומר שהשכן ידע, מפני שכל אדם יודע איפה גבול שדהו, מכל מקום יש הוכחה שלא ידע, ממה שהצד השני לא ידע; וכ"ש בנידון זה, שסביר לומר שאהרן לא ידע על השטר הזה מפני שבשעת המחילה היו עסוקים רק בחשבונות השותפות.

⁴¹ רשב"ם, המובא בחיבור הר"ר צדקיה, שמובא בשו"ת מהר"ק, שורש כ (שהובא בשו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' קטז, ובשו"ת בעי חיי חושן משפט חלק א סימן רל).

אבל באמת לא היה לו חלק בחומה. הוא כותב שאינו יכול לטעון ששכנו מחל בכך שראה אותו בונה ושתק במשך זמן מסוים, מפני שיש להניח שגם השכן טעה וחשב שחלק מהחומה שייך לבונה ויש לו רשות לבנות, ולכן לא מחה עד לאחר זמן, כשאמרו לו חכמים שהדין עמו, והיא מחילה בטעות כמו במעשה רב ענן. מהרי"ק⁴² מנמק פסק זה, שאם הנתבע טועה בדין, יש להניח שגם התובע טועה⁴³.

העיקרון שאי-ידיעת הנמחל מלמדת על אי-ידיעת המוחל, משמש גם את מהרשד"ם⁴⁴. בנידונו, אחרי המחילה, הנמחל התחיל לפרוע קצת, וביקש מהמוחל שימחל לו שוב. הוא כותב שבקשה זו מראה שהנמחל עצמו לא ידע על כל היקף החיוב, ואח"כ נודע לו שבאמת היה חייב יותר, ולכן ביקש מחילה נוספת; ולכן יש להניח שגם המוחל טעה ולא ידע, ונמצא שהמחילה היתה בטעות, והיא בטלה.

עיקרון נוסף הוא שדבר שאין רגילים לטעות בו, יש להניח שהמוחל ידע אותו. כך עולה מפסיקתו של רבנו אביגדור כהן⁴⁵, העוסק במי שהחזיק שלוש שנים בנכסי חברו בדרך מסוימת, ובעל הנכס לא מחה, וטוען שלא מחה מפני שלא ידע שמן הדין היה יכול למנוע מהמחזיק לעשות זאת, ורק אח"כ נודע לו שהיה יכול למונעו. הוא פוסק שאם זה דבר שהדעת יכולה לטעות בו, בעל הנכס נאמן, אבל אם זה **דבר שאין רגילים בני אדם לטעות בו**, אינו יכול לומר שלא ידע שהיה יכול למחות, והחזקה מועילה.

בהסתמך על עיקרון זה של רבנו אביגדור, פסק ר' משה בנבנשת⁴⁶ שאחים שחלקו חלק מנכסי אביהם בשווה, ואח"כ הבכור טען שלא ידע שבכור נוטל פי שנים, ושמחילתו על חלק בכורה היתה בטעות - אינו נאמן, מפני שלא ייתכן שלא ידע מקרא, דבר שכל תינוק יודע, וכמו שכתב ר' אביגדור, דבר שאין בני אדם רגילים לטעות בו, המוחל אינו נאמן לומר שטעה⁴⁷. אבל הוא אומר שאם באותו מקום נהגו שבכור אינו נוטל חלק בכורה, והבכור חשב שמנהג זה מבטל הלכה⁴⁸, וכשנודע לו שבאמת אין תוקף למנהג כזה, הוא רוצה לחזור בו ממחילתו - מאמינים לו שטעה, וזו מחילה בטעות ובטלה, מפני שזו טעות סבירה שאנשים עשויים לטעות בה.

⁴² שם.

⁴³ ראה ליד ציוני הערות 94-97, בענין דעת מהרי"ק החולקת, שני מקומות נוספים שמהרי"ק משתמש בעיקרון זה.

⁴⁴ שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' מד.

⁴⁵ ר' אביגדור הכהן, מובא בחיבור הר"ר צדקיה, שמובא בשו"ת מהרי"ק, שורש כ (הובא בשו"ת הבי"ח הישנות, סי' קנא [שהובא בשו"ת מהרש"ם ח"ו סי' קכ], בשו"ת עולת שמואל, חו"מ, סי' לו, דף צה ע"ד, ובשו"ת זרע אנשים, סי' עא, בסופו).

בבבא בתרא קלב ע"א נאמר שאם אדם נתן את כל נכסיו לאשתו במתנה, הפסידה את כתובתה, מפני שמחלה בכך על שעבוד כתובתה מנכסים אלו, ולכן אם היה חייב כסף, הנושה יכול לגבות מן הנכסים (אף שבמצב רגיל אינו יכול לגבות מפני שהנכסים משועבדים לכתובה). רשב"ם שם (ד"ה ותעמוד) (הובא בשו"ת מהרי"ט, חלק ב, חושן משפט, סימן נו, ד"ה והטעם הבי'), מסביר שאינה מחילה בטעות, מפני שזו הייתה מתנה גמורה באותה שעה, מפני שהבעל היה יכול לסלק את הנושה בכסף (ראה הערה 192, שמה שבסופו של דבר הנושה גבה הוא התפתחות עתידית, שאין בה כדי לבטל את המחילה). שו"ת פרי תבואה, סי' י (יד ע"ב), מקשה, הרי ייתכן שאילו ידעה שיש חוב לא היתה מוחלת כתובתה, שמא הבעל לא ירצה לסלקו בכסף? והוא מיישב שיש להניח שידעה על החוב שהרי לשטר יש פירסום. דבריו מתאימים לעיקרון שהמוחל אינו יכול לומר שטעה בדבר שאין רגילים לטעות בו.

⁴⁶ שו"ת פני משה, ח"א, סי' פא.

גם שו"ת בעי חיי, אהע"ז, סי' כ (לג ע"א), כותב, שבכור שנטל חלק כפשוט, זו מחילה על חלק בכורה, משום שהכל יודעים שיש לבכור חלק בכורה, ולכן זה שנטל חלק כפשוט מוכיח שמחל. על מחילת חלק בכורה, ראה שער רביעי.

⁴⁷ הוא כותב שגם אם הוא טוען שחשב שבכור שנטל חלק כפשוט בחלק מהנכסים, לא ויתר על חלק בכורתו בשאר הנכסים, ואח"כ נודע לו שטעה (ראה שער רביעי) - אינו נאמן, מפני שאנן סהדי שמחל על הכל, שהרי אין הבדל בין נכסים אלו לשאר הנכסים, ומזה שמחל באלו, מוכח שהוא מתכוון למחול גם בשאר הנכסים. נראה שאין כוונתו לומר שאיננו **מאמינים** לו שטעה, אלא כוונתו היא שטענתו אינה משנה, מפני שהלכה היא שוויתר בכל הנכסים, מפני שכך הוא אומדן דעתו של כל בכור, וגם אם הוא אומר שלא התכוון לזה, אין זה משנה, מפני שאלו דברים שבלב.

⁴⁸ שו"ת מהרי"ק שורש ח, מציין שיש שטעו לחשוב כך, וכותב שבאמת אין תוקף למנהג כזה.

מהרי"ק⁴⁹ עוסק ביעקב שמחל לאשתו רחל על כל התביעות שהיו לו עליה, תמורת עשרה דוקאטים, ואח"כ טען שהתכוון למחול רק על תביעות בענייני אישות, ולא על תביעות ממון, שהרי בשעת המחילה לא ידע על ממון שהיה מגיע לו ממנה, והא ראייה, שלא הגיוני שיעקב היה מחול על כל תביעות הממון תמורת סכום נמוך של עשרה דוקאטים; ונמצא שזה מחילה בטעות. מהרי"ק דוחה את טענת יעקב, מסיבות אחדות: א) ייתכן שבכלל האשה לא היתה חייבת לו ממון⁵⁰; וגם אם יעידו עדים שאשתו חייבת לו ממון, שמא כבר פרעה לו או שמא מחל לה בינו לבינה, ומשום כך הסכים למחול על שאר התביעות תמורת עשרה דוקאטים. ב) גם אם באמת היא חייבת לו, ייתכן שידע על כך לפני המחילה, וא"כ מחילתו כללה גם תביעות אלה; ואף שלא הכחישה רחל את מה שאמר יעקב שלא תבע אותה מעולם על הממון (ולכאורה אילו ידע, היה לו לתבוע אותה), מכל מקום לא הודתה שזה אמת, ותוכל לטעון שמה שלא הכחישתו בזה הוא מפני שלא חששה לזה, מפני שחשבה שזה לא מעלה ולא מוריד, ואם כן, ייתכן שידע על חיוב הממון ותבע אותה בב"ד או לפני עדים או בינו לבינה, וא"כ גם על זה ניתנה המחילה. ג) יש להניח שאכן ידע על החיוב הממוני, מפני שאנן סהדי שכשחזר יעקב מחו"ל, נודע לו על הדברים שהוא טוען שרחל גנבה, וא"כ המחילה כוללת חיובים אלה⁵¹. ד) יעקב עצמו טען שלא רצה להתקוטט עם אשתו ועם משפחתה, ולכן תבע רק שתהא אשתו עמו, משמע שידע על התביעות הממוניות אלא שלא רצה להתקוטט עמהם, ובכל זאת מחל, וא"כ המחילה חלה על כל תביעה, ואין זו מחילה בטעות.

פסקים נוספים בשאלה האם המוחל ידע את העובדות: מי שהוטל עליו להישבע כדי להיפטר מלשלם, והסכים לשלם במקום להישבע, ואח"כ מצא עדים שהעידו כדבריו ובזכותם הוא פטור מהשבועה, ולפני כן לא ידע שיש עדים כאלו - המחילה בטלה מפני שמוכח הדבר שהיתה בטעות⁵². יש להסביר, שיש אומדנא דמוכח שלא ידע שיש עדים, מפני שברור שאילו ידע זאת, היה מביא אותם כדי להיפטר משבועה ומתשלום.

⁴⁹ שו"ת מהרי"ק, שורש י.

שו"ת בעי חיי, חו"מ, ח"א, ס"י קנט (קפח ע"ד), לומד ממהרי"ק שאם אנן סהדי שלא טעה, אינו נאמן לומר שטעה; ועל פי זה כתב בנידונו, שהמוחל טען שטעה בחשבונו כמעט בחצי בחוב - שאנן סהדי שלא טעה כל כך, ואינו נאמן.

⁵⁰ נוגע לתנאי השלישי, ליד ציון הערה 37.

⁵¹ נקודה זו הובאה בשו"ת בני יהודה, ס"י מב (קו ע"ד).

⁵² שו"ת שער אפרים, ס"י קלא, בהגהה מבן המחבר. הוא עוסק בפשרה בטעות, ולכאורה לפי דברי הרי"ף בהערה 27, היינו צריכים לומר שרק אם גילה דעתו שהוא משלם כדי שלא להישבע, הפשרה בטלה בגלל טעות; ואולי מאחר שזה דבר כל כך גלוי, זה נחשב גילוי דעת. יש להעיר שכאן זאת לא מחילה בטעות אלא נתינה בטעות.

על מקרה דומה, כתב שער משפט, כה ס"ק טז (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, כה, ס"ק יג), שאם התפשר הנתבע כדי להיפטר משבועה, ואח"כ הביא עד אחד המסייע לו, והרי עד המסייע פוטר מחיוב שבועה, אינו נחשב פשרה בטעות, כי כבר נתחייב לו ע"י הפשרה ממון ואין עד אחד נאמן לממון, ואומרים שהוא משקר. כלומר, אף שאילו ידע שיש לו עד, לא היה מתפשר, בכל זאת הפשרה קיימת, כי לא ייתכן שעד אחד יכול לבטל חיוב ממוני, אפילו בעקיפין כמו כאן.

ר' יוסף בן לב⁵³ עוסק בראובן ושמעון שעשו שותפות, והתנו ביניהם לחלק בשווה את כל הרווח ואת כל ההפסד, אף מה שירויח כל אחד לבדו; וגוי מסוים העליל עלילות על ראובן, בערכאות שלהם, ושמעון שילם מכספי השותפות כדי להציל את ראובן; ואח"כ ראובן ושמעון נפרדו, ונטל כל אחד את חלקו, ולא הזכירו את הכסף ששימש להצלת ראובן; ואחר זמן, שמעון תבע מראובן חצי מהסכום, בטענה שראובן היה צריך לשלם מכיסו על להצלתו, ומה שלא טען כך לפני כן, הוא מפני שטעה בדין, וחשב שהוא חייב מן הדין להתחלק בהוצאות להצלת ראובן, כיון שהתנו ביניהם שיתחלקו בהפסדים, אבל אחר כך התברר לו שההסכם היה רק על הפסד שיקרה בסחורות, ולא אם יעלילו על אחד מהם. הוא פוסק שמאחר שאין רגלים לדבר שטעה, מניחים שידע את הדין, ושתיקתו בשעת חלוקת השותפות מעידה שמחל על זכותו לקבל חצי ההוצאה חזרה⁵⁴. הוא נוקט כלל, שמחילה בטעות בטלה רק במקום שיש **רגלים לדבר** שבטעה שמחל לא ידע המוחל שהממון המדובר שייך לו בדין, אלא חשב שאינו שלו ולכן מחל עליו, ואילו ידע שהממון שייך לו בדין, לא היה מוחל⁵⁵. אבל אם אין רגלים לדבר, והדבר שקול, אם ידע את הדין או לא, מעמידים את המחילה על חזקתה ולא מריעים אותה לומר שהמחילה היתה בטעות⁵⁶.

מעשה באשה שהיתה לה כתובה על 1800, ואבדה, ובעלה כתב לה כתובה חדשה על 500. האשה טוענת שלא ידעה שהראשונה היתה על 1800, ושבקבלת הכתובה החדשה היא מוחלת על ההפרש. נפסק שאינה יכולה לטעון כך, שהרי בוודאי ידעה שהסכום הראשון היה 1800, שהרי בכל בכתובות של עדתה, "עדת המגורשים", היו כותבים 1800⁵⁷.

⁵³ שו"ת מהריב"ל ח"ב ס"י עג (הובא בשו"ת בני אהרן, ס"י קו, בשו"ת ר' יעקב לבית הלוי (מהד' שצב) ס"י נב דף קו ע"ד, בשו"ת מהר"ם די בוטון ס"י יח (לד ע"א), בשו"ת פני משה, ח"ב, ס"י לט, ובשו"ת עולת שמואל, פלורנטינו, חו"מ, ס"י לו, דף צה ע"ד).

שו"ת נדיב לב, חו"מ, ס"י לב (ע ע"ג), כותב שהנמחל המוחזק יכול לטעון קים לי כמהריב"ל, שאם אין רגלים לדבר שטעה, המחילה קיימת. והוא מביא את דברי כנה"ג, חו"מ, עט, הגהב"י אות יב, הכותב (לא רק על מחילה) שמהריב"ל דיבר רק בטעות גמורה, אבל אם יש מחלוקת בדין, גם אם אין רגלים לדבר שטעה, המוחל נאמן לומר שטעה וחשב שמן הדין אין הממון שלו.

שו"ת לחם רב ס"י ק (הובא בשו"ת נדיב לב, חו"מ, ס"י לב, דף ע ע"ד), עוסק בשותף שהסכים לחלוקת השותפות, וכותב שאינו נאמן לומר שהסכים בטעות מפני שחשב שאינו יכול למנוע משכנגדו את חלוקת השותפות, שהרי הלכה פשוטה היא שכיון שנשבעו בתחילה להישאר בשותפות עד זמן מסוים, כל שותף יכול למנוע את החלוקה (גם נדיב לב עוסק במקרה כזה). הוא לא נקט לשון מחילה, אבל למעשה הנידון הוא שמחל על זכותו להישאר בשותפות,

שו"ת פני יצחק (אבולעפיה), ח"ב, ס"י ט (נא ע"ג), מעיר שמהריב"ל סתר את עצמו בח"א ס"י צג (צא), ששם כתב (לענין נתינה בטעות) שגם אם יש רגלים לדבר אין לומר שטעה בדין; ולכן הוא כותב שהנמחל המוחזק יכול לומר קי"ל כדעה זו.

שו"ת מהר"ם אלשיך ס"י יד, בסופו (הובא בשו"ת מהרש"ם, חלק ד, ס"י פז, ובשו"ת תקפו של יוסף ח"ב ס"י י וס"י קא), אומר שמי שמחל במסגרת פשרה, ואומר שהתפשר מתוך טעות בדין, מחילתו בטלה מפני שאנשים אינם יודעים דין, ועשויים לטעות בו, **ואנן סהדי** שטעה, שאם לא כן, לא היתה לו סיבה למחול.

⁵⁴ הוא מסביר בכך גם את מה שו"ת הרא"ש כלל פט ס"י ד, שנשאל על ראובן ושמעון שהיו שותפים, ונשבה ראובן ופדאו שמעון מדמי השותפות, ופסק ששמעון זכאי להחזר מפני שלא היה חייב לפדותו מדמי השותפות, ואף שלא תבעו שמעון כל ימי חייו, אין זה מוכיח שמחל, אלא רצה להמתין עד שעת חלוקה; משמע שאם חלקו את השותפות ולא תבע את ראובן, המחילה תקפה, ואינו יכול לטעון שטעה בדין וחשב שהיה חייב לפדותו, מפני שאין רגלים לדבר שטעה.

⁵⁵ הוא מקשר זאת לאבטיפוס של מחילה בטעות, בסוגיית ב"מ (ליד ציון הערה 236) - קונה דשלבלי"ע שתפס אותו כשבא לעולם, ומסביר, ששם מחילת המוכר היתה צריכה להיות בטלה מפני שיש רגלים לדבר שטעה בדין שהרי מכר דבר שלא בא לעולם, אלא שכפי שהסביר רבנו תם (ליד ציון הערה 308), המחילה קיימת מפני שהוא מעוניין "דליקום בהימנותיה".

גם בני אהרן שם פסק בנידונו שהמחילה קיימת ושאינו יכול לומר שטעה בדין, משום שלא היו רגלים לדבר שלא ידע. גם שו"ת פני משה, ח"א, ס"י צו (רמז ע"א), כותב על פי מהריב"ל, שראובן שהתנה עם שמעון שאם יעלילו עליו, ינכה מהחוב ששמעון חייב לו, וראובן טוען שזו מחילה בטעות, מפני שחשב שמן הדין הוא חייב לשלם על העלילה שהעלילו על שמעון - מחילתו תקפה, כיון שאין רגלים לדבר שטעה בדין, ומסתמא לא תולים שטעה.

⁵⁶ נקודה זו הובאה בשו"ת בני יהודה, ס"י מב, דף קח ע"א.

⁵⁷ שו"ת בקש שלמה, ס"י כג (נה ע"ב).

שו"ת דברי מרדכי (קריספינו), חו"מ ס"י י, עוסק בשמעון גידל את בת אחיו ושידך אותה עם לוי, ומחל לה על כל מה שהוציא עליה, ואח"כ יצא שטר חוב ששמעון היה חייב לאלמנה מסוימת (כנראה, שלוה ממנה כדי לזון את היתומה), ושמעון טוען שטעה כשמחל, כי חשב ששטר החוב היה מנכסי היתומה. הוא דוחה את

יש שבגלל **אופיו של המוחל מניחים** שלא ידע: בן שמחל על כל הזכויות שירש מאביו, ואח"כ טען שאחרי המחילה נודע לו שהיו לאביו זכויות נוספות, שאילו ידע עליהן לא היה מוחל, ושמחילתו היתה טעות - האם מתקבלת טענתו? מהרי"ק⁵⁸ עוסק ביורשי שמעון שמחלו לראובן על כל מה שהיה חייב לאביהם, ואח"כ טענו שלא ידעו בשעת המחילה על חיוב מסוים שראובן היה חייב לשמעון אביהם, ואילו ידעו עליו, לא היו מוחלים עליו. בתשובתו הוא מבחין בין מצבים שונים: א) אם היו פחותים מבני שלוש עשרה כשמחלו, זו מחילה בטעות⁵⁹, שהרי חזקה שקטן אינו יודע בעסקי אביו⁶⁰, ולכן הם נאמנים לומר שלא ידעו. ב) אם השטרות של אביהם היו בידם כשמחלו, מניחים שידעו על החוב הזה⁶¹. ג) אם היו בני שלוש עשרה כשמת אביהם, מניחים שידעו בעסקי אביהם⁶². ד) אם היו קטנים כשמת אביהם, ומחלו אחרי שגדלו, דינם שנוי במחלוקת⁶³ האם במצב כזה אומרים שהיתום אינו יודע בדברי אביו⁶⁴.

ר' שמואל פלורנטין⁶⁵ עוסק ביתומים שמחלו לאפוטרופוס שלהם על כך שמכר חפץ שלהם בלי לקבל כסף ובלי לכתוב שטר, מפני שטען שמצא בפנקס שהקונה פרע; ואח"כ טענו שלא ידעו שיכלו

טענת שמעון, כי אגן סהדי שידע שהחוב לא היה על היתומה, כמפורש בשטר. אבל ייתכן שכוונתו היא שגם אם לא ידע, מחילתו תקפה כי היה לו לבדוק היטב את השטר (ע"פ העקרון ליד ציון הערה 100 שהמוחל צריך לברר).

שו"ת הלכה למשה (אלבז), אהע"ז, סי' לו (הבובא בשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' פז וסי' צא), עוסק ביתומה שסילקה עצמה מירושת אמה תמורת נדוניה שנתן לה אביה, ואח"כ בעלה טען שהאב נתן לה פחות מרבע ממה שמגיע לה. והוא פוסק שזה לא מחילה בטעות, שהרי ידעו שיש נכסים רבים בעזבונו, ובכל זאת מחלו.

⁵⁸ שו"ת מהרי"ק, שורש פט.

⁵⁹ דין זה הובא בסמ"ע, סו, ס"ק נח, בש"ך סו ס"ק פ, ובשו"ת הלכה למשה (אלבז), חו"מ, סי' קמג. חושן אהרן סו, כג (ד"ה שם במחבר), מנמק דין זה, לפי הכלל (מגילה כו ע"ב) שמתנה כמכר כי מסתמא המקבל עשה נחת רוח לנותן, ובתמורה הוא נותן לו; וייתכן שהקטן טעה וחשב שהמקבל עשה לו נחת רוח, וטעה בזה, ולכן זה מחילה בטעות. בדרך נוספת הוא מסביר, שמדובר בקטן שיש לו אפוטרופוס, ולכן גם אם הוא בגיל "הפעוטות", אין מחילתו תקפה - ראה שער שתיים עשרה.

גם שו"ת ר' יחיאל באסן, סי' מה, כותב שקטן שמחל למי שהיה חייב כסף לאביו, ויש עדים שהנמחל היה חייב לאביו של הקטן סכום גדול יותר משחשב, מחילתו בטלה מפני שהיא בטעות. דבריו מתאימים למה שכתב מהרי"ק שמניחים שקטן לא ידע את האמת. הוא מוסיף, שאם אין עדים, והקטן טוען "בריי" שטעה, הנמחל צריך להישבע שבועת היסת, ואם הקטן טוען "שמא", הנמחל צריך לקבל על עצמו חרם סתם. נראה שכוונתו היא למצב שהנמחל טוען שבאמת לא היה חייב יותר משחשבו תחילה, ולכן לדבריו לא היה זקוק למחילה זו כדי להיפטר מחיוב זה. ראה שער שתיים עשרה, בשאלת תוקפה של מחילת קטן.

דעה חולקת: משנה למלך, הלכות מלוה ולוה יא, א, והלכות סנהדרין, ז, ט, כותב שכאן ברור שידעו הקטנים שאדם זה היה חייב לאביהם, שהרי מחלו לו, ומאחר שידעו, יש להניח שחקרו וידעו הכל. אבל שו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד (עמ' קצא), כותב שמשנה למלך דיבר רק בכגון נידונו של מהרי"ק, שהיו עוד יורשים גדולים והשטר היה בידם, לכן מניחים שהקטן ידע, כי היה יכול לברר אצל אחיו; אבל בכגון נידונו של נחפה בכסף, ששטר החוב לזכות המוריש היה ביד סבתא של היורשת, והחוב היה מוטל על הסבתא ובתה וחתנה, והם אמרו לנכדה שלא נשאר כלום מאביה ואמה - נחשבת שלא ידעה, שהרי לא היה לה את מי לשאול, כיון שקרוביה היו נוגעים בדבר ולא היו מעוניינים לגלות לה. הוא מקשר זאת לדין שאם המוחל היה יכול לברר ולא בירר, המחילה תקפה גם אם טעה (ראה ליד ציון הערה 100), וכותב שבנידונו הנכדה לא יכלה לברר.

⁶⁰ כאמור בסנהדרין לא ע"א.

⁶¹ הוא מסתמך על מרדכי, סנהדרין, סי' תשו, שכותב שאם היו שטרות של אביו ברשותו של הקטן, מניחים שידע את תוכנם. מהרי"ק נוקט שזה ספק, אבל רמ"א, חו"מ, כ, א, פוסק באופן ודאי כמרדכי.

⁶² מהרי"ק מסתמך על תוספות, ב"ב מב ע"א (ד"ה בפני), שכתבו כך. גם ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (קז ע"א), כותב שיורשי ראובן שמחלו על חובות שמישהו היה חייב לאביהם, ואח"כ טענו שבשעת המחילה לא היה בידם הפנקס של אביהם, וטעו ולא ידעו את חשבונותיו, ואילו ידעו לא היו מוחלים - אינם נאמנים, שהרי בן גדול מן הסתם מכיר את עסקי אביו, מה עוד שמלשון שטר המחילה בנידונו, "מחילה גמורה בכל החשבונות שבפנקס", מוכח שראו את הפנקס.

⁶³ בטור, חו"מ, כ, א.

⁶⁴ יש להעיר, שבנידונו של מהרי"ק רק חלק מהיורשים היו קטנים, אבל הוא אינו אומר שרק חלק מהחוב נמחל.

⁶⁵ שו"ת עולת שמואל (פלורנטין), חו"מ סי' לו (צה ע"ד).

לחייבו שבועה על כך, ואילו ידעו, לא היו מוחלים. הוא פוסק שהם נאמנים בכך, ואע"פ שהדין שאפוטרופוס חייב שבועה הוא מוסכם ואין בו מחלוקת, ואדם רגיל לא היה נאמן לומר שלא ידע את הדין, הרי כאן מדובר ביתומים, ואמנם היו בני שלוש עשרה, אבל לא היו במקום של בני תורה, ויתכן שלא ידעו דין זה⁶⁶; ועוד, שהם שאלו את החכם ואמר להם שהאפוטרופוס פטור מלשלם, ולא אמר להם שהוא חייב שבועה, והבינו מזה שהוא גם פטור משבועה⁶⁷.

ר' יעקב בירדוגו נשאל על יתומה שמגיע לה חלק מירושת אביה או אמה, מכוח תקנה, והיא מחלה לאחים על חלקה תמורת סכום מסוים שהם נותנים לה כשהיא נישאת; ואח"כ נתגלה שהעזובן היה גדול (כלומר שהסכום שקיבלה היה קטן יותר ממה שהיתה מקבלת מן העיזבון), והיא טענה "לא ידעתי שיש כל כך הרבה, ומחילתי היתה בטעות". הוא פוסק שהמחילה בטלה, משום שהבת מן הסתם אינה יודעת כלום, ומחלה בטעות, ועוד, שמן הסתם האב והאחים מטעים אותה מפני שאינה יורשת מן הדין אלא מכוח תקנה; וזאת גם אם הארוס שלה ידע ואישר את מחילתה בזמנה⁶⁸. הוא מסביר שאף שיש צד לומר שבת עשויה למחול לאביה ולאחיה גם אם ידעה⁶⁹, ואין לגביה חזקה שאין אדם מוותר על ממונו חנם (שבגללה בדרך כלל המוחל נאמן לומר שטעה), בכל זאת ההנחה שלא ידעה את האמת היא המכריעה⁷⁰.

⁶⁶ הוא מביא ראיה משו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' שכא, הכותב שאשה שראתה שהאפוטרופוס שלה מוציא מממונה, ושתקה, יכולה לומר ששתקה מפני שלא ידעה את ההלכה, מפני שאשה מסתמא אינה יודעת הלכה, אף שגם מהרשד"ם עוסק בדין מוסכם. גם שו"ת פני יצחק (אבולעפיה), ח"ב, סי' ט (נא ע"ד), כותב שאשה שמחלה, וטוענת שטעתה בדין, נאמנת, שהרי נאמר בקידושין יג "אטו כולוהו נשי דינא גמירי?", וכ"כ הרשב"א המובא במגיד משנה, הלכות זכיה, ו, יב (ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 31). והוא מציין ששו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' שכא, ושו"ת בעי חיי, חו"מ ח"א סי' פג, השתמשו בכלל שאשה לא יודעת דין, גם להוציא ממון.

⁶⁷ הוא מדגיש שאף שיש להניח שטעו, המחילה בטלה רק לפי רבנו תם, ולא לפי רש"י (ליד ציון הערה 239), הסובר שבדרך כלל מחילה בטעות קיימת.

⁶⁸ שו"ת שופריה דיעקב חלק א, אהע"ז, סי' לג (ד"ה והנה דברי).

⁶⁹ כמו שאדם עשוי לתת מתנות לבני משפחתו - עי' לדוגמה, מאירי, גיטין מה ע"א, וש"ך, חו"מ, סי' קמו ס"ק יז וסי' שנו ס"ק ז, לענין הדין שהמקדש אחרות - המעות מתנה.

⁷⁰ שם, ד"ה ממוצא דבר.

בנוסף לכך היתה במקומו תקנה האומרת: "יתומה שעשתה מחילה בנכסים הראויים לה מצד ירושת אביה או ירושת אמה, שלא בהסכמת ב"ד, המחילה בטלה, אפילו אומרת 'התקבלתי כל הסך הראוי לי בירושת', ואם מחלה בהסכמת הארוס, היא קיימת". הוא מסביר שהתקנה באה לחזק את כוחה, שאפילו לא נתגלה אח"כ שהעזובן היה גדול יותר, אלא היא טוענת "מה שמחילתי הוא מחסרון דעתי, ושמא הטעיתם אותי", לא תועיל מחילתה, מפני שהאב או האחים עשויים להטעותה ולסלקה בפחות מחלקה, ומורים היתר מפני שאין ירושתה מן הדין, וגם מאחר שהיא צפונה בירכתי הבית, ודעתה קלה, ועשויה לטעות ולהאמין לדברי האב והאחים, כיון שהיא סמוכה על שולחנם, ובפרט שהשתדלו להשיאה; וזאת אפילו היא גדולה; אלא שאם ב"ד או הארוס שלה הסכימו למחילתה, המחילה מועילה, מפני שהסכמתם מראה שהם יודעים שזהו חלקה או מעט פחות ולא היתה טעות בדבר, ושעדיף לה להניח לאב או לאחים את הקרקע ואת המטלטלין שאינם ראויים לה, ולקבל נדוניה ראויה לה לנישואיה (ונראה שזאת כוונתו במה שכתב בסי' י [ד"ה ולענין אם יכולה], שאם מחלה בהסכמת הארוס, לא תוכל לטעון שזו מחילה בטעות - שמדובר שלא נתגלה שחלקה בעזובן גדול מהסכום שקיבלה). הוא מציין שהיתה מחלוקת באשר להיקף התקנה, שמהרש"ם (?) חידש שהתקנה היא רק בנערה, שהיא עדיין ברשות אביה, ומסתמא היא טועה ומתביישת, אבל בוגרת שיצאה מרשות אביה אין סתמה טועה ומתביישת כלפי האב או האחים, ולכן מחילתה תקפה כמו בכל אדם; ואילו דוד המחבר כתב (על פי המנהג שבימיו) שהתקנה חלה גם על בוגרת מפני שאפילו בוגרת סתמה טועה ומתביישת, מפני שעדיין דעתה קלה, ושמחת הנישואין ואימת אביה שהיא מתגוררת אצלם גורמות לה למחול, ומסתמא כל מעשיה בטעות. והוא כותב שמהרש"ם יסכים שדין בוגרת כדן נערה בזמן שאין מדקדקים לבדוק בשערות, שהרי מעיקר הדין, גם אם הגיעה לגיל גדלות, הרי אם לא הביאה שתי שערות, היא כקטנה, ולכן התקנה חלה עליה גם אם היא גדולה בשנים; והוא יסכים גם (כך כתב בד"ה ועוד היה) במקום שהמצב הוא שכל יתומה, אפילו גדולה, כל הודאותיה ומחילתה, בין אם אומרת "התקבלתי" או "יודעת אני שיותר מזה הוא חלקי ואני מוחלת" אינו אלא לימוד מהאב או האחים, ואנן סהדי שאינה יודעת כלום, ולכן מניחים שטעתה. אבל הוא כותב (בד"ה ממוצא) שאם יש עדים שהאב והאחים הודיעו לה את סך כל הנכסים, וידעה כמה היא נוטלת וכמה היא מוחלת, וידעה ומחלה ברצון שלם ובישוב הדעת, לא מתוך אונס ולא מתוך קלות ראש - אינה יכולה לחזור ממחילתה (אפילו לא ניתנה הסכמת הארוס או ב"ד למחילתה, ואפילו היא רק נערה); אבל לא די שתאמר "ידעתי שחלקי כך וכך ומחילתי", מפני שאנן סהדי שאינה יודעת כלום, ומה שמלמדים אותה אביה ואמה לומר - אומרת.

כשיש ויכוח האם טעה: כפי שאמרנו⁷¹, לא חשוב האם באופן סובייקטיבי ידע המוחל את האמת, אלא הדין תלוי אם באופן אובייקטיבי ניכר שידע. אבל ערוך השולחן כותב שאם הנמחל טוען שלא היתה טעות והמוחל טוען שהיתה טעות, ומדובר במיטלטלין, חייב הנמחל להישבע שבועת היסת מפני שהוא מוחזק; כלומר, המחילה תקפה, אלא שהנמחל צריך להישבע שהאמת כדבריו⁷². ייתכן שהוא עוסק במצב שאין דרך לברר באופן אובייקטיבי האם אכן טעה המוחל, ולכן ההכרעה היא כבכל ספק, שהמוחזק נשבע היסת ונפטר⁷³.

ג. הקשר הסיבתי בין אי-הידיעה למחילה

כעת נראה את דברי הפוסקים על התנאי השני הנ"ל, שאילו ידע המוחל את האמת, לא היה מוחל.

⁷¹ ליד ציון הערה 30.

⁷² ערוך השלחן, חו"מ, רמא, ו. הוא כותב שבקרקע בפשרה או במתנה יישבע המוחל שבועת היסת מפני שבקרקע לא שייך מוחזק. וצריך עיון, שהרי בקרקע לא שייכת מחילה - ראה שער ארבע עשרה.

⁷³ לפי ב"ח, חו"מ, קנד, לח, דברי הטור שם (הערה 27) עוסקים במצב שיש ויכוח, שהמוחל טוען שלא ידע את העובדות - עיין שם.

תשב"ץ ח"ב סי' רכה, כותב שהמוחל אינו יכול לטעון "טעיתי" בלי להביא ראיה, כמו שכתבו הרי"ף, גיטין ו ע"א (בדפי הרי"ף), ותוספות גיטין יד ע"א (ד"ה ולא פש) (שהובאו גם בשו"ת הרא"ש, כלל סט, סי' ו, שנימק שלא שכיח שאדם יטעה, ואדרבה הוא מדקדק היטב לפני שהוא מוציא כסף מידו), על טעות באופן כללי.

נתיבות המשפט, צב, ס"ק ב (הובא בנחל יצחק, סי' צב, ס"ק ו, ענף ב), כותב שהמוחל אינו נאמן לומר שטעה אא"כ יש לו מיגו. ובסי' יז, ס"ק ב, כתב שבספק מחילה (כגון שלא מחל בפירוש אלא שאפשר להסביר את התנהגותו כמחילה מכללא), הוא נאמן לומר שמה שמחל היה בטעות.

נחל יצחק, יז, יב, ענף א, כותב שאם המוחל טוען שטעה בדין, וחשב שהדין הוא כך וכך ולכן מחל, הוא נאמן רק אם יש בין הפוסקים מי שסובר כפי שהוא חשב, אלא שזו מיעוט שאין הלכה כמותו; אבל אם אין שום דעה כזאת, גם אם הוא טוען ברי שטעה, אינו נאמן. נידונו הוא מחילה מכללא. ראה בשמו בשער אחת עשרה, לגבי תובע שתבע פחות מהמגיע לו.

משכן שלום (סגל), סי' ד, הערה נא, כותב שהשותק מול חזקת תשמישין של שכנו, אינו נאמן לומר שטעה, באופן שהדין פשוט שיכול למחות, מפני שאנן שהדין הוא יודע את הדין, וגם אם היה מסופק היה מברר את הדין או היה מוחה מספק; והוא מעלה אפשרות שאינו נאמן אף במיגו. עי"ש שהוא מביא מקורות בתחומים שונים, האם אדם נאמן לומר שטעה.

שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"ד), ור' יאיר חזן, "הסכם עבודה שלא כמנהג המדינה", שורת הדין ח"ג, עמ' רפ, כותבים שהמוחל לא נאמן לומר שטעה. זרע יעקב כותב שאינו נאמן גם אם נשבע על כך.

דיני ממונות ח"ג שער ג פרק א, הערה 9, כותב, שתלמיד חכם שמחל, וטוען שמחל בטעות מפני שלא ידע את הדין, אבל הדיין מכיר אותו שאינו טועה בכך, אינו נאמן להוציא ממון, אבל נאמן להחזיק בידו. הוא כותב כך על פי כנה"ג, חו"מ, עט, הגהב"י אות יד (הובא בלב מבין, ה"ל' שלוחין, ז, ז, דף קסג ע"ב), שכתב כך באופן כללי (לא על מחילה) (דיני ממונות מסתפק האם הדין כך בבעל מקצוע שטוען שטעה). אבל שוב יש להעיר, שלפי הנימוק של מהר"ם (ליד ציון הערה 30) הרי מאחר שאין אומדנא דמוכח שטעה, המחילה צריכה להיות קיימת לגמרי, ולא משנה מי מוחזק. כנה"ג מדבר במצבים שסתם אדם נאמן לומר שטעה, כגון אם הודה שהוא חייב חיוב מסוים, ובזה יש מצבים שהוא נאמן לומר שטעה, והודאתו בטלה. שם אין מקום לסברת "דברים שבלב אינם דברים", ששייכת רק במקום שנעשה מעשה (כגון מכר - המקרה בקידושין מט ע"ב, ששם מקורו של הכלל), שהמעשה אינו מתבטל בגלל מה שחשב בלבו גם אם באמת חשב כך. אבל דבר שאמר - אם אכן אמירתו נבעה מתוך טעות, היא בטלה. בזה מסתפק כנה"ג, שייכתן שאף שאדם רגיל נאמן לומר שטעה, תלמיד חכם אינו נאמן, שהרי מן הסתם הוא יודע את הדין. ואין מקום ללמוד מדבריו לעניין מחילה, שהיא בגדר מעשה, שאינו יכול להשתנות בגלל דברים שבלב.

שו"ת נדב לב, חו"מ, סי' לב (ע ע"ד), מקשה על כנה"ג, הרי הרבה פעמים ת"ח טועים, כמו רב ענן בב"ב מא ע"א (זו היתה טעות במציאות!), ורמב"ם ה"ל' סנהדרין, ו, ה, שמדבר על דיין שטעה.

גם שו"ת מהרש"ם חלק ד סימן ס, כותב שתלמיד חכם שמחל, מן הסתם לא טעה בדין.

הרמ"א⁷⁴ עוסק במי שעשה פשרה עם יתומים, ואח"כ טען שמחילתו במסגרת הפשרה נעשתה בטעות, על סמך שטר שהראו לו, שהיה כתוב בו שהוא חייב ליתומים מאתיים, והתברר שהשטר מזויף, ושהיה חייב ליתומים רק מאה. הוא טען שאף שידע עוד לפני הפשרה שהשטר מזויף, לא היה יכול להוכיח זאת אז, ועל כן עשה פשרה, ואילו עכשיו הוא מביא הוכחה שהשטר מזויף, שניכר שנגרד במקום "מאה זהובים" - "שתי מאות זהובים". הרמ"א דוחה טענה זו ואומר שאף אם יביא עדים שהשטר מזויף, מחילתו במסגרת הפשרה מועילה, שהרי בנידונו היו ליתומים הרבה תביעות וטענות, והפשרה נעשתה על כל הטענות ביחד, ואין סיבה להניח שהתפשר רק משום שחשב שלא יוכל להוכיח שהשטר מזויף ובלי זה לא היה עושה את הפשרה, וגם אם אמנם חשב כך, הרי אלו דברים שבלב ואינם דברים, כיוון שלא התנה כך בשעת הפשרה (כמו הנימוק של מהר"ם⁷⁵). מחילה במסגרת פשרה בטעות בטלה רק אם יש אומדנא שעל דעת זה מחל⁷⁶, אבל כאן שהיו להם הרבה תביעות, אין סיבה להניח שלא היה מתפשר עם היתומים בסך כזה לולא הפרט הזה בשטר.

ר' שלמה יהודה טאבאק⁷⁷ עוסק בראובן שקנה משקה משמעון, וכשהגיע הזמן לשלם, מחל לו שמעון על חלק מהמחיר; ואח"כ מצא ראובן פתק שלפיו שמעון חייב לו סכום מסוים בגלל סחורה אחרת שמכר ראובן לשמעון בהקפה, ושמעון טוען: "מחלתי לך מפני שלא ידעתי שאני חייב לך מכוח ההקפה, וחשבתי שאתה עני, ולא רציתי להיות לך כנושה, אבל עכשו שהתברר שהייתי חייב לך כנגד אותו סכום, לא מחלתי עדיין שאצטרך לפרוע מכיסי מה שאני חייב לך". הוא פוסק שהמחילה תקפה מאחר שמחל בפירוש, וצריך אומדנא דמוכח שטעה כדי לבטל את המחילה, וכאן אין אומדנא דמוכח, שכן ייתכן שרצה לתת לו מתנה⁷⁸. גם כאן, השאלה אינה האם ידע, אלא האם היה מוחל אילו ידע.

⁷⁴ שו"ת הרמ"א סי' עד (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, רמא, ס"ק ד, בשו"ת משכנות יעקב, חו"מ, סי' י, ובשו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' ד).

⁷⁵ ר' מלאכי הכהן, בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (בסוף התשובה, ר' יהודה עייאש כותב שהוא מסכים לכל) (קו ע"ג), מביא משו"ת הרמ"א שם את העיקרון (הפשוט) שאם הוא יודע את הדבר שהוא מוחל עליו, ויודע את כל העובדות, אע"פ שטעה, המחילה תקפה (בנידונו, אדם מחל על חשבונות שבפנקס, אחרי ראיית החשבונות, אבל טעה בחשבונות ההם, ופסק שהמחילה תקפה מפני שהטעות אינה דבר שהתחדש לו אחרי המחילה). הוא מסתמך (בדף קו ע"ד) גם על שו"ת מהרשד"ם חו"מ, סי' תיט, שכתב שאם הכל היה גלוי לפניו בשעת המחילה, אין זו מחילה בטעות (וזה פשוט).

⁷⁶ ליד ציון הערה 30.

⁷⁷ ראה בהערה 27, שיותר קשה לבטל פשרה בשל טעות מלבטל מחילה בשל טעות.

⁷⁸ שו"ת תשורת שי, סי' קיג.

⁷⁸ הוא כותב שהשאלה תלויה במחלוקת המובאת ברא"ש, שבועות, פ"ו, סי' יט, בלווה שנתן כסף למלוה, האם מניחים שהתכוון לתת לפרעון החוב, או מניחים שהתכוון לתת כמתנה והחוב עדיין קיים (ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 2); ומאחר שיש מחלוקת, אין אומדנא דמוכח שלא התכוון למתנה. הוא מביא עוד ראייה מ"מ סה ע"א, ששם נאמר, שלווה שחייב 12 זוז ריבית, והשכיר למלוה חצר שדמי השכירות בה הם 10, ב-12 - המלוה חייב לשלם ללווה 12 זוז, מפני חיובו להחזיר את הריבית שלקח ממנו, ואינו יכול לקזז את דמי השכירות עם הריבית (כפי שתיכנן); הרי שהמלווה אינו יכול לומר "הסיבה שהסכמתי שדמי השכירות יהיו גבוהים מהמקובל היא מפני שחשבתי שלא אצטרך לשלם מכיסי את תוספת השניים, ואילו ידעתי שלא אוכל לקזז, לא הייתי מסכים לשלם 12". גם שם, למעשה העניין התחיל בתור מחילה - הוא התכוון למחול על שני זוזים מהריבית שהלווה התחייב לו, אלא שמאחר שב"ד אסר עליו לקחת את הריבית, נוצר חיוב דמי שכירות של המלווה ללווה, ושני הזוזים שמחל הופכים לחיוב שעליו לשלם כדמי שכירות.

ר' שלמה כהן⁷⁹ נשאל על שומר שכר, שנגב הפקדון ממנו, ואמר שבאו לסטים ושדדו את הפקדון, ולא היה יכול להתגבר עליהם, ובכל זאת חויב לשלם מפני שפשע בכך שלא קרא לאנשים לעזור לו; והוא התפשר עם בעל הנכס שישלם רק חלק משווי הפקדון. לאחר זמן התברר שהשומר השאיר את השער פתוח, שזו פשיעה גדולה שאפילו שומר חנם חייב בה, ורצה בעל הנכס לבטל את הפשרה מפני שהיתה בטעות; ואילו השומר טוען, שלא משנה איך היתה הפשיעה, שהרי בין כך ובין כך מן הדין היה חייב לשלם, ובכל זאת התפשרו, וגם עכשו הפשרה תתקיים. הוא פוסק שהפשרה בטלה, מפני שהיתה בטעות, שהרי יש להניח שאילו ידע בעל הנכס שנאבד בפשיעה גמורה לא היה מוחל על חלק מהתשלום, ורק משום שחשב שהיתה פשיעה קלה, עשה פשרה כיון שסוף סוף היה אונס, ויש מקום לנהוג עמו לפני משורת הדין, אבל אילו ידע שהיתה פשיעה חמורה, לא היה מוחל לו כלל.

מהרש"ם⁸⁰ נשאל על מי שנתן לחברו סחורה להתעסק בה בתורת עסקא, ומחל לו על הרווח, ואח"כ טען שמחל מפני שחשב שאין למתעסק במה לשלם, ואם לא היה מוחל לו על הרווח לא היה פורע לו אף את הקרן, והתברר לו אח"כ שהיה למתעסק במה לשלם, ולכן זו מחילה בטעות. הוא כותב שברור שנותן העסקא לא ידע את האמת, שהרי הן של המתעסק הטעה אותו ואמר לו שאין לאביו במה לשלם, וגם אנשים אחרים הטעוהו. לגבי התנאי השני, הוא כותב⁸¹ שאם לפי נסיבות המשא ומתן וחילופי הדברים שהיו ביניהם לפני המחילה, נראה שמחל לו מפני שהחייב טען שאין לו במה לשלם, ובפרט אם לא רצה לתת לו את הקרן, והשתמט עד שמחל לו על הרווח, והתברר עתה שהיה לו במה לשלם גם אז - זו מחילה בטעות והיא בטלה, שהרי יש הוכחה שהמחילה נבעה ממחשבתו המוטעית.

ר' פתחיה בירדוגו⁸² עוסק באשה שנתנה לבתה נדוניה, ובתמורה הבת הסתלקה מזכותה בירושת נכסי מורישיה; ואח"כ טענה שהטעו אותה, ואמרו לה שהירושה היא קטנה, ובאמת נכסי המורישים היו רבים. הוא פוסק שהמחילה בטלה רק אם התברר שהנכסים היו כפליים או קרוב לכפליים ממה שחשבה, מפני שאין אדם עשוי למחול על סכום כזה, אבל אם ההפרש היה דבר מועט שאדם עשוי להתפשר עליו כדי שלא יצטרך להתדיין, המחילה קיימת⁸³; והכל לפי ראות עיני הדיין, שאם יש לאמוד את דעת המוחל שאילו ידע שיש הפרש כזה לא היה מוחל, מחילתו בטלה, ואם לא, לא⁸⁴.

⁷⁹ שו"ת מהרש"ך, חלק ב, סי' רכח.

בדומה פסק שו"ת הרדב"ז חלק א סי' קטז, לגבי פקדון שאבד, והשומר לא רצה להישבע והביא את דמי הפקדון לבעל הנכס, ובעל הנכס אמר לו "איני רוצה שתפסיד על ידי" והחזיר לו את מה שנתן לו - שאם נמצא שהפקדון בידו או שפשע בו לא תועיל המחילה כי זו מחילה בטעות.

לעומת זאת, אם לא התבררה עובדה חדשה, בעל הנכס אינו יכול לחזור בו ממחילתו. כך פסק שו"ת מהרא"ש (היילפרין), סי' סד (הובא בחוק לישראל, שומרים, עמ' 1373), ששומר שכר שאירעה בנכס גנבה ואבדה, ואמר לו בעל הנכס: "אני מוחל לך על התשלומין אם תישבע שאין הנכס ברשותך", והשומר קיבל על עצמו להישבע, אין בעל הנכס יכול לחזור בו ממחילתו זו בטענה שהיתה בטעות, מפני שיש להניח שבעל הנכס התכוון למחילה גמורה, שהרי הייתה לו זכות ממונית גמורה כלפי השומר, ואף על פי כן ויתר עליה ביודעין, כי רצה שהשומר לא יפסיד מכספו, אלא שחשש שהשומר משקר, ולכן דרש שיישבע; ואינו יכול לטעון "מחלתי כי חשבתי שלא יהיה מוכן להישבע לשקר אלא ישלם, ועכשו שהתברר שהוא מוכן להישבע לשקר, התברר שטעיתי" (ראה בשמו בהערה 183, שבמקרה אחר הוא מקבל טענה דומה), שהרי אילו רצה שישלם, לא היה מוחל על התשלום.

⁸⁰ שו"ת מהרש"ם, חלק ה, סי' כב.

⁸¹ בד"ה ונחזור לענינו.

⁸² שו"ת נופת צופים, אהע"ז, סי' ד. הוא חוזר על הבחנה זו בחו"מ סי' כח.

⁸³ הוא מדייק הבחנה זו משו"ת מהרי"ק שורש קיא.

⁸⁴ שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' י, עוסק במצב דומה, בארוסה שהסתלקה מזכותה בירושה תמורת הנדוניה, והארוס הסכים; והוא פוסק שהסילוק בטל כי סכום הירושה היה כפול ממה שחשב המוחל. אבל הוא מעלה טענה שהארוס היה מוחל גם אילו ידע את האמת, וזאת מחשש שאם יסרב, לא יתנו לו את האשה. הוא דוחה טענה זו (מלבד מה שהוא אומר שעיקר הסילוק הוא מצד האשה, שאילו הארוס אינו יכול להסתלק במקומה - ראה בשמו בשער שביעי), שאם זה המצב, נמצא שזו מחילה באונס, והיא בטלה מטעם זה (ראה שער תשיעי). לגבי נידונו הוא מוסיף, שהארוס דרש לראות את הפנקס שבו רשום העזבון לפני שהסכים למחול, וזו הוכחה שגובה העזבון היה שיקול מרכזי במחילתו.

מקורות נוספים: שו"ת דרכי נועם יו"ד סי' ה (ד"ה והרדב"ז), מדייק משו"ת הרדב"ז סי' שכו (שהבאנו בשער שלישי, בענין מחילת שותפות), שגם אם יש רגלים לדבר שאילו היה יודע דבר מסוים לא היה מוחל, מכל מקום המחילה אינה בטלה מטעם טעות, אם לא אמר בפירוש שהוא מוחל על דעת כן, מפני שדברים שבלב

אינם דברים; שהרי בנידונו של הרדב"ז, שותפים התחילו לחלוק, ובזה מחל כל אחד על זכותו להישאר בשותפות, ואח"כ ראה שותף אחד שיש בשותפות רווח, ולכן חזר בו ואמר שאינו רוצה לחלוק, והרדב"ז פסק שאינו יכול לחזור בו, והרי שם היו רגלים לדבר שמחל מראש מפני שחשב שאין רווח בשותפות, ובכל זאת לא הועילה לו חזרתו, וצריך לומר שטעם הרדב"ז הוא מפני שלא אמר מראש שמחל מטעם זה. נראה שהוא מתכוון למצב שה"רגלים לדבר" התבררו רק אחרי המחילה (כפי שהיה בנידונו של הרדב"ז), אבל ייתכן שהוא מודה שאם כבר בשעת המחילה ברור מדוע הוא מוחל, המחילה בטלה מטעם טעות (כדברי מהריב"ל), מפני שאין זה דברים שבלבו בלבד, אלא בלב כל אדם.

שו"ת מהריט"ץ החדשות, סימן צג, עמ' קפג, עוסק בנמחל שביקש מהמוחל למחול לו כיון שהמצב הוא כך וכך, והסתבר שהמצב היה שונה; וכותב שיש הוכחה שטעה, מפני שדברי הנמחל הם כמו תנאי, שהמוחל מחל על מנת שהמצב הוא כפי שאמר לו הנמחל. ובסי' קע, הוא נותן דוגמה להוכחה שהמחילה נבעה מהטעות: אם אמר בשעת המחילה שראוי למחול לחייב כי הוא עני, והסתבר שהיה עשיר.

פרישה, חו"מ, קנד, לח, כותב על נידונים של הגאונים (הערה 27), במחילה שבשתיקה מול חזקת תשמישין, שגם אם ידוע שטעה בדין, המחילה קיימת, כי ייתכן שגם אילו ידע את האמת, היה מוחל. משכן שלום (סגל), סי' ד, הערה נב, מסביר שהוא כותב כך רק בנידונו, שהשכנים היו אחים, ואדם עשוי למחול לאחיו ולכן ייתכן שהיה מוחל לו גם אילו ידע, אבל בדרך כלל, בשתיקה מול חזקה, אם ידוע שטעה, המחילה בטלה כי מניחים שאילו ידע, לא היה מוחל. כמוכן, ט"ז, חו"מ, קנד, כא, כותב שבדרך כלל בחזקת תשמישין המחילה בטלה אם המוחל טוען שהסיבה ששתק היא מפני שלא ידע שמחאתו תועיל, כי הנמחל צריך להוכיח שהיתה מחילה טובה, כי הוא המוציא מחברו (אך יש להעיר שטענה זו אינה שייכת במחילת חוב, שבה הנמחל מוחזק), ודוקא בנידונים של הגאונים, שאח אחד המשיך לנהוג כמו שאביהם היה נוהג, המחילה תקפה כי יתכן שאפילו ידע האח האחר שהוא יכול למחות היה שותק כדי שיתקיים "תחת אבותיך יהיו בניך". ע"י משכן שלום שם, שמוסיף סברא שבאותו נידון יש להניח שלא היה מוחה גם אילו ידע, ולכן המחילה תקפה. משכן שלום מקשה עליהם, הרי אם ידוע שטעה, כלומר שלא ידע שמחאתו נגד חזקת התשמישין של שכנו תועיל, המחילה בטלה מצד ש"לא ידע דמחל", שלא ידע שהלה נוטל ממנו שימוש שאינו זכאי לו? הוא מתרץ, ואין תירוץ מובן. בפשטות, גם אם לא ידע דמחל, המחילה בטלה רק במצב שאילו ידע, לא היה מוחל (כמו בדוגמאות ליד ציון הערה 16 ואילך), אבל הרי כאן יש סיבות לומר שיתכן שגם אילו ידע, היה מוחל, כאמור.

שו"ת מהרש"ך, ח"ב, נוספות, סי' יב, כותב שראובן ושמעון שנתחייבו יחד ללוי, ולוי מחל לראובן כי חשב ששמעון עשיר, והתברר ששמעון עני, המחילה בטלה כי זו מחילה בטעות. הוא מוכיח שזה היה המניע למחילה (כדי להוכיח שהיה קשר סיבתי בין טעותו למחילה), ממה שראובן נשבע שלא יגלה שלוי מחל לו עד שיפרע שמעון, וראובן התחייב להתאמץ לדאוג ששמעון יפרע.

גנזי חיים, מע' מ, אות מו, עוסק בשמעון שהיה חייב לראובן 430, ושמעון לא רצה לפרוע ולכן נלקח לבית סוהר, ושוחרר ע"י שקרובו ערב בעדו, בתנאי שהקרוב יתפוס את כל נכסי שמעון כדי לשלם לראובן; וראובן מחל לאותו קרוב על 130, והקרוב נתן לראובן שטר חוב על 300; ואח"כ שמעון אמר לראובן: "הקרוב שלי נתן לי את כל נכסי, ולכן אשלם לך הכל, ותחזיר את השטר של 300", ולכן ראובן קרע את השטר, אבל באמת לא נתן הקרוב את הנכסים לשמעון. הוא פוסק שהקרוב חייב בכל, מפני שיש אומדנא שמה שמחל לו ראובן היה על דעת שהקרוב יתן את הנכסים לשמעון, וזה מחילה בטעות, שהיא בטלה.

ר' אליהו יוסף שלטון, בשו"ת פורת יוסף (אלפנדרי) אהע"ז סי' ז (נב ע"א), כותב שבעל שאמר שהוא רוצה לנסוע למרחוק, ואשתו פחדה שלא יחזור וביקשה גט, ומחלה לו על תוספת כתובתה כדי שישכים לגרש, וגירש אותה, ואח"כ נשאר במקומו, והתברר שהוא עשה זאת בערמה כדי שתסכים להתגרש - מחילתה בטלה כי יש אומדנא שאילו ידעה שזה ערמה לא היתה מוחלת. והסכים עמ' ר' יוסף אלפנדרי, שם סי' ח (נג ע"ד).

שו"ת שואל ונשאל, חלק ב, חו"מ, סי' טו, עוסק בראובן שביקש משמעון לקנות לו זהובים, וקנה ומסרם לו, ואז שמעון היה משודך עם בתו, ולא ביקש שכר טירחה; ואח"כ נתבטל השידוך, ושמעון תבע ממנו שכר טירחה, באמרו שמתחילה מחל על שכר הטירחה מפני שהיה משודך עם בתו, וזו מחילה בטעות שהרי נתבטל השידוך (למעשה זאת לא מחילה אלא מתן שירות בחינם, בטעות). הוא פוסק שהמחילה קיימת, מפני שאין וודאות שמחל מפני שחשב שישא את בתו, אלא ייתכן שמחל על הספק כדי שישכים לגמור את השידוכין, ועל דעת כן עשה עמו טובה זו, ואם לא עלה בידו לא עלה; ועוד, שרבים עושים שירות כזה בחינם. ראה גם שער רביעי, בשם מנחת יחיאל, על שדכן שמחל על שכרו, וטוען שמחל כי חשב שהשידוך יהיה קל, ואילו ידע שיצטרך להשקיע הרבה זמן ומאמצים בשידוך, לא היה מוחל.

שו"ת נוכח השלחן, אהע"ז סי' טו (כו ע"ג), עוסק באשה שמחלה לבעלה כי נתן לה את נכסיו במתנה, ולא ידעה שאין תוקף למתנתו. בתחילה הוא מדייק משו"ת פני יהושע (חנדלי) סי' יב, בסופו, שזו מחילה בטעות. אבל אח"כ הוא כותב שזאת לא מחילה בטעות, כי גם אילו ידעה את האמת היתה מוחלת, בגלל מה שהבעל החשיב אותה בנתינת המתנה, כמו ששו"ת מהרי"ט, ח"ב, חו"מ, סי' נו (ד"ה והטעם הב'), כותב שהנותן מתנה מפני שהמקבל הטיב לו, והתברר שאותה הטבה לא היתה תקפה - זאת לא מתנה בטעות, כי בכל זאת נהנה מזה שהמקבל החשיב אותו, והמתנה תקפה.

שו"ת הריב"ש, סי' רכז, עוסק בשותף שהציע לשותפו או שישכיר ממנו את חלקו, או שישכיר לו את חלקו, או שידורו בבית בחלוקת זמנים. הוא פסק שהשותף האחר יכול לבחור בחלוקת זמנים, אף שמן הדין השותף

ד. אי נכונות מחשבתו של המוחל

התנאי השלישי⁸⁵ לביטול מחילה מחמת טעות הוא שיהיה ברור שמה שחשב המוחל בשעת המחילה, לא היה נכון.

הרי"ף⁸⁶ כותב שהמוחל על חלק מתביעתו במסגרת פשרה מפני שהדיין חייב אותו שבועה, והתברר שבאמת לא היה חייב שבועה, מחילתו בטלה מפני שהיתה בטעות. ר' יוסף קארו⁸⁷ כותב שהדין כך

הראשון היה יכול לחייבו לבחור רק בין שתי האפשרויות הראשונות, כי הראשון מחל מכללא על זכותו להציע רק את שתי האפשרויות הראשונות. ישועות ישראל סי' יז, עין משפט, ס"ק ג, מסביר שאף שייתכן שזו מחילה בטעות, שלא ידע את הדין, מכל מקום אין זו טעות ברורה, שהרי ייתכן שהוא מעדיף חלוקת זמנים, כך שגם אילו ידע שאינה חייב להציע אפשרות זו, היה מציע, ולכן מחילתו תקפה. ראה שער אחת עשרה, על תובע שתבע פחות מהמגיע לו, וטען שטעה.

עוד מקום שנפסק שהמחילה תקפה מפני שייתכן שהיה מוחל גם אילו ידע את האמת - ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 187, בשם בני בנימין, לפי דעה אחת.

דעה חולקת: שו"ת זרע יעקב (נאים), סי' כג, כותב שאם יש עדים שהמוחל טעה, המחלה בטלה, ואין אומרים שיתכן שהיה מוחל גם אילו ידע, וראיה ממעשה רב ענן (ליד ציון הערה 288), שהמחילה בטלה, ואין אומרים שייתכן שגם אילו ידע השכן, היה מוחל. אפשר לדחות ראיה זו, ששם מדובר על הפסד של שטח קרקע, ועל זה מן הסתם אין אדם מוחל.

⁸⁵ ליד ציון הערה 37.

⁸⁶ שו"ת הרי"ף, סי' קמה, שיצוין בהערה 210.

שו"ת משכנות יעקב, חו"מ, סי' י (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, כה, ס"ק יג), כותב שרק אם הדיין טעה וחייב אותו שבועה, או שאמר לו שהוא חייב ממון, מחילתו בטלה, משום שמוכח בבירור שבגלל זה הסכים להתפשר, ולא היה צריך להעלות על דעתו שהדיין טועה; אבל אם הדיין אמר לו רק שלא ברור שיזכה, אף שבאמת הדין היה עמו, המחילה קיימת, שהרי אילו רצה היה יכול ללכת לדין ואולי יזכה, אלא שהוא מוכן למחול מספק מפני שאינו רוצה להתאמץ מספק; והרי אם נאמר שגם אז המחילה בטלה, יתבטלו כל הפשרות, שהרי תמיד הצדדים מתפשרים מפני שאינם יודעים מה הדין, ואילו ידע צד אחד שהדין לטובתו לא היה מסכים להתפשר, אלא שכיון שאין הדין ברור להם וכל אחד חושש שיצא חייב, גומרים ומוחלים זה לזה מספק, ואין לבטלו אח"כ בגלל זה. הוכחה זו קשה, שהרי בפשרה רגילה לא מתברר לעולם עם מי הדין, אבל ייתכן שאם יתברר עם מי הדין, מחילתו בטלה. וראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 198-199, שיש אומרים שאם התברר שהדין עמו, הפשרה בטלה; אלא שמשכנות יעקב סובר כדעה שהובאה שם, שרק אם דיין הטעה אותו ואמר לו שאין הדין עמו, הפשרה בטלה. למקורות שהובאו שם יש להוסיף את שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' י, הכותב שאם אחרי הפשרה התברר בעדים ובראיה שהזכות של המוחל, מחילתו בטלה, כי יש אומדנא דמוכח שמחל רק משום שחשב שהזכות אינה שלו או שלא היו לו עדים, ואילו ידע לא היה מוחל.

גם נתיבות המשפט, רה, ס"ק ט, כותב שגם אם התברר בב"ד שהדין עם התובע שמחל במסגרת הפשרה, מחילתו תקפה (שלא כמו במצב שאח"כ באו עדים לטובתו - ראה בדברי הרשב"א שהובאו ליד ציון הערה 187), וזאת ע"פ הרא"ש (הערה 248) שכותב שמחילה בטעות מועילה אם ידע שהוא נותן משלו ורק טעה בדין; ועוד, שמראש היה מסופק האם הדין עמו, ועל דעת זה התפשר, כדי "לקנות" את הספק, ואינו פשרה בטעות.

על פרט נוסף בתשובת הרי"ף, ראה הערה 27.

מקור נוסף: שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' לג וסי' לד, עוסק באשה שמחלה על חלקה בעזבון אביה תמורת הנדוניה שנתן לה אחיה, ואח"כ טענה שזו טעות כי התברר שחלקה בירושה היה גדול מהנדוניה; והוא פוסק שהמחילה תקפה כיון שב"ד כתבו מראש שחלקה בעזבון שווה פחות ממה שנתן לה אחיה, וא"א להכחיש את דברי ב"ד, והוא מאריך לדחות את הטענות ששומת ב"ד היתה מוטעית (עיי"ש). הוא מנמק עוד, שאין אונאה בקרקעות, ולכן אין מתחשבים בטעות בהערכת שווי הקרקעות שבעזבון; ועוד שבנידונו היא הודתה מראש שהיא יודעת שאחיה נתן לה יותר מהמגיע לחלקה בעזבון, וזו הודאת בעל דין, וגם אם נאמר שהודתה רק כדי לחזק את כוחו, מ"מ זה מוכיח שגמרה בדעתה למחול גם אם יתברר שחלקה גדול יותר. אבל בסי' לד הוא מביא שיש שפסקו שהמחילה בטלה מפני שלדעתם ב"ד טעה בשומה.

⁸⁷ בית יוסף, חו"מ, כה, ז, וכסף משנה, הלכות סנהדרין, ו, ה (הובא בש"ד, חו"מ, כה, ס"ק מז, ובשו"ת משפטים ישרים, בירדוגו, ח"א סי' קמה), כמוסבר בשו"ת משכנות יעקב, חו"מ, סי' י. שו"ת משפטים ישרים (בירדוגו) חלק א סי' קמה, לומד מכאן, שאם נחלקו שני דיינים בדין מסוים, ולכן התובע והנתבע עשו פשרה, ואח"כ שלחו לחכם לשאול מה הדין, והכריע כצד אחד - זה לא פשרה בטעות, שהרי מראש ידע המוחל שהוא מחלוקת, ובכל מחלוקת אם יטרח לשאול, תהיה הכרעה, והדיין הראשון עדיין מחזיק בדעתו.

כמו כן, שו"ת אהלי תם, סי' י, עוסק במתעסק ומקבל עיסקא שחלקו ביניהם את הסחורה, ונותן העיסקא כתב למתעסק שטר מחילה, והתברר שהמתעסק רימה אותו ע"י הערכה שקרית של הנכסים, ולקח יותר מהמגיע לו, והוא כותב שהמחילה בטלה רק אם נותן העיסקא מוכיח שהמתעסק העריך את הנכסים הערכ לא נכונה.

רק אם הדיין טעה בדבר משנה או בשיקול הדעת, אבל אם באמת יש מחלוקת האם חייב שבועה, ומספק אינו חייב שבועה, מחילתו קיימת, אף שאילו ידע את האמת, לא היה מוחל, וזאת מפני שיתכן שהדיין צדק שהוא חייב שבועה, ואין מבטלים את המחילה מספק.

ה. שיטת מהרי"ק

יש פוסק בולט שחולק, כנראה, על העיקרון של הגאונים. מהרי"ק עוסק במחילה בטעות בכמה מתשובותיו, ואינו מזכיר בשום מקום את הגאון או את מהר"ם הנ"ל. להיפך: הוא קובע בתשובות אחדות עיקרון, ש"אין אדם מוחל בכדי", כיסוד לאומדן דעת של המוחל, שמחל משום שחשב שאינו מפסיד הרבה ע"י מחילתו, ומכאן שלא ידע איזו עובדה רלוונטית, שהרי אילו ידע, והיה מבין מתוך כך שיפסיד הרבה ע"י המחילה, מן הסתם לא היה מוחל. וזוהי הסיבה שאינו מתחשב בנימוק⁸⁸ שדברים שבלב אינם דברים - מאחר ש"אין אדם מוחל בכדי", יש אמדן דעת אובייקטיבי (דברים שבלבו ובלב כל אדם) שמחל מתוך טעות. לעומת זאת, הפוסקים האחרים שהבאנו, הסבורים שבסתם מניחים שלא טעה, אינם מקבלים את העיקרון ש"אין אדם מוחל בכדי", ונראה שטעמם הוא שמחשבת ישראל מעודדת מאוד מחילת אדם על פגיעה בו⁸⁹, ועל כן ייתכן שנושה ימחל על חיוב גם בלי סיבה נראית לעין.

בתשובה אחת, מהרי"ק⁹⁰ מסביר בזה מדוע במעשה רב ענן⁹¹ נקבע שזו מחילה בטעות - שאע"פ שקשה לומר שבעל הקרקע לא ידע עד היכן מגיע גבולו, אעפ"כ מניחים שלא ידע את האמת, והטעם הוא, שאין זה סביר שימחל אדם על ממונו בכדי.

בתשובה אחרת, מהרי"ק⁹² מסביר שמחילת המתאנה באונאה בטלה מטעם מחילה בטעות⁹³, ואין אומרים שהמוכר ידע שהחפץ שוה יותר (או להיפך) ובכל זאת מחל (היינו, שלא טעה), אלא מניחים ש"לא ידע דמחל", מפני שחזקה שאין אדם מוותר על ממונו חנם.

אפשר להסיק מדבריו כלל, שאנו נוטים לבטל מחילה בגלל טעות, שלא כגאונים, מפני שדבר חשוד הוא כשאדם מוחל, ולכן במקרה של ספק, מניחים שלא ידע עובדה רלוונטית, ושמחל מתוך טעות.

בשתי תשובות, מהרי"ק משתמש בעיקרון זה כדי לקבוע שהמחילה בנידון היתה בטעות ולכן היא בטלה; אלא שבכל אחת מהתשובות יש לו נימוק נוסף להניח שהיתה טעות. בתשובה אחת, מהרי"ק⁹⁴ עוסק באחים שירשו נכסים מאביהם, ואחד מן האחים מחל לאֶחָיו על חלקו בירושת

שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קע, נותן דוגמה של מי שמחל כי החייב היה עני, וכדי לבטל את המחילה בגלל טעות, עליו להוכיח שהחייב היה עשיר באותו זמן.

⁸⁸ ליד ציון הערה 30.

⁸⁹ ראה בעבודת הדוקטור, בסיכום.

⁹⁰ שו"ת מהרי"ק, שורש כ, ענף ג.

⁹¹ ליד ציון הערה 288.

⁹² שו"ת מהרי"ק, שורש קיא.

מחנה אפרים, הלכות שותפות, סי' ד, ושו"ת פני משה, ח"א, סי' נו (קל ע"ב), מביאים ממהרי"ק שם את העיקרון שבמצב מסופק יש להניח שטעה מפני שאנשים אינם רגילים לתת מתנות.

ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת לחמי תודה, סי' יא (עה ע"א), מוכיח ממהרי"ק שם, שאם יש רגלים לדבר, ואנן סהדי שטעה, המחילה בטלה.

סברה זו משמשת גם את ר' מסעוד אלפסי, המובא בחי' ר' שלמה אלפסי, משחא דרבנותא, חו"מ סי' יב, דף קלג ע"ב, הכותב שמלוה שמחל לערב - זו מחילה בטעות, כי אין אדם מאבד ממונו לדעת, ומחילה בטעות בטלה. לא ברור אם כונתו שבנידונו היתה טעות, או שכל מלוה שמוחל לערב זו טעות.

⁹³ כאמור בב"מ סז ע"א.

⁹⁴ שו"ת מהרי"ק, שורש קיא (הובא בשו"ת ר' יעקב לבית הלוי [מהד' שצ"ב], סי' ע, דף קנ ע"א, בשו"ת דבר אמת (מונסוניגו), סי' פה, ובשו"ת תקפו של יוסף ח"יב סי' קא).

שו"ת מהריט"ץ, סי' ריג (הובא בשו"ת פרי תבואה, סי' לו), מוכיח מדברי מהרי"ק כאן שלא צריך הוכחה שטעה, שהרי הוא כותב "גם כי מוכיח שגם אחיו לא ידעו", משמע שגם כשחסר התנאי הזה, המחילה בטלה. מהריט"ץ מסביר שמה שהגמרא נקטה במעשה רב ענן (ליד ציון הערה 288) "ממה שאתה לא ידעת, כך השכן לא ידע", הוא מפני שלא היה ידוע האם המוחל טעה, ואדרבה זה דבר שלא רגילים לטעות בו, היכן הכותל, וא"כ היינו אומרים שלא טעה אלא ידע ומחל, לכן הוצרכו לומר שזה שרב ענן לא ידע מוכיח שגם השכן לא

אביו תמורת סכום מסוים. אח"כ האח רצה לבטל את מחילתו, בטענה שהיא נבעה מטעות, שאחיו אמרו לו שהנכסים לא היו מרובים, ולכן מחל על חלקו תמורת דבר מועט, ואח"כ נודע לו שהנכסים היו מרובים ושהיה מגיע לחלקו כמעט כפליים מסכום הכסף שקיבל. הוא פוסק שזו מחילה בטעות, והיא בטלה, מפני שברור שלא ידע את האמת כיוון שהטעוהו אחיו באמרם שהנכסים שוים רק מעט, ועוד שגם אחיו מודים שלא ידעו שהיו הנכסים מרובים כל כך, ויש להניח שכמו שאחיו לא ידעו, גם הוא לא ידע⁹⁵; ועוד, שרגלים לדבר ואומדנא דמוכח הוא שלא ידע את האמת, שהרי אילו היה יודע שהיו הנכסים מרובים כל כך, לא היה מוחל, שהרי אין אדם מוחל מאתים תמורת מאה. הוא משתמש בנימוקים אלו גם כדי להראות שגם התנאי השני⁹⁶ קיים, היינו שאילו ידע את האמת, לא היה מוחל.

בתשובה אחרת, מהרי"ק⁹⁷ עוסק ביצחק ושמואל שהיו שותפים בחנות, והתנו שלא ימכור אף אחד מהם את חלקו לאדם זר, בלי רשות חבירו⁹⁸. בכל זאת, יצחק מכר את חלקו למשה בלי רשותו של שמואל, לא מכירה גמורה אלא מכירה מוגבלת המכונה "קוטמו", וקלמן קנה את החנות ממשה, ושמואל שתק ולא מחה. מהרי"ק פוסק, שבכל זאת לא איבד שמואל את זכותו מטעם מחילה מכללא, מפני שזו היתה מחילה בטעות: הוא חשב שהיתה ליצחק רשות למכור ב"קוטמו", בחושבו שאין זה בכלל מכירה, וההסכם שביניהם היה רק על מכירה; אבל באמת גם "קוטמו" כלול במכירה לעניין זה שיצחק לא היה רשאי למכור את חלקו לאחר בלי רשות משמואל. הוא מנמק את הנחתו ששמואל טעה, בשני הנימוקים, כמו בתשובה הקודמת: א) קלמן הקונה טעה וחשב ש"קוטמו" אינו כלול באיסור למכור, ולכן יש להניח שגם שמואל טעה בזה, והיה סבור שאין ה"קוטמו" בכלל האיסור. ב) עדיף לנו לומר שלא ידע את הדין, מלומר שידע ובכל זאת מחל על זכותו והתיר לאחר לבוא בגבולו, מפני שאין אדם מוחל על ממונו בכדי⁹⁹.

ידע. כלומר, דוקא שם היה צורך בהוכחה שטעה, מפני שמן הסתם היינו מניחים שידע מפני שלא רגילים לטעות בזה, אבל במקום שרגילים לטעות (או בסתם), מניחים שטעה גם בלי הוכחה שטעה. אבל שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' לג וסי' לד, כותב שמהרי"ק סובר כך רק בכגון נידונו, שברור שהמוחל קיבל מעט מדי, והספק היה האם ידע את האמת ומוחל, ובוהו אומרים שמן הסתם לא ידע; אבל אם ב"ד אמרו שהמוחל קיבל סכום השקול לסכום העזבון שמחל, אלא שיש ספק האם ב"ד טעה (נידונו, שהובא בהערה 86) - בזה אין הנחה שטעה. הוא מוסיף שמהרי"ק עצמו לא סמך על הסברה שמן הסתם טעה, שהרי בסוף דבריו הסתמך על כך שהיו עדים שלא ידע ומוחל.

⁹⁵ ראה סברה זו ליד ציון הערה 40.

⁹⁶ ליד ציון הערה 36.

⁹⁷ שו"ת מהרי"ק, שורש כ, ענף ג (הובא בשו"ת משאת משה ח"א, אהע"ז סי' לא (קצח ע"ב), ובשו"ת ר' יעקב לבית הלוי [מהד' שצ"ב], סי' ע, דף קמט ע"ד).

יש להעיר שזו דוגמה למחילה מכללא בטעות. דוגמאות נוספות למחילה מכללא בטעות נביא בשער אחת עשרה.

⁹⁸ מדבריו בענף ד עולה שזה המקרה.

⁹⁹ שו"ת עולת שמואל (פלורנטי), חו"מ, סי' כב [יש שם בלבול בדפים, שהתחלפו דף עג ודף עד, וכאן נציין לפי המספר האמיתי] (עג ע"ג), מסתמך על מהרי"ק שם. בנידונו, ראובן לחץ על לוי למחול לו על כל תביעותיו מעיסוקיו עמו בענין המכס; ונפתלי, שותפו של לוי, שהמכס היה כתוב ב"טימיסוק" (שטר רשמי) על שמו, מחל לראובן; ואז לוי הסכים לכתוב שטר מחילה לראובן; ואח"כ טען שעשה זאת מפני שחשב שמחילת נפתלי מועילה, כך שחשב שמחילתו (של לוי) לא מעלה ולא מורידה; ובאמת מחילת נפתלי לא הועילה מפני שאין משמעות למה שכתוב בשטר שהמכס הוא של נפתלי (ראה שער שביעי), וא"כ מחילת לוי היתה בטעות. הוא פוסק (בדף עד [מצויין עג ע"ב]) שלוי נאמן לומר שטעה בכך, כמו שכתב שו"ת מהרי"ק שורש כ, שלא הכל יודעים הלכה, וממילא מחילתו בטלה. הוא מציין שגם שו"ת מהרי"ק סי' ט, כותב שכל שאפשר לתלות בטעות, תולים (ולא מצאנוהו שם).

לכאורה קשה, מדוע בתשובה שהבאנו ליד ציון הערה 49 מהרי"ק מצריך הוכחה שהמוחל טעה, ולא הסתפק בעקרון שיש להניח שטעה, שאם לא כן לא היה מוחל. אפשר לומר שהסיבה היא ששם היו סימנים נגדיים שהעידו שידע, ולכן צריך הוכחה שטעה.

שו"ת שופריה דיעקב חלק א, אהע"ז, סי' לג (ד"ה והנה אעפ"י), כותב שגם אם הנתבע טוען ברי שהתובע ידע, נאמן התובע לומר שלא ידע, משום שחזקה אין אדם מוחל ממונו חנם, כמו שכתב מהרי"ק, והנתבע שאומר שהמוחל ידע - צריך להביא ראיה לכך.

כמו כן, שו"ת מהרש"ם, חלק ה, סי' כב, כתב, שמרדכי שהובא בשו"ע, חו"מ, סי' קעו, יב (שלא מצאנו), אומר שחזקה אין אדם מוחל חובו בחנם, ולכן יש אומדנא דמוכח שהמוחל מחל מתוך טעות. על פי זה הוא כותב בנידונו, שמניחים שהנושה מחל רק מפני שחשב שאין ללווה במה לפרוע לו.

גם שו"ת פני יצחק (אבולעפיה), ח"ב, סי' ט (נא ע"א), משתמש בעיקרון שחזקה אין אדם מוחל ממונו בכדי, אם הוא יכול לגבותו בעדים או בראיה. על פי זה הוא קובע שבנידונו האשה טעתה כשמחלה על חלק

מכתובתה. הוא מוסיף לנמק, שהעובדה שמחלה על חלק גדול מכתובתה, 700, ונשארו לה רק 500, מוכיחה שחשבה שמגיע לה רק 300 (כפי שהיא טוענת שחשבה כך), שאל"כ לא היתה מוחלת לו כל כך הרבה, שהרי אינה טיפשה. הוא מביא (בדף נא ע"ב) עוד הוכחה שטענתה, מן העובדה שמחלה בתחילה ובסוף חזרה בה. אבל זו הוכחה תמוהה, שהרי ייתכן שהיא לא טענתה, אלא שהיא חוזרת בה מתוך חרטה, וטוענת בשקר שטענתה כדי שיבטלו את המחילה.

פוסקים נוספים החולקים על הגאונים: שו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו (לו ע"א), מדייק מחידושי הרשב"א, ב"ב מא, בשם הראב"ד, שכל שאפשר לתלות בטעות, תולים (ולא ברור איך מוכח כך מדבריו). הוא מדייק גם משו"ת הרשב"א המיוחסות סי' מא, שאם אפשר לתלות קצת בטעות, תולים (ולא ברור איך מוכח כך משם). הוא מסביר שהרשב"א לשיטתו בחלק ב, סי' רח, שהביא ראיה מאונאה לענין מחילה בטעות, משמע שהמחילה בטלה אין שום צד לתלות שהיה בטעות, כמו באונאה.

נתיבות המשפט, יז, סי' יב, מוכיח שאדם נאמן לומר שמחילתו נבעה מטעות, ממה שנאמר בב"מ סו ע"ב (ליד ציון הערה 236) שבאסמכתא בהלוואה, הפירות חוזרים ללווה מפני שמחילה בטעות אינה מועילה, ואין אומרים שהלווה ידע שאסמכתא לא קונה ובכל זאת מחל על הריבית. אבל הגאון מתייחס בתשובתו (הערה 327) למקרה של אסמכתא כאילו לא מוכח שטעה, ומכל מקום הפירות חוזרים בגלל איסור ריבית (הגאון נוקט כלל, שמחילה בטעות אם מוכח שטעה, כמו במעשה רב ענן, או שיש ריבית, כמו באסמכתא בהלוואה). ייתכן שהוכחת נתיבות המשפט היא ממה שהסוגיה אמרה שהפירות חוזרים מפני שזו מחילה בטעות, עוד לפני שנאמר הנימוק של ריבית.

שו"ת פרי תבואה, סי' י (יג ע"ד), כתב שהמחילה בטלה אם המוחל אומר שטעה, גם אם לא הביא ראיה לדבריו, מפני שחזקה שאין אדם מוחל את שלו בחינם, וזה מוכיח שאכן טעה, ולכן דינו שונה מקנין בטעות, שבו אינו נאמן לומר שטעה (רי"ף, גיטין ו ע"א, בדפי הרי"ף). הוא מוסיף לנמק (בדף יד ע"ב), שיש חזקת חיוב.

יד רמה, ב"ב, פ"ג, סי' קטז, מוכיח ממעשה רב ענן שאם ספק האם ידע המוחל שהממון שהוא מוחל עליו שייך לו, המחילה בטלה, שהרי רב נחמן אמר לרב ענן "כמו שאתה לא ידעת גם השכן לא ידע", הרי שלא היתה ודאות שהשכן לא ידע (הגאונים הסבירו, כאמור ליד ציון הערה 327, ששם "מוכח" שהשכן טעה, ואילו יד רמה סבור כנראה שאין הוכחה מאי-ידיעת רב ענן, שכן יתכן שרב ענן לא ידע ואילו השכן ידע, ובכל זאת רצה למחול, ורב נחמן אמר זאת לא כהוכחה אלא כתשובה לרב ענן, שאמר שהשכן ודאי מחל - על זה ענה שיייתכן שלא ידע, ולכן מחילתו בטלה). גם שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' כד, מוכיח ממעשה רב ענן שגם אם יש ספק האם המוחל ידע כמה מחל או לא, מניחים שלא ידע, שהרי נאמר שם "הוא נמי לא ידע", ולא שאלו את השכן האם ידע, אלא מניחים שמן הסתם לא ידע, אלא אם כן אמר "אני יודע ומוחל" (או: "ידעתי ומחלתי"). לכאורה אפשר להבדיל בין מקום שיתכן שלא ידע שזה ממונו ("לא ידע דמחל"), שאז המחילה בטלה (ובזה עוסק יד רמה ובזה יש הוכחה מרב ענן), לבין מקום שהוא יודע שזה ממונו אלא שספק האם ידע פרט חיוני שהוא סיבה לא למחול, שאז המחילה קיימת. אבל הבחנה זו אינה נראית, שהרי הנימוק (ליד ציון הערה 30) שאלו דברים שבלב, שייך בשני סוגי הטעויות. דרכי נועם מביא ששו"ת מהרי"ק שורש י (אבל לא מצאנו זאת בדבריו), כתב שמן הסתם אדם אינו מעלה על דעתו דבר שאינו רגיל; ועל פי זה כתב בנידונו, מי שמחל לאפטרופוס על נזק שייגרם ע"י פשיעתו, והפסידו הנכסים יותר משליש הקרן, שיש להניח שהמוחל לא צפה זאת, מפני שהוא מאוד לא מצוי, ולכן זו מחילה בטעות, ובטלה.

בדק הבית, חו"מ, קנד, לח, כתב על דברי הטור (הערה 27), שאדרבה, בנידונו של הגאון יש הוכחה שהמוחל טעה, מפני שהדין שהוא אומר שלא ידע (שאם לא מחה באחיו שהעביר מים דרך שדהו, אחיו מקבל חזקה) הוא דין "זר" (=מוזר). שו"ת שער אפרים, סי' קלא, בהגהה מבן המחבר, מבין שבדק הבית סובר באופן כללי שגם אם לא מוכח שהמוחל טעה, המחילה בטלה. אבל שו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' ד (פט ע"ד) (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, רמא, סי' ד, ובשו"ת מהרש"ם, ח"ה, סי' כב), ומשכן שלום (סגל), סי' ד, הערה נא, כותבים שבדק הבית חולק על הטור רק מפני שלדעתו, באותו נידון מוכח שטעה, אבל הוא מסכים שאם אין הוכחה שטעה, המחילה תקפה. שו"ת מהרש"ם, ח"ה, סי' כב, מציג את המחלוקת כך, שבדק הבית סובר שאם הדין הוא דין מוזר, לאו כולי עלמא דינא גמירי וזו מחילה בטעות ואינה מחילה מפני שטעה בדין, והגאון והטור סוברים שאין הוכחה שטעה. שו"ת זרע יעקב (נאים), סי' כג, לומד מבדק הבית בק"ו, שמי ששתק מול נזקי שכנים, נאמן לטעון ששתק מפני שלא ידע שחזקת נזקין מועילה לאלתר, שהרי דין זה שנוי במחלוקת, וא"צ להישבע על כך. אבל הוא מעיר שסברת בדק הבית היא דחוקה מאד, ועוד שהתוצאה מדבריו קשה, כי יתבטל דין חזקת נזקין לאלתר, כי הניזק תמיד יטען שלא ידע את הדין, ולא מצאנו זאת בשום פוסק. אבל לגבי נידונו הוא פוסק שהמחילה בטלה כי היתה הוכחה שהמוחל טעה. בענין דומה, רא"ש ב"ב פ"א סי' ח, כתב על מקרה מיוחד של חזקת תשמישין, ששתיקתו אינה מחילה כי לא הכל יודעים שצריך למחות בנדון; כלומר, מניחים שטעה בשתיקתו. יש להעיר שדוגמאות אלה מיוחדות, שלא היתה מחילה מפורשת, אלא שתיקה שבדרך כלל מתפרשת כמחילה, וכאן ייתכן שאין לפרשה כמחילה כלל כיון ששתקתו לא נבעה ממחילה אלא מטעות.

שו"ת פני יצחק (אבולעפיה), ח"ב, סי' ט (נב ע"ג), מדייק ממה שרמ"א, חו"מ, כה, ה, הצריך שיגלה דעתו שהוא מוחל בגלל הנחה מסוימת (שהתבררה כמוטעית), ושו"ע לא כתב זאת, משמע שהוא חולק; ועוד ששו"ע, חו"מ, יב, סעיפים יד-טו, הביא את תשובת הרשב"א, שמבטל מחילה בטעות גם בלי גילוי דעת; וכן עולה מדבריו בתשובות בית יוסף דיני כתובות סי' י, בסופו; ואף בשו"ת אבקת רוכל סי' קמב נקט שהיה

פרק רביעי: אם היה יכול לברר ולא בירר

פוסקים רבים אומרים שגם אם הנמחל טעה, היינו לא ידע עובדה רלוונטית, ואילו ידע לא היה מוחל - הרי אם בשעת המחילה היה יכול לגלות עובדה זו ע"י בירור, ולא התאמץ לעשות כן, זאת לא נחשבת טעות, כיון שהיתה לו ידיעה "קונסטרוקטיבית", והמחילה קיימת. המקור העיקרי לכך הוא מהרי"ק¹⁰⁰, שמבאר בכך את דברי בעל "הלכות גדולות"¹⁰¹ על אדם שתבע מישהו בטענה שממון אביו (של התובע) בידו, ובית הדין חייב את הנתבע להישבע, ועשו פשרה ומחל על התביעה תמורת דבר מועט, ואח"כ נתגלה ממון אביו ביד הנתבע - שם נפסק שהמחילה תקפה. נשאלת השאלה, מדוע אין זה נחשב מחילה בטעות, שאילו ידע שממון אביו ביד הנתבע לא היה מוחל לו? מהרי"ק מסביר, ששם המוחל היה יכול להשביע את הנתבע, ולא עשה כן, אלא נטל סכום מועט ופטר אותו, ובזה גילה דעתו שמחל בדעת מלאה. כלומר, כאן אין לומר שזו מחילה בטעות, שלא היה מוחל אילו ידע שהנתבע חייב לו ממון רב, שהרי אילו כך היה, הוא היה דואג לברר את הענין ולהשביע את הנתבע כאמצעי לגלות איפה הממון, ומשלא עשה כך, בוודאי גמר בדעתו שמחילתו תחול גם אם אכן הלה חייב לו הרבה¹⁰².

מקור נוסף הוא בדברי מהר"ם מרוטנבורג¹⁰³ שאם ראובן אמר לשמעון "חייב אני לך כך וכך", ושמעון השיב: "ברור לי שאינך חייב לי כלום", ראובן פטור אף שהוא יודע בודאי שהוא חייב, מפני שרואים כאילו שמעון מחל לו, ואינה מחילה בטעות, מפני ששמעון היה צריך לבדוק בחשבונותיו, כיון שאמר לו ראובן "אני חייב לך", ומשלא בדק, הראה שהוא מוחל בלב שלם. משום כך, גם אם

גילוי דעת, אין כוונתו שזה תנאי הכרחי, אלא שבאותו מקרה זה היה כך. הוא מציין שגם שו"ת בעי חיי חו"מ ח"א סי' עג, כתב שאין צורך שיעידו עדים שהתפשר בגלל זה.

ראה הערה 126, שכנסת הגדולה כותב שמה שכתב מהרשד"ם שהמחילה לא מועילה בכותב "אני מוחל כל טעות שתתגלה", הוא רק אם יש עדים או ראייה שטעה, אבל בלי זה אינו נאמן לומר שטעה. לכאורה אפשר לדייק מזה שאם לא כתב "כל טעות שתתגלה", המחילה בטלה גם אם אין ראייה שטעה; אבל ייתכן שאז עדיין צריך אומדנא, אף שאין צריך ראייה כמו עדים.

¹⁰⁰ שו"ת מהרי"ק, שורש קיא (הובא בשו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' טז, דף רב ע"ג [על יתומים שמחלו לאלמנה מתוך טעות, ואילו היו משביעים אותה היו מגלים את הטעות], בשו"ת מים חיים, סי' יג, עמ' רסח-רסט [על יורש שמחל מחמת טעות אבל היה יכול לבדוק בחשבונות ולברר באיזה מצב היו הנכסים], בשו"ת אהלי תם, סי' י, בשו"ת אם הדרך חו"מ סי' יב [על נושה שהיה יכול להשביע את החייב על טענתו שאין לו במה לשלם, ולא השביעו, ומחל, והתברר שהיה לו], בשו"ת ירך אברהם חייב סי' עג (ק ע"ב), בברית אבות (קוריאט), ליקוטים, דף עו ע"א, בשו"ת בני יהודה, סי' מב, דף קז ע"ב, בשו"ת נופת צופים, אהע"ז, סי' ד [על בת שהסתלקה מחלקה בירושת אביה תמורת סכום מסוים שנתנה לה אמה, ויכול לדרוש מאמה להישבע שאין למוריש עוד נכסים, ובכל זאת מחלה לה על השבועה], בשו"ת תורת חיים (מהרח"ש) ח"א סי' עה (קכ ע"א-ע"ב) [על מי שהיה יכול ללכת למקומו של בעל דינו ולהטיל חרם כדי למצוא ראיות שידע שיש לנתבע, ובכל זאת, כדי שלא ללכת להתדיינות, כתב שהוא מוחל, ושגם אם תימצא איזו עדות, תיחשב כחרס הנשבר], ובשו"ת שופריה דיעקב, אהע"ז, סי' ז.

הדין הובא בשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' פז.
¹⁰¹ ליד ציון הערה 346.

¹⁰² גם שו"ת דבר משה ח"ג סי' טו (סח ע"ג) (הובא בשו"ת שפת היס, חו"מ, סי' כד), כותב שאם המוחל היה יכול לברר, ולא בירר, אינו נחשב מחילה בטעות, כי אם עלה בדעתו שיש לו זכות אצל חברו, ובכל זאת לא בירר, אומרים שידע ומחל. והסתמך עליו שו"ת שפת היס, חו"מ, סי' כד, העוסק בשותף שמחל לשותפו על כל הנכסים של השותפות שהיו ברשותו, והיתה להם חזקה על חנות אחת, שבשעת המחילה, היתה החזקה ביד גוי, ואח"כ המוחל טען שמחילתו היתה בטעות, מפני שחשבו שהחזקה אינה שוה כלום, מפני שחשבו שלא תגיע לידי ישראל, ולכן מחל - הוא פוסק שזאת לא מחילה בטעות, מפני שהמוחל היה צריך לומר בפירוש שאם החזקה תגיע לידי ישראל, יישאר בשותפות; ועוד, שכיון שהגוי בחנות, היא כאילו ריקנית, ולכן אילו לא מחל, היה צריך לומר כך בפירוש. אבל מדבריו משמע שהוא משתמש בלשון "לברר" שלא במובן של מהרי"ק, לבדוק מה האמת, אלא במובן **להתנות בפירוש**, כלומר שהיה צריך לומר "אני מוחל מפני שהמצב הוא כך וכך", וממה שלא אמר כך, הראה שהוא לא מוחל דווקא מפני שזה המצב. אבל דבריו קשים, מפני שניתן לומר כך בכל מחילה, שהרי כל מוחל היה יכול לומר "אני מוחל מסיבה פלונית".
ראה הערה 126 בשם חקרי לב בענין מי שהתנה שהמחילה תחול גם אם יתברר שטעה, שהמחילה בטלה רק במצב שלא היה יכול לברר מראש.

¹⁰³ שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג, סי' קלה, דפוס קרימונה, סי' ו, ודפוס לבוב, סי' שיג, ותשובות מיימוניות שופטים סי' יא (הובא בשו"ת הרשב"א, המיוחסות, סי' קיז, במדכ"י, ב"ב, סי' תקצ, ברא"ש, ב"ב, פ"ח, סי' מ, בטור, חו"מ, עה, י, ובשו"ת המבי"ט, ח"ג, סי' קיא). על עצם תקפותה של המחילה ראה שער שני, ליד ציון הערה [53].

אח"כ אמר שמעון "טעיתי בחשבוני ועכשו מצאתי שאתה חייב לי", אין מאמינים לו, שהרי מי שמחל אינו יכול לחזור בו.¹⁰⁴

אבל יש להעיר שהחידוש בדברי מהר"ם פחות גדול מזה של מהרי"ק, שהרי בנידונו של מהר"ם, הנמחל אמר לו שהוא חייב, ואמירתו היתה צריכה לעורר את המוחל לחשוב שייתכן שהוא טועה, ולכן היה צריך לברר; ואילו מהרי"ק אומר שבכל מקרה היה צריך לברר מעצמו, ומשלא בירר, המחילה תקפה.¹⁰⁵

¹⁰⁴ סמ"ע, עה, ס"ק כח; ש"ך, עה, ס"ק לג (שכך מוכח מתשובת מהר"ם); ט"ז, חו"מ, עה, יא (כיון שהמרדכי מדמה זאת לטחול"ב - ראה שער אחת עשרה); שו"ת בני יהודה, סי' מב (קז ע"ג); שו"ת בשמים ראש, סי' מו.

כסף הקדשים, על ש"ך ס"ק לג (חלקו נדפס בדף רי, בדפוס הנפוץ של השולחן ערוך), מביא ראייה שאינו נאמן אם אח"כ אמר "טעיתי", ממה שהגמרא, ב"ב קלה ע"א, אומרת בענין חלוקת ירושה בין אחים, שאם ראובן טען שפלוגי הוא אחיהם, ושמעון טען שאינו אחיהם (ולא רצה שיטול חלק בירושת אביהם), ומת אותו פלוני, ראובן אינו צריך לתת לשמעון מירושת אותו פלוני, מפני ששמעון מחל לו (שמשם למד מהר"ם את דינו), והגמרא לא העמידה שאח"כ טען "טעיתי", שאז לא היתה צריכה להעמיד ב"איני יודע" ולהקשות על הדעה שברי עדיף. הוא מביא עוד ראייה מבי"ק לה ע"ב, שם נאמר שטחול"ב פטור, ולפי הסבר אחד הטעם הוא משום שהתובע מחל מכללא על השעורים (ראה שער אחת עשרה), הרי שאינו יכול לטעון "טעיתי בכך שלא תבעתי שעורים".

כסא דהרסנא, על בשמים ראש שם, מביא לכך ראייה מהוכחת מהר"ם מהגמרא; ומעשה בצלאל על פסקי רקנטי סי' תקמז, דוחה - עיי"ש.

עמק המשפט, חלק א, סי' מ, אות מה, מדייק מדברי מהר"ם, שאם שמעון אמר מיוזמתו "אינך חייב לי" בלי שראובן הקדים לומר שהוא חייב, ואח"כ אמר "טעיתי בחשבוני", זו מחילה בטעות, כי לא היה צריך לבדוק בחשבונו תחילה.

אבל בשמים ראש שם כותב שאם שמעון נותן אמתלא שטעה, והדיין סבור שהוא אומר אמת, חייב ראובן לשלם לצי"ש.

דעה חולקת: בי"ח, חו"מ, עה, י, כותב שאם אח"כ אמר שמעון "טעיתי ונזכרתי שאתה חייב לי", ראובן חייב, שהרי כאן רואים ששם לב לבדוק. אבל בני יהודה שם משיב על טענה זו, שלא משנה שהוא בודק אחרי המחילה, כיון שבשעת המחילה מחל בלב שלם.

מעשה בצלאל על פסקי רקנטי סי' תקמז, מנמק את דעת הבי"ח, שעכשו יש ספק האם באמירת שמעון התכוון למחול, וזה בגדר איא"פ, ולכן ראובן חייב, כי יש חזקת חיוב. עיי"ש שהוא דן במחילת ירושה באופן זה, מצד גדרי ספק ירושה.

¹⁰⁵ אבל בני יהודה שם השווה את מהר"ם למהרי"ק, ולא הבחין ביניהם.

מקור נוסף בראשונים: שו"ת הרשב"ש, סי' נ, עוסק במי שירש חצר מאביו, ומכר את החצר, ומחל על כל זכות שיש לו על הקרקע, אם מכוח כתובת אמו או מצד אחר; ואח"כ התברר שיש לאמו זכות בחצר (והבן ירש זכות זו - כנראה זאת הכוונה), והבן טוען שלא ידע על כך כשמחל. הוא פוסק שמחילתו מועילה, ואין זו מחילה בטעות, מפני שהעובדה שלקח כסף בעד המחילה מראה שידע שיש לו בה זכות, והיה לו לברר היטב מה הזכות בדיוק, וכיון שלא בירר, הפסיד לעצמו.

תשובות הגאונים, אסף (תרפ"ז), סי' יז, נוקט שהמחילה בטלה בנידונו מטעם טעות, אלא אם כן הסתיר דבר שלא נגלה להם והיה לו להשיב את הנתבע, ומחל; כלומר, שאם היה יכול למנוע את הטעות ע"י שישביע את הנמחל, ולא עשה כן, המחילה קיימת.

ר' שם טוב אבא, בתשובתו בשו"ת סם חיי, סי' כו, דף כז ע"א (הובא בתשובת ר"ח עשאל, שם סי' כז, דף נט ע"א), ושו"ת חיי אריה (ליפקין-הורביץ), חו"מ, סי' ג, אות ב, מביאים ראייה לענין זה מתשובות הרמב"ן, סי' נד, המובא בסי' התרומות שער נא, ח"ו, אות ט (הובא בש"ך, חו"מ, קכו, ס"ק מג), האומר ע"פ ירושלמי, קידושין, ג, ד, בענין אחר (ולא בענין מחילה), שמי שהיה יכול לברר ולא בירר, אינו נחשב טועה.

שו"ת מחנה חיים, ח"ב, אהע"ז (כרך ד) סי' מ (עמ' קכ-קכא), כותב שראובן ושמעון שהיו הרבה תביעות וחשבונות רבים ביניהם, ועשו פשרה, ואח"כ נודע לראובן שהיו חפצים מסוימים או כסף שהיה יכול לתבוע משמעון בלי ששמעון יוכל לנכות כנגדם עקב תביעותיו - אינו יכול לטעון שמחילתו במסגרת הפשרה היתה בטעות, מפני שמראש היה יכול ללכת לרב, ולברר באילו תביעות הוא יכול לזכות בדין, ולא יתפשר עליהן; ומשלא הלך, מחל, כדברי הגמרא בגיטין נח ע"ב (הובא במלחמות ה' ב"ב כ ע"ב, בדפי הרי"ף), שמי שהיה יכול לתבוע לערכאות ולא תבע, הראה שהוא מוחל; וגם כאן, כיון שבעל דינו ששונא אותו, אינו יכול לסמוך עליו שיגלה לו כל מה שהוא חייב לו, ולכן היה צריך לבדוק זאת מראש אצל רב. הוא מסביר שזה לא כמו קונה מקח טעות, שהעובדה שלא בדק את הנכס מראש אינה הוכחה שמחל על הפגם (ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 119-123, שיש מחלוקת בשאלה זו), מפני שהוא יכול לומר שלא בדק מפני שסמך על המוכר שלא ימכור לו דבר פגום, אבל כאן אינו יכול לסמוך על בעל דינו, מפני שהוא שונא. הוא מיישב בזה (בעמ' קכב) את דברי שו"ת הריב"ש, סי' רכז, בסופו, המובא ברמ"א, חו"מ, יז, יב, האומר שגם אם דיין רואה שמגיע לתובע יותר משהוא תובע, אסור לו לחייב את הנתבע יותר, כיון שהתובע מחל מכללא על

בטענת "ברי": ר' אליעזר פרלמוטר¹⁰⁶ עושה הבחנה: אם התובע היה מסופק האם הנתבע משקר, והיה אפשר לברר ע"י השבעת הנתבע, ובכל זאת מחל לו על השבועה, העובדה שלא בירר מראה שהוא מוחל בלב שלם; אבל אם התובע יודע שהנתבע משקר, אין לומר שהיה צריך להשביעו, מפני שהתובע יכול לומר שחשש שיישבע לשקר¹⁰⁷.

במוחל שהסתמך על אמירתו של אחר: ר' חיים עשאל¹⁰⁸ עוסק במשה שמחל ליצחק על חובו מפני שחשב שאין לו די כסף לשלם, ואח"כ התברר שהיה לו די כסף לשלם לכל הנושים. לכאורה כאן המחילה קיימת למרות שטעה, מפני שהיה יכול לברר את האמת מראש, ע"י השבעת הלווה על טענתו שאין לו כדי לשלם. בכל זאת הוא פוסק שהמחילה בטלה בגלל הטעות, אף שהיה יכול לברר את האמת ע"י שבועה, מפני שדוקא בנידונו של הלכות גדולות¹⁰⁹, שהנתבע חויב שבועה, והתובע מחל לו עליה - ניכר שמחל בלב שלם, משא"כ כאן שסמך על דברי הלווה שאין לו נכסים, ויש לו

ההפרש בכך שלא תבע (ראה שער אחת עשרה); והקשו ש"ך ס"ק טו, ונתיבות המשפט ס"ק א, הרי לא ידע דמחל, שכן לא ידע שהלה חייב לו עוד - התשובה היא, שהעובדה שלא שאל חכם לפני שהלך לבי"ד מראה שמחל בלב שלם, ונחשב ידע ומחל. קצות החושן, יז, ס"ק ג, מיישב שהריב"ש לשיטתו (הערה 314) שמחילה בטעות מועילה (הסברו קשה, שהרי הרמ"א מביא את הריב"ש אף שהרמ"א, הערה 2, פוסק שמחילה בטעות בטלה).

דעה חולקת: בשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו (דף לח ע"ג-ע"ד) מביא את דברי מהרי"ק, ומציין (בדף לו ע"ב ודף לו ע"ב) שגם אחיו כתב (כמו מהרי"ק) שהמחילה קיימת אם היה יכול לברר ולא בירר. אבל הוא עצמו מביא (לפני כן) ראיות אחדות להיפך, שמחילה בטעות בטלה אפילו היה יכול לברר ולא בירר: (לה ע"ד) נאמר בב"מ נא ע"ב שאם הקונה אמר למוכר "אני יודע שהחפץ שוה יותר ממאה ובכל זאת אני משלם רק מאה, על מנת שאין לך עלי אונאה" - לפי רב לא מועילה המחילה של המוכר מפני שהמוכר טעה (והקונה לא אמר "אני יודע שהוא שוה מאתיים"), אף שהמוכר היה יכול לברר כמה הוא שווה באמת, שהרי מוכר "קיים לי בגויה" (ב"מ נא ע"א), ועוד שהראב"ד המובא בחידושי הריטב"א (הישנים) ב"מ נו ע"א, כותב שרוב בני אדם יודעים להבחין בטעות של שתות, וא"כ היה יכול לברר, ואעפ"כ המחילה בטלה בשל הטעות. (ב בב"ב מא ע"א, בענין רב ענן, נאמר שמחילה בטעות לא מועילה, אף ששם השכן היה יכול לברר את מקום הכותל הראשון. ג) (לו ע"ג) מדוע רבא תירץ בב"מ נא ע"ב: "כאן בסתם כאן במפרש", היה לו לומר "כאן בשיכול לברר כאן שאין יכול לברר", כלומר הברייתא האומרת שתנאי באונאה מועיל הוא באופן שהיה יכול לברר, ולא בירר, שהוא כאילו אמר "יודע אני" וכו', ומה שאמר רב שלא מועיל התנאי הוא אם לא היה יכול לברר; ואין לומר שזה כוונת המלים "כאן בסתם כאן במפרש", שהרי מלים אלה אינן סובלות משמעות זו. ד) (לו ע"ב) שו"ת מהרי"ט ח"א, סי' קב, כתב שהמחילה בנידונו לא מועילה מפני שבשעה שהתובעת מחלה לא היה ברור לה כמה היא מוחלת, ולא כתב שהמחילה לא מועילה כיון שלא היתה יכולה לברר, שאז היה משמיענו חידוש, שאפילו לא ידעה, מכל מקום אם היתה יכולה לברר, המחילה מועילה. ה) שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רעה, כותב "כל דלא ידע לא מצי מחיל", משמע שהמחילה מועילה רק אם ידע לגמרי את כל הפרטים, אבל אם לא ידע, גם אם היה יכול לברר, המחילה לא מועילה אם לא בירר. ו) (לו ע"ג) שו"ת רמ"ע מפאנו, סי' מב, עוסק במוחל שהיה יכול לברר ולא בירר, ובכל זאת כתב שהמחילה לא מועילה מפני שהיא מחילה בטעות.

הבחנה: שו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד (עמ' קצא), כותב שלפי מה שכתב משנה למלך, הלכות מכירה, טו, ג, שהרי"ף והרמב"ם סוברים שהקונה מקח טעות יכול לחזור בו גם אם היה יכול לבדוק לפני שקנה ולא בדק (על דעה זו ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 123-119), נמצא שהרי"ף והרמב"ם סוברים שמחילה בטעות בטלה גם אם יכול היה לברר; אבל הוא כותב שגם לדעתם, אם מחל בפירוש, המחילה מועילה, אם היה יכול לברר ולא בירר, כי יש אומדנא דמוכח שגמר בדעתו למחול, שאל"כ לא היה עושה מעשה למחול בפירוש, ודוקא במחילה מכללא, הם סוברים שאף שהיה יכול לבדוק אין מחילה.

¹⁰⁶ שו"ת דמשק אליעזר (פרלמוטר), סי' נא.

¹⁰⁷ הוא מיישב בכך מדוע שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רעה, ותשב"ץ, ח"ב, סי' סב, מבטלים את המחילה בנידונו מטעם מחילה בטעות, אף שהמוחל היה יכול להשביע את הנתבע ולא עשה כן - התשובה היא ששם התובע טען טענת ברי, שידע שהנתבע משקר.

גם שו"ת נופת צופים, חו"מ, סי' כח, כותב שמה שמהרי"ק כתב שאם היה יכול לברר ע"י השבעת הנתבע ולא דרש שבועה, המחילה תקפה - הוא אם התובע טוען שמא, אבל אם ראובן תובע משמעון טענת ודאי, ושמעון כפר, ושמעון חויב שבועה, והתפשרו - בזה ייתכן שראובן היה אנוס, מפני שפחד להפסיד את כל תביעתו ע"י השבעת שמעון, מפני שחשש ששמעון יישבע לשקר, ולכן כשאח"כ נמצאה ראייה לטובת ראובן, המחילה בטלה (וקשה, שלדבריו המחילה בטלה בגלל אנוס ולא בגלל טעות). יש להעיר, שהוא מתייחס לתשובה זו שהביא מהרי"ק בשם "סי"ה" כאילו היא של הסמ"ג (ראשי תיבות של "ספר המצוות"), ומציג אותו כחולק על בה"ג; ובאמת זו תשובת בה"ג עצמה.

¹⁰⁸ שו"ת סם חיי, סי' כה (נד ע"ד, נה ע"א). וחזר על דבריו בסי' כז (נט ע"א), והובא בתשובת ר' שם טוב אבא, שם סי' כו, דף נז ע"א.

¹⁰⁹ ראה ליד ציון הערה 101.

אומדנא שהוא אומר אמת, מפני שאין מחזיקים אנשים כרשעים, והרי לווה שאינו משלם הוא רשע, ולכן אין אומרים שהיה צריך להשביעו כדי לברר את האמת. הוא מסביר בכך את דברי מהרי"ק, שהבאנו לעיל¹¹⁰, על אח שמחל על חלקו בירושה מפני שאחיו אמרו לו שיש נכסים מעטים בעיזבון והתברר שהיו נכסים רבים - שהמחילה בטלה בגלל הטעות; ולכאורה היינו צריכים לומר שזאת לא מחילה בטעות מפני שהאח היה צריך להשביע את האחים בדבר כמות נכסי אביהם? התשובה היא, שהאח לא תבע אותם לדין אלא סמך עליהם ולא היה צריך לחשוש שהם משקרים¹¹¹. הוא כותב שדין זה הוא "נאה בעיני אלקים ואדם" (כלומר, לא רק שיש בו הגיון משפטי, אלא הוא גם תורם לסדר החברתי), שאלי"כ, כל אדם חצוף יקח הלוואה, ויאמר שאין לו לשלם, ובאמת יש לו, ויעשה פשרה, ואם נאמר שהמחילה תהיה תקפה גם כשתתברר האמת, נמצא שהרוויח שלא כדן. אלא, כאמור, במצב זה המחילה בטלה מטעם טעות. אפשר להבין את דבריו כהבחנה בין מצב שהמוחל טעה בגלל דבריו של אחר, לבין מצב שטעה מתוך מחשבת עצמו, כמו ההבחנה בין טעות והטעייה¹¹².

הדברים אמורים גם במוחל שמחל בגלל **טעות שבדין**, אבל היה יכול לברר מראש את האמת, ואז לא היה מוחל. מעשה באשה שהיתה לה כתובה בסך 1200, אבל אחד מקרובי בעלה אמר לה שלפי הדין מגיע לה רק 300, ולכן מחלה לבעלה על 700, ונשאר חייב לה רק 500, ואח"כ התברר לה שמן הדין מגיע לה כל ה-1200, וטענה שזו מחילה בטעות. ר' יצחק אבולעפיא פסק שאף שיכלה לשאול את הדיינים לפני שמחלה, ולא שאלה, המחילה בטלה בגלל הטעות, שהרי היא שאלה מישהו והוא ענה לה, וסמכה עליו, ולא היתה צריכה לברר עוד; ועוד שאין דרך נשים ללכת לב"ד לשאול, מפני ש"כל כבודה בת מלך פנימה"¹¹³.

אם הטעות היה כזאת שאדם רגיל לא היה יכול לגלות אותה ע"י בירור מראש, והיה יכול לגלות אותה רק בעזרת **מומחה** - המחילה בטלה בגלל הטעות, ואין אומרים שהיה צריך לברר אצל

¹¹⁰ ליד ציון הערה 8.

¹¹¹ הוא כותב, שגם אם התובע עשה מודעא על מחילתו לפני שמחל, זה לא מראה שלא סמך על דברי יצחק שאין לו במה לשלם, מפני שייתכן שהוא עשה מודעא מפני שרצה שהמחילה לא תועיל אם שהלווה יתעשר אח"כ, אבל האמין לו שאין לו במה לשלם עכשו.

¹¹² ליד ציון הערה 208 ואילך.

כמו כן, שו"ת אהלי תם, סי' י, עוסק במתעסק ומקבל עיסקא שחלקו ביניהם את הסחורה, ונותן העיסקא נתן למתעסק שטר מחילה, והתברר שהמתעסק רימה אותו ולקח יותר מהמגיע לו; והוא פוסק שהמחילה בטלה בגלל הטעות, ואף שאילו הביא שמאים לשום את הנכסים מראש, הטעות היתה נמנעת, בכל זאת הוא היה רשאי לסמוך על המתעסק, כי הוא זה שטיפל בנכסים והיה בקי בהם, ואנשים אינם משקרים בדבר שעתיד להתגלות, ולכן לא היה צריך לחשוש בו.

שו"ת חיי אריה (הורביץ-ליפקין), חו"מ סי' ג, עוסק בראובן שהיה חייב לשמעון חוב באופן פרטי, וראובן היה גם בשותפות עם עוד שותפים שהיו חייבים לשמעון; וראובן נתן לשמעון שטר חוב של גוי מסוים שהיה חייב לו, ושמעון כתב בכתב ידו שאין מגיע לו מהשותפים כלום אלא מראובן, וגם החזיר את "הקשר" (?) של השותפים. הוא פוסק (באות א), שכיון שהשטר מהגוי היה של ראובן, הפרעון הוא על החוב הפרטי של ראובן. הוא מסביר (באות ב) שאע"פ שמה ששמעון כתב לשותפים שאין מגיע לו כלום מהם, וגם החזיר להם את הקשר, זו מחילה - הרי זו מחילה בטעות, מפני ששמעון חשב שראובן עשיר ויוכל לפרוע את החוב, ולכן מחל לשותפים (כלומר, זקף לזכותם את הפרעון שקיבל), והתברר שבשעת מעשה ראובן לא היה עשיר, ולכן מחילתו לשותפות בטלה, והפרעון נזקף כפרעון לחוב הפרטי של ראובן; ואין אומרים שהיה צריך לברר אם ראובן עני, מפני ששמעון הכיר את ראובן יותר טוב מכל בני העיר, ובכל זאת לא ידע שהוא עני, ולא היה צריך לברר יותר, ולכן המחילה בטלה.

¹¹³ שו"ת פני יצחק (אבולעפיא), ח"ב, סי' ט (נב ע"א-ע"ב).

מקור נוסף בענין טעות בדין שהיה אפשר לברר: שו"ת ישכיל עבדי, ח"ו, חו"מ, סי' ח, אות ד, עוסק בשוכר ששילם למשכיר על חדר פתוח, כמחיר חדר, אף שהחוק אומר שרק על חדר סגור מותר ליטול את שכר הדירה הקצוב על חדר. הוא פוסק, שהעובדה שהשוכר לא מחה, מראה שמחל על זכותו לקבל את כספו חזרה, כיון שהחוק מפורסם בעתונים, כמו שבאונאה, אם עבר זמן כדי שהקונה שהתאנה יראה לתגר ולא מחה, מחל על זכותו לקבל את ההפרש חזרה - ראה שער אחת עשרה (גם שו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד (עמ' קצא), ושו"ת מחנה חיים, ח"ב, אהע"ז (כרך ד), סי' מ (עמ' קכ-קכא), מוכיחים משם שאם היה יכול לברר ולא בירר, המחילה תקפה). כנראה, הוא סובר שזה לא מחילה בטעות, מפני שהיה יכול לברר את האמת בעזרת העיתון. אבל קשה, שבאות א שם, הוא דן בטעות של המשכיר, שקיבל שכר דירה מהשוכר, ואח"כ נודע לו שנחקק חוק שהמשכיר רשאי להעלות את שכר הדירה - והוא פוסק שאף שיש בכך מחילה מצד המשכיר, זו מחילה בטעות; ומדוע זו מחילה בטעות, הרי החוק מפורסם בעיתון?

מומחה¹¹⁴. נראה שטעם הדבר הוא שהמוחל לא היה צריך להעלות על דעתו שהמאמץ שעשה לברר את האמת בעצמו לא היה מספיק.

פרק חמישי: אם אמר מראש שהוא מוחל גם אם יתברר שהוא טועה

הגאונים סוברים, כנראה, שאם המוחל אמר מראש: "אני מוחל גם אם יתברר שאני טועה", וכדומה, המחילה מועילה. אחד הגאונים נשאל¹¹⁵ על ראובן, שמעון ולוי, שחילקו את ירושת אביהם, ונטל ראובן שני חלקים בחזקת שהוא בכור, ולאחר זמן התברר שאינו בכור, והוא פוסק "שאם כך אמרו במחילה שמחלו לו, שאפילו מתברר שאינך בכור הרי מחלנו לך מה שנטלת מוסף עלינו, הרי מחלו ומחילתם נכונה¹¹⁶ ואין להם לחזור". כלומר, מאחר שהמוחל אמר מראש שהוא רוצה שתהיה למחילתו תוקף גם אם יתברר שטעה, המחילה קיימת גם אם טעה.

כמו כן, בנוסח שטר מחילה כללית של רב האי¹¹⁷ נאמר: "מחלתי לו כל טעות וכל פשרה בכל מה שהיה בינינו מעולם ועד עכשו, בין מה שאני יודע ובין שאינני יודע, בין שהתגלה בין שלא התגלה". מהלשון משמע שאם כתב כך, המחילה מועילה גם אם התגלה אח"כ משהו שלא ידע קודם, שאם לא כן, לא היה רב האי מוסיף מלים אלה¹¹⁸. עוד כותב רב האי¹¹⁹, שבמחילת דבר לא ידוע כגון ירושה או שותף או אריס (שהסכום לא ידוע), אם מחל גם על השבועה וגם על הממון, בנוסח כמו "מחלתי לפלוני מחילה גמורה שרירה וקיימת כל מה שתבעתי ממנו מחמת אבי או מחמת השותפות שהיתה בינינו", הנמחל נפטר לגמרי. מחילה כזאת, שאינה קצובה, יש במשמעותה גם זכויות שלא ידוע למוחל עליהן, כך שהמחילה היא בטעות, ומכל מקום היא מועילה כיון שמשמעות מחילתו היא גם על זכויות מסוג זה¹²⁰.

ייתכן שהגאונים לשיטתם, שקבעו את העיקרון שמחילה בטעות בטלה רק אם מוכח שטעה¹²¹, והרי אם אמר שהוא מוכן למחול גם אם יתברר שטעה, אין הוכחה שהמחילה יסודה בטעות¹²².

אבל בראשונים יש דעה אחרת. הרשב"א¹²³ כותב שאם חשב המוחל שהנמחל לא היה חייב לו, ונמצא שהיה חייב לו, מחילתו בטלה, מפני שמי שאינו יודע שהלה חייב לו אינו יכול למחול; וגם

¹¹⁴ שו"ת ירך אברהם ח"ב סי' עג (ק ע"ב). בנידונו, היה בעיזבון חפץ שהיורשים חשבו שהוא של כסף, וחילקו ביניהם את העיזבון לאור תפיסה זו, ומחלו לזה על כל תביעה נוספת, ואח"כ מומחה אמר שהוא של זהב.

¹¹⁵ תשובות הגאונים (אסף, תרפ"ז), סי' יז.

¹¹⁶ זאת לא מחילה רגילה, שהרי היא על דבר בעין. ראה שער ארבע עשרה, על שותף בנכס המוחל על חלקו.

¹¹⁷ ס' השטרות, לרב האי, שטר ד.

¹¹⁸ כמו כן, בתשובות גאונים קדמונים סי' מט = תשובות הגאונים קורנל סי' י = תשובות הגאונים, שערי צדק חלק ד, שער ה, סי' ט, כתוב: "ומחל לו על שגינות ועל טעויות", משמע שמחילה זו תועיל.

¹¹⁹ ס' השטרות לרב האי, שטר קב (עמ' 70). יש נוסח דומה בס' השטרות לר"י ברצלוני עמ' 8-9 ועמ' 59.

¹²⁰ יש להוסיף, שמעשה בצלאל, על פסקי רקנטי, סי' תקנ, מדייק מהרקנטי (שמעתיק את תשובת הלכות גדולות שליד ציון הערה 346), שאומר שמועילה מחילת "כל מה שיש לך משלי", מכאן שהוא חולק על הרשב"א (הערה 123) שאומר שמועיל רק אם אמר "יודע אני".

כמו כן, שו"ת הרי"ף, סי' קד = גנזי קדם, ח"ד, עמ' 41 (הובא בפסקי רקנטי סי' תיב), כותב שתובע שחשב שאין לו עדים, ולכן התפשר, ולא הזכיר בפשרה "אפי' באו עדים", ואח"כ באו עדים, הפשרה בטלה, כי אילו ידע שיש עדים לא היה עושה פשרה; משמע מדבריו שאם אמר שהוא מוחל גם אם יבואו עדים לטובתו, המחילה תקפה.

¹²¹ ראה ליד ציון הערה 327.

¹²² מקורות נוספים: חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכו), מביא שבנוסח שטר מחילה שבספר אורחות חיים כ"י, כתוב "מעכשו מחלתי כל טעות שיש במחילה זו שייודע מהיום ואילך", ולומד מכאן שלדעת אורחות חיים מועיל נוסח זה גם בלי לומר "יודע אני וכו'".

כמו כן, שו"ת הרי"ף סי' קד, כותב שמי שתבע את חבירו, ולא היו לו עדים, וכפר הנתבע, ועשו פשרה במקצת הממון, ולא הזכיר בפשרה שאפילו יבואו עדים אח"כ לא יוכל לחזור בו - כשיבואו עדים הפשרה בטלה. משמע מדבריו שאם אמר בשעת הפשרה "גם אם יבואו עדים אח"כ, אני מוחל", המחילה תקפה גם אם יבואו עדים.

שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' לג, וסי' לד עוסק באשה הסתלקה מעזבון אביה בעד הנדוניה שנתן לה אחיה, וכתבה שאפילו יתברר שחלקה בעזבון גדול יותר מהנדוניה, היא מוחלת, ופוסק שבגלל זה המחילה תקפה גם אם יתברר שטעתה. אבל שם היו לו נימוקים אחרים (ראה בשמו בהערה 86).

אם כתב בנוסח שהיה מקובל: "הריני מוחל לך בדלא שגג", כלומר שהוא מודיע שאינו טועה, המחילה בטלה. הוא מביא ראיה מאונאה, שבה נאמר בתלמוד שלא מועיל להתנות "על מנת שאין לך עלי אונאה"¹²⁴.

מהרשד"ם¹²⁵ לומד מהרשב"א שם, שגם אם המוחל כתב בשטר המחילה שהוא מוחל "כל טעות שתגלה אח"כ", הרי אם אח"כ התברר שהטעו אותו ושהנמחל היה חייב לו יותר משחשב, המחילה בטלה, מפני שכמו שגוף המחילה נעשתה בטעות, גם תנאי זה נעשה בטעות, מפני שהוא חשב שלא תגלה שום טעות, ואמר רק ל"פיטומי מילי"¹²⁶.

¹²³ שו"ת הרשב"א ח"ב סי' רעח (הובא בב"י, חו"מ, יב, מחודש יג, בשו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' תיט, בשו"ת שושנים לדוד (צבאח) ח"ב אהע"ז סי' קא, ובשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לה ע"ב ודף לח ע"א). יש לציין שבשטר המחילה הכללית שבשו"ת הרשב"א חלק ז סימן ת, כתוב "מחלתי לו כל טעות ושגגה שיש במחילה זו", ושלא יוכל החייב לטעון "טעיתי או שגיתי במחילה זו ומחילה בטעות היתה".
¹²⁴ ב"מ נא ע"ב.

יש להעיר שריב"ן בתוספות ב"מ נא ע"ב (ד"ה במה) (הובא בחקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו, עמ' קכב), מפרש את הגמרא שם כך שהמחילה מועילה גם אם לא אמר במפורש את שיעור האונאה ולא אמר "יודע אני" וכו', וא"כ לדעתו אין ראיה משם.

כנה"ג, חו"מ, רכז הגהב"י אות כב, כותב שהריב"ן הוא יחיד בדעתו. אבל שו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סו ע"ד), ושו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו (לו ע"ב), מציינים שמגיד משנה, הל' מכירה, יג, ג, אומר שלפי "קצת מפרשים", תנאי מועיל באונאה גם אם לא אמר בפירוש "יודע אני", אלא נחשב כאילו אמר זאת, והסבירו כנה"ג, חו"מ, רכז, הגה"ט אות מד (הראשון), ולחם משנה, שם, שכונת מפרשים אלו לפסוק כדעת שמואל וריב"ן; ואף שמגיד משנה לא פסק כך, אפשר לומר קי"ל כדעה זו.

¹²⁵ שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' שמח (הובא בשו"ת שפת היס, חו"מ, סי' כד, בשו"ת אוהל יצחק, הכהן, חו"מ, סי' סז, בשו"ת ר"ב אנגיל, סי' נג, בשו"ת הון רב, ח"ב, חו"מ, סי' יג, בשו"ת ידיו של משה, חו"מ, סי' סג [על מוחל שחשב שאין לנמחל במה לשלם, ובאמת היה לו], בשו"ת פני משה, ח"א, סי' נז, דף קכט ע"ד [הובא בשו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' כד, ובשו"ת שופריה דיעקב, אהע"ז סי' לג], וח"ב סי' כו דף מט ע"ב, וסי' לט, בחקרי לב מהדו"ב חו"מ סי' יב (ר ע"ד), בשו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כט ע"א), בשו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סז ע"א), בתיקון סופרים, על העיטור, פשרה, דף עד ע"א, וע"י ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' סז).

כך כתב גם שו"ת תורת משה, חו"מ, סי' יח (עמ' קכג), בשם שו"ת מנחת שמואל סי' כד (הספר אינו ידוע). גם שו"ת ירך אברהם, ח"ב, סי' סד, עוסק במי שמחל "כל טעות שתגלה", ובכל זאת פוסק שהמחילה בטלה בגלל הטעות.

ידיו של משה, שם, כותב שהדין כך גם אם התנו שהמוחל לא יוכל לטעון שום טענה נגד המחילה. שו"ת חושן האפוד סי' לט (מה ע"א), כותב שלרמב"ם שמחילה שאינה קצובה לא מועילה (כאמור ליד ציון הערה 148), אם כתב "כל טעותא", המחילה בטלה, כי אינה קצובה.

¹²⁶ הרשב"א עוסק במצב ש"לא ידע דמחלי". מהרשד"ם עוסק במוחל שחשב שהחוב נמוך מכפי שהוא. אולי הדין שונה אם ידע מה גובה החוב, והטעות היתה בסיבה למחילה.

שו"ת תורת משה (שבת) חו"מ סי' יח (עמ' קכא), מדייק מלשון פני משה ח"ב סי' כו שם, שאפילו לדעת רש"י שמחילה בטעות מועילה, הרי רש"י מודה אם לא ידע דמחל (כאמור ליד ציון הערה 289), ובזה לדעתו גם אם אמר בפירוש שהוא מוחל גם על מה שעתיד להתגלות, מחילתו בטלה, מפני שלא ידע דמחל. אבל הוא מתקשה, שאח"כ כתב פני משה שבנידונו לדעת רש"י המחילה חלה, והרי בנדונו סבור היה שלא יתגלה. הוא כותב (בעמ' קכג) שאם לא ידע דמחל, גם אם כתוב בשטר שלא יוכל המוחל לומר שמחילה היתה בטעות ושם יאמר כך אין באמירתו כלום, בכל זאת המחילה בטלה, גם לרש"י, שכיון שעצם המחילה היתה בטעות, גם כל מה שכתוב בשטר היה בטעות.

שו"ת ר' ברוך אנגיל סי' נג (הובא בשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לו ע"ג, ובחקרי לב שם, עמ' קכו), עוסק בשותפים, ראובן ושמעון, שחילקו את השותפות על פי בוררים, ובמסגרת החלוקה נתן שמעון לראובן סכום מסוים, וראובן מחל לו "כל טעות, גם אם יתברר לו רק לאחר זמן", ולא מחל דבר קצוב; ואח"כ ראובן מצא חיובים חדשים של שמעון כלפיו שהבוררים לא התחשבו בהם. הוא פוסק שחיובים אלו אינם כלולים במה שמחל, מפני שזו מחילה בטעות, שלא ידע דמחל.

גם שו"ת נופת צופים, חו"מ, סי' כח, כותב שבאותם מקרים שהמחילה בטלה, היא בטלה גם אם התנו בפירוש שהוא מוחל גם אם יתברר שנשאר אצלו כפליים.

שו"ת משנה הלכות, ח"ה, סי' רפד, עוסק בראובן שהיה חייב לשמעון שלושה דולר, וכפרעון נתן לו ספר, והסכימו ביניהם שכיון שאינם יודעים את ערך הספר, כל אחד מוחל לחברו אם הוא שווה יותר משלושה דולר או פחות; ואח"כ התברר שהיו על הספר הגהות של החיד"א, והוא יקר מאוד, ואילו ראובן ידע זאת לא היה מוחל. הוא פוסק שהמחילה בטלה, מפני שראובן התכוון רק שאם עיקר שווי הספר יהיה יותר משלושה דולר, מחול לשמעון, ולא העלה בדעתו שיימצא בו דבר אחר שמעלה את ערכו, וזו מחילה בטעות. הרי שאף

שאמר שהוא מוחל גם אם יתברר שטעה, המחילה בטלה אם היתה טעות גדולה. עוד נימק, שלא מועילה מחילה על הספר, מפני שזו מחילת בעלות (ראה שער ארבע עשרה).

חקרי לב, חו"מ, ח"יב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קיח), עוסק בשותפים שכתבו שטר מחילה זה לזה (בעקבות פשרה), וכתוב בו שגם אם יתברר שטעו, אפילו מאתים, מחלו זה לזה; ואכן היתה טעות, שהבוררים חשבו שלכל אחד היה קרן שווה, ובאמת הקרן של ראובן היה 250 ושל שמעון היה 400. והוא פוסק (בעמ' ככו) שאי אפשר להוציא מהמוחזק נגד מהרשד"ם וסיעתו, שלפיהם המחילה בטלה אם לא כתב "יודע אני" וכו'.

דעת כנסת הגדולה: בדברי כנסת הגדולה ובתשובותיו בעי חיי יש מקורות סותרות בענין זה. כנה"ג חו"מ רכז הגה"ט אות מב (הובא בחקרי לב, חו"מ, ח"יב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו, עמ' קיח), נוטה לומר (כמו מהרשד"ם) שמי שמחל "כל טעות שעתידה להתגלות", המחילה בטלה מפני שלא ידע דמחל. אבל כנה"ג, חו"מ, מהדו"ב, יב, הגהב"י אות יד, כותב (גם בדעת רמ"ע מפאנו ומהרשד"ם) שאם כתב שהוא מוחל "כל טעות שעתידה להתגלות", המחילה בטלה רק אם יש ראייה או עדים שטעה. בשו"ת בעי חיי חו"מ ח"א סי' קנט (קפח ע"ד), ובכנה"ג, חו"מ, רמא, הגהב"י אות יט (הובא ע"י ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' עא), כותב שגם לפי מהרשד"ם, אם כתב "אם נשאר שום תביעה, הכל מחלי", מועילה המחילה. שו"ת בני אברהם חו"מ סי' כג מדייק משם שהוא חולק על מהרשד"ם. אבל חקרי לב שם, עמ' קכו, מעיר שבכנה"ג מהדו"ב סי' יב כתב שאם יש ראייה על הטעות, המחילה בטלה גם אם התנו מראש, וזה בעצם כדעת מהרשד"ם. מטה שמעון, רמא, הגהב"י, אות ג, כותב ששו"ת בעי חיי חו"מ ח"יב סי' מב, מסכים למהרשד"ם.

שו"ת דבר משה ח"ג סי' טו דף סח ע"ג (הובא בשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לח ע"ג, ובשו"ת אם הדרך חו"מ סי' יב) כותב שמש"כ מהרשד"ם סי' שמח, שהמחילה בטלה, הוא אם לא עלה על דעתו שיש לו עוד תביעה, אלא כתב שגם אם יתגלה שטעה ושיש לו זכות, הוא מוחל על הטעות, אבל אם כתב שהוא מוחל על כל תביעה שתתברר שיש לו, נמצא שלא מחל רק על טעות, אלא על כל טענה שיש, ועל כך כותב כנסת הגדולה סי' רמא שם שלפי מהרשד"ם, המחילה תקפה. מטה שמעון, רמא, הגהב"י, אות ג, דוחה, שהרי מהרשד"ם כתב שכל שהמחילה היא בטעות, גם מה שהתנו מראש הוא בטעות, וא"כ גם אם התביעה היא דבר בפני עצמו, הרי גם היא בטעות.

ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (קו ע"ד), עוסק במי שכתבו בשטר שמחלו "כל טעות שאפשר להימצא", וכותב על פי כנה"ג שם, שהמחילה מועילה. שו"ת ידו של משה, חו"מ, סי' סג, כותב שכנה"ג סובר שהמחילה מועילה רק אם כתב "יודע אני שיש לי בידך", כדעת מהרשד"ם.

שו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו (לח ע"ד) מבאר שכנה"ג מדבר על מצב שלא ברור אם היתה טעות - ששמעון מת, ויורשיו מחלו לאשתו, ונישאת לראובן, ומתה, ויורשי שמעון טוענים שמחילתם היתה בטעות מפני שאמרה שנשאר רק מעט מנכסי שמעון ובאמת נשאר סכום גדול יותר, ואמנם ייתכן שאלו אינם נכסי שמעון אלא בינתיים מצאה מציאה וכדומה, וזאת לא מחילה בטעות, אבל א"כ היתה חייבת להישבע שמצאה מציאה וכדומה, וכיון שמתה ולא נשבעה, המחילה בטלה מטעם טעות; אלא שמאחר שכתוב בשטר המחילה "מחל על כל תביעה או זכות", אי אפשר לערער על המחילה בטענה שהיתה צריכה להישבע שמצאה מציאה וכדומה.

בשבועה: שו"ת תורת חיים (מהרח"ש) ח"א סי' עה (קכ ע"ב), כותב שאם המוחל נשבע על מחילתו, נוסף על מה שהתנה "גם אם יתברר שטעית", ראוי להחמיר ולומר שהמחילה תקפה, שהרי מהרשד"ם עצמו כתב שיש מקום לחולק לחלוק, ולומר שהמחילה מועילה בגלל ההתנאה - ראה על כך בהערה 220.

דברי מהרי"ט: שו"ת מהרי"ט ח"א סי' קכב כותב ששטר שכתוב בו שבכל ספק שיפול בשטר, יהיה יד בעל השטר (הנושה) על העליונה - אין תוקף לתנאי זה, מפני שהחייב לא ידע על הספק ולא היה יכול לקבל על עצמו חיוב זה; והוא מביא ראייה מאונאה, שמחילה אינה מועילה אם לא ידע דמחל; אלא שבנידונו זאת לא מחילה אלא התחייבות, ואומר שזו התחייבות בטעות ואינה חלה. שו"ת חכם צבי סי' ד (ד"ה ועוד דהא), כותב שהמוחזק יכול לומר קים לי כמהרי"ט. שו"ת מהרש"ם, חלק ד, סי' פז, מבאר שדברי מהרי"ט מבוססים על הרשב"א הנ"ל, שגם אם כתב "הריני מוחל בלא שגג", הרי אם לא ידע, המחילה בטלה. שו"ת כרם שלמה חו"מ סי' סז (קצב ע"א), מקשה על מהרי"ט, שיוצא מדבריו שהתנאי כתוב בכדי. חקרי לב, חו"מ, ח"יב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קיח), מיישב, שנכון שהנושה חשב שתנאו מועיל, אבל דעתו אינה קובעת, כיון שאינו מועיל מצד הדין, ומה ש"דורשים לשון הדיוט" הוא רק באופן שאינו נגד הדין. שו"ת זרע אברהם (יצחקי), חו"מ סי' ג (סד ע"ב), מקשה על מהרי"ט, שעולה מכתובות פד ע"א, ש"לא ידע דמחל" נאמר רק במתנה על מה שכתוב בתורה, אבל סתם תנאי מועיל גם אם לא ידע, ומחילה בטעות בטלה רק משום גזל, שהנמחל מחזיק בידו דבר של המוחל באיסור, אבל בעשיית תנאי, הרי אדם יכול לקבל על עצמו חיוב בלי לדעת כמה הוא, אם זה לא נגד מה שכתוב בתורה (ראה על כך בהערה 15). חקרי לב שם (עמ' קכ) מקשה, הרי שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' נו, שו"ת פני משה ח"יב סי' נח דף קה, וכנה"ג סי' מב הגהב"י אות כה ואות ל, ושו"ת בעי חיי חו"מ ח"א סי' קכט, כותבים ששטר שכתוב בו "ואם יהיה ספק, יהיה יד בעל השטר על העליונה", התנאי מועיל (שלא כמהרי"ט), אע"פ שבמחילה כתבו שלשתם שהיא בטלה גם אם התנו שהיא תחול גם אם יתברר שטעה, מפני שלא ידע דמחל! הוא מתרץ, שהם סוברים ששם נחשב שהחייב ידע דמחל, מפני שהיה יכול ללכת לחכם שיאמר לו באיזה ביטוי מלשון השטר יש ספק וכמה יפסיד מזה, ואילו לא רצה להפסיד היה יכול למחות, וכיון שלא דאג לברר, הראה שהוא מוחל לגמרי (כלומר, שהוא מוכן

נימוק: ר' חיים סופר¹²⁷ עוסק במי שתבע חמישים, ומחל על חלקם, ואמר "אני מוחל לך גם אם יתגלה שיש לי עוד תביעה עליך", ואח"כ נודע לו שהנתבע חייב לו עוד; והוא פוסק שלא מועילה המחילה לתביעה שהתגלתה, מפני שאין לאדם **כוח מחילה** אם אינו יודע שהלה חייב לו, שהרי אינו יכול למחול דבר שאינו שלו; ואמנם נגזל יכול למחול לגזלן, מפני שהדבר הגזול נמצא בבעלותו אלא שאינו ברשותו, אבל מה שאינו יודע עליו - אינו יכול למחול.

מהרי"ט¹²⁸ אומר דבר דומה, על מוחל **שלא אמר** "אני מוחל גם אם יתברר שטעיתני", אלא **חשב כך** בלבו. הוא עוסק באחיות שחלקו ירושה ואח"כ מחלו זו לזו על כל תביעה, ועשו על כך קנין, ואח"כ התברר שהאחות הגדולה העלימה נכסים מהעזבון ולקחה הרבה יותר מחלקה. הוא פוסק, שמאחר שבשעת המחילה לא ידעה הקטנה שהגדולה לקחה יותר מדי, לא מחלה בלב שלם, וגם אם תאמר עכשיו שבאותה שעה **היה בדעתה למחול** גם אם יימצא אחר כך שהגדולה לקחה יותר מדי, המחילה בטלה, מפני שהיא מחלה מתוך חוסר ידיעה, ולכן אמרה לעצמה "הואיל ואין בידי לברר את האמת, מה תועלת יש שאעכב את המחילה, ואולי אם לא אמחל, יחפשו עילה לגרום לי הפסד", ולכן הסכימה למחול, אבל זה לא היה בלב שלם. הוא מביא ראיה ממה שהגמרא¹²⁹ משווה מחילה בטעות לתנאי "ע"מ שאין עלי אונאה"¹³⁰, והרי שם המתאנה יודע שייתכן שיש בו אונאת שתות או יותר על שתות, ואעפ"כ הוא מתנה שאף אם יהיה בו אונאה, הוא מוחל, והלכה היא שהתנאי אינו מועיל, כי "לא ידע דמחל". הוא מביא עוד ראיה מדברי הרשב"א¹³¹ שכתב "דכל דלא ידע לא מצי מחיל", ולא כתב "כיון דלא ידע לא מחל", משמע שגם אם מחל וחשב בלבו "אפילו יהיה כן הריני מוחל", המחילה בטלה אלא אם כן התבררה לו האמת ואח"כ מחל, כגון שאמר "יודע אני בו שאינו שוה אלא כך וכך"¹³².

בלב שלם להתחייב לשלם יותר משהוא חייב באמת; על מוחל שהיה יכול לברר, ראה ליד ציון הערה 100 ואילך), משא"כ במוחל "כל טעות שיתגלה", שאינו יכול לברר עכשו את המציאות, ולכן זו מחילה בטעות ואינה מועילה. לעומתם, מהרי"ט אינו מבחין בין המקרים. שו"ת שער אשר, חו"מ, סי' ח (ט ע"ב), מקשה על הוכחת מהרי"ט, הרי מי שעשה תנאי באונאה היה בטוח שאין אונאה, ולכן התנאי אינו מועיל, אבל בנידונו של מהרי"ט החייב ידע שייתכן שיהיו ספקות בשטר, וקיבל על עצמו שיוכרעו לטובת הנושה? עיין שם עוד על דברי מהרי"ט.

הבחנות שונות: שו"ת אם הדרך חו"מ סי' יב, כותב שמהרשד"ם דיבר באופן ש"לא ידע דמחל", היינו שהתברר שהחוב היה יותר גדול וכדומה; אבל אם ידע מה שמחל אלא שהיתה טעות אחרת, כגון שמחל כי חשב שאין לנמחל במה לפרוע, והתברר שהיה לו - אם כתב שהוא מבטל כל טענת מחילה בטעות, המחילה תקפה, כמו אם כתב "יודע אני" וכו', שאז המחילה תקפה (כאמור ליד ציון הערה 137). אמרי בינה דיני דיינים סי' כ, אות יח, בסופו, כותב שאם גם הנמחל לא ידע שהחוב גדול יותר, והמוחל אמר שהוא מוחל גם אם יתברר שחייב יותר - המחילה תקפה, ע"פ חידושי הריטב"א הישנים (הערה 170); אבל **אם הנמחל יודע** שהוא חייב יותר, והנושה אינו יודע, והנמחל בא עליו ברמאות כדי שיסכים למחול לו, המחילה בטלה, כמו שיש איסור אונאה גם בדברים שנתמעטו מהצד הממוני של אונאה כגון קרקע. נראה שכוונתו היא שאסור לנמחל ליהנות ממה שרימה את המוחל, והוא חייב לשלם את חובו. אלא שבמסקנתו הוא מעלה אפשרות שגם כאן יכול הנמחל לטעון קי"ל שהמחילה תקפה.

¹²⁷ שו"ת מחנה חיים, ח"ב, אהע"ז (כרך ד) סי' מ (עמ' קכ).

¹²⁸ שו"ת מהרי"ט, חלק א, סי' קב (ד"ה ומה שטען) (הובא שו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סו ע"ד), בשו"ת הלכה למשה (אלבז), אהע"ז, סי' יז, בשו"ת אם הדרך חו"מ סי' יב, בשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' פז, ובשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לו ע"ב).

מחנה אפרים, הלי שותפות, סי' ו (הובא בשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לו ע"ד, ובשו"ת מפי אהרן, חו"מ, סי' יב, דף סא ע"ב), מסכים עם מהרי"ט, שגם אם התכוון בלבו שהוא מוחל גם אם יתברר שהלה חייב לו יותר, המחילה בטלה, גם אם כתוב בשטר המחילה "ואפילו טעותא דיתגלי", שהרי בשעת המחילה לא ידע המוחל האם הנמחל חייב לו עוד, ואדם אינו יכול למחול על דבר שאינו יודע, מפני שזה כמו מחילה בטעות.

אבל אמרי בינה דיני דיינים סי' כ, אות יח, כותב שחי' הריטב"א הישנים ב"מ נא ע"א, שנביא בהערה 170, סובר שבמצב כמו של מהרי"ט, שהתרצה בלבו למחול בלב שלם, המחילה תקפה. והוא מסביר שמהרי"ט לשיטתו (ראה שער שני; וראה שם שאמרי בינה חולק עליו) שלא מועילה מחילה בלב.

¹²⁹ ב"מ סז ע"א.

¹³⁰ אבל בפשטות הגמרא שם מתכוונת לאונאה רגילה, בלי תנאי.

¹³¹ ליד ציון הערה 123.

¹³² הוא מביא עוד ראיה מאסמכתא בהלוואה (ליד ציון הערה 236), שהפירות חוזרים מטעם מחילה בטעות, וזאת אף שהלווה ידע שייתכן שלא יוכל לפרוע בתוך הזמן והשדה תהיה חלוטה עם פירותיה למלווה, והוא מוכן להקנות על דעת כן, ומכל מקום כיון שלא היה ברור לו האמת, הפירות חוזרים מטעם מחילה בטעות.

נחלקו הפוסקים במי שאמר שהוא מוחל "כל טעות שתגלה עד סכום מסוים", והתגלה שטעה, והחוב האמיתי היה יותר גדול משחשב, אבל היה מתחת לסכום שציין. רמ"ע מפאנו¹³³ עוסק באחים שחלקו את ירושתם ומחלו זה לזה על כל תביעה, והתברר שאחד מהם לא ידע עובדה חשובה, ואילו ידע לא היה מוחל; והוא פוסק שהמחילה בטלה בגלל הטעות, ואף שכתבו בשטר המחילה "מחילה בכוונה שלא בטעות", הרי זה עצמו נכתב בגלל הטעות; ואף שכתבו בשטר ונתנו זה לזה כל מין טעות ואונאה שנגרמה בחלוקתם, "אפילו בסך מסוים", בכל זאת היות שלא כתבו מהו הסכום של המחילה, אינה מועילה, כמו שבעניין אונאה מועיל תנאי דוקא אם המתאנה אמר את סכום האונאה במחילתו.¹³⁴

אבל אחרים כתבו שבמצב זה המחילה מועילה¹³⁵, ורק אם התברר שהחוב היה יותר אפילו מהסכום המירבי שציין המוחל, המחילה בטלה.¹³⁶

אבל ראה זו אינה מובנת, שהרי הטעות שם היא שחשב שאסמכתא קונה, ולכן מחל על הפירות, ואולי היה בטוח שאסמכתא קונה ולכן המחילה היא טעות מוחלטת, אבל ייתכן שאילו היה מסופק וחשב בלבו "אני מוחל על הפירות גם אם יתברר שאסמכתא לא קונה", המחילה היתה מועילה.

הוא מביא ראייה נוספת מתוספות, כתובות פד ע"א (ד"ה וסבר), שכתבו שבעל שמתנה שלא יירש את אשתו, נחשב "לא ידע ומחל", מפני שאינו יודע אם תמות לפניו, כך שאינו יודע אם יש לו על מה למחול, ולכן תנאי אינו מועיל. ראייה זו קשה, שהרי ייתכן ששם מדובר שהבעל חשב שימות קודם, אבל ייתכן שאם חשב בלבו "גם אם היא תמות קודם, לא אירש", התנאי יועיל. גם מתנה אפרים, ה"ל שותפות, סי' ו, מביא את הראיה מתוספות, אבל הוא מציין שיש שחלקו על תוספות וכתבו ששם נחשב שידע ומחל. על התוספות, ראה גם ליד ציון הערה 161.

¹³³ שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' מב (הובא בכנסת הגדולה, חו"מ, מהדו"ב, יב, הגהב"י אות יב, בשו"ת אדרת אליהו (ריק"י) סי' יג, דף לג ע"א, בשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לו ע"ב, ובחקרי לב שם, עמ' קיט).

¹³⁴ בנידונו היתה טעות גדולה, וכתב שלא ייתכן שהמפסיד התכוון למחול דבר מופלג, מפני ש"מסוים" אינו כולל סכום מופלג.

גם חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכא), כותב שאם כתב "אני מוחל כל טעות שתגלה עד סכום פלוני", המחילה בטלה, שלא כמו בכותב "אני יודע" וכו', שהרי שו"ע, חו"מ, רכז, כא, כותב לענין אונאה שהתנאי מועיל אם כתב "יודע אני" וכו', משמע שלא מועיל אם אמר "אני מוכר במאותים גם אם יתגלה שהוא שוה רק מאה"; ועוד שמב"מ נא ע"ב עולה שתנאי "ע"מ שאין לך עלי אונאה" אינו מועיל מפני שלא ידע דמחל, ופירש רש"י ב"מ נא ע"ב (ד"ה מי ידע), שהוא חשב שאין בו אונאה, ולפי זה גם אם אמר "אני מוחל גם אם יתגלה שאינו שוה כך", אינו מועיל, מפני שסוף סוף לא ידע דמחל. עוד על מקרה זה ראה ליד ציון הערה 156.

כמו כן, שו"ת פני משה ח"א סי' נז (קכט ע"ג), כותב שהמחילה בטלה גם אם כתב "עד סכום פלוני", כי זה פיטומי מילי, כי חשב שאינו חייב לו כל כך. אבל שו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סז ע"ב), מעיר שכתב כך בדרך אגב, שהרי בנידונו לא אמר המוחל "עד סכום פלוני"; ומדייק מדבריו בח"ב סי' כו, שבמצב זה המחילה תקפה. עיי' שו"ת שערי עזרה (טראב), חו"מ, סי' ג, שמבאר איך דבר משה מפרש את דברי פני משה.

חקרי לב שם, עמ' קכג, מביא ראייה מחידושי הרמב"ן, ב"מ נא ע"ב, שכתב שלשון הברייתא "שווה דינר" היא בדוקא, א"כ גם "יודע אני" וכו' הוא בדוקא, ולא מועיל בדרך ספק "אם יהיה אונאה כך וכך". בעמ' קכד, הוא מסביר שזאת כוונת הגמרא האומרת שאין מועיל תנאי באונאה מפני ש"לא ידע דמחל" - שלא ידע **בוודאי** שיש אונאה, וזה כולל גם מי שמסופק ואומר "אני מוחל אם תהיה אונאה". הוא מסביר (בעמ' קכו) שמה שרמב"ם, הלכות מכירה, טו, ד, ושו"ע, חו"מ, רלב, ז, כותבים שבמום במקח מועיל תנאי "כל מום שיש במקח זה עד סך פלוני", מדובר שאמר "יודע אני שיש במקח הזה מום", שזה לשון ודאי, ורק לא אמר איזה מום יש.

מתנה אפרים הלכות אונאה סי' טז (הובא בשו"ת פני יצחק, ח"ב, סי' ט, דף נב ע"ב), אומר שהרמב"ם סובר לענין אונאה (וכן לענין מקח טעות) שאם המוכר עושה תנאי שהמכר יהיה תקף גם אם המחיר גבוה מדי, התנאי אינו מועיל אם הקונה אינו יודע את האמת, מפני שלא גמר בדעתו למחול, אבל אם **הקונה** המתאנה עשה את התנאי, המחילה מועילה גם אם אינו יודע; ואילו שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רעח, נוקט גם בדברי הקונה "יודע אני שווה כך וכך", משמע שלא מועילה מחילה על הספק אם ימצא טעות. אבל חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכו), מעלה אפשרות שהרשב"א מסכים שמועילה מחילה על ספק, אלא שלא דק בלשונו. ועיי' דרך המלך (רב"ל), הלכות נדרים, דף נג ע"ד, שהקשה על ראייה שהביא מחנ"א להבחנתו בדעת הרמב"ם.

¹³⁵ שו"ת נבחר מכסף חו"מ סי' צב, עוסק בשטר מחילה הדדית שכתוב בו שכל טעות שתגלה עד סך פלוני מחלו זה לזה, והוא פוסק שהמחילה מועילה גם אם תגלה טעות בחשבוניותיהם, ורק אם תגלה טעות בענין שנחלקו עליו בעלי הדין מראש ושמתו בררו ברורים, ויתברר שהברורים טעו בזה, המחילה בטלה, מפני שאילו היו הברורים מגלים את האמת, לא היו מוחלים זה לזה (הוא מדייק מלשון השטר שלא היתה

הרשב"א¹³⁷ כותב שהמחילה מועילה אם אמר: "אני יודע שיש בידך יותר ומכל מקום אני מוחל". הוא מביא ראייה מאונאה, שבה תנאי מועיל אם אמר "חפץ זה שאני מוכר לך במאתים יודע אני בו שאינו שווה אלא מנה, על מנת שאין לך עלי אונאה", כך שגם המתאנה יודע בדיוק בכמה הוא "טועה", ובכל זאת הוא מוחל¹³⁸. גם מהרשד"ם¹³⁹ כותב שהמחילה מועילה אם אמר "יודע אני שיש בו יותר ובכל זאת אני מוחל". נראה שטעם הוא, שמאחר שאמר לשון ודאית, "יודע אני",

קביעת הברורים חלוטה בין אם יתברר או לא יתברר הענין הנידון - עיי"ש), ומינו את הברורים רק לענין זה שאם לא ימצאו ראייה שטעו, המחילה תהיה תקפה.

שו"ת דבר משה ח"ג סי' טו, דף סז ע"א (הובא בחקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו, עמ' קכד), כותב שיש תוקף למחילה בלשון "כל טעות שתגלה עד סכום פלוני", על פי דברי רמ"ע מפאנו. והוא מסביר (בדף סח ע"א) שרמ"ע מפאנו דיבר רק בלשון "עד סכום מסוים", שבו אין פירוט הסכום, וכוונתו שמחילתו תחול אם תהיה על סכום סביר, אבל אם זה סכום מופלג אין זה כלול במחילה, אבל אם ציין סכום, המחילה מועילה. אבל חקרי לב (שם עמ' קכד-קכה) (הובא בשו"ת חושן האפוד סי' לט, דף מה ע"ב) כותב שרמ"ע מפאנו מצריך שידע את סכום הטעות. ודבר משה עצמו שם (דף סז ע"ג) כותב שלפי רמ"ע מפאנו, המחילה בטלה אם כתב "אפילו מסך מסויים".

דבר משה שם (סז ע"א), הובא בשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לז ע"ד, מנמק, שדוקא אם לא נתן קצבה לדבריו, הוא יכול לטעון "לא ידעתי שתגלה טעות כל כך גדולה", אבל אם נתן קצבה, לא יוכל לחזור בו אם הטעות היתה בתחום קיצבה זו. הוא מביא ראייה מסמ"ע, רכז, ס"ק לט, שכתב שלא מועיל תנאי סתמי "אני יודע שיש בו אונאה", מפני שאף שאדם יכול למחול דבר שאינו קצוב (ראה ליד ציון הערה 147 ואילך), כאן אם לא אמר את הסכום, הוא יכול לומר "לא ידעתי שיש בו אונאה כל כך גדולה". נראה שכוונתו היא, שלפי הסמ"ע, התנאי מועיל אם אמר שהוא מוחל "עד סכום פלוני" שהרי אז אינו יכול לומר "לא ידעתי שיש בו כל כך הרבה".

ברית אבות (קוריאט), ליקוטים, דף עו ע"א, כותב שאם כתב "אפילו יתברר שטעיתי, עד סך פלוני", המחילה תקפה, כמו באונאה ובמום.

גם שו"ת נופת צופים, חו"מ, סי' כט, כותב ששטר מחילה הדדית, שכתוב בה שהצדדים מוחלים זה לזה גם אם יתברר שאחד חייב לחברו עד סך עשרת אלפים - המחילה קיימת גם אם התברר שטעו, מפני שכוונתם היא שכל טעות שיימצא בטווח הזה, המוחל מוחל עליה, כמו שפסק שו"ע, חו"מ, רלב, ז, לגבי מום במכר, שמועיל אם אומר "אני מוחל כל מום שיימצא במקח עד כך וכך".

שו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד (עמ' קצא), כותב שהנמחל יכול לטעון קי"ל כדעה שכאן המחילה מועילה; ומצד שני אם המוחל מוחזק הוא יכול לטעון קי"ל כדעה שאין המחילה מועילה, אא"כ נשבע למחול, שאז לא מועיל קי"ל.

הבחנה: שו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד (עמ' קצא-קצב), כותב שאם היה יכול לברר, וגם אמר "עד כך וכך", והתברר שסכום החוב היה תחת לסכום שקבע, המחילה תקפה, כי נחשב כאילו אמר "יודע אני שהחוב הוא כך וכך", ואינו יכול לומר שמחילתו נבעה מטעות, שהרי היה יכול לברר, ובזה שלא בירר, גילה דעתו שהוא רוצה למחול, אבל אם לא היה יכול לברר, המחילה בטלה, כי מה שאמר "עד כך וכך" הוא פיטומי מילי, כי חזקה אין אדם מוחל ממונו בכדי אם הוא יכול לתובעו בעדים או בראיה אחרת, אלא שמחל כי חשב שאין לו ראייה.

¹³⁶ ראה ליד ציון הערה 225 בשאלה האם במצב זה המחילה בטלה לגמרי, או שהיא בטלה רק לענין הסכום שמעבר לסכום שצוין.

שו"ת חושן האפוד סי' לט, דן בשטר מחילה שכתוב בה שמוחל לו כל טעות "אפילו עד מאה זהובים", ונמצא טעות ביותר ממאה זהובים, שיש מקום לומר שאמר "אפילו" כדי להגדיל את המחילה, והסכום אינו בדוקא; עיי"ש (דף מג ע"ד-מג ע"ד) שהוא מביא פרשנים האומרים שכשכתוב "אפילו כך וכך" בדברי חז"ל, בדברי חיבורים מאוחרים, ובלשון בני אדם, אין זה בדוקא, אלא גם מעבר לשיעור זה בכלל. אבל במסקנתו (בדף מה ע"א) הוא כותב שהמחילה בטלה ממה נפשך, שאם "אפילו" אינו בדוקא, היא בטלה כי המחילה אינה קצובה (נימוק זה קשה, שהרי הנמחל המוחזק יכול לטעון קי"ל כדעה, ליד ציון הערה 149, שמחילה שאינה קצובה קיימת); ואם הוא בדוקא, המחילה בטלה כי התברר שהחוב היה גדול ממאה. והוא מצוין (בדף מה ע"ב) שדבר משה (שהבאנו בהערה 135) עוסק במי שנקט "אפילו עד סכום כך וכך" וכותב שהמחילה תקפה אם החוב היה פחות מסכום זה, מפני שהוא כאילו אמר "יודע אני שהחוב הוא כך וכך"; ומוכיח ממנו ש"אפילו" הוא בדוקא.

¹³⁷ הערה 123.

¹³⁸ ב"מ נא ע"ב.

¹³⁹ הערה 125.

המשמעות היא שהוא מוחל בלב שלם גם על הסכום הנוסף, ואין זה פיטומי מילי, אע"פ שבאמת הוא חושב שאין סכום נוסף¹⁴⁰.

ר' חיים סופר¹⁴¹ מנמק, שאם אמר "אני יודע שאתה חייב לי עוד, ואני מוחל", מועיל בתור הודאת בעל דין פיקטיווית.

הפוסקים נחלקו, מה בדיוק צריך המוחל לומר כדי שהמחילה תועיל. יש אומרים¹⁴² שהמחילה מועילה רק אם אמר "יודע אני שאתה חייב לי **כך וכך** ואני מוחל", ואם לא אמר כך, זו מחילה בטעות ובטלה¹⁴³. לעומת זאת, אחרים אומרים¹⁴⁴ שאין צורך שיהיה סכום מפורש, אלא די שיאמר "יודע אני שאתה חייב לי **יותר**", בלי "כך וכך"¹⁴⁵.

דרך אחרת שתועיל מחילה גם אם יתברר שטעה, הוא אם הנושה מוחל שלא יוכל להביא עדים, דהיינו שפסל כל יעד שיהיה לטובתו¹⁴⁶.

¹⁴⁰ כמו כן, שו"ת אדרת אליהו (ריקז) סי' יג (לב ע"ב-ע"ג), כותב ע"פ מהרשד"ם שם, שאם אמר שהוא מוחל סכום מסוים, שהוא הסכום הגדול ביותר שיכול להגיע אליו בעסק ההוא, והיתה טעות הקטנה מסכום זה - המחילה תקפה.

שו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' פז, כותב שאם המוחל אמר "דקדקתי בחשבון וביררי מה שמגיע לי, ואני מוחל" הוא כאומר "יודע אני" וכו'.

אבל שו"ת נופת צופים, חו"מ, סי' כט, כותב שאם אמר "יודע אני שיש בידך משלי עשרת אלפים ועל דעת כן אני מוחל לך", המחילה בטלה (שלא כרשב"א!) מפני שאמר כך רק "להשביח את דעתו".

¹⁴¹ שו"ת מחנה חיים, ח"ב, אהע"ז (כרך ד) סי' מ (עמ' קכ).

¹⁴² שו"ת מהר"ש צרור (תשב"ץ, חלק ד, טור ב), סי' לה; שו"ת מצוות כהונה, בהשמטה בסוף הספר (על פי הרשב"א שם); ר' אברהם סגרי, מקבציאל גלי' כא עמ' נ (שזו דעת רוב הפוסקים).

¹⁴³ שו"ת שופריה דיעקב, אהע"ז, סי' י, נוקט שאם המוחל אמר "יודע אני שאתה חייב לי כך וכך" המחילה מועילה - אבל אולי כתב כך רק מפני שכך היה במעשה שנשאל עליו.

גם רמ"ע מפאנו כתב שאע"פ שהרשב"א בתשובה נקט "יעד שיכתוב לו יודע אני שיש לי בידך יותר", ולא נקט סכום מסוים - בזה סמך על הברייתא שמצריכה לנקוט סכום מסוים.

¹⁴⁴ כנסת הגדולה, מהדו"ב, חו"מ, סי' יב, הגהב"י אות יב, בדעת שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' שמח; פעמוני זהב, יב, יד (ט ע"ב), בדעת הרשב"א; ר' אברהם סגרי, מקבציאל גלי' כא עמ' נ, בדעת הרשב"א.

¹⁴⁵ כמו כן, רב האי בסי' המקח, שער לה, בסופו, כתב לענין אונאה, שמועיל אם יאמר "יודע אני ששוה יותר", ולא הצריך שיאמר את הסכום (אע"פ שמיד אח"כ מצטט את הגמרא שבו מפורש הסכום). ערך השלחן, חו"מ, רמא, אות ד, כותב שכן משמע משאלות, שאלתא קיג (אבל רא"ש, ב"מ, פ"ד, סי' טז, כותב בשם שאילתות, בקונה מבעל הבית, שהוא כמפרש "יודע אני שאינו שווה אלא מנה", וחקרי לב, חו"מ, ח"ב, כרך ג במהד' ביטון, סי' כו, עמ' קכו, מדייק מזה שהוא סובר שצריך שיאמר את הסכום), ומהלכות גדולות, ב"מ נא (מהדורת הילדסהיימר, ח"ב, עמ' 385), שנקטו "אודעיה מזבננא דלא שויה הכי ואנא הכי הוא דמזבננא ליה" (ולא נקט סכום), ומרש"י (ראה בסמוך, מה הראיה מרש"י). והוא מסביר, שהם סוברים שמועילה התחייבות שאינה קצובה, וכך גם מחילה שאינה קצובה (ראה להלן, פסקה 10, על מחילה שאינה קצובה).

גם שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג (עמ' רסו-רסז) (הובא בערך השלחן, חו"מ, רמא, אות ד), כותב שמה שנאמר בב"מ נא ע"ב שתנאי לפטור מאונאה מועיל רק אם אומר "אני יודע שהוא שוה כך וכך ואעפ"כ וכו'", אינו בדווקא אלא מועיל גם אם אמר רק "יודע אני שיש בו אונאה". הוא מביא ראיה מתשובת הרשב"א שבסמוך, שלא נקט "כך וכך"; וכן מרש"י, ב"מ נא ע"א (ד"ה מבעל) בענין קונה מבעל הבית שאין בו אונאה מפני שהחפצים שהוא מוכר יקרים בעיניו, שנימק מפני שהקונה כאילו אומר "יודע אני שיש בו אונאה", בלי "כך וכך". חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכב), דוחה את הראיה מרש"י, שרש"י סמך על הברייתא המובאת בסוגיה אח"כ, שמזכירה סכום; ומבאר (בעמ' קכד) ששם הרי לא אמר "יודע אני וכו'" ומכל מקום נחשב כאילו אמר, ונוכל לומר גם שנחשב כאילו אמר "יודע אני ששוה סכום פלוני" אף שלא ידע כמה הוא שווה, ולכן המחילה מועילה. בשאלה האם בתנאי באונאה צריך לקבוע סכום קצוב, עיין גם שו"ת מקור ברוך, סי' מג.

אמרי בינה דיני דינינים סי' כ, אות יח, מדייק ממחנה אפרים ה"ל אונאה סי' יד, שגם לרמב"ם, הלכות מכירה, יג, ד, תנאי באונאה מועיל רק אם הזכיר את סכום האונאה, הרי במחילה אם אמר "יודע אני שיש לי בידך יותר ואני מוחל", מועיל, אלא שלדעתו לא מועיל כיון שאינו קצוב (ראה ליד ציון הערה 148).

¹⁴⁶ שו"ת רב"ז חלק ד סי' אלף רלה (קסד). עיי"ש לראייתו מחידושי הריטב"א, שבועות לח ע"ב (ד"ה ומכאן).

פרק שישי: אם מראש לא ידע על כמה הוא מוחל - דבר שאינו קצוב

שאלה דומה לשאלה במוחל שאמר "אני מוחל גם אם יתברר שטעיתי", הוא מחילה שאינה קצובה, כלומר, שהנושה אינו יודע כמה החייב חייב לו, והוא מוחל על החוב, כמה שיהיה. בשני המקרים המשמעות היא שהמוחל מוכן שהמחילה תחול בכל סכום שיתברר, אלא שכאן יש מקום יותר לומר שהמחילה תקפה, שהרי לא היתה לו טעות, אלא מראש היה מודע לכך שאינו יודע את הסכום. אבל ייתכן שבכל זאת גם המחילה כאן בטלה.

בפשטות, דין מחילה שאינה קצובה תלוי בדין התחייבות שאינה קצובה. לכן, לדעת הרמב"ם, שאין אדם יכול להתחייב לתת דבר שאינו קצוב¹⁴⁷, אדם גם אינו יכול למחול על דבר שאין קיצבתו ידועה¹⁴⁸.

¹⁴⁷ רמב"ם, הלכות מכירה, יא, טז.

¹⁴⁸ כך כתבו בדעת הרמב"ם: טור, חו"מ, רלב, ז (הובא בפרישה, חו"מ, רמא, ו, במחנה אפרים, הלכות אונאה, סי' יד, בשו"ת מקור ברוך, סי' מג, במשנה למלך הלכות מכירה, יא, טז, בשו"ת ושב הכהן סי' מה, בשו"ת חושן האפוד סי' לט (מה ע"א), בשו"ת נאמן שמואל סי' קא (קלה ע"ב), בברית אבות (קוריאט), ליקוטים, דף עו ע"א, בישועות יעקב, אהע"ז, סט, ס"ק ב, בשו"ת משנת ר' אליעזר (טולידו) ח"א חו"מ סי' יז (מד ע"ג), בדרך המלך (רבי), הלכות נדרים, דף נב ע"ג, בזכרון צבי מנחם, קונטרס מצבי לו יד, על כתובות מב ע"א (מח ע"ד בדפי הספר), בבית מאיר אהע"ז, ע, ט, באמרי בינה, דיני הלואה, סי' מז, בשו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סז ע"ב), בשו"ת בני יהודה, סי' מב, דף קה ע"ב, במקבציאל גל' כא עמ' מט ועמ' סט, ובנועם ד (תשכ"א), עמ' קמז; שו"ת תורת חסד (פריחא), סי' קצח; שטמ"ק כתובות סח ע"א (ד"ה ולפי מה); שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' כד; שו"ת פני משה, ח"ב, סי' כו (מט ע"ג) וסי' קי (רי ע"ד); שו"ת משנה הלכות, ח"ה, סי' רפד; שו"ת בני משה (שלטון), סי' יג (כו ע"א); שו"ת מים חיים, סי' יג (עמ' רסח); הפלאה, כתובות סח ע"א; שו"ת פרי תבואה, סי' י (יד ע"א), בהגהה.

כמו כן, שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סי' סט וסי' עא, כתב שאין תוקף למחילה שאינה קצובה, כי מחילה היא מתנה, ומתנת דבר שאינו מסוים אינה מתנה (לדעת רמב"ם, הלכות זכיה, ג, ה). מדבריו בסייעא עולה שהודאת הנושה שהחוב נפרע, מועילה גם אם אינה קצובה.

שו"ת חושן האפוד סי' לט (מה ע"א), מעיר שלפי זה, הרמב"ם יפסול גם מחילה בטעות אם אמר "אני מוחל גם אם יתברר שטעיתי בדבר סכום החיוב" (המקרה שנידון ליד ציון הערה 122 ואילך), שהרי גם שם אין קצבה. אולם אין לדעת מה יאמר הרמב"ם במקום שלא היתה טעות בסכום אלא הטעות נוגעת לסיבת המחילה, ואמר "אני מוחל גם אם יתברר שטעיתי בדבר הסיבה".

הטור מסביר בכך את דברי רמב"ם, הלכות מכירה, טו, ו, שבמקח טעות, גם אם המוכר התנה "ע"מ שאין אתה חוזר עלי אם ימצא מום במקח", יכול הקונה לחזור עליו אם ימצא מום, ורק אם אמר הקונה "אני מקבל עלי כל מום שיימצא במקח שיפחית מדמיו עד סכום כך וכך" - התנאי מועיל, מפני שהקונה-המוחל צריך לדעת כמה הוא מוחל. גם שו"ת הרדב"ז, סי' אלף רו (קלו), מסביר שהרמב"ם שם הוא לשיטתו שהתחייבות שאינה קצובה לא מועילה; וכתב שהרמב"ם מסכים שבמקום שנהגו הכל שבלשון זה נמחל כל מום ואונאה, מנהג מבטל הלכה.

שער המלך, הלכות מכירה, יא, טז (עמ' שפט), מבאר על פי זה מדוע לרמב"ם, הלכות מכירה, יג, ג, העושה תנאי "ע"מ שאין לך עלי אונאה" ולא ידע כמה אונאה יש, ואם בכלל יש אונאה, התנאי אינו מועיל - מפני שזה דבר שאינו קצוב, ואין אדם מוחל דבר שאינו קצוב. אבל הוא מעיר שהסבר זה לא יתקבל לפי בני שמואל, בחידושו על הטור סי' ס (פז ע"ד) (מקורות נוספים לכך ראה חוק לישראל, ערבות, עמ' 50), שכתב שגם לרמב"ם אדם יכול להתחייב בדבר שאינו קצוב **תמורת הנאה** - שהרי המתאנה (שהוא המוחל) קיבל הנאה: אם זה המוכר, קיבל כסף (אמנם פחות מערך הדבר), ואם זה הקונה, קיבל את החפץ (אמנם ששווה פחות מכסף ששילם). גם ישועות יעקב, אהע"ז, סט, ס"ק ב, מסביר שלרמב"ם לא מועילה מחילה באונאה כי אינו קצוב.

מנחת חינוך מצוה תקעו, מקשה לאור זה על מה שכתב רמב"ם, הלכות שכירות, יב, יד, שפועל שהתנה עם המעביד שלא יאכל לא הוא ולא אשתו ובניו הגדולים, לא יאכלו שהרי מחלו - הרי לרמב"ם לא מועילה מחילת דבר שאינו קצוב?

שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' קטז, כתב שגם לפי הרמב"ם, מחילה במסגרת **פשרה** מועילה אף שהמוחל אינו יודע מראש את הסכום שיקבעו המפשרים שהוא יפסיד, וזאת משום שידוע הסכום שלגביו חלוקים בעלי הדל, או משום שמעשה ב"ד יש לו תוקף מיוחד, וגם בפשרה של מפשר יחיד, "לא פלוג", וכיון שנעשה ע"י החלטה של מתווך, הוא חזק יותר ממה שאדם עושה בינו לבין חברו. שו"ת איש מצליח ח"א חו"מ סי' א, מדגיש שמהרשד"ם לא דיבר על מחילה רגילה, שלא כפי שהבין אותו שו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סז ע"ד).

אמרי בינה, דיני הלואה, סי' מז, מקשה על דעה זו מהתוספתא (שהובא בשער שביעי) האומרת שהמתחייב לזון את בת אשתו, האשה אינה יכולה למחול כי זה זכות של הבת, משמע שמחילת הבת מועילה (אם היא

גדולה), והרי מזונות אינם קצובים? הוא מתרץ ששם מדובר על מחילה לאחר מעשה, שהיה צריך לתת מזונות ולא נתן, והוא חייב לתת דמי מזונות, ולאחר מעשה, דמי המזונות ידועים, ועל זה הבת יכולה למחול. **עוד שפסקו שלא מועילה מחילה שאינה קצובה**: שיטה מקובצת, כתובות סח ע"א (ד"ה ולפי), והפלאה, כתובות סח ע"א (ד"ה מתניתין) (בפירושו הראשון), הסבירו את דברי רש"י שם (ד"ה מה שראוי), על פי הדעה שמחילה שאינה קצובה אינה מועילה (עיי"ש). והעיר שו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ד, אות א, שגם רע"ב, על משנה כתובות, ו, ו, פירש כרש"י, שם, וא"כ גם הוא סובר כרמב"ם שלא מועילה מחילת דבר שאינו קצוב.

חידושי הרמב"ן ב"ב נט ע"א, כותב שלא מועילה מחילה על היזק ראייה, ואחד מנימוקיו הוא: "מי ידע כמה מטי ליה דימחול". שו"ת משנה הלכות, ח"ה, סי' רפד, מוכיח מכאן שהוא סובר שלא מועילה מחילה שאינה קצובה.

מהר"י הכהן, המובא בשו"ת חיים שאל, חלק ב, סי' יג, כותב שלא מועיל ששותף ימחל לחברו על שבועתו להישאר בשותפות עד זמן מסוים, מפני שאינו דבר קצוב, ולא ידע מה הוא מוחל; ואף ששו"ת מהר"ם אלשקר סי' צח, כותב שמועיה מחילה על הסכמה לקבל הכרעת בוררים (ראה שער שלישי), זה משום ששם הסכום השנוי במחלוקת היה ידוע אלא שהחלטת הבוררים לא נודעה, ולכן זה דבר קצוב; ועוד שמחילה כקבלה (לשיטה שבשער ראשון, פרק רביעי), ומחילה אינה מועילה אם לא ידע מה מחל כיון שאין מעשה.

זכרון צבי מנחם, קונטרס מציב לו יד, על כתובות מב ע"א (מח ע"ד בדפי הספר), כותב שראב"ד, הלכות נערה, ב, יג, סובר שאין תוקף למחילה שאינה קצובה (עיי"ש להוכחתו לכך), ואף שראב"ד, הלכות מכירה, יא, טז, סובר שהתחייבות בדשא"ק תקפה, זה משום שמועילה התחייבות בדשלבל"ע, וכ"ש שתועיל בדשא"ק, אבל לא מועילה מחילת דשא"ק כמו שאינה מועילה בדשלבל"ע (כך נראה כוונתו).

פעמוני זהב, יב, יד (ח ע"ג), מדייק משו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רעה, שהוא סובר שמחילה שאינה קצובה בטלה, שהרי כתב שמי שאמר שהוא מוחל גם אם יברר שהוא טועה, והתברר שטעה, המחילה בטלה כי לא ידע כמה הוא מוחל (ראה בשמו ליד ציון שהחוב גדול יותר, הוא מוחל; וזה יותר גרוע ממי שאומר מראש שהוא במחילתו, ואומר שגם אם יתברר שהחוב גדול יותר, הוא מוחל; וזה יותר גרוע ממי שאומר מראש שהוא מוחל כל מה שהלה חייב, בלי לקבוע סכום); והוא מתקשה, שהלא הלכה היא שהתחייבות שאינה קצובה מועילה; והוא מיישב (והובא בשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' צב, וח"ב אהע"ז סי' קא), שהרשב"א כתב כך רק לגבי נידונו, שהמוחל עשה "מחילת שמים", כלומר, תלה את מחילתו בדיני שמים, והחייב לא יצא ידי שמים להיפטר במחילה זו כיון שאינה קצובה (כך נראית כוונתו), אבל מעיקר הדין, מועילה מחילה שאינה קצובה.

חינא וחסדא, כתובות סח (ח"ג דף קמז ע"ד), מסתפק האם המוחל יכול לומר ק"ל כרמב"ם שאינה מועילה. צפנת פענח, כללי התורה והמצוות, ח"ב, מע"מ, סעיף כח, מסביר על פי דעה זו מדוע כופים על לוויה, כי אין לשכרה שיעור (סוטה מו ע"ב) - כי האדם אינו יכול לטעון שהוא מוחל על השכר, שהרי לא מועילה מחילה על דבר שאין לו קצבה. ר' מאיר יחזקאל בוקשפן, "בענין אין כופין על מצות עשה שמתן שכרה בצדה", בית אהרן וישראל גלי' עב עמ' נב, כותב עפ"י, שמה שכתב צפנת פענח שם שהטעם שאין כופים לקיים מצוה שמתן שכרה מפורש בתורה (חולין קי ע"ב) הוא כי האדם מוחל על השכר (ראה בשמו בשער שלישי), שיידן רק בשכר עוה"ז ששיעורה ידוע, משא"כ בשכר עוה"ב ששיעורה אינו ידוע.

חריגים: ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (קו ע"ב) (ובסוף התשובה, ר' יהודה עייאש כותב שהוא מסכים לכל) (הובא בפעמוני זהב, יב, יד, דף ט ע"ב), כותב שגם לרמב"ם, אם אמר הנושה שהוא מוחל על כל החשבונות שבפנקסו, ובשעת המחילה הפנקס היה בעין ויכל לברר כמה הלה חייב, המחילה מועילה מפני שזה נחשב קצוב (הוא מוכיח משו"ת פרח מטה אהרן ח"ב סי' פ, שכיו"ב נחשב קצוב).

ר' מלאכי הכהן שם (הובא בחינא וחסדא, כתובות סח, ח"ג דף קמז ע"ג, בפעמוני זהב, יב, יד דף ט ע"ג, ובשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' צב, וח"ב אהע"ז סי' קא), ושו"ת שואל ומשיב מהדו"א ח"ב סי' קג (מח ע"ב), כתבו (כדברי שער המלך הני"ל) שגם לרמב"ם, אם המוחל מקבל **תמורה**, מועילה מחילה שאינה קצובה, כמו שאומר בני שמואל שם לענין התחייבות שאינה קצובה (ראה בשמו בהערה 188 דבר דומה בכל מחילה בטעות). שואל ומשיב מיישב בזה מדוע מועילה מחילת יתומה מפותה על בושת וקנס, כמבואר בכתובות לב ע"א, אף שאינם קצובים - מפני שהיא חשבה לקבל תמורה - שהוא ישא אותה (וכך מיישב גם אמרי בינה, דיני הלואה, סי' מז, שהיא נהנית מהביאה). אח"כ הוא מבאר על דרך הפלפול, ויוצא מדבריו שהמפתה באמת חייב מפני שהמחילה אינה קצובה. גם ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' ע, מסביר שמחילת יתומה מפותה מועילה בגלל הנאתה.

קצות החושן, ס, ס"ק ג (הובא באומר לציון (פריד) סי' קיא (הראשון), ובשו"ת משפטיך ליעקב ח"ב, סי' מז, אות ב), כותב שמה שמוחלים הצדדים **בשעת קידושין** מועיל גם בדבר שאינו קצוב גם לרמב"ם, מאחר שהצדדים נהנים מזה שמתחתנים, כמו שמטעם זה מועילים חיובים שונים לא קצובים שהצדדים מתחייבים בשעת קידושין (רמב"ם, הלכות מכירה, יא, יז).

כמו כן, שו"ת שואל ומשיב מהדו"א ח"ג סי' כב (טז ע"ד), מיישב את מה שכתב הר"ן על הרי"ף, כתובות מא ע"א, בדפי הרי"ף (ראה שער רביעי, הערה [431]), שמועיל סילוק הבעל מנכסים שיפלו לאשתו לאחר הנישואין, אע"פ שזה דבר שאינו קצוב, ולרמב"ם לא מועילה מחילה על דבר שאינו קצוב - הרי כמו שכתב הרמב"ם שבשעת הקידושין ("דברים הנקנים באמירה") מועילה התחייבות שאינה קצובה, כך אם הבעל

מסתלק כשהיא ארוסה, מועיל אף שאינו קצוב (עוד אפשר לתרץ ש**סילוק** מועיל לרמב"ם בדבר שאינו קצוב, שלא כמחילה - ראה בהמשך הערה זו). כמו כן, שו"ת מים חיים, סי' יג (עמ' רסו) (הובא באמרי בינה, דיני הלואה, סי' מז), מיישב על פי זה מדוע מועיל תנאי "על מנת שאין לך עלי שאר וכסות" (כתובות נו ע"א), אף שאינו קצוב. אבל הוא מביא ראייה שמועילה מחילה שאינה קצובה, ממה שבעל יכול להסתלק מפירות נכסי אשתו אף שאינו יודע כמה הם, ולא דחה (כמו שואל ומשיב) שמועיל משום שזה בשעת הקידושין. כנראה, הוא הבין שהסילוק מועיל כל זמן שהם מאורסים, גם אחרי שעת הקידושין, אף שאז אין זה "נקנה באמירה" (וזו קושיה על שואל ומשיב).

כמו כן, ישועות יעקב, אהע"ז, סט, ס"ק ב, כותב שמועיל תנאי "ע"מ שאיך לך שאר וכסות", אף שאינו קצוב, כי אגב הנאת החיתון האשה מוחלת בלב שלם, אבל סתם מחילת מזונות אינה מועילה לדעת המב"ם כי אינה קצובה.

שו"ת מטה אשר, סי' ג (יב ע"א), עוסק במחילת חתן על התחייבות החותן לפרנס אותו, וכותב שמאחר ש**משפך השנים** היה קצוב, המחילה נחשבת קצובה, ומועילה גם לרמב"ם; ואף שש"ך חו"מ ס ס"ק י, כתב שיש מחלוקת האם כגון זה נחשב קצוב, החותן המוחזק יכול לומר קי"ל שזה נחשב קצוב. אומר לציון (פריד), אות קכב, מיישב שמועיל תנאי "ע"מ שאיך לך שאר וכסות", ע"פ מה שחידש שם שאודיתא מועילה (גם לרמב"ם) גם בדבר שאינו קצוב - שהכוונה שהיא מודה בפני עדים שהיא חייבת לבעלה כנגד השאר והכסות שמגיעים לה.

שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג (עמ' רסח), כותב שאם נדר המוחל **נדר** לחזק את המחילה, גם לרמב"ם חייב לקיים מצד הנדר, אף שהמחילה אינה קצובה, כדברי שו"ת הריב"ש סי' שלה, לגבי מי שנשבע להקנות דשלב"ע.

שו"ת פני משה ח"א, סי' נז (קל ע"ב), כתב (בלשונו "אולי") שבמקום **שמנהג הסוחרים** הוא להתחייב גם בלי קיצבה (כמו ב"ערי פרנקיאה" בימיו), מועילה מחילה על דבר שאינו קצוב גם לרמב"ם. ר' מלאכי הכהן, שם (דף קו ע"ג), לומד מדבריו לענין מקום שנהגו לכתוב שטרי מחילה סתם בלי הזכרת הסכום. גם שו"ת הרדב"ז, סי' אלף רו, כתב שהרמב"ם מודה לענין תנאי על מקח טעות אם נהגו למחול כל מוס במקח. ישועות יעקב, אהע"ז, סט, ס"ק ב, כותב שלפי גידולי תרומה, שער סד, ח"א, אות ב (עמ' תתתקנ"ג במהד' מכוון ירושלים), הכותב שלרמב"ם מועילה התחייבות בדבר קצוב גם אם המתחייב אינו יודע כמה הוא (כגון "מה שהעלתה מצודתי"), לפי זה מועילה מחילת דבר קצוב גם אם המוחל אינו יודע כמה הוא. אבל הוא עצמו חולק על דברי גידולי תרומה, כי טעם הרמב"ם הוא משום חוסר גמירת דעת, וזה קיים בדבר שאינו יודע את קצבתו גם אם הוא קצוב. כמו כן, זכרון צבי מנחם, קונטרס מצבי לו יד, על כתובות מב ע"א (מח ע"ד בדפי הספר), כותב בדעת ראב"ד, הלכות נערה, ב, יג, שאין תוקף למחילת דבר שאינו יודע את קצבתו גם אם הוא קצוב, כגון בושט ופגם (אחרי הביאה).

סילוק: שו"ת תורת חסד (פריחא), סי' קצח, כותב שגם לרמב"ם **סילוק** מועיל גם בדבר שאין לו קצבה, מפני שסילוק הוא דבר "שאינו לו חיוב אלא ויתור סילוק זכות", אף שהוא סובר שלא מועילה מחילה שאינה קצובה. על ההבחנה בין מחילה לסילוק לענין זה, ראה בשער שש עשרה.

גם שו"ת שואל ומשיב מהדו"א ח"ב סי' קג (מח ע"א), מעלה אפשרות שסילוק מועיל גם בדבר שאינו קצוב גם לרמב"ם, שלא כמחילה, כמו שמועיל סילוק מדבר שלא בא לעולם שלא כמחילה (ראה על כך בשער רביעי, פרק תשיעי; ההשוואה נזכרת גם בחקרי לב, שבסמוך), ומיישב בזה את האמור בכתובות לב ע"א שמפתה יתומה פטור לגמרי מפני שמחלה, אף שבושט ופגם הם דבר שאינו קצוב, כפי שנאמר בכתובות מב ע"א שזה "לא קיץ" (משם הביא שו"ת מים חיים סי' יג, עמ' רסז, ראייה שמועילה מחילה שאינה קצובה) (אבל ר"ב ליפשיץ העיר שמדובר במושגים שונים - הרמב"ם דיבר על מצב שלא ידוע מה גובה החיוב, מפני שהוא חיוב שנמשך גם בעתיד, ואילו בכתובות שם כוונת התלמוד היא שחיוב בושט משתנה מאדם לאדם, שלא כמו קנס, אבל זה עדיין סכום ידוע, לגבי המקרה הספציפי). תשובתו היא ששם מועיל בתורת סילוק, כפי שהסביר הרמב"ן, המובא בר"ן על הרי"ף, כתובות יד ע"א (בדפי הרי"ף), שזה דומה לבעל המסתלק מנכסי ארוסתו (וכך תירצו גם חקרי לב, שנביא בסמוך, בעמ' קכד, ואמרי בינה, דיני הלואה, סי' מז). אח"כ תירץ, ששם זה יותר ממחילה, מפני שלא התחיל החיוב בכלל, מפני שזה הרשאה להזיק, ולא משנה שאינו קצוב. ראה ליד ציון הערה 227, על טעות בהרשאה להזיק. ראה שער רביעי, שהרשאה להזיק מועילה אף שזו מחילה על זכות עתידית, שלא כמחילה רגילה. גם שו"ת שואל ומשיב מהדו"א ח"א סי' ע (ד"ה והנה לכאורה) מסביר שגם לרמב"ם מועיל סילוק בעל מפירות אשתו ומנכסים שיבואו אח"כ אף שאינם קצובים, כי דוקא מוחל דבר שהיה שלו, בדבר שא"ק לא גמר בדעתו למחול, אבל בסילוק הבעל מסלק עצמו מדבר שלא זכה בו עדיין, ואינו רוצה לזכות בו, ובזה לא שייך החסרון של דבר שא"ק שלא גמר להקנות. והסביר בכך (בד"ה והנה בהא) איך מועיל תנאי "ע"מ שאין לך עלי שאר כסות", אף שהוא דבר שא"ק, ותנאי זה משמעותו "ע"מ שתמחל" (ראה שער שש עשרה) - כי זה בגדר סילוק, שהרי קידש אותה והיא אשתו, והיא מסלקת את כוחה משאר וכסות. הוא מסביר (שם) את ההבדל בין מחילה לסילוק לענין זה: מחילה בדשא"ק היא אסמכתא, שלא סמכה לבם, אבל בסילוק, כשהוא מסלק את עצמו, הזכות היא ממילא ביד חברו, ולכן הוא מועיל אף שאינו קצוב.

גם שו"ת מקור ברוך (קלעי), סי' מג (סג ע"ג), כותב שהרמב"ם מבחין בין מחילה לסילוק, ומיישב בזה את מה שאומרת הסוגיה בב"מ נא ע"א, שרב שאומר שלא מועיל תנאי "על מנת שאין לך עלי אונאה", אלא אם כן מחל סכום קצוב, באומרו "יודע אני ששווה מנה ובכל זאת אני קונה במאתיים", יכול לסבור כר' יהודה,

שבשאר וכסות מועיל תנאי, ולכאורה קשה, הרי שאר וכסות אינם קצובים? התשובה היא שבשאר וכסות, היא רק מפקיעה מעליה את זכותה לכסות ולמזונות, ומסלקת את עצמה מהם, ולכן מועיל אף שאינו קצוב, אבל מחילה דומה להתחייבות, שאינה מועילה לרמב"ם אם אינה קצובה. לא ברור מדוע הוא קורא לתנאי באונאה "מחילה", ומדוע אי אפשר לומר גם שם שהקונה מסלק את עצמו מזכותו להחזר הכסף אם תהיה אונאה; מה עוד, שבשני המקרים מדובר בדרך תנאי, ויש אומרים שסילוק והתנאה היינו הך (ראה שער שש עשרה, פרק ו).

גם דרך המלך (רבי), הלכות נדרים, דף נג ע"ג, מסביר שלרמב"ם מועיל סילוק גם אם אינו קצוב, והיינו באופן שלפני היווצרות החיוב, הצדדים מתנים שלא יהיה חיוב; ולכן מועיל תנאי בקידושין "ע"מ שאין לך עלי שאר וכסות" אף שאינו קצוב, מפני ששם הבעל בא לפטור עצמו מהחיוב, שאינו רוצה להתחייב, וזה לא בגדר מחילה, ולכן אין צורך שהאשה תדע כמה היא מוחלת; ולכן ש"ש יכול להתנות להיות כש"ח לפני שהוא מקבל על עצמו שמירה, כי מראש לא השתעבד (ב"מ צד ע"א), אף שלא ידע בעל הנכס האם ייזק הפקדון, כך שלא ידע דמחל. יש להעיר שהוא תופס בחדא מחתא את נידון השומר שבו בעל הנכס "לא ידע דמחל" במובן שלא בטוח אם יש חוב בכלל (ראה ליד ציון הערה 167), עם מחילה שאינה קצובה שבו המוחל "לא ידע מאי דמחל", כלומר, שהוא יודע שיש חיוב, אבל אינו יודע את כמותו.

גם ישועות יעקב, אהע"ז, סט, ס"ק ב, כותב שהרמב"ם מסכים שמועיל סילוק שאינו קצוב, ולכן מועיל תנאי "ע"מ שאין לך עלי שאר וכסות", אף שאינו קצוב - מפני שהבעל מסתלק מהחיוב לפני שנתחייב.

גם חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכג), כותב, שגם לדעה שמחילה שאינה קצובה בטלה, מועיל סילוק מדבר שאינה קצוב, כמו שאדם יכול להסתלק מדבר שלבלי"ע, אף שלא מועילה מחילה על דבר שלא בא לעולם (ראה שער רביעי, פרק תשיעי); ומיישב בזה מדוע מועיל תנאי "ע"מ שאין לך עלי שאר וכסות", אף שאינו קצוב - מפני שזה סילוק, שהאשה שמסתלקת מזכותה לשאר וכסות, ואף שבשאר וכסות זה לשון תנאי ולא סילוק, הרי תוספות כתובות פג ע"א (ד"ה כדרב כהנא), כתבו שמועיל תנאי יותר מלשון סילוק, לגבי המסתלק מנכסי אשתו הארוסה. הוא מיישב בזה גם מדוע מועיל "דין ודברים אין לי בנכסייך ובפירותיהם" (כתובות פג ע"א) אף שאינו קצוב - ששם מועיל מדין סילוק; ואמנם שו"ת פני משה, ח"א, סי' נז, דחה הסבר זה (אך לא מצאנו דחייה זו בדבריו שם), מפני שהגמרא בכתובות פג ע"א מעמידה "דין ודברים אין לי בנכסייך ובפירותיהם" בסילוק מסיבה אחרת, אבל זה משום שלגמרא לא היתה בעיה של חוסר קיצבה, מפני שהסוגיה שם היא כדעת ר' ינאי הסובר שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם (יבמות צג ע"א), וכ"ש שישבור שאפשר להקנות דבר שאינו קצוב, אבל לדין ההסבר הוא שזה סילוק ולכן יועיל אף שאינו קצוב. וראה בסמוך, שייתכן שגם מהרשד"ם מבחין בין מחילה לסילוק לעניין זה.

גם זכרון צבי מנחם, קונטרס מציב לו יד, על כתובות מב ע"א (מח ע"ד בדפי הספר), כותב שגם לשיטה זו, מועיל סילוק שאינו קצוב, ולכן מועילה מחילת מפותה על בושת ופגם - היא סילוק מראש.

נראה שזו גם כוונתו של ר' ברוך מרדכי אזרחי, "גדרי התחייבות באימוץ ילדים", נועם ד (תשכ"א), עמ' קמז, שמסביר שגם לשיטה זו, מועיל תנאי "ע"מ שאין לך עלי שאר וכסות", כי החסרון של מחילה שאינה קצובה הוא שזו אסמכתא - המוחל בטוח שיתברר שהסכום הנמחל הוא נמוך, ואינו מוכן למחול סכום גדול, וחסרון זה לא שייך כאן. נראה שכוונתו היא שדוקא במחילה על חוב קיים, ייתכן שהמוחל מוחל רק על דעת שסכום החוב נמוך, ואילו מי שמסתלק מראש מהזכות, מן הסתם מוכן לכך גם אם הסכום יתברר כגבוה.

דעה שגם לרמב"ם מועיל: שו"ת פני משה, ח"א, סי' נז (קל ע"א), מעלה אפשרות שגם לרמב"ם מועילה מחילה שאינה קצובה, מפני שהטעם שכתב הרמב"ם בהתחייבות שאינה קצובה, בהלכות מכירה, יא, טז, "שאין כאן דבר ידוע שנתן במתנה", לא שייך במחילה.

כמו כן, שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' שע (הובא בשו"ת פני משה, ח"ב, סי' קי, דף ריב ע"א, בשו"ת משפט צדק ח"א, סי' כה, דף צז ע"ד, ובשו"ת ר"ב אנגיל סי' כז), כותב שהרמב"ם מסכים שמועילה מחילה של קהל על מיסים אף שאינה קצובה, מפני שהקהל רק מסלק את עצמו. מהרשד"ם (הובא ע"י ר' שלמה דיכובסקי, "בענין זכויות הבעל בנכסי אשתו", לדוד עד עולם, עמ' 124) מוכיח שהרמב"ם מודה שמועיל סילוק מדבר שאינו קצוב, מהדין שמועילה הסתלקות בעל מפירות נכסי אשתו. ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (קו ע"א), מביא ראיה שגם שו"ת מהרשד"ם חו"מ, סי' שמח, סובר שמועילה מחילה שאינה קצובה (אלא שאינו אומר כך בקשר לדעת הרמב"ם), שהרי מהרשד"ם עוסק בירוש שהתפשר עם אלמנה מפני שהיא אמרה שנשאר רק מעט מנכסי המוריש, ואח"כ התברר שנשאר יותר, והוא דן האם לבטל את המחילה מטעם מחילה בטעות, ולא דן מצד שזו מחילה שאינה קצובה, הרי שהוא סובר שמחילה שאינה קצובה מועילה.

אבל כנה"ג, חו"מ, קסג, הגהב"י אות קיח ואות קכ, כותב בשם שו"ת מהרשד"ם, סי' שע, שם, שמחילה על מיסים שאינם קצובים אינה מועילה, ורק בלשון סילוק מועיל, כמו ההבחנה לעיל בהערה זו (אבל הוא מביא שר"א גאליקו בתשובה כ"י כתב שמועיל, ושכן מוכח משו"ת ראנ"ח ח"א סי' מט). גם שו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ד, אות א, מעלה אפשרות שמהרשד"ם דיבר רק על סילוק ולא על מחילה. גם שו"ת מקור ברוך, סי' מג (סג ע"ג), מביא את מהרשד"ם כמבחין בין מחילה וסילוק לעניין זה. אבל ייתכן שההבחנה שעושה מהרשד"ם בין מחילה לסילוק נוגעת רק לבעיה אחרת במחילת מיסים - שהם דבר שלא בא לעולם; ראה שער רביעי.

משה מלך, ח"ה, שער א, משפט ד (מה ע"ג), כותב שמחילת הקהל על מיסים מועילה אף שאינם קצובים, מטעם **כוח הציבור** בענייני ממון.

בפשטות, בהתאם לזה, לפי הפוסקים (והם הרוב הגדול) שאפשר להתחייב התחייבות שאינה קצובה, אפשר גם למחול סכום שאינו קצוב¹⁴⁹.

חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכב), כותב שמגיד משנה (הערה 149) הכותב שטעם הרמב"ם בענין מקח טעות הוא שלא ידע דמחל, לא רצה לפרש שהטעם הוא שהמחילה אינה קצובה, כמו שהוא סובר בהתחייבות שאינה קצובה, מפני שמחילה שונה מהתחייבות, מפני שהיא רק סילוק, ואדם יכול להסתלק בכל שהוא, כמו שטעם זה מחילה אינה צריכה קנין.

שו"ת נאמן שמואל סי' קב, דף קמה ע"א (הובא בשו"ת מטה אשר, סי' ג, דף יב ע"ג), כתב שמה שכתב הטור שלרמב"ם מחילה שאינה קצובה לא מועילה, הוא רק במחילה על מום במקח, שזה תלוי באחרים לשער כמה נפחת החפץ מדמיו מחמת המום, אבל במוחל חוב, כיון ששיעור החוב אינו תלוי באחר, מועיל גם לרמב"ם. ובסי' קג, דף קמו ע"ד (הובא במטה אשר שם) כתב סברה אחרת: שגם לרמב"ם, שלא מועילה התחייבות שאינה קצובה, מועילה מחילה שאינה קצובה (שלא כטור), מפני שהדבר כבר נמצא ביד הנמחל. אבל בסי' קג שם העיר שפני משה סי' נז משווה מחילה להקנאה, ושו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ב, חו"מ, סי' ה (ה ע"ב), מבין מכך שנאמן שמואל חזר בו.

¹⁴⁹ טור שם בדעת הרא"ש; שו"ת הרדב"ז, סי' אלף רו (קלו) (וכך הוא פוסק בנידונו - מקח טעות) (הובא בשו"ת בני יהודה שם, דף קה ע"ג, ובשו"ת יביע אומר ח"ג, חו"מ, סי' ד, אות א, וח"ה, חו"מ, סי' א, אות ט); שו"ת פני משה, ח"ב, סי' כו, דף מט ע"ד (הובא בשו"ת בני יהודה שם, דף קה ע"ד); שו"ת מקור ברוך (קלעיל), סי' מג (סג ע"ג); שו"ת בעי חיי, חו"מ, ח"א, סי' קנט (קפט ע"א); פעמוני זהב, יב, יד (ח ע"ד), בדעת שו"ע. הם כתבו שכך הדין לפי שיטה זו.

כמו כן, כנה"ג חו"מ, רכז, הגה"ט אות מד, הראשון (הובא בחקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו, עמ' קכב), כותב שלדעה שמועילה התחייבות שאינה קצובה, מועיל תנאי באונאה (וממילא גם כל מחילה תועיל) גם אם לא קצב את הסכום.

יש שכתבו בסתם שמועילה מחילה שאינה קצובה: כך פסק כנסת הגדולה, חו"מ, מהדו"ב, סי' יב, הגהב"י אות יב.

תוספות, כתובות פט ע"ב (ד"ה יכול), ובי"מ יז ע"ב (ד"ה הוציאה), כתבו על אשה שתובעת כתובתה, ובעלה השיב "לא גרשתיד", שאף שלכאורה לדבריו הוא חייב בשאר וכסות - מכל מקום הוא פטור מטעם "טענו חיטים והודה לו בשעורים - פטור אף מן השעורים". דברי חיים (אורבך) דיני כתובה סי' כד, העיר שלפי הדעה ש"טענו חיטים והודה לו בשעורים" פטור מטעם מחילה (תוספות, ב"ק לה ע"ב, ד"ה לימא - ראה שער אחת עשרה), צריך לומר שתוספות סוברים שמועילה מחילה על דבר שאינו קצוב, שהרי מזונות (שאר) אינם קצובים (כך העיר גם זכרון צבי מנחם, קונטרס מצביב לו יד, על כתובות פט, דף נ ע"א מדפי הספר); ואילו הרמב"ם שסובר שמחילה שאינה קצובה אינה מועילה, יתירץ לשיטתו את קושיית התוספות בדרך אחרת - עיין שם.

עוד יש להעיר, שסי' התרומות, שער סד ח"א (עמ' תתקנ"ג) (הובא בשער המלך, הלכות מכירה, יא, טז, עמ' שפט), פוסק שמועילה התחייבות שאינה קצובה, ומסביר שדוקא באונאה לא מועיל תנאי אם אינו אומר "יודע אני ששווה כך וכך", מפני שבכל משא ומתן אדם יודע שחברו מעלה את דמי המכר, והוא כאילו מחל על האונאה, ובכל זאת אמרה התורה שהאונאה אינה מחולה. אפשר להבין מדבריו, שדוקא באונאה, שיש חידוש של התורה, לא מועיל תנאי שאינו קצוב, אבל מחילה אחרת שאינה קצובה, תועיל. ואכן חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכב), מיישב בכך את סתירת שו"ע, שבאונאה, בסי' רכז, כא, הצריך דבר קצוב, ואילו במום, בסי' רלב, ז, כתב שמועיל לומר "עד כך וכך" - מפני שביטול המקח מחמת מום אינו חידוש של התורה, ולכן מועילה מחילה גם אם אינה קצובה. וכך תירץ גם נתיבות המשפט, ס, ס"ק ד (דבריהם קשים, שהרי א"כ במום היה צריך להיות שיעור תנאי גם בלי לומר "עד כך וכך"). חקרי לב מבאר את דעת סי' התרומות (כנגד קושיה של שו"ת בני משה, שלטון, סי' יג, דף כו ע"ב) שזה חידוש, מפני שדרך מו"מ שהמוכר מעלה את המחיר ככל האפשר, והקונה היה צריך לברר ע"י מומחה מה המחיר האמיתי, וכיון שלא בדק, זו לא מחילה בטעות (ראה הסברה ליד ציון הערה 100), ואעפ"כ התורה אמרה שאינה מחילה, וזו בודאי גזיה"כ, שאף שמסתמא מחל, אין המחילה מועילה מפני שלא ידע דמחל, ורק אם אמר סכום קצוב מועילה המחילה.

דרך המלך (רב"ל), הלכות נדרים, דף נב ע"ב, מדייק מרשב"ם ב"ב קכו ע"ב (ד"ה התם), המסביר שלא מועיל "לא יירשני בניי" כי הבן לא מוחל, משמע שאם מחל מועיל, אף שאינו יודע כמה הוא מוחל.

יש **הסבר אחר** לדברי הרמב"ם בענין מקח טעות: כמו שבאונאה לא מועיל תנאי "על מנת שאין לך עלי אונאה", אלא אם אמר "אני יודע שהוא שווה כך וכך ובכל זאת אני משלם יותר" (או נוטל פחות), והטעם הוא מפני שבלי קצבה זו, "לא ידע דמחל", כך גם במקח טעות - כך הסבירו מגיד משנה, הלכות מכירה, יג, ג, ופרשנים נוספים שהובאו בחוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 132. וראה שם עמ' 133, הערה 98, מדוע הטור לא הסביר כך.

אבל אין להסבר זה נפקות לגבי מחילה רגילה, שהרי דוקא במקח טעות התנאי הוא בגדר "לא ידע דמחל", מפני שיייתכן שאין שום מום במקח, אבל במחילה רגילה, כשידוע שיש חוב אלא שלא ידוע כמה הוא, אין זה "לא ידע דמחל". ואכן, ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (קה ע"ג), כותב שסברת המגיד משנה שייכת רק במקח טעות שדומה לאונאה, אבל אם אדם משתעבד מעצמו ואינו

כך עולה גם מנוסח "שטר אביזאריה" של רב האי גאון¹⁵⁰, שמדבר על מחילת כל התביעות, אף שמתם הסתם לא ידוע סכום כל התביעות. הרי שלדעתם מחילה כזאת תקפה. זה עולה בקנה אחד עם ההערכה¹⁵¹ שלפי הגאונים רק אם מוכח שטעה, המחילה בטלה, ולכן כאן שאין טעות ברורה, המחילה קיימת, אף שייתכן שחשב שהחוב נמוך מכפי שהוא באמת.

כך עולה גם מן המקורות העוסקים ב"מחילה כללית", הרי שסוברים שמחילה שאינה קצובה מועילה¹⁵².

דומה לאונאה, יוכל למחול גם אם אין לו קצבה. גם שו"ת יביע אומר, חלק ה, חו"מ, סי' א, אות ט, כותב שלפי נימוק המגיד משנה, יש הבדל בין אונאה לשאר מחילה (נידונו - מחילת מזונות). שו"ת דבר אליהו (לרמ"ן), סי' פד, כותב (בדומה למגיד משנה) שגם לדעה שמועילה התחייבות שאינה קצובה, לא מועילה המחילה על מוסם במקח אם אינו קצוב מפני שהיא מחילה לא ודאית שהרי אינו יודע על המוסם, וזה דומה למחילה בטעות, מפני שבמוסם במקח יש תרתי לריעותא, אולי בכלל אין מוסם, וגם אם יש מוסם, לא יודע מה שוויו (שוב יש להעיר שגם נימוק זה לא שייך במחילה רגילה שאינה קצובה, שהוא יודע שיש חוב אבל אינו יודע כמה הוא). עוד נימק, על פי בני שמואל (הערה 148), האומר שגם לרמב"ם מועילה התחייבות שאינה קצובה אם המתחייב מקבל תמורה, ובמחילה שאינה קצובה במקח טעות אפשר לומר להיפך: כיון שהמוכר מקבל ממון, הקונה אינו יכול למחול דבר שאינו קצוב מפני שאינו גומר ומקנה למוכר, ומה שהקונה מקבל את החפץ אינו נחשב הנאה מפני שהרי יש בו מוסם (שוב יש להעיר שנימוק זה לא שייך במחילה רגילה שבה המחול לא משלם לנמחל). הוא כותב סברה נוספת שלא תועיל מחילת אונאה אם אינה קצובה, מפני שהיא מלווה הכתובה בתורה שהיא ככתובה בשטר, ויש אומרים שלא מועילה מחילת חוב כשהשטר בידו (ראה בשמו בשער שישי, הערה [134]).

שו"ת ושב הכהן סי' מה, כותב שהטור והשו"ע מסכימים לרמב"ם שבמקח טעות לא מועיל תנאי שאינו מפורש, מפני שבסתם אינו מוחל, ולמד זאת ק"ו מאונאה (בדומה לסברת מגיד משנה), שהרי באונאה עד שתות מוחל, ואילו במוסם אפילו בכל שהוא בטל המקח. והוא כותב שלכל הדעות, אם אמר "אני מקבל על עצמי כל מוסם שיימצא במקח עד סכום פלוני", התנאי מועיל, מפני שאז יש קצבה, והוא מוחל מן הסתם; ולכל הדעות, גם אם הודה המתאנה שמראש התכוון למחול גם אם יהיה מוסם או אונאה - לא מועיל, כי אין קצבה ולא מועילה מחילה בלב (ראה שער שני).

כמו כן, שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כט ע"א), מציין ששו"ע, חו"מ, רלב, ז, פוסק כרמב"ם לענין מקח טעות, אף שפסק שאין מועילה התחייבות שאינה קצובה; וטעמו הוא כמו שבאונאה לא מועיל תנאי כי לא ידע דמחל וזו מחילה בטעות. משמע מדבריו ששו"ע סובר שלא מועילה מחילה שאינה קצובה. כמו כן, שו"ת דבר אמת (מונסוניגו), סי' פה, מביא משו"ע שם, שלדעתו המחול צריך לדעת את הסכום שהוא מוחל, ואינו כותב שזה במקח טעות דוקא.

ב"ח, חו"מ, רז, כז (הובא בבן ידיד, הלכות זכיה, ג, א, דף מז ע"א, בפעמוני זהב, יב, יד (ח ע"ד), ובשו"ת בני יהודה, סי' מב, דף קה ע"ג), מוצא חסרון אחר במחילה שאינה קצובה במקח טעות, שטעם הדעה שהתחייבות שאינה קצובה מועילה, הוא שהמתחייב תולה בדעת עצמו בלבד, אבל במחילת מוסם במכר, המכירה תלויה בדעת שניהם, שהמוכר מוכן למכור במחיר נמוך רק אם הקונה לא יחזור עליו בשום טענת מוסם, והקונה מוכן למחול רק על מוסם קטן ולא מוסם גדול, ולכן המחילה בטלה, מפני שהקונה יוכל לומר "לא התכוונתי למחול לך ע"פ דעתך אלא על פי דעתך, ואני רציתי למחול רק על מוסם קטן". יש להעיר, שגם נימוק זה שייך רק במקח טעות ולא במחילה שאינה קצובה רגילה.

¹⁵⁰ סי' השטרות, רב האי, שטר ד ושטר קב. יש נוסח דומה בסי' השטרות לר"י ברצלוני עמ' 8-9 ועמ' 59. גם נימוקי יוסף, ב"מ ב ע"ב (בדפי הרי"ף) (הובא בתומים, צב, ס"ק ד), כותב שאדם יכול למחול על כל החובות הישנים שחברו חייב לו.

כמו כן, שו"ת רבינו גרשום מאור הגולה סי' ס = תשובות חכמי צרפת ולותיר סי' פה, כותב שמי קיבל עליו שעזבון אביו יחולק בין הבנים לפי מה שיאמר אחיו כמה נתן אביהם לכל אחד, והגיע לו פחות משליש מהעזבון, אינו יכול לטעון שזו מחילה בטעות, שאילו ידע שיקבל כל כך מעט לא היה מוחל, כיון שהסכים לכך מראש, כמו שמי שנשבע לחברו, אין חברו יכול לומר "אילו הייתי יודע שיישבע כך, לא הייתי מסכים לקבל את השבועה". זאת אף שלולא הסכים, היה מקבל חצי מהעזבון, ומחילתו לא היתה קצובה, שהרי לא ידע כמה יאמר אחיו.

¹⁵¹ ליד ציון הערה 327.

¹⁵² כך לדוגמה, הוכיח ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (קה ע"ג, קו ע"א), משו"ת הרא"ש כלל עו סי' ד (הובא בב"י, חו"מ, מג מחודש יז) משו"ת הרשב"א, ח"א, סי' תתקכז (הובא בב"י, חו"מ, ס מחודש ה; משם הוכיח כך גם פעמוני זהב, יב, יד, דף ט ע"ב), ומשו"ת מהרי"ק שורש י, העוסקים במוחל מחילה כללית על כל תביעות שבעולם, ולא פסלו את המחילה מצד שלא הזכיר שורש על מחילה כללית, ראה שער שלוש עשרה.

כנסת הגדולה, חו"מ, מהדו"ב, סי' יב, הגהב"י אות יב, מוכיח כך מנוסח שטר המחילה של מהר"ש יפה בסי' תיקון סופרים, סי' נ (הובא אצל גולאק, אוצר השטרות, סי' רפב), ושל סי' לכל חפץ, סי' כו, שמדברים על

אבל יש אומרים שיש חסרון נוסף במחילה שאינה קצובה, שמחמתה היא בטלה גם לדעה שהתחייבות שאינה קצובה קיימת: היא דומה למחילה בטעות, כיון שיתכן שהמוחל חשב שהחוב קטן יותר מכפי שהוא באמת, ואילו ידע זאת לא היה מוחל¹⁵³.

מחילת כל התביעות בלי לנקוב בסכום קצוב. בספרו שו"ת בעי חיי, חו"מ, ח"א, סי' קנט (קפט ע"ב), הביא ראייה ממקורות אלה שגם לרמב"ם מועילה מחילה אם סך התביעה ידוע אלא שלא ידוע כמה ממנה נמחל - היינו המקרה ליד ציון הערה 154, שיש תקרה.

פעמוני זהב, יב, יד (ח ע"ג), מוכיח מנוסח שטר מחילה כללית הנהוג, "על כל תביעה שבעולם", שמועילה מחילה שאינה קצובה.

¹⁵³ שו"ת הראני"ח, חלק ב (מים עמוקים), סי' סג (ד"ה ולכאורה) (הובא בשו"ת פני משה, ח"א, סי' נו, דף קל ע"ב) (כי לא ידע מה מחל); שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' כד (הובא בבן ידיד, הלכות זכיה, ג, א, דף מז ע"א, בשו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ד, אות א, ובשו"ת מטה אשר, סי' ג, דף יב ע"א); שו"ת מפי אהרן, חו"מ, סי' יב (סא ע"ב) (נידונו - מי שמחל על מינוי להיות שדי"ר; ונימק שזו מחילה בטעות). ראני"ח וכפי אהרן לא כתבו בפירושו שזה גם לדעה שמועילה התחייבות שאינה קצובה, אבל מן הסתם זו כוונתם, שהרי כך הלכה. דרכי נועם שם עוסק במי שמחל לאפטרופוס על נזק שייגרם ע"י פשיעתו, שזה לא סכום קצוב; ופסק שהמחילה בטלה מפני שזה אסמכתא, שלא התכוון למחול כל כך הרבה, ושונה מהתחייבות שאינה קצובה מפני שמחילה חלה בדברים בעלמא, וזה מחילה בטעות, שאילו ידע שיהיה הפסד גבוה כל כך לא היה מוחל. אבל שו"ת בני יהודה, סי' מב (קה ע"ד), דוחה את ראיותיו של דרכי נועם.

כמו כן, שו"ת חוות יאיר, סי' קסג, עוסק במוכרי כסות שמחלו זה לזה על נזק שייגרם אם ישיג זה את גבולו של זה, ופוסק שהמחילה אינה מועילה משום שאי אפשר לשער את הנזק, ועוד שבמעשה השגת גבול יש הרבה בחינות ודוגמאות, והמוחל יכול לומר "לא עלה על דעתי שיעשה חבירי רעה [כל כך חמורה] שאמחול לו", ואפילו אמר "בכל אופן", יכול לומר שלא חשב ש"איש ברית" יעשה כך.

כמו כן, שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן צג, עמ' קפב, כותב שאין תוקף למחילה על הפסד שאינו ידוע כמה יהיה, כי אין למוחל סמיכות דעת לכך, וראיה מאונאה, שמחילה עליה מועילה רק אם קבע סכום.

כמו כן, דרך המלך (רב), הלכות נדרים, דף נג ע"ב (הובא בשו"ת נשמת כל חי ח"ב חו"מ סי' יא, דף כט ע"א, ובשו"ת יביע אומר, ח"ג, חו"מ, סי' ד, אות א), כותב בתחילת דבריו בדעת נימוקי יוסף, ב"מ לא ע"א (בדפי הרי"ף), שהרי"ף סובר שמחילה שאינה קצובה בטלה, אף שהרי"ף סובר שמועילה התחייבות שאינה קצובה. אבל אח"כ (בדף מג ע"ג) הוא חוזר בו וכותב שנימוקי יוסף לא התכוון לומר כך בדעת הרי"ף.

כמו כן, ר"י קאפח, בפד"ר, כרך יג, עמ' 82, כותב שהמוחל על כספי שילומים העתידים להגיע מגרמניה, ואינו יודע כמה יגיעו, והגיע סכום גדול, מחילתו בטלה מטעם מחילה בטעות, כי אגן סהדי שלא התכוון למחול על סכום גדול כפי שנתקבל; ומש"כ רמ"א רמ"א, ג, שהמוחל לחברו "מה שיטול מנכסיו", וחברו נטל, אינו יכול לחזור בו (ראה שער ארבע עשרה) - כי שם מדובר בנכסים מוגדרים, ומשמעותו שמוחל גם אם יטול הכל פחות משהו, ולכן הסכום ידוע (לפחות התקרה), ואינו טעות.

פוסקים נוספים הסבורים שמחילה שאינה קצובה בטלה: גור אריה, חו"מ, יב ס"ק טז (הובא בבן ידיד, הלכות זכיה, ג, א, דף מז ע"א), כותב שהמוחל צריך לדעת את סכום המחילה. שו"ת מצות כהונה, בהשמטה בסוף הספר (אחרי המפתחות) (הובא בשו"ת יביע אומר, חלק ה, חו"מ, סי' א, אות ט), סובר שלא מועילה מחילה אם לא קצב את סכום דבר הנמחל.

חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קכד), כותב שאפשר לומר קי"ל כדעה שמחילה מועילה רק אם הזכיר את הסכום. שו"ת פני משה, ח"א, סי' נז (קכט ע"ג), וח"ב, סי' כו (מט ע"ג) (הובא בשו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו, דף סז ע"ב), כותב שהמוחל יכול לומר קי"ל כרמב"ם אם הוא מוחזק. שו"ת שער עזרה (טראב), חו"מ, סי' ג, מוצא סתירה בפני משה בשאלה האם יכול לומר קי"ל כרמב"ם כאן, ועיי"ש לתירוץ.

ר' אברהם יצחק גוטפרינד, שומרי משפט (טשכנוב), ח"א, עמ' נג, כותב שמי שנתן את משכורתו לאשתו, ואח"כ אמר "גם לי יש חלק בכסף", שמשמעו שיש לאשה חלק בכסף - גם אם נפרש את דבריו כהודאה שנתן לה במחילה מראש, הרי כיון שאמר שיש לו "חלק" בכסף, ולא אמר כמה, זה דבר שאינו מסוים, ולא חלה המחילה. שם זה יותר גרוע ממחילה שאינה קצובה, מפני ששם לא נוכל לעולם לדעת את הסכום.

שו"ת יד יוסף (דייטש), סי' קטז, כותב שראובן שהבטיח לוותר לשמעון מחלקו בהתאם לסכום שיקבל בפשרתו עם לוי, המחילה בטלה, מפני שלא מועילה מחילה שאינה קצובה, ובשעה שמחל לא ידע את הסכום. שו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו (לו ע"א), כותב שלא מועילה מחילה אם המוחל אינו יודע בבירור את הסכום שהוא מוחל, וראיה ממה שנאמר בכתובות נו ע"ב, שאין מועילה מחילת אשה על כך שמיטלטלין המיועדים לכתובתה יוזלו, כי "לא ידעה דקא מחלה". הוא מבאיר (בדף לו ע"ב) עוד ראייה מתוספות כתובות נו ע"ב (ד"ה אין), שפירשו את מה שכתוב בכתובות ז ע"א, על הבעל בתחילה בשבת, שמתפיסים לה מטלטלין לכתובתה (שלכאורה קשה, הרי הגמרא שם אמרה שאין עושים כתובה מטלטלין שמא יפחתו דמיהם), שמדובר שהוא מקבל ע"ע אחריות אם יוזלו, וכ"כ סמ"ג עשה מח (קכו ע"ב) (הובא בב"י אהע"ז סו), וכן פסק שו"ע, אהע"ז, סו, ב; ולכאורה לא היו צריכים להעמיד בכך, אלא יכלו לתרץ ששם תוכל למחול מראש על מה שיוזלו, והיא תהיה מוכנה למחול מפני שזה רק לזמן מועט: ההסבר הוא שתירוץ זה אינו נכון, כי מחילה כזאת בטלה

כל זה אם לא תחס כלל את סכום המחילה. אבל אם קבע תקרה למחילתו, כגון שאמר: "אני מוחל לך את כל חובותיך עד סכום פלוני", או "אני יודע שאתה חייב לי עד כך וכך ואני מוחל", המחילה מועילה גם לדעה שמחילה שאינה קצובה אינה מועילה, מפני שזה נחשב קצוב¹⁵⁴.

מקרה זה שונה מהמקרה שדננו בו לעיל¹⁵⁵, במי שאמר: "אני מוחל אם תהיה טעות עד סכום פלוני", ששם לא קבע את התקרה באופן ודאי, ולכן אין זה מועיל (לדעה אחת), מפני שזה "פיטומי מילי", ובאמת הוא חושב שאינו חייב לו הרבה¹⁵⁶. לעומת זאת, בנידוננו, שקבע תקרה באופן ודאי,

מפני שהיא אינה יודעת מה סכום ההזלחה. אפשר לדחות ראיות אלה, ששם ייתכן שלא יוזלו המיטלטלין בכלל, וא"כ לא ידעה דמחלה, משא"כ במקום שידוע שיש חוב ורק לא ידוע כמה הוא. **הבחנות שונות:** בן ידיד, הלכות זכיה, ג, א (מז ע"א), עוסק במי שאמר "אני מוחל לך כל רווח שיבוא לך מיד יוסף", באופן שהרווחים אמורים להיות של המוחל מפני שהנמחל חייב למוחל; והוא מעלה אפשרות שזה נחשב מכר, ומועיל אף שאינו קצוב, מפני שהוא מחל בגלל חסד שעושה עצמו הנמחל. הפלאה, כתובות סח ע"א, כותב שגם לדעה שמחילה שאינה קצובה מועילה, הרי מחילה **מכללא**, כגון אי-תביעה, אינה מועילה אם אינה קצובה, כי אפשר לומר שכיון שלא ידע כמה הלה היה חייב לו, לכן לא תבע, ואין הוכחה שמחל. נידונו הוא בת שפסקו לה פרנסה מעטה מדי, שאין בכך מחילה על המגיע לה, כי ייתכן ששתקה כי חשבה שזה כל מה שמגיעה לה, כיון שזה לא דבר קצוב. אבל נראה שגם לדעתו, מחילה **מוחלטת מכללא**, היינו אם שתיקתו מעידה שמחל לגמרי, מועילה גם אם אינה קצובה.

שו"ת ראני"ח, חלק ב (מים עמוקים), סי' סג (ד"ה ועוד נראה), כותב שקהל שמחל למישהו על המסים, המחילה תקפה אף שבשעת המחילה לא ידעו הקהל את שיעור המסים שיתחייבו, מפני **שמעשה הרבים** חזק. עוד כתב שאם הנמחל נתן לקהל כסף תמורת המחילה, המחילה מועילה. ובח"א סי' מט, כתב שבמחילת מיסים אין בעיה של מחילה שאינה קצובה, מפני שאין זו מחילת המיסים עצמם אלא מחילת שעבוד גופו של האדם, או מפני שרואים כאילו אין לו ממון, ומי שאין לו ממון פטור ממש. סברות אלה שימשו אותו גם נגד הבעייה שזו זכות עתידית - ראה שער רביעי, ליד ציון הערה [277].

דעה שצריך קנין: שו"ת נאמן שמואל סי' קא (קלה ע"ב) (הובא בשבט בנימין (פונטרימולי), סי' רצד), כותב שמחילה דבר שאינו קצוב היא כמו מחילה של פשרה, שצריכה קנין. כמו כן, שו"ת מטה אשר, סי' ג (יב ע"א), כותב בתחילה שגם לחולקים על הרמב"ם, מחילה שאינה קצובה צריכה קנין כמו שלדעתם התחייבות שאינה קצובה צריכה קנין (עיי"ש במקורותיו לכך). אבל אח"כ (בדף יב ע"ב) כתב שמאחר שלחולקים על הרמב"ם, מועילה ערבות שאינה קצובה בשעת מתן מעות אף בלי קנין מפני שאמירת הערב היא במקום קנין (ראה מקורות לכך בחוק לישראל, ערבות, עמ' 48), הרי גם מחילה שאינה קצובה מועילה בלי קנין, ככל מחילה שאינה צריכה קנין.

דרך המלך (רבי), הלכות נדרים, דף נג ע"א, כותב שזה תלוי בשני הסברים של רא"ש ב"מ, פ"ט, סי' מג, לכך שפשרה צריכה קנין (ראה שער שני, פרק שני, ב): לפי הסברו הראשון, שיש חשש שיתברר שהדין עם התובע, ויאמר "אילו ידעתי לא הייתי מוחל", וזה כמו מחילה בטעות - יוצא שצריך קנין במצב ש"לא ידע דמחלי", וכן יהיה במחילה שאינה קצובה; אבל לפי הסברו השני של הרא"ש, שפשרה צריכה קנין כדי שלא יסרבו בפשרה (כלומר, כדי לחייב את הנתבע **לשלם**), יוצא שא"צ קנין גם אם לא ידע דמחל ובמחילה שאינה קצובה.

שו"ת הלכות קטנות, חלק ב, סי' רסה-רסו, כותב שמחילה על סכום לא ידוע (הוא עוסק במחילת זכות עתידית) מועילה אם עשה קנין או שטר, כמו שפשרה מועילה בקנין אף שלא ידוע כמה התובע מוחל.

¹⁵⁴ שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סימן סט; שו"ת ר' יחיאל בסאן, סי' מה; חקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו, עמ' קכד.

גם משו"ת פני משה, ח"ב, סי' כו (מט ע"ג), עולה שגם לרמב"ם, אם המוחל מחל על סכום מסוים, המחילה מועילה.

גם שו"ת בעי חיי, חו"מ, ח"א, סי' קנט (קפט ע"ב), כותב שגם לרמב"ם, אם סך התביעה ידוע אלא שלא ידוע כמה ממנה נמחל, המחילה תקפה.

שו"ת ישכיל עבדי, ח"ב, חו"מ, סי' ה, אות יג, כותב שגם לדעה שמחילה שאינה קצובה בטלה, הרי מי שנתן את נכסיו לבנו במתנה, וכתב בשטר המתנה "יוכל מה שנטל כבר ממני - מחלתי לוי", המחילה מועילה אף שלא הזכיר סכום מסויים, מפני שמחל על חפצים שנטל בנו מביתו, והרי הוא יודע כמה חפצים יש לו, א"כ הוא בעצם מוחל לו על כל חפציו, עד כולם, שהרי גם את הנשארים הוא נותן במתנה, לכן זה כאילו ידוע לו כמה מחל, ומועילה המחילה.

אבל שו"ת פני משה, ח"א, סי' נו (קכט ע"ג), כתב (על שותפים שמחלו זה לזה, בלי לדעת כמה אחד מהם הרוויח) שאם המוחל אינו יודע כמה הוא מוחל, זו מחילה בטעות שאינה מועילה, גם אם כתב בשטר המחילה "אני מוחל לראובן עד סכום כך וכך", מפני שהמחילה היתה פיטומי מילי, והמוחל חשב ששותפו לא היה חייב לו.

¹⁵⁵ ליד ציון הערה 133.

¹⁵⁶ חקרי לב שם, עמ' קכד ועמ' קכו.

לא חשב בהתחלה שהסכום נמוך יותר, אלא היה מודע לאי-ידיעתו, ובכל זאת קבע מחילה לסכום מקיף, ולכן אין לומר שהתכוון ל"פיטומי מילי".

פרק שביעי: אם בשעת המחילה היה מסופק האם יש חיוב

מקרה אחר, שדומה למי שאומר שהוא מוחל "גם אם יתברר שטעיתי"¹⁵⁷ - הוא במי שבשעת המחילה אינו בטוח האם יש חיוב בכלל, והשאלה היא האם הוא בגדר "לא ידע דמחל"¹⁵⁸. יש הבדלים אחדים בין שני המקרים הללו. ראשית, במקרה הראשון, המוחל יודע בוודאות שהוא מוחל על חוב, אלא שהוא מעלה על דעתו שיש לו טעות באשר לסכום החוב או באשר לסיבת המחילה, ואילו במקרה השני הוא מסופק האם בכלל יש חוב. שנית, במקרה הראשון יש לו דעה, שהוא סבור שהמצב הוא כך וכך (אלא שהוא כולל בדבריו תנאי למקרה שיתברר שטעה, כפי שקרה בסופו של דבר), ואילו במקרה השני אין לו דעה, אלא הוא מסופק לגמרי.

אנו דנים כאן במצבים שהחיוב הנמחל עוד לא נוצר, והיווצרותו תלויה באירוע שאולי יקרה בעתיד; או שהחיוב כבר נוצר, אלא שחלותו למעשה תלויה באירוע שאולי יקרה בעתיד¹⁵⁹. יש הבדל בין זה לבין מחילה מותנית, שבה יעסוק שער עשירי, שבה החיוב קיים בוודאות אלא שהמוחל מתלה את המחילה בקיום גורם כלשהו, לבין נידונו, שהחיוב אינו קיים בוודאות, והמוחל מוחל מחילה מוחלטת אם החיוב ייווצר¹⁶⁰.

התוספות¹⁶¹ כותבים שבעל המתנה שלא יירש את אשתו, נחשב "לא ידע דמחל", מפני שאינו בטוח שיהיה מצב שבו תהיה למחילתו משמעות, שהרי אינו יודע אם תמות בחייו¹⁶². מהרי"ט¹⁶³ מסביר, שאע"פ שהתנאי היה שאם תמות היא בחייו לא יירשנה, ומוחל באותה שעה בלב שלם, אע"כ מחילתו בטלה מפני שלא היה ברור לו שתמות היא בחייו, וכל שלא היה ברור לו, מחילתו בטלה אע"פ שבאותה שעה מחל בלב שלם¹⁶⁴.

¹⁵⁷ עסקנו בו ליד ציון הערה 115 ואילך.

¹⁵⁸ ראה ליד ציון הערה 289, שגם לשיטת רש"י, אם "לא ידע דמחל", המחילה בטלה. שם מדובר שהמוחל כלל לא העלה על דעתו שיש חיוב, ובוזה לכל הדעות המחילה בטלה בגלל הטעות.

¹⁵⁹ לא ברור האם מחלוקת הראשונים כאן תהיה גם במצבים אחרים של ספק, כגון "איני יודע אם הלוייתך".

מצב דומה הוא שבעל הזכות עומד בדין ואינו יודע שהדין עמו, ולכן הוא מוחל, ואילו ידע שהדין עמו, לא היה מוחל. ראה על כך בהערה 86 בשם משכנות יעקב. מהרי"ם שיק, "בדין מחילה בטעות בצדקה", בית הלל ג' ג, עמ' טו, כותב שגם בכגון זה, שמחל כי היה מסופק אם הממון שלו, והתברר שהוא שלו, המחילה בטלה, כי אילו ידע שיתברר שהוא שלו, לא היה מוחל (בנידונו לא היתה מחילה אלא נתינה לצדקה).

¹⁶⁰ ולא דק אורח משפט (אנליק), סי' יב, ח (כא ע"ב), הכותב שאחים שעושים הסכם בשעת נישואיו של אחד מהם, שאם ימות ויצטרפו חליצה אינם רוצים את ממונו, מחילתם צריכה קנין ככל מחילה מותנית (ראה בשמו בשער עשירי). לאמיתו של דבר, מחילת האחים תלויה במחלוקת שבטקסט.

¹⁶¹ תוספות, כתובות פד ע"א (ד"ה וסבר) (הובא בהפלאה, קונטרס אחרון, סימן סט, ס"ק ז), ובי"מ נא ע"ב (ד"ה הכא). גם ראה שער רביעי, הערה [475], שכך כתבו גם הראב"ד והעיטור; וראה שם עוד בשאלה האם **סילוק** מירושת אשתו בטל מטעם זה.

כמו כן, שו"ת מחנה חיים, ח"ב, אה"ז (כרך ד) סי' מ (עמ' קכב), כותב שלא מועילה מחילת בעל על ירושת אשתו, מפני שאנן סהדי שלא מחל בלב שלם, מאחר שאינו יודע האם תמות אשתו בחייו ואינו יכול לברר זאת.

ראה שער רביעי, הערה [376], שקנין תורה בשמעתתא מסביר בכך מדוע אין יורש יכול למחול על ירושתו. מקנה אברהם, מע' מ, אות קעז, מביא שחי' ר"ש יונה על סנהדרין לא ע"א, מביא דעה שאם ספק האם ראובן חייב לשמעון, ושמעון מחל לו, המחילה צריכה קנין, כדי שלא יוכל שמעון לומר "אילו ידעתי שהוא חייב לי, לא הייתי מוחל"; ושר"ש יונה עצמו כותב שאז גם קנין לא מועיל כי זה קנין בטעות.

¹⁶² התוספות מבארים בכך את מה שהגמרא כתובות שם מקשה, איך פסק רב כרשב"ג שמועיל תנאי "דין ודברים אין לי בנכסייך בחיך ובמותך", ומצד שני אמר רב שלא מועיל תנאי "ע"מ שאין עלי אונאה", ולכאורה היתה הגמרא יכולה לתרץ שבענין אונאה התנאי אינו מועיל מפני ש"לא ידע ומחל"? הביאור הוא, שגם בתנאי בירושה, לא ידע שתמות אשתו בחייו.

¹⁶³ שו"ת מהרי"ט, חלק א, סי' קב (ד"ה ומה שטען).

¹⁶⁴ מהרי"ט מוכיח מזה שמחילה בטעות בטלה אם בשעת המחילה לא ידע את האמת, גם אם חשב בלבו שהוא מוחל גם אם יתברר שהוא טועה - ראה בשמו ליד ציון הערה 128.

עוד אומרים התוספות¹⁶⁵ שמאותה סיבה, אשה אינה יכולה למחול על כתובתה, מפני ש"לא ידעה דמחלה", כיון שייתכן שתמות לפני בעלה ולא תהיה משמעות למחילה¹⁶⁶.

על פי דברי התוספות, כתב ר' אפרים נבון¹⁶⁷, שאחרי ששומר קיבל על עצמו לשמור, לא מועילה מחילה של המפקיד לשומר אם יאבד הנכס, מפני שהמפקיד אינו יודע אם יאבד, ו"לא ידע דמחלה".

לעומת זאת, פוסקים רבים סוברים שאם בשעת המחילה ידע המוחל שיתכן שיש חיוב, המחילה חלה אף שהוא מסופק. כך כותב הרמב"ן¹⁶⁸ לענין מחילת בעל על ירושת אשתו, שהוא נחשב "ידע דמחלה" מפני שהמוחל יודע שייתכן שתמות בחייו וירש אותה, ועל דעת כן התנה, ודוקא אונאה נחשבת לא ידע דמחלה¹⁶⁹ מפני שהמתאנה אינו יודע כלל על האונאה, ואינו חושש כלל שתהיה אונאה, מפני שהוא חושב שהוא בקי במסחר, והוא בטוח שאינו טועה.

גם הריטב"א¹⁷⁰ כותב שהמוחל על ירושת אשתו נחשב שידע, ודוקא המוחל על אונאה נחשב "לא ידע דמחלה" מפני שחשב שאין אונאה במכר, אבל בירושה, הרי מיתה שכיחה, ואעפ"כ מחל, ולכן המחילה מועילה. גם הרא"ה¹⁷¹ כותב שנחשב ידע ומחל כיוון שידע שתהיה לו זכות אם תמות לפניו, ועל זה מחל, ודוקא באונאה נחשב שלא ידע, מפני שהיה בטוח שהחפץ שווה למחיר ששילם.

¹⁶⁵ תוספות ב"מ נא ע"ב (ד"ה הכא).

ישועות יעקב, אהעי"ז, סו, ס"ק ד, כותב שגם הרמב"ם סובר כך, ולכן פסק שלא מועילה מחילת כתובה (על דעת הרמב"ם ראה בשער שלישי). אבל הוא כותב שאם האשה מכרה את כתובתה, המחילה מועילה, כי במצב זה הזכות היחידה שלה בכתובה היא שעי"י חיוב הבעל בכתובה אינה קלה בעיניו להוציאה כי הבעל יודע שיצטרך לשלם לקונה אף יגרש אותה; והרי לגבי זכות זו, ידעה דמחלה, כי זו זכות ודאית.

¹⁶⁶ מתוך כך הם מקשים על סוגיית כתובות נו ע"א, ששואלת מדוע לא מועילה מחילת כתובה בעל פה לר' יהודה הסובר שבממון תנאו קיים - נאמר שלא מועיל מפני שלא ידעה דמחלה?

¹⁶⁷ מחנה אפרים, הלכות שומרים, סי' כא. הוא מסביר (והובא בדרך המלך (רבי), הלכות נדרים, דף נג ע"ג) שלפני קבלת השמירה, מועיל תנאי לפטור את השומר, כי אז זאת לא מחילה אלא סילוק - שהחיוב כלל לא ייווצר.

ראה גם הערה 182, שר' יונה אומר שאם יש ספק בחוב לא מועילה מחילה בלי קנין מפני שזו מחילה בטעות - שמחל מפני שהיה בטוח שהלווה לא היה חייב.

ישועות יעקב, אהעי"ז, צח, ס"ק ג, ובית אל (נתנזון) ח"א, חדר סג (סז ע"ד), כותבים ע"פ תוס', שבעל שמוחל לאשתו על חיובה להישבע ליורשים לפני גביית כתובתה - המחילה בטלה כי לא ידע דמחלה, שהרי אולי תמות בחייו ולא תהיה חייבת להישבע שבועה זו. ישועות יעקב כותב שאין לומר שהמחילה תחול מצד שהיא כוללת מחילה בחייו, שאם יגרשנה לא תצטרך להישבע (צריך להוסיף, שלגבי גירושין הוא נחשב ש"ידע דמחלה" כיון שהוא יודע אם ירצה לגרש אותה) - שהרי בלאו הכי בדרך כלל גרושה אינה צריכה להישבע שלא נפרעה, כי בדרך כלל גביית הכתובה היא סמוכה לגירושין, ואין אדם פורע תוך זמנו. אבל בית אל כותב שאם מחל בשעת מותו, נחשב ידע דמחלה.

¹⁶⁸ חידושי הרמב"ן, כתובות פג ע"ב (הובא בדברי חיים, דיני שומרים, סי' כג).

¹⁶⁹ כאמור בב"מ נא ע"ב.

¹⁷⁰ חידושי הריטב"א, כתובות פד ע"א (הובא במחנה אפרים, הלי שותפות, סי' ו).

על פי דברים אלו אפשר להסביר את דברי הריטב"א במקום אחר. בכתובות נו ע"ב נאמר שאין עושים כתובת אשה מטלטלין מפני שאולי יוזלו המטלטלין והאשה אינה יודעת שזה יקרה ולכן מחילתה בטלה. חידושי הריטב"א שם (ד"ה התם), מקשה ברמז (לפי הגהת המהדיר, הערה 60), הרי לשיטת רש"י (ליד ציון הערה 239) מחילה בטעות מועילה? והוא מתרץ שבכל זאת אין להתיר זאת בכתובה (כנראה, כוונתו היא מצד האיסור לשהות עם אשתו בלי כתובה). לכאורה קשה, הרי לא ידעה דמחלה (כלשון הסוגיה) ואז גם לרש"י אין המחילה תקפה (כאמור ליד ציון הערה 289)? התשובה היא, ששם היא יודעת שיש סיכוי שיהיה לה על מה למחול, והריטב"א לשיטתו שבמצב של ספק, נחשב "ידע דמחלה".

ח"י הריטב"א הישנים ב"מ נא ע"א, מביא שר"ש מעלה אפשרות שדוקא באונאה התנאי בטל כי לא ידע דמחלה, כי יש אומדנא שאילו הקונה ידע שיש בו אונאה לא היה קונה, אבל בתביעות בין אדם לחברו ייתכן שהוא מוכן למחול בכל אופן בגלל "נייח נשא" (כלומר, כי הנמחל עשה לו נחת רוח; או כדי שתהיה לו מנוחה מהתדיינות), ועוד שבאונאה יש איסור. נראה שאין כוונתו לומר שכל מחילה בטעות מועילה, אלא כוונתו למצב שידע מראש שיתכן שהוא מוחל על דבר שהוא שלו מן הדין. אמרי בינה דיני דיינים סי' כ, אות יח, מוצא נ"מ בין שני הטעמים האלו: לטעם הראשון אם יש אומדן דעת שהמוחל לא ידע על זכותו, זו מחילה בטעות, והיא בטלה; ולטעם השני, היא תקפה כי דוקא בדבר איסור כמו אונאה התנאי בטל. אבל חקרי לב מהדו"ב חו"מ סי' יב (ר ע"ד) כותב שרוב הפוסקים חולקים על הריטב"א הישנים, וסוברים שאם לא ידע דמחלה, המחילה בטלה.

¹⁷¹ חידושי הרא"ה, כתובות פד ע"א.

אשר לאשה המוחלת על כתובתה, הרא"ה והריב"ש כותבים כדבר פשוט שהיא נחשבת ש"ידעה דמחלה", ואף מוכיחים מכך שגם בעל המוחל על ירושת אשתו נחשב שידע¹⁷². כנראה, בכתובה פשוט להם שהיא נחשבת שידעה, ממה שנוזכר בתלמוד פעמים אחדות שמועילה מחילת כתובה¹⁷³.

ר' חזקיה די סילווא¹⁷⁴ מסביר בכך מדוע הפוסקים¹⁷⁵ פסקו שבעל יכול למחול לארוסתו על זכותו לרשת אותה - מפני שהם סוברים שדוקא באונאה לא מועילה המחילה מפני ש"לא ידע דמחלה", מפני שחשב שהוא מומחה וכלל לא העלה בדעתו שיש אונאה, אבל בירושה ובכתובה הוא יודע שיש סיכוי שיפסיד, לכן אף שלא ידע בוודאות שהוא יפסיד, גמר בדעתו למחול, מפני שעל דעת זה נכנס.

גם הריב"ש בשטמ"ק כתובות פד ע"א (הובא במחנה אפרים שם, והלכות אונאה, סי' טז), כותב שדוקא באונאה נחשב שלא ידע מפני שחשב "בדקתי וזה שווה לסכום שאני משלם", אבל בירושה, הבעל יודע על הזכות שיש לו בנכסים, היינו בסיכוי שתמות לפניו, והוא מוחל עליה. גם סי' הישר לרבנו תם, מהד"י שלזינגר, סי' לג (=דפוס וינה, סי' סב) (הובא במרדכי כתובות סי' ריג, ובחקרי לב מהדו"ב חו"מ סי' יב, דף ר ע"ג), כותב שבירושת הבעל נחשב ידע דמחל כי מסתמא ידע שיכול לרשת אותה.

גם המדות לחקר ההלכה, מדה כב, אות לח ואות מה, כותב ש"לא ידע דמחלה" שייך רק באונאה, אבל מחילת כתובה היא מחילה ודאית למקרה שהוא ימות קודם. שו"ת בעי חיי חו"מ ח"ב סי' צד, וחקרי לב מהדו"ב חו"מ סי' יב (ר ע"ב-ע"ג), כותבים שמי שסובר שמועילה הסתלקות בעל מירושת אשתו (ראה שער רביעי שזו דעת רוב הפוסקים), צריך לסבור שזה נחשב "ידע דמחלה".

המחלוקת בין תוספות לראשונים האחרים מובאת בחידושי העילוי ממיצי"ט, סי' עב (עמ' קעז), בעניין ירושת אשתו, בדרך המלך (רב), הלכות נדרים, דף נג ע"ד, נד ע"ב, ובפרשת המלך, אישות, יב, ט (מ ע"ג). תומים, סז, ס"ק י, ושו"ת מהרש"ם, ח"ד, סי' פז, כותבים שרוב הראשונים חלקו על תוספות בזה. אמרי אש (פליצר), חידושי מסכתות, עמ' לה, מקשה, איך מועילה מחילת קונה קרקע על אחריות המוכר למקרה שהקרקע תיטרף ממנו, הרי לא ידע דמחל, שהרי לא ידע אם יטרפו ממנו? ותיירך, שרק בתנאי נגד מה שכתוב בתורה, כגון באונאה, צריך שידע מה הוא מוחל, משא"כ באחריות במכר, שאינו נגד מה שכתוב בתורה. יש להעיר שמחילת אחריות במכר היא בגדר "לא ידע דמחלה" בספק, ולפי הראשונים החולקים על התוספות, מאחר שזה ספק, נחשב ידע דמחל, ואין קושיה. עוד יש להעיר שקנייה בלי אחריות אינה מחילה על זכות האחריות, שהרי מה שבדרך כלל המוכר חייב באחריות הוא מפני שכך מקובל, ולא שיש לקונה זכות מעיקר הדין כמו באונאה.¹⁷² רא"ה וריב"ש (שצוינו בהערה 171).

גם תוס', ב"מ שם, בתירוצם השלישי (הובא בישועות יעקב, אהע"ז, צח, ס"ק ג, ובבית אל (נתנון) ח"א, חדר סג, דף סז ע"ד), כותבים שהיא נחשבת שידעה ומחלה, מפני שקל בעיני הבעל לגרשה כיון שלא יצטרך לפרוע לה כתובה, כך שהיא יודעת שיש סיכוי טוב שחיוב הכתובה יחול, בכך שיגרש אותה. כמו כן, שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג (עמ' רסט-רע), מסביר שהפוסקים שכתבו בסתם שמועילה מחילת כתובה, משמע אפילו בעל פה, סוברים כתירוץ זה בתוספות.

ישועות יעקב, אהע"ז, צח, ס"ק ג, לומד מדברים אלו של תוס', שאם המחילה כוללת חיוב ודאי וחיוב מסופק, המחילה חלה (גם לשחיטתם לעיל, שאין מועילה מחילה אם החיוב מסופק), שהרי הם אומרים שהמחילה פוטרת את הבעל מכתובה בין אם יגרש אותה ובין אם ימות, כיון שהחיוב בגין גירושין קרוב לוודאי, אף שהחיוב בגין מותו אינו ודאי.

ישועות יעקב, אהע"ז, סי' סו, ס"ק ג, וסי' צו, ס"ק ו, כותב שלפי תירוץ זה של תוס', אם מחלה באופן שהמחילה תחול רק אם ימות אבל אם יגרשנה יהיה חייב לתת את כתובתה (על מחילה כזאת ראה שער שלישי בשם מרדכי), נחשבת לא ידעה דמחלה, והמחילה בטלה. עוד כתב בסי' סו שדברי התוס' כאן אינם נכונים לפי השיטה שכתובה דאורייתא (אבל הסברו לכך אינו ברור).

שו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו (לט ע"א), מעיר שבכתובות נו ע"ב נאמר בדעת ר' יוסי שבכתובה ידעה ומחלה. אפשר לדחות ראייה זו, שיייתכן שזו רק דעת ר' יוסי אבל ר' יהודה חולק עליו בזה. שו"ת בעי חיי חו"מ ח"ב סי' צד, מוכיח מכתובות נו ע"א שמחילת כתובה נחשבת ידע דמחל אף שספק מי ימות קודם (עיי"ש להוכחתו).

¹⁷³ ראה על כך בשער שלישי.

¹⁷⁴ שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג (עמ' רעב) (הובא בשו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד, עמ' קצב). לחם משנה, הלכות אישות, יב, ו (הובא בקנין תורה בשמעתא, במדבר, עמ' קפג), התקשה מדוע מועילה מחילה לארוס.

¹⁷⁵ לדוגמה, שו"ע, אהע"ז, צב, ז. למקורות נוספים, ראה שער רביעי, הערה [456].

הוא מבאר בזה גם מדוע פסקו הפוסקים¹⁷⁶ שמועיל תנאי "ע"מ שלא תשמטני בשביעית", אף שהלווה לא ידע אם תהיה משמעות למחילתו, שהרי ייתכן שיפרע לפני השביעית¹⁷⁷.

ר' יצחק מאיר מגור¹⁷⁸ מסביר שיטה זו, שאף שבמצבים אלו, המוחל אינו יכול להיות בטוח האם הזכות שייכת לו, הרי גם הסיכוי המסופק שווה ממון, ועל ממון זה הוא מוחל, ולכן המחילה תקפה; וכנגד שיטה זו, התוספות סוברים שגם כאן המחילה בטלה, כי אילו ידע שיש לו זכות, לא היה מוחל על הסיכוי לקבל אותה.

הראנ"ח¹⁷⁹ כותב שגם תוספות מסכימים שנחשב ידע ומחיל, ולכן הלכה היא שמועיל תנאי שלא יירש את אשתו, ומה שכתבו שאינו מועיל, הוא רק לפי ההוה אמינא של הסוגיה.

על פי זה, כתב ר' חיים אורבך¹⁸⁰ על המקרה הנ"ל בשומר, שמאחר שהמפקיד יודע שאם יאבד חייב, נחשב שידע ומחל.

פרק שמיני: מקרים שונים

א. עם מעשה קניין

לדעת רוב הפוסקים, מחילה בטעות בטלה אפילו עשו קניין¹⁸¹.

¹⁷⁶ לדוגמה, שו"ע, חו"מ, סז, ט.

¹⁷⁷ אבל לפני כן (בעמ' רעא) הסביר שהם סוברים שמדין סילוק מועיל גם אם לא ידע, שלא כמחילה (ראה על דבריו בשער שש עשרה); או שהם סוברים שנחשב ידע ומחל מפני שמיתת אשה שכיחה כאמור בכתובות פג ע"ב.

כמו כן, קצות החושן, סז, ס"ק ג, כותב שתנאי "ע"מ שלא תשמטני בשביעית", נחשב שהלווה ידע דמחל, מפני שידע שיייתכן שלא יפרע את החוב עד שביעית, ולכן רמב"ם, הל' שמיטה, ט, י, פוסק שתנאי זה מועיל אף שפסק שלא מועיל תנאי באונאה. אבל חידושי העילוי ממיצ'יט, סי' עב (עמ' קעז), כותב שבמחילה אנו דנים על מה יהיה הסוף, אם עכשו בשעת התנאי עלה על דעתו למחול, וכאן אולי לא עלה על דעתו למחול מפני שחשב שיפרע לו לפני שביעית. וראה על כך באוצר מפרשי התלמוד, מכות ג ע"ב, ליד ציוני הערות 62-68. על הבעיה שזו מחילה על זכות עתידית, ראה שער רביעי, הערה [363].

ח' הגר"ח, מהד' מישור (תשס"ח), עמ' קפו, מסביר שלא משנה ידע, כי "ע"מ שלא תשמטני" אינו מצד מחילה (כמו בתנאי באונאה) אלא מצד שעדי"ז זקף את המלווה, ואם אינו מסכים אין כאן הלוואה (ראה בשמו בשער רביעי, הערה [363]).

¹⁷⁸ חידושי הרי"ם, חו"מ, סז, ט.

לאור זה הוא כותב שבעלי שיטה זו דיברו רק בדבר שאינו בידו בכלל (כמו בירושת אשתו - אין בידו להביא לכך שתמות בחייו), אבל בדבר שהוא "בידו ולא בידו", שזה אסמכתא (תוס' ב"מ עד ע"א, ד"ה הכא), שחשב שיוכל לגרום לכך שהזכות לא תגיע אליו (נידונו - מחילת זכות שמיטה, שהיה יכול לפרוע לפני סוף שביעית כך שלא תהיה לו זכות שמיטה), זו מחילה בטעות גם לשיטה זו, כיון שאילו ידע שהזכות תגיע אליו לא היה מוחל עליה.

¹⁷⁹ חידושי הראנ"ח, כתובות פד ע"א (עמ' רלג-רלד), הובא בשו"ת בעי חיי חו"מ, ח"ב, סי' צד, ובחקרי לב, חו"מ, ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' כו (עמ' קיט). כך כתב גם ר"מ חיון, בשו"ת זרע אברהם (יצחקי) חו"מ סי' ד (עא ע"ג-ע"ד), בדעת תוס' (אבל דרך המלך (רב), הלכות נדרים, דף נד ע"ב, דוחה את הסברו בדעת תוס').

¹⁸⁰ דברי חיים, דיני שומרים, סי' כג (דבריו מובאים בחוק לישראל, שומרים, עמ' 1382).

כמו כן, שו"ת פרי תבואה, סי' י (יד ע"א), מוכיח מב"מ צד ע"א ששומר שמתנה להיפטר מאחריות נחשב ידע ומחל, אף שיייתכן שלא יאבד הנכס, ומעיר שזאת שלא כתוס'.

¹⁸¹ הלכות גדולות (הערה 346); תשובות גאוני מזרח ומערב, סי' קסג וסי' קצה; תשובות הגאונים הקצרות, סי' קח; תשובות הגאונים (אסף, תרפ"ז), סי' יז; ראב"ן, תשובות, סי' צט, וסי' ק, הובא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג, שערי תשובות, ח"ב, סי' רכח, ובמרדכי סנהדרין סי' תרפ (שהובא בשו"ת מהר"ם מינץ סי' פד, בדרכי משה, חו"מ, רמא סי' קד, ובשו"ת פני משה ח"ג סי' נט, דף קא ע"א); שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג), סי' שצב; שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' קט (על פשרה בטעות בקנין), הובא בנימוקי יוסף, סנהדרין א ע"ב (בדפי ח"ב, סי' ב וסי' רכח; עיטור, פשרה (על פשרה בטעות בקנין), הובא בנימוקי יוסף, סנהדרין א ע"ב (בדפי הרי"ף), שהובא בב"י, חו"מ, סי' יב מחודש טז (ומשם הובא בבן ידיד, הלכות זכייה ומתנה, ג, א, דף מט ע"א); שו"ת הרשב"ש, סי' תקפב; שו"ת מהר"ל החדשות סי' קצו (ד"ה וממה); רמ"א, חו"מ, רמא, ב (הובא בשו"ת שער אפרים, סי' קלא, בהגהה מבן המחבר, בנחלת שבעה, סי' יט, חידושים אות א, ובשו"ת ישכיל

עבדי, ח"ו, חו"מ, סי' ח; שו"ת אבקת רוכל, סי' קמב; שו"ת מהרי"ט, ח"א, סי' קב, וח"ב, חו"מ, סי' מו; לבוש, חו"מ, רמא, ב; שו"ת מהרש"ד, ח"ב, סי' פו וסי' רכח; שו"ת מהרש"ד, חו"מ, סי' שמח (הובא בשו"ת בעי חיי, חו"מ, חלק ב, סי' מב (מג ע"ד), בשו"ת אדרת אליהו (ריקז) סי' יג, דף לב ע"ג, ובשו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד, עמ' קצ); שו"ת נבחר מכסף, חו"מ, סי' צב וסי' קטו; שו"ת פני משה, ח"ב, סי' כו (מט ע"ג) (הובא בשו"ת בני אברהם, חו"מ, סי' כג); שו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' טז (רב ע"א) וסי' כד; שו"ת תורת משה (שבת), חו"מ, סי' יח (עמ' קכג); שו"ת מכתם לדוד, חו"מ, סי' ב, בסופו; שו"ת בעי חיי, חו"מ, ח"ב, סי' מב (מג ע"ד); שו"ת נדיב לב, חו"מ, סי' לב (ע ע"ג); שו"ת חיי אריה (הורביץ-ליפקין), חו"מ, סי' ג, אות ב; ר' אברהם סגרי, מקבציאל גל' כא עמ' נא; שו"ת נופת צופים, אהע"ז סי' ד; שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' י; נתיבות המשפט, כבו, ס"ק ג; שו"ת משנה הלכות, ח"ה, סי' רפד, וח"ט, סי' שעו; שו"ע הרב, חו"מ, הלכות מכירה ומתנה, סעיף ב; ערוך השולחן, חו"מ, רמא, ו; מהר"ם שיק, "בדין מחילה בטעות בצדקה", בית הלל גל' ג, עמ' טו; שו"ת אגודות אזוב מדבר, חו"מ, סי' יב, אות א; שו"ת דבר אמת (מונסוניגו), סי' פה; שו"ת איתן האזרחי, סי' כה (הראשון); שו"ת משפטי צדק (גרמיזאן), סי' קלו; חידושי רבנו עזריאל, קידושין טז ע"א (עמ' שכה), ושו"ת ר' עזריאל, חו"מ, סי' קסז; שו"ת הלכה למשה (אלבו), אהע"ז, סי' יז (הובא בשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' פז, וח"ב אהע"ז סי' קא).

¹⁸² גיטין יד ע"א.

¹⁸³ רשב"ש, מהרי"ט וחידושי רבנו עזריאל שם.

קנין בפשרה: תוספות סנהדרין ו ע"א (ד"ה צריכה), ונימוקי יוסף, ב"מ סח ע"ב (בדפי הרי"ף), ועוד ראשונים שהבאנו בשער שני, פרק שני, ב, כתבו שפשרה היא כמחילה בטעות, מפני שלא ידע מראש מה יגזרו עליו הדיינים, ולכן היא צריכה קנין. שער אפרים שם, וחסד ומשפט, סנהדרין ו ע"א, הקשו, א"כ גם קנין לא יועיל כמו שקנין אינו מועיל במחילה בטעות? מאירי, סנהדרין ו ע"א, מסביר שמאחר שפשרה אינה טעות גמורה, שהרי סבר וקיבל, קנין מועיל. גם שו"ת זקן אהרן (הלול), סי' קנה, מיישב שקנין מועיל כי פשרה אינה ממש מחילה בטעות, שהרי המוחל מינה את המפשרים והסכים מראש למה שיקבעו. גם שו"ת מהרש"ד, חו"מ, סי' שמח (הובא בשו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד (עמ' קצ), בשו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סז ע"ג), בשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לח ע"א-ע"ב, ובתשובת מהרי"ד, חו"מ, סי' מה), מיישב שתוספות הדגישו "הוי כמו מחילה בטעות", מפני שאינם שוים ממש: במחילה בטעות, שהוא מוחל מדעת עצמו, הוא יכול לומר שלא מחל אלא מה שהתכוון למחול ולא יותר, וגם את הקניין עשה מתוך טעות, אבל בפשרה, תלה עצמו בדעת אחרים, ויש להניח שגמר בדעתו לעשות כל מה שיאמרו המפשרים, וביטל דעתו מפני דעתם, ולכן רק אם לא עשה קנין יכול לומר "לא חשבתי שהייתם גוזרים כך ולכן איני מסכים לפשרה", והפשרה בטלה, אבל אם עשה קנין, חיזק את הדבר, וגמר בדעתו לעשות ככל שיגזרו עליו, ומועיל אע"פ שנראה כקנין בטעות. תיקון סופרים, על העיטור, פשרה (עד ע"ב), מבאר את כוונת תוספות בדרך אחרת: שמה שלא מועיל קנין במחילה בטעות, הוא כגון מעשה רב ענן (ליד ציון הערה 288), ששם לא ידע השכן בכלל שהקרקע היא שלו, אבל בפשרה, הרי מראש נכנס לעניין על דעת להפסיד משלו, ואמנם ייתכן שחשב שהמפשרים יפסקו יותר לטובתו, אבל הרי ידע שיתכן גם להיפך, ולכן זה לא ממש מחילה בטעות, ולכן קנין מועיל. אבל הוא כותב שאינו בא לחלוק להלכה על מהרש"ד.

חקרי לב, מהדו"ב, חו"מ, סי' לז, מיישב, שבפשרה, הקנין מיותר, ובא "לטפוי", שגם בטעות אינו חוזר. דבריו קשים, שהרי א"כ היינו צריכים לומר בכל מחילה בטעות שמאחר שהקנין מיותר, הוא נותן תוקף למחילה אף שהיתה בטעות. וראה הערה 211, בשם שואל ומשיב, מדוע קנין מועיל בפשרה.

שו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו (לח ע"ב), כותב שאם הצדדים נחלקו לגבי סכום מסוים, והתחייבו לקיים את דברי המפשר, מועיל קנין, אבל אם לא היה סכום ידוע, אכן לא מועיל קנין, מפני שלא ידע דמחל. אבל שו"ת אדרת אליהו (ריקז) סי' יג (לב ע"ב), כותב ע"פ שו"ת מהרש"ד, חו"מ, סי' שמח, שבעלי דין העושים פשרה, ועשו קנין ושבועה לקבל את החלטת המפשר, וטעה הבורר, אין המוחל יכול לחזור בו, כי קיבל על עצמו מה שיאמר המפשר, וזה לא קנין טעות כי בשעת הקנין לא היה טעות ורק אח"כ בא הטעות ע"י המפשר; והוא מנמק, שע"י הקנין, המפשר קונה את כוחו של בעל הדין, ובאותה שעה לא היה פסול של טעות. גם שו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סז ע"ג) מוכיח ממהרש"ד שם, שאם יש מפשרים, קנין מועיל גם אם לא ידעו מה הסכום הכולל. כנגד זה, שו"ת איש מצליח ח"א חו"מ סי' א, דוחה את הוכחתו ממהרש"ד, ומעלה אפשרות שגם בפשרה, שתולה בדעת אחרים, גם אם עשה קנין, אם נודע אח"כ שהיה סכום גבוה יותר, המחילה הבטלה.

חידושי רבנו יונה, סנהדרין ו ע"ב, מביא שיש אומרים שאם ספק האם יש חיוב, מחילה צריכה קנין כדי שלא יאמר המוחל, "אילו ידעתי שהוא חייב לי לא הייתי מוחל"; אך הוא דוחה דעה זו, מפני שא"כ גם קנין לא יועיל. נראה שכוונתו לומר, שאכן קנין אינו מועיל אם היה ספק בחיוב, מפני שזה מחילה בטעות, שמחל מפני שחשב שאין חיוב והתברר שיש חיוב, ובכל זאת פשרה מועילה בקנין אף שהחיוב בספק, מפני שלא מתברר שסוף שטעה, שהרי הפשרה אינה קובעת מה הדין האמיתי, האם באמת היה חיוב.

כל זה אמור במצב שהספק בדין או במציאות (שבגללו התפשרו) לא התברר. אבל אם התברר אח"כ שהתובע צדק בדינו, והוא טוען אילו ידע זאת, לא היה עושה פשרה, מחילתו בטלה, כי זו פשרה בטעות. דוגמה לכך ראה בהערה 181 בשם הרשב"א והעיטור.

ב. מוחל שקיבל תמורה

מהרי"ק¹⁸⁴ כתב שגם אם המוחל קיבל קצת כסף מהנמחל, ולכן הסכים למחול על השאר (וזהו בעצם פשרה), הרי אם זו היתה מחילה בטעות¹⁸⁵ - המחילה בטלה, ואין אומרים שהוא מוחל בלב שלם בגלל התמורה. הוא מביא ראיה מהמקרים של מחילה בטעות שבתלמוד, במוכר דשלבל"ע ובאסמכתא במחילה¹⁸⁶, שבשניהם מקבל המוחל כסף, ואין התלמוד אומר שמטעם זה המחילה תקפה.

כך מוכח גם מהרשב"א¹⁸⁷, שעוסק בתובע שקיבל חלק מתביעתו, ובתמורה מחל על השאר, והתברר שמחילתו היתה בטעות, ופסק שהמחילה בטלה.

טעם הדבר הוא, שיש אומדנא דמוכח שאילו ידע שמגיע לו יותר ושיוכל לזכות במה שמגיע לו, לא היה מוחל עליו תמורת סכום מועט¹⁸⁸.

דעות חולקות: שו"ת אוהל יעקב (ששפורטש), סי' ל (מ ע"ג), כתב שמחילה בטעות בקנין מועילה. כמו כן, ב"ח, חו"מ, קנה, סא, כתב שהרי"י והרא"ש (המובאים בטור שם) שאומרים שבנזק בין שכנים שלא מועילה חזקה לגביו, מועילה מחילה, טעמם הוא שבלי קנין יכול המוחל לומר שזו מחילה בטעות, מפני שחשב שהוא יכול לסבול ואינו יכול, אבל אם עשה קנין, הקנין מחזק את מחילתו, ומונע את טענת "סבור הייתי" וכו'. הרי שלדעתו מועיל קנין במחילה בטעות.

רא"ש, ב"מ, פ"ט, סי' מג, כתב שמעביד שהמחה פועל אצל חנווני, שהחנווני ישלם לו את שכרו, והפועל הסכים, ומחל בכך למעביד, ואח"כ החנווני חזר בו מהסכמתו לשלם לפועל, הפועל יכול לחזור בו ממחילתו למעביד, מפני שזו מחילה בטעות; והוסיף "שאם עשה קנין פשוט שהתכוון למחול לו אפילו לא יתן לו". חקרי לב, מהדו"ב, חו"מ, סי' לו, ומחנה אפרים, הלכות אונאה, סי' יד, מדייקים מזה שהרא"ש סובר שמחילה בטעות בקנין אינה בטלה. אבל נתיבות המשפט, קכו ס"ק ג, פירש שהרא"ש מתכוון רק למצב שהחנווני לא חזר בו לגמרי אלא דוחה את הפועל באופן זמני, אבל הוא מסכים שאם בסוף לא נתן החנווני המחילה לא מועילה אף בקנין מפני שזה קנין על מחילה בטעות. ראה על כך בשער עשירי.

שו"ת מהרא"ש (היילפרין), סי' סד, כתב שטעם הדין בשו"ע, חו"מ, כב, ג, שאם ראובן נתחייב שבועה לשמעון, ואמר לו שמעון "אני מוכן שתישבע לי בחיי ראשך במקום שתישבע שבועת הדיינים החמורה יותר", שמעון יכול לחזור בו עד שיישבע - הוא משום מחילה בטעות, שהיה בטוח שראובן לא יישבע לשקר, ועכשו שהוא רואה שראובן רוצה להישבע, התברר שטעה. אבל יש להעיר ששו"ע שם כתב שאם עשו קנין על מחילה זו, אינו יכול לחזור בו; נמצא שהסברו יתכן רק בהנחה שמחילה בטעות מועילה אם עשה קנין. וראה שער עשירי, הסבר אחר לזכותו של המוחל לחזור בו.

¹⁸⁴ שו"ת מהרי"ק, שורש קיא (הובא בשו"ת ר"ב אנגיל, סי' נג, דף סט ע"ב, בשו"ת אדרת אליהו (ריקל) סי' יג, דף לב ע"ג, בשו"ת ר' יעקב לבית הלוי [מהד' שצ"ב], סי' ע, דף קנ ע"א, בשו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' טז, דף רב ע"ג, בשו"ת הון רב, ח"ב, חו"מ, סי' יג, בשו"ת ירך אברהם, ח"ב, סי' סד, ובשו"ת תורת משה, חו"מ, סי' יח, עמ' כבג).

¹⁸⁵ בנידונו - מי שקיבל קצת כסף מאחיו תמורת מחילתו על חלקו בירושה, ואח"כ התברר שחלקו היה יותר גדול משחשב.

¹⁸⁶ ליד ציון הערה 236.

¹⁸⁷ שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רעה. כך מוכיח ר' חיים יעקב, מקבציאל גל' כא עמ' ע, מהרשב"א שם.

¹⁸⁸ דרכי נועם שם.

ר"ב אנגיל שם מסביר על פי הרשב"א שם, שדווקא במוכר באונס נאמר שמניחים שהסכים בגלל התשלום (ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 237), מפני ששם הוא מקבל תשלום חדש עבור הנכס, משא"כ כאן שהכסף שהוא מקבל הוא חלק מהחוב, שהוא כסף שלו; ועוד, שדווקא במכירת קרקע באונס המחילה תקפה בגלל התשלום גם בתשלום חלקי, מפני שאין אונאה בקרקע, ואפשר לראות את הכסף שקיבל כתמורה הולמת (ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 254, שזו דעת ר' יונה), משא"כ בפרעון חוב חלקי.

דרכי נועם שם (רב ע"ב-ע"ג) מסכים למהרי"ק, אבל הוא כותב שבנידונו שהמוחל הרוויח מהמחילה, המחילה קיימת אע"פ שהיתה בטעות. הוא עוסק באלמנה שהיתה מקבלת מזונות מעזבונו בעלה, והיתומים רצו שתקח את כתובתה כדי שתפסיק לקבל מזונות מן העזבונו, והתפשרו, וקיבלה את כתובתה, ונתנה ליורשים סכום מסוים בתנאי שימחלו לה על השבועה שאלמנה צריכה להישבע בעת גביית כתובתה; ואחרי זמן, כשעמדה להינשא בשנית, התחייבה לתת לבעל השני סכום גדול, יותר מסכום כתובתה, וזה נותן יסוד לחשד שנטלה מנכסי הבעל הראשון יותר מהמגיע לה; והיתומים טוענים שמחילתם על השבועה היתה בטעות, שאילו ידעו שיש יסוד לחשד שלקחה מנכסי הבעל הראשון שלא כדין, לא היו מוחלים לה על חיובה להישבע שלא עשתה כן. בכל זאת הוא פוסק שהמחילה קיימת, מפני שהאלמנה היתה יכולה לקחת מזונות כל חייה, ולכן היה כדאי ליורשים למחול לה על השבועה כדי שתגבה את כתובתה ותפסיק לקחת מזונות - זה רווח בשבילם; ועוד, שדוקא מי שהיה יכול לתבוע, ומחל, ומחילתו היתה בטעות, יכול לחזור בו ולתבוע

ג. טעות בשינוי המצב לאחר המחילה

לפי פוסקים רבים, גם אם לא טעה המוחל באשר למציאות ששררה בשעת המחילה, וטעה רק בצפיית המצב בעתיד, דהיינו שאחרי שמחל היתה התפתחות שלא צפה, ואילו צפה אותה לא היה מוחל - מחילתו בטלה¹⁸⁹. נראה שנימוקם הוא, שהצד הנמחל אינו מפסיד באמת מביטול המחילה, ולכן אין צורך להתחשב בדעתו¹⁹⁰.

את שלו, אבל כאן היתומים לא יכלו לתבוע ממנה כלום כל זמן שלא תבעה את כתובתה, ולכן כאשר הסכימה להפסיק לקחת מזונות, מחלו בלב שלם על חיובה להישבע, בגלל המזונות שחסכו.

דעה חולקת: ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (קז ע"ד) (הובא בשו"ת הלכה למשה (אלבו), אהע"ז, סי' לו), כותב שאם הנמחל שילם למוחל עבור המחילה, יש להניח שמחל בלב שלם בגלל התשלום, כדברי שו"ת מהרי"ק שורש קפו, שו"ת הרא"ש כלל עב סי' ה, שו"ת מהריב"ל ח"ג סי' כח, שו"ת מהרח"ש, קונטרס מודעא, סי' לח, ונחלת שבעה סי' כד (הם לא עסקו במחילה); וכן אם הנמחל מחל למוחל על חוב אחר, יש להניח שמחל בלב שלם בגלל הנאתו מן ההדדיות. עוד נימק (בדף קז ע"א) על פי שיטת רבינו תם, שמחילה בטעות קיימת אם נוח למוחל "ליקום בהימנותיה", וכתב שו"ת פני משה ח"א סי' נו (ראה הערה 314), שסברת "ליקום בהימנותיה" שייכת במקום שעשה מעשה, ואם הנמחל שילם תמורת המחילה, זה מעשה גדול, ואנן סהדי שמי שלוקח ממון כדי למחול, וכותב את המחילה, מעוניין ליקום בהימנותיה. ראה ליד ציון הערה 359, שייכתן שזו גם דעת בעל הלכות גדולות. ראה בשם ר' מלאכי הכהן בהערה 148 דבר דומה לענין מחילה שאינה קצובה.

¹⁸⁹ מקורות לכך - ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 186-189. שם נידונה טעות בהתפתחות עתידית בחוזים בכלל.

יש להוסיף לאלו את המקורות דלהלן:

תשובות הרמב"ם, דפוס ליפסיה, סי' רז (הובא באמרי בינה, חו"מ, דיני גביית חוב סימן לב) = שו"ת פאר הדור סי' קפא, כותב שאם ראובן מחל לשמעון על סמך הבטחת לוי שישלם עבורו, ולוי לא קיים את הבטחתו, זו מחילה בטעות, ובטלה.

ראב"ן שאלות ותשובות, סימן צט, עוסק בראובן שהלוה להגמון על משכון, ואח"כ עשה שותפות עם שמעון ולוי והלוו להגמון הלוואה נוספת על אותו משכון, ולאחר זמן חלקו השותפים, וקבעו שבמקום שראובן יקבל חלק בכסף שנשאר בשותפות, יוכל לגבות את כל החוב מההגמון לעצמו, בעזרת המשכון; אבל אח"כ כבר ההגמון בההלוואה השניה, והוכרח ראובן להחזיר לו את המשכון ונמצא שלא קיבל כלום מחלקו בשותפות. הוא פוסק שמה שראובן מחל לחבריו על חלקו בכסף של השותפות היא מחילה בטעות, כי לא ידע שההגמון יכפור, והמחילה בטלה, ועליהם לתת גם לראובן חלק בכסף של שותפות; זאת אף שבנידונו הטעות היתה לגבי מה שאירע אחרי המחילה. הוא מביא ראייה מדברי רב בב"ק ט ע"א, שאחים שחלקו ונושה של אביהם טרף קרקע מאחד מהם, בטלה המחלוקת וההפסד על שניהם (וכן פסק שו"ע, חו"מ, קעה, ד), ואין אומרים שהיות שידעו שיש נושה, חלקו עדיין שכל אחד הסתכן בספק שיטרוף מהם הנושה, וכ"ש כאן שבשעת חלוקה לא ידעו שיכפור ההגמון, שלא יפסיד. הוא מוסיף שאף שנאמר בב"ק שם ששני אחים שחלקו, אחד נטל קרקע ואחד כספים, ונושה של אביהם נטל קרקע, בעל הכספים אינו חייב להשתתף בהפסד, כי הוא יכול לטעון "אתה לקחת קרקע ע"ד שאם תיטרף ממך לא אשלם, ואני לקחתי כספים ע"ד שאם ייגנבו לא תשלם" (יש להעיר שרי"ף ב"ק ד ע"א, בדפי הרי"ף, פסק שמתחלקים בהפסד, ולפי בירור הלכה, ב"ק ט ע"א ציון ד פרק ב, זו גם דעת רמב"ם נחלות י, א, ושו"ע, קעה, ד, שסתמו), שם הטעם הוא שבכספים ובקרקע בכל אחד יש מעלה וחסרון, בכספים יש סכנת גניבה ובקרקע יש סכנת טריפה, ויש מעדיפים את זה ויש את זה, אבל כאן ששמעון ולוי נטלו כסף וראובן נטל את השעון, אין עדיפות לזה על זה, כי שניהם עלולים להיגנב ולא להיטרף, ולכן שמעון ולוי אינם יכולים לטעון "לקחת מה שאתה מעדיף על דעת זה שתסתכן בכך".

תוס' כתובות ע ע"ב (ד"ה והאידנא), עוסק באשה שמחלה לבעלה על "דברים קטנים" שהוא חייב לתת לה, והדיר אותה הנאה ממנו, וכותבים שלא מחלה לו על דעת שידייר אותה, ולכן הוא חייב לה. הרי שמחילה בטעות בטלה אף בגלל דבר שקרה אחרי המחילה.

שו"ת מהר"ם מינץ, סי' ו, עוסק בקהילה שהיה בה מנהג שיש סדר קבוע בעלויות לתורה, והאחראי (ה"סגן") רצה לעשות שינוי, שיקרא את העולים לפי בחירתו; וחלק מפרנסי הקהילה מחלו על זכותם לעלות לפי הסדר הקבוע במנהג הקיים; אבל התברר שהסגן מעלה את הקוראים לפי שיקולים אישיים שלו, שרוצה לנקום בחלק מהאנשים. הוא כותב שיש אומדנא דמוכח שמחלו על דעת שהסגן יקרא כל אחד לפי חשיבותו, ויכולים לומר שלא מחלו על דעת שיעלה לפי שיקולים אישיים, מפני שיש דברים של טעם וידיים מוכיחות, ואולי כשמחלו לא שמו לב אם זה לטובת הקהילה. הרי שהוא סובר שמחילה בטעות לגבי התפתחות עתידית בטלה, והוא מיישם את זה בתחום שאינו ממוני.

שו"ת מהר"ם וייל סי' לג, עוסק בלאה שמחלה לאחיה שהיו חייבים לה, מפני שנתנו לה שטרי חובות של גוים כפרעון, אבל הגוים לא רצו לשלם לה; והוא פוסק שזו מחילה בטעות, והיא בטלה.

שו"ת פרי תבואה, סי' י (יד ע"ג), עוסק במי ששכר ריחיים עם זכיון ("אורנדע"), ועל הרבע שנה הראשון שילם רק שבעים אחוז מהסכום שהתחייב, והמשכירים לא תבעו עוד, מה שמלמד שמחלו לו על הפרש; אבל אח"כ הפסיק את השכירות כי כבר לא היתה רווחית; והוא פוסק שמחילתם היתה בטעות, כי אילו ידעו

אולם ר' יוסף שטיינהארט¹⁹¹ כותב שמחילה בטעות רק אם התגלה למוחל דבר שבעת המחילה היה נעלם ממנו, אבל אם קרה משהו אחרי המחילה, שאילו ידע שיקרה לא היה מוחל, המחילה תקפה. הוא מוכיח עיקרון זה, שהלא ברור שהמוחל לחברו משום שהוא עני, ואחר כך נפלה לחברו ירושה והתעשר, אינו יכול לחזור בו מן המחילה בטענה שמחל רק משום שחברו היה עני. פוסקים נוספים הסתמכו על דבריו¹⁹².

שיפטיק את השכירות בזמן שפחות רווחי, לא היו מוחלים (כך נראית כוונתו). זאת אף שמדובר בהתפתחות עתידית.

בית מאיר אה"ע"ז, ע, ט, בסופו, כותב שבעל שאמר לאשתו "צאי מעשה ידיך במזונותיך", והסכימה, ובכך מחלה על מזונותיה, ואח"כ נתחדש שמעשה ידה אינם מספיקים למזונותיה - זו מחילה בטעות, והיא בטלה. אמרי איש (דדש), שו"ת, סי' לט, כותב שנושה שמחל מפני שחשב שאין לחייב ממה לשלם, ואח"כ התעשר החייב, המחילה בטלה כי היא בגדר יאוש, שאינו מועיל להפקיע חוב (ראה שער שני, על יאוש). נראה שיעקר טעמו הוא שהמחילה בטלה מפני שהיתה בטעות (וזאת אף שהטעות היתה בשינוי המצב אחרי המחילה), אלא שהוא בא להשיב על טענה אפשרית, שנאמר שהחוב יפקע מטעם יאוש, ועל כך הסביר שיאוש אינו מפקיע חוב.

ישועות ישראל, סי' יז, עין משפט, ס"ק ג, בסופו, כותב שאם תובע ויתר על חלק מתביעתו כדי להימנע ממחלוקת, והנתבע לא הסכים, התובע יכול לחזור בו, כי מחל רק כדי להשקיט את המריבה, וזה לא הועיל. צריך לומר שטעמו הוא שזה מחילה בטעות, אף שהטעות היא לגבי התפתחות עתידית.

שו"ת שערי רחמים, חו"מ, סי' כב, עוסק בראובן שמת, ונושיו שלחו את יוסף לגבות חובות שאחרים היו חייבים לראובן, ועשו הסכם שיוסף יגבה את חובו בשלמות, וממה שנשאר, האחרים יגבו באופן יחסי; והלך וגבה, אבל נושים גוים של ראובן אילצו אותו לתת להם כסף עבור חובם, ונשאר לו כסף רק עבור החוב שראובן היה חייב לו; אבל חובו של ראובן ליוסף היה בעל פה, וחובותיו לאחרים היו בשטר, כך שהיתה להם זכות קדימה. והוא פוסק (בדף מד ע"ב) שמה שהנושים האחרים מחלו על חובם - זו מחילה בטעות, כי לא עלה על דעתם שלא יקבלו כלום לחובם. זאת אף שהטעות היא לגבי התפתחות עתידית. ראה בשמו בשער ארבע עשרה, שהמחילה כאן היא מסוג "מה שתטול מנכסי מחול לך".

שו"ת דברי שמואל (ארדיטי) חו"מ סי' ג (ד"ה באופן המתבאר מדבריהם), עוסק בבעל "חזקה" (מהסוג שנהג בארצות האפסריה העותמנית - ראה שער חמש עשרה) שרצה לתווך במכירת הבית מבעליו הנכרי ליהודי, ומחל לו על דמי החזקה כי הסתפק בדמי התיווך שיקבל, ובסופו של דבר אותו קונה בתיווכו של אדם אחר; והוא פוסק שזו מחילה בטעות, ובטלה. זאת אף שהטעות נבעה מהתפתחות עתידית.

בחוק לישראל שם עמ' 187 הערה 336, הובא ששו"ת נודע ביהודה, מהדו"ת, חו"מ, סי' לב, סובר שמחילה בטעות עתידית בטלה, שהרי פסק לגבי אשה שמחלה על כתובתה לפני קבלת גט, ונמצא הגט פסול, שהמחילה בטלה כי אילו ידעה שהגט שתקבל פסול, לא היתה מוחלת. אבל ברכת שלמה (טנא), אה"ע"ז, סי' ח, אות ט, מבין שנודע ביהודה סובר שמחילה בטעות עתידית אינה בטלה, ולכן כתב שאם האשה סירבה לקבל גט חדש, אינה בטלה מטעם מחילה בטעות, שהרי זו טעות עתידית, ובנידונו של נודע ביהודה, הבעל סירב לגרש בגט חדש, ולכן המחילה בטלה בגלל הטעות. דבריו קשים, שהרי גם סירוב הבעל בא אחרי המחילה, והוא בגדר טעות עתידית. עוד כתב שגם אם האשה מסרבת, המחילה בטלה מטעם אומדנא (ראה שער עשירי על תנאי מכללא), שיש להניח שמחלה רק על דעת שתתגרש, אף שלא שייך שם הטעם של מחילה בטעות; ודבריו קשים, כי א"כ בכל טעות עתידית, נאמר שבטל מטעם תנאי מכללא.

¹⁹⁰ ראה חוק לישראל, שם, עמ' 176-178, שמתחשבים בטעות בהתפתחות עתידית אם הצד השני אינו מפסיד בכך.

יש להוסיף, שאפשר לראות כאילו עשו תנאי מכללא שהמחילה תחול רק אם המצב בעתיד יהיה כך וכך, ותנאי מכללא תקף, כפי שנראה בשער תשיעי. וראה חוק לישראל שם, עמ' 116-117, שיש אומרים שכל חוזה בטעות בטל מטעם תנאי מכללא, ושם הערה 36, שיש אומרים כך במיוחד לגבי טעות במצב העתיד.

¹⁹¹ שו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' ד (פט ע"ד, צא ע"ג). ראה על דבריו בחוק לישראל שם, עמ' 189, הערה 337.

¹⁹² מקורות לכך - ראה חוק לישראל, שם, עמ' 189, הערה 338.

יש להוסיף לאלו את המקורות דלהלן:

דגול מרובה, חו"מ, יב, יד, כותב שתובע שמחל במסגרת פשרה, מפני שלא היו לו עדים, ואח"כ נודע שיש עדים, המחילה בטלה (כדברי שו"ע שם), רק אם התברר שבשעת המחילה כבר היו עדים, אבל אם היו רק אחרי המחילה, המחילה תקפה. ע"י פתחי תשובה, חו"מ, יב, ס"ק כ, שו"ת חמדת משה סי' קמג, ומעשה בצלאל, על פסקי רקנטי, סי' תיב, הדנים איך ייתכן שהעדים לא ידעו על החיוב בשעת המחילה, ואח"כ ידעו. מעשה בצלאל שם מעלה אפשרות שאם הפשרה היתה על קרקע, היא בטלה גם אם העדים ידעו רק אח"כ, וזאת ע"פ ההבחנה ברמ"א, חו"מ, רז, ג, שבמכר מטלטלין, אם המוכר גילה דעתו מראש שהמכר הוא לצורך מסוים, ואח"כ קרה דבר שבגללו אין צורך במכר, המכר קיים בכל זאת, אבל בקרקע, המכר בטל. חמדת משה שם כותב שהבחנת דגול מרובה אינה מובנת מסברה, שהלא בשני המצבים יש טעות; והוא מוכיח משו"ת הרשב"א ח"ב, סי' רעח, שבשני המצבים הפשרה בטלה.

אפשר לנמק דעה זו על פי העיקרון שאם לא מוכח שהמוחל טעה, המחילה תקפה¹⁹³, שהרי כאן ייתכן שגם אילו חשב המוחל על האפשרות שהדבר יקרה, היה מוחל, מפני שלא היה חושש שזה יקרה; ולא משנה שאילו ידע שהדבר יקרה לא היה מוחל, מפני שאדם שאינו יודע את העתיד אינו נחשב טועה, ואנשים רגילים לפעול על סמך המידע שהם יכולים להשיג בשעת מעשה.

גם לפי הדעה הראשונה, אם אירע דבר שהמוחל היה יכול לצפות, המחילה תקפה, ואינו יכול לטעון שאילו ידע שהדבר יקרה, לא היה מוחל, מפני שהיה צריך להתנות מראש אם הדבר יקרה, מחילתו תתבטל¹⁹⁴. עקרון זה מקביל לעיקרון¹⁹⁵ שמחילה בטעות תקפה אם המוחל היה יכול לברר את המצב האמיתי ולא עשה כן; אמנם לגבי שינוי עתידי אי אפשר לברר, אבל ניתן לצפות אותו (הכוונה לשינוי שאכן ניתן לצפות), ולהיערך בהתאם ע"י התנאה.

ד. בכתב

הרשב"א¹⁹⁶ נשאל על שטר מחילה מסוים, שהמוחל בו טען שמחל מתוך טעות, והוא פוסק שהמחילה בטלה בגלל הטעות, וזאת אף שהמחילה היתה בשטר. מכאן לומד מהרשד"ם¹⁹⁷ שמחילה בטעות בטלה גם אם המוחל כתב שטר מחילה, מפני שגוף המחילה אינה כלום כיון שהיא בטעות, וממילא גם כל מה שכתב היה בחשבו שהמציאות היא כך וכך, והוא טעה במחשבתו זו. וכך כתבו רוב הפוסקים¹⁹⁸.

שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קע, כותב שמי שאמר שהוא מוחל מפני עונו של החייב, כדי לבטל את המחילה בגלל טעות, הוא צריך להביא ראיה שהתברר שהיה עשיר אז, אבל אם היה עני באותה שעה ואח"כ התעשר, המחילה תקפה.

ח"י הרי"ם ב"ק סו ע"א (ד"ה יאוש אמרי, עמ' מד במהד' תשסז), כותב שדוקא אם בשעת המחילה היתה טעות, היא בטלה. הוא מסביר בכך איך מועיל יאוש באבידה, הרי זה יאוש בטעות, שאילו ידע שיימצא לא היה מתייאש! התשובה היא ששם זו טעות בהתפתחות עתידית, שבשעה שהתייאש עוד לא נמצאה האבידה, ועל להבא לא אומרים "אלו ידע"; ואכן אם התייאש אחרי שנמצא, היאוש בטל.

שו"ת בני אברהם, חו"מ, סי' מא (הובא בכנסת ישראל (ששון) דף כ ע"א), כותב ששותפים שחילקו ביניהם את הרווח, נחשבים שמחלו זה לזה על חיוביהם, ואם התברר שאנשים שהיו חייבים להם פשטו את הרגל, כך שלא היה רווח בשופות, זו מחילה בטעות והחלוקה בטלה; אבל אם רק אחרי החלוקה פשטו החייבים את הרגל, המחילה תקפה.

בחוק לישראל, פגמים בחווה, עמ' 187, הובא רשב"ם, ב"ב קלב ע"א (ד"ה ותעמוד), בין הסוברים שמחילה בטעות עתידית בטלה, ובאמת הוסבר שם שהוא סובר שהיא תקפה. ויש להוסיף שמשנת יעקב, הלכות זכיה, ו' א (עמ' רד), מבאר גם הוא שהרשב"ם מתכוון לומר שטעות עתידית אינה סיבה לביטול, ובנידונו לא היתה טעות ביחס למצב הדברים בהווה, כי אף שהאשה מחלה על כתובתה כיון שהבעל נתן לה את נכסיו במתנה, והנכסים היו משועבדים לנושה, הרי באותו זמן הנכסים היו שלו ואין זה טעות בהווה. עוד יש להעיר שבניגוד למקור ברוך (גינזבורג), חלק ב, סימן לג (עמ' שמח), שהובא שם, האומר שלפי הדעה שנושה גובה למפרע, המחילה בטלה כי מתברר שבשעת נתינת המתנה הנכסים לא היו של הבעל - משנת יעקב שם כותב שגם לדעה זו בשעת הנתינה הנכסים היו שלו, ולכן המחילה תקפה.

¹⁹³ ראה ליד ציון הערה 27 ואילך.

¹⁹⁴ ראב"ן, שאלות ותשובות, סימן צט, כותב על נידונו (בהערה 189) שאם ההגמון רגיל לכפור, וראובן ידע זאת ולא התנה בשעת חלוקה שאם יכפור ההגמון מחילתו תתבטל, המחילה תקפה, ככל אדם שנכנס לעסק שהוא יודע שיש בו סיכון.

¹⁹⁵ ליד ציון הערה 100.

¹⁹⁶ שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רעח.

¹⁹⁷ שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' שמח (הובא בשו"ת בעי חיי, חו"מ, ח"ב, סי' מב, דף מג ע"ד, בשו"ת אדרת אליהו (ריקן) סי' יג (לד ע"א), בשו"ת נדיב לב, חלק א, חו"מ, סי' מה, בסופו, בשו"ת שושנים לדוד (צבאח) ח"ב אהע"ז סי' קא, בשו"ת ר"ב אנגיל, סי' נג, דף סט ע"א, וע"י ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' סח).

¹⁹⁸ ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת בני יהודה (בית יהודה חלק ב), סי' מב (קח ע"א), כותב שיש פוסקים שמוכח מהם שגם מחילה בטעות בכתב בטלה, וראיה לכך, שאילו הראשונים סברו שהיא מועילה, היו צריכים לכתוב זאת בפירוש.

שו"ת פני יצחק (אבולעפיה), ח"ב, סי' ט (נב ע"א), מוכיח משו"ת בית יוסף, דיני כתובות סי' י, בסופו, ומשו"ת אבקת רוכל סי' קמב, שמחילה בטעות בכתב בטלה, שהרי הוא עוסק בפשרה בכתב ובכל זאת פוסק שהיא בטלה מטעם טעות. הוא מציין שכ"כ חקרי לב מהדו"ב חו"מ סי' יב. גם שו"ת שערי עזרה (טראב), חו"מ, סי' ג, מוכיח כך מאבקת רוכל שם.

לעומת זאת, ר' חזקיהו די סילווא¹⁹⁹ כותב שהתוספות חולקים על הרשב"א, וסוברים שגם אם "לא ידע דמחל", המחילה מועילה אם מחל בכתב, מפני שהשטר מראה שגמר בדעתו למחול. הוא מביא ראיות אחדות מדברי התוספות. א) התוספות²⁰⁰ כתבו על מחילת כתובה, שהאשה נחשבת "לא ידעה דמחלה", מפני שייטכן שהיא תמות לפני בעלה ולא תהיה זכאית לקבל כתובה, ולכן לר' יהודה²⁰¹ אין מועילה מחילת כתובה בעל פה; ואעפ"כ אומר ר' יהודה שם שבכתב מועילה מחילתה²⁰². ב) בתלמוד²⁰³ נאמר שאשה יכולה למחול על כתובתה; והרי התוספות סוברים שנחשב שלא ידעה דמחלה, ואיך תועיל המחילה? צריך לומר שמדובר שמחלה בכתב ולכן המחילה מועילה. ג) עוד כתבו²⁰⁴ שבעל שעושה תנאי "אם תמות אשתי, לא אירשנה", נחשב "לא ידע דמחל", מפני שייטכן שתמות לפניו ולא יהיה זכאי ליורשה; וקשה, א"כ מדוע יש דעה במשנה²⁰⁵ שתנאי זה חל ואינו יורש אותה, הרי "לא ידע דמחל"? וגם רשב"ג שם שחולק ואומר שהתנאי בטל, טעמו הוא רק מצד שזה מתנה על מה שכתוב בתורה?²⁰⁶ צריך לומר שכיון שכתב לה תנאי זה, מחילתו מועילה אף שלא ידע²⁰⁷.

פעמוני זהב, יב, יד (ח ע"ב-ע"ג), כותב שאילו ראה ר' מלאכי הכהן שם את תשובת הרשב"א, היה פוסק שכתב אינו מועיל.

שו"ת מהרש"ם, חלק ד, סי' פז, כותב ששו"ת מהריב"ל, ח"א, סי' קכב (שלא עסק במחילה), סובר בזה כרשב"א (עיי"ש).

יפה ענף, מע' מחילה, אות יא, כותב שאין לומר קי"ל כתוספות שסוברים (כפי שכתב בדעתם מים חיים, ליד ציון הערה 200) שמחילה בטעות מועילה בכתב, שהרי ריטב"א בפי' אע"פ (שלא מצאנו) הביא את דברי תוספות בלשון "ואין לומר".

גם שו"ת ידיו של משה, חו"מ, סי' סג, כותב שראיותיו של מים חיים אינן מוכרחות.

¹⁹⁹ שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג, עמ' רסט-רע (הובא בשו"ת תורת משה, חו"מ, סי' יח, עמ' קכג, בשו"ת דבר משה, ח"ג, סי' טו, דף סח ע"ג [שהובא בשו"ת פני יצחק, ח"ב, סי' ט, דף נא ע"ד], ובשו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד, עמ' קצב).

גם ר"ח פיזארו, בשו"ת משפטים ישרים (חסון) סי' פה (כמובא במטה שמעון סי' רכו הגה"ט אות צג, ובשו"ת בקש שלמה, סי' כג, דף נה ע"ב), וישועות יעקב, אהע"ז, סו, ס"ק ג וס"ק ד, לומדים מתוספות ב"מ שם, שגם אם לא ידע דמחל, אם כתב "התקבלתי", מועיל. בקש שלמה, שם, מעיר שמהר"ח פיזארו מצמצם יותר ממים חיים, שלפי מים חיים מועיל גם בלי לכתוב "התקבלתי".

גם שו"ת בעי חיי אהע"ז סי' כ (כמובא בישרי לב, מע' מ, אות כב - ולא מצאנוהו בבעי חיי שם, וראה על כך בהערה 14), כתב שמחילה בטעות בכתב מועילה.

שו"ת שער אשר חו"מ סי' ח (ט ע"ב), כותב ששו"ע סובר שכתובה כדיבור (ראה בשמו בשער אחת עשרה, בענין מחילה מכללא מתוך מעשה שעשה), ולפי זה אין הבדל בין בכתב לבין בעל פה. דברים קשים, שהרי "כתיבה כדיבור" אומר רק שבדברים שצריך דיבור, מועילה גם כתיבה, אבל ייתכן שיש דברים שכתובה עדיפה בהם מדיבור.

²⁰⁰ תוספות ב"מ נא ע"ב (ד"ה הכא). על דבריהם ראה גם ליד ציון הערה 165.

גם שו"ת מהרש"ם, חלק ד, סי' פז, מוכיח מתוספות שם, שמחילה בכתב מועילה גם בטעות. אך הוא כותב שתוספות כתבו כך רק לגבי נידונם, שיש ספק אם יבוא לידי חיוב, שבה אמרו שאינו מועיל בתורת מחילה (ראה ליד ציון הערה 165), ובה מועילה כתיבה, שהרי כל שטר מועיל בכגון זה, שהרי כל חיוב הכתובה הוא רק על הספק; והם יסכימו שאם בכלל לא ידע דמחל, כמו באונאה, שאינו יודע אם יש אונאה כלל, לא מועילה מחילה גם בכתב.

אבל חקרי לב מהדו"ב חו"מ סי' יב (רא ע"א), דוחה את הוכחת מים חיים מהתוס' - עיי"ש.

²⁰¹ בכתובות נו ע"א.

²⁰² הוא מוסיף שאמנם ר' מאיר, בכתובות שם, חולק על ר' יהודה ואומר שהמחילה לא מועילה והלכה כמותו, אבל הוא חולק מטעם אחר; ואין לומר ששם מועיל לר' יהודה בתורת הודאה ולא בתורת מחילה, שהרי א"כ היה מועיל גם בעל פה; ואף שבתירוצם האחרון כתבו התוספות שכתובה נחשבת שידעה ומחלה, הרי תירוץ זה אינו חולק על התירוץ הקודם לענין העיקרון שלא מועילה מחילה בכתב אם לא ידע ומחל.

²⁰³ ב"ק פט ע"א.

²⁰⁴ תוס' ב"מ שם. ראה על דבריהם עוד ליד ציון הערה 161.

²⁰⁵ כתובות פג ע"א.

²⁰⁶ הוא מוסיף, שאמנם הסוגיה שם מעמידה את המשנה בעודה ארוסה, ואפשר לומר שלכן יכול להסתלק אף שלא ידע ומחל (כלומר, מאחר שעדיין לא זכה ממש בירושתה, המחילה היא בתורת סילוק, שיש לה יותר תוקף ממחילה רגילה, כמו שכתב בעמ' רסז שמחילה מתורת סילוק חזקה יותר ממחילה רגילה, לענין מחילה שאינה קצובה - ראה הערה 148), אבל העמידו כך מסיבה אחרת.

²⁰⁷ הוא מוסיף, שאמנם רבי חייא אומר שם ש"כותב" לאו דוקא, ואותו הדין הוא באמירה, אבל אפשר לומר שדברי ר' חייא מתייחסים רק לרישא ולא למקרה של ירושתה.

ה. אם טעה מעצמו ולא הטעו אותו

התשב"ץ²⁰⁸ כותב שאם המוחל טעה מעצמו, מחילתו מועילה, ורק אם הטעהו אחר, המחילה בטלה. הוא מיישב בזה את מה שעולה מסוגיית בבא מציעא לשיטת הרי"ף²⁰⁹ שמחילה בטעות מועילה, עם תשובת הרי"ף²¹⁰, שמי שחייבוהו ב"ד שבועה, ועשה פשרה מפני שלא רצה להישבע, ואח"כ התברר

הוא מקשה על עצמו, מדוע מקשה הסוגיה בב"מ נא ע"ב מברייאת האומרת שמועיל תנאי "על מנת שאין לך עלי אונאה", על רב שאומר שאינו מועיל, הרי אפשר לתרץ ששם מועיל תנאי מפני שמדובר בכתב? הוא מתרץ, שהקושיה שם היא לפי אב"י שאומר שטעם רב שלא מועיל תנאי באונאה הוא מפני שהוא פוסק כר"מ שגם תנאי בממון נגד משכ"ב בטל, וטעם זה שייך גם בכתב, ואילו אנוחנו פוסקים כרבא שטעם רב הוא שלא ידע דמחל, וזה רק במחילה בעל פה.

הוא כותב (בעמ' רעא) שאף שמהרשד"ם (הערה 197) סובר שגם בכתב אינה מועילה, אפשר לומר קים לי כתוספות.

הוא מעלה אפשרות שהרשב"א (הערה 196) מסכים שאם גם מחל בכתב וגם נָדַר, המחילה מועילה, מפני שזה מראה שמחל בלב שלם אף שלא ידע ומחל.

ר' יאיר חזן, "הסכם עבודה שלא כמנהג המדינה", שורת הדין ח"ג, עמ' רפ, כותב שאפשר לטעון קי"ל שמחילה בטעות בכתב קיימת.

מקנה אברהם, מע' מ, אות קעח, מסביר שמים חיים סובר שאף שרבים חולקים על תוספות, אפשר לומר קי"ל כתוספות מפני שהם נחשבים רבים. שו"ת הון רב, ח"ב, חו"מ, סי' יג, תמה איך אפשר לומר "קים לי" נגד כל הראשונים? והוא מסביר שמים חיים פסק כך מפני שבנידונו היה גם נדר. אבל מקנה אברהם מעיר שמים חיים אמר רק שגם לחולקים על התוספות, מועילה המחילה מטעם הנדר.

שו"ת שער אשר חו"מ סי' ח (ט ע"ב) (הובא בשו"ת בקש שלמה, סי' כג, דף נה ע"ב), ושו"ת אם הדרך חו"מ סי' יב, מביאים את דברי מים חיים שאפשר לומר קי"ל כתוספות. אבל שו"ת מפי אהרן, חו"מ, סי' יב (סא ע"ב), כותב שגם לדעת שער אשר, אם הסיבה שכתב את מחילתו היא מפני שהוא רחוק מהעיר ואינו יכול לדבר עם הנמחל, אינו מועיל, ודוקא אם היה יכול למחול בעל פה ומחל בכתב, זה מראה שהיתה לו גמירת דעת (כך נראית כוונתו). עוד הוא כותב שאם המוחל מוחזק, הוא יכול לומר קי"ל כדעה שגם בכתב, המחילה בטלה.

הון רב, שם, עוסק בבני ראובן שתבעו את שמעון בטענה שנטל מנכסי אביהם, מפני שמצאו ארגז פתוח בחנות אביהם, ששמעון היה מטפל בה, ושמעון נתן להם סכום מסוים, ובני ראובן כתבו לו שטר מחילה על כל התביעות, ועל "כל טעות שתתגלה בעתיד"; ואח"כ מצאו שטר האומר ששמעון קיבל מראובן תשעים שטרי חוב על גויים, והם טוענים שעל זה לא מחלו. והוא כותב שתוספות מודים שכאן המחילה אינה כוללת סכום זה, מפני שהתביעה החדשה נתגלתה להם רק אח"כ, וברור שלא התכוונו למחול על זה; ודוקא באחים או שותפים שמחלו זה לזה, יש להניח שכיון שידע על מקצת, מחל גם על מה שלא ידע.

²⁰⁸ תשב"ץ, חלק ב, סי' ב (הובא בשער משפט, כה, סי"ק יז) [שהובא בשו"ת עזרת ישראל סי' לד, ובמעשה בצלאל, על פסקי רקנטי, סי' רנג], בשו"ת שואל ומשיב, מהדו"א ח"ג סי' רכב, מהדו"ב ח"ד סי' קפת, ומהדו"ג, ח"א, סי' מח, וח"ב סי' קיז [שהובא בערך שי, חו"מ, רכז, ג], בשו"ת מהרש"ם חלק ב סי' קמה (ד"ה מכתבו), ובשו"ת משנה הלכות, ח"ה סי' רצב וח"ז סי' רנח).

²⁰⁹ ליד ציון הערה 241.

²¹⁰ שו"ת הרי"ף, סי' קמה = תשובות הגאונים, אסף (תרפ"ז), סי' קג, הובא בעיטור, פשרה, דף עה ע"ג, בתשב"ץ ח"ב, סי' רכח, בפסקי רקנטי סי' רנג (שהובא בשו"ת בית יוסף, דיני כתובות, סי' י, ד"ה ובהיות פסק = שו"ת המב"ט חלק א סי' שט), ובשלטי הגיבורים, שבועות ל ע"א (בדפי הרי"ף). כמו הרי"ף פסקו: רמב"ם, הלכות סנהדרין, ו, ה (הובא בשו"ת הרשב"ש סי' רכה וסי' תקח וסי' תקפב, בשו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' קטז, בשו"ת אבקת רוכל, סי' קמב, בשו"ת המב"ט ח"ג סי' קמו, בשו"ת אדרת אליהו (ריקל) סי' יג, דף לג ע"ב, בשו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ג, סי' טו (סח ע"ב), ובשו"ת פני יהושע (חנדל) סי' יב, טור חו"מ, כה, ז (הובא בשו"ת משאת בנימין, סי' ז), ושו"ע חו"מ, כה, ה. ראה על דברי הרי"ף ליד ציון הערה 86.

פוסקים נוספים כתבו שפשרה בטלה אם הדיינים הטעו את המוחל: שו"ת הרי"י מיגאש, סי' קנב, כותב שאם אמרו הדיינים שהנתבע אינו חייב לתובע, ולכן התובע התפשר בסך מסוים בקנין, ופטר את הנתבע מכל תביעה שיש לו, והתברר שבאמת הנתבע היה חייב לו סכום מסוים - הפשרה בטלה, מפני שאילו ידע את האמת, לא היה מתפשר.

גם שו"ת הרשב"א חלק ב סי' צו, כותב שאם אמרו בית דין לצד אחד: "טובה לך הפשרה, מפני שאם יבוא עד שני לטובת בעל דינך, הוא יזכה", ועשה פשרה, והתברר שמה שאמר לו בית הדין לא היה נכון - זו פשרה בטעות, והיא בטלה.

יש דרך אחרת ליישב את תשובת הרי"ף עם שיטתו שמחילה בטעות קיימת בדרך כלל: מעשה בצלאל, על פסקי רקנטי, סי' רנג, מיישב, שנידונו של הרי"ף נחשב "לא ידע דמחל" (שבו המחילה בטלה גם לשיטת רש"י, כאמור ליד ציון הערה 289), שהרי המוחל חשב שהוא חייב שבועה, ומחלו לו על השבועה בעד מה שמחל להם מחובם, וזה שהוא פטור משבועה הוא כאילו יש לו תמורתו, מפני שפטור השבועה שווה ממון,

שב"ד טעו ושהיה עליו רק חרם סתם, יכול הוא לחזור בו מן הפשרה, מפני שאילו היה יודע שאין עליו שבועה לא היה עושה פשרה, וזו מחילה בטעות. ההסבר הוא, ששם המחילה בטלה מפני שהמוחל הוטעה ע"י אחר²¹¹.

אבל אחרים²¹² הוכיחו ממעשה רב ענן²¹³, שגם אם טעה בעצמו מחילתו בטלה, שהרי שכנו של רב ענן טעה מעצמו, ובכל זאת הסוגיה אומרת שמחילתו בטלה מפני שהיתה בטעות²¹⁴.

נראה שזו דעת רוב הפוסקים, שהרי פוסקים רבים עסקו במקרים שהמוחל טעה מעצמו²¹⁵, ובכל זאת פסקו שהמחילה בטלה.

א"כ לפי מחשבתו (המוטעית), לא מחל דבר משלו, מפני שחשב שמן הדין היו פטורים, מפני שחיובם התקזז עם חיוב שבועתו.

²¹¹ בנידונו, התובע רצה להשביע את הנתבע רק על טענה אחת, אבל הדיין פסק שהוא צריך לתבוע את כל מה שהוא חייב לו, ושהשבועה תהיה על כל תביעותיו, ולכן אמר התובע: "אם יישבע לי עכשו, אני מוחל לו על כל טענותיי, ואני מבטל את כל העדויות שיש לי נגדו", ואח"כ התברר שאינו חייב לכלול את תביעותיו בפעם אחת. הוא פוסק, שמאחר שהתובע הסכים לקבל שבועה זו רק מחמת דברי הדיין, ואילו ידע שזו טעות לא היה מבטל את ראיותיו - אין ביטולו חל, מפני שהוא ביטול בטעות ומחילה בטעות.

גם תשב"ץ, ח"ב סי' סב, כותב שדוקא אם הדיין הטעה אותו, מחילתו בטלה מפני הטעות, אבל אם טעה מעצמו, גמר בדעתו למחול כל מה שמחל בפירושו.

כמו כן, נחלת שבעה סי' כד סי"ק ב (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, רמא, סי"ק ג), כותב שאם טעה מעצמו, המחילה מועילה, ורק אם הנמחל הטעה אותו, המחילה בטלה. הוא עוסק בפשרה, אבל זכרון יוסף (הערה 212) מביא את דבריו על מחילה סתם.

גם ר' יחזקאל פרנקל, המובא בשו"ת מהרש"ם, ח"ה, סי' כב, כותב שבפשרה שעושה התובע בעצמו, אינו יכול לחזור בו בטענה שהיה בטעות, ומביא ראיה מסמ"ע, יב סי"ק טו, שכתב שצריך קנין בפשרה כדי שלא יאמר שהדיינים הטעו אותו (ראה שער שני), מכאן שבפשרה שעושים בעלי הדין עצמם אינו יכול לומר שהטעו אותו, ולא משנה מה היה בלב, כיון שבפיו אמר שהוא מסכים (ראה ליד ציון הערה 29, בשם מהר"ם, הסברה של דברים שבלב). ומהרש"ם שם מביא ראיה לכך מהתשב"ץ שם.

שו"ת שואל ומשיב, מהדו"ג, ח"א, סי' מת, מבאר על פי דברי התשב"ץ, את מה שכתבו תוספות סנהדרין ו ע"א (ד"ה צריכה), שאם עושים פשרה על פי עצת הדיינים צריך קנין - מפני שאז הדיין כאילו מטעה אותו למחול; אלא שקנין מועיל (אף שקנין אינו מועיל במחילה בטעות - ראה ליד ציון הערה 182), משום ששם הדיינים לא התכוונו להטעותו, אלא חשבו שכך הדין, אבל אם הטעהו הדיין בכוונה, המחילה אינה מועילה אפילו בקנין. וראה הערה 182, בשאלה מדוע מועיל קנין בפשרה.

ר' שם טוב אבא, בתשובתו בשו"ת סם חיי, סי' כו (נו ע"א), מעלה אפשרות שגם לשיטת רש"י, שבדרך כלל מועילה מחילה בטעות (ליד ציון הערה 240), המחילה בטלה אם המוחל הוטעה ע"י הנתבע. גם שו"ת משנה הלכות ח"ט סי' שעו, כותב שגם לדעה שמחילה בטעות קיימת, הרי אם הטעוהו אחרים - היא בטלה. שו"ת דברי שלום (קרויז), חלק ג, סי' קצז, כותב שגם לריב"ש (הערה 314) שבטעות בדין המחילה תקפה, הרי אם הטעוהו אחרים היא בטלה.

²¹² שו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' ד (פט ע"ד) (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, רמא, סי"ק ג); שו"ת מהר"ם אלשיך סי' יד, בסופו (הובא בשו"ת מהרש"ם, חלק ד, סי' פז, בשו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' י, ובשו"ת פני יצחק, ח"ב, סי' ט, דף נ ע"ד); שו"ת מהרש"ם, ח"ה, סי' כב.

תשב"ץ עצמו, ח"ב סי' רכת, נוקט שאפילו לא טעה מעצמו אלא ב"ד אמר לו בטעות שהוא צריך למחול, זו מחילה בטעות וחוזר.

²¹³ ליד ציון הערה 288.

²¹⁴ זכרון יוסף מביא ראיה גם מאונאה, ששם המאנה לא הטעה את המתאנה, אלא שניהם לא ידעו בשעת המקח שיש אונאה, ובכל זאת אין תוקף למחילת המתאנה (ראיתו קשה, שהרי ייתכן שאכן המחילה בטלה רק אם המאנה ידע). אפשר לדחות את הראיה מרב ענן ומאונאה, ששם "לא ידע דמחל", לא ידע שיש איזה חיוב שעליו הוא מוחל, לכן המחילה בטלה אף שטעותו נבעה מעצמו, משא"כ אם ידע שיש חוב אלא שמחילתו נבעה מטעות אחרת של עצמו.

שו"ת פני יצחק (אבולעפיה), ח"ב, סי' ט (נ ע"ד), מביא ראיה משו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רעח, שעוסק במוחל שחשב מעצמו (ולא הטעהו) שאין לו עדים על תביעתו, ונמצא שיש לו עדים, ואומר שהמחילה בטלה.

מהרש"ם שם עוסק בשניים שעשו עיסקא, ובשעה שהחזיר המתעסק את הקרן, התפשרו שבעל העסקא לא יתבע עוד. בעל העיסקא טען שהוכרח להתפשר כך מפני ששמע שלמתעסק אין במה לשלם, ואח"כ נודע לו שהטעוהו ובאמת היה למתעסק במה לשלם. מהרש"ם מביא ראיה מרמ"א חו"מ, רמא, ב, שכתב בסתם שמחילה בטעות בטלה, משמע גם אם טעה מעצמו.

כמו כן, שו"ת מצוות כהונה, בהשמטה בסוף הספר, מוכיח משו"ת מהרי"ק, שורש קיא, שגם אם לא הטעו אותו (נידונו - בת שמחלה לאחים על עישור נכסים ואח"כ התברר שאביהם הניח הרבה יותר נכסים משחשבה) המחילה בטלה, מפני שיש אומדנא דמוכח שאדם אינו מוחל סתם על סכום גבוה.

אגב, ממעשה רב ענן מוכח שגם אם שני הצדדים טעו, המוחל והנמחל, המחילה בטלה²¹⁶.

1. אם נשבע

פוסקים רבים אומרים שמחילה בטעות בטלה גם אם המוחל נשבע עליה²¹⁷. טעמם הוא, שזו שבועה בטעות, שבטלה²¹⁸.

אבל יש מי שאומר שהשבועה חלה, שהרי רש"י²¹⁹ סובר שמחילה בטעות מועילה (חוץ ממצב שיש חשש איסור ריבית), וא"כ לדעתו השבועה חלה, ומאחר שספק האם הלכה כרש"י או כשיטה שמחילה בטעות בטלה, זה ספק שבועה, שיש להחמיר בו, ודוקא כשאין שבועה, ויש רק ספק חיוב ממוני, המחילה בטלה מספק, אם המוחל מוחזק²²⁰.

²¹⁵ לדוגמה, נידונו של הראב"ן (ליד ציון הערה 6), שהמוחל חשב שאין לו עדים. וראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 198-199, בשאלה האם פשרה בטעות בטלה אם טעה מעצמו; ושם, עמ' 209-211, בשאלה הכללית האם יש הבדל בין טעות עצמית להטעייה; ושם, עמ' 145-146, לגבי מחילה בטעות במסגרת מעמד שלשתן, שראובן המחלה לנושה שמעון את חובו על לוי, ובתמורה מחל שמעון לראובן על חובו כלפיו, והתברר שלוי אינו יכול לפרוע - האם המחילה בטלה בגלל הטעות במצב שגם ראובן לא ידע שלוי אינו יכול לפרוע, או רק אם ידע.

²¹⁶ וכך כתבו זכרון יוסף שם (הובא בשו"ת חיי אריה, הורביץ-ליפקין, חו"מ, סי' ג, אות ב), וערוך השלחן, חו"מ, רמא, ו, שגם במצב כזה המחילה בטלה, אף שבוודאי אז לא הטעה הנמחל את המוחל. שו"ת חמדת משה סי' קמג, מוכיח כך משו"ת מהרי"ק, שורש קיא, המבטל את המחילה בנידונו בגלל טעות אף ששם גם הנמחל טעה; ודוחה בכך את נתיבות המשפט, כה, סי' ק כ (הערה 354), שעולה מדבריו שבמצב כזה המחילה תקפה.

כמו כן, שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קסו (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, רלב, סי' ק ד), כתב שהמוכר טבעת שלא ידע שהיא מזויפת, ואמר לקונה: "איני ערב לך שהוא טוב", והקונה אמר "אני מוחל על הערבות שלך", המקח בטל מפני שזו מחילה בטעות, אף שגם המוכר טעה (והביא ראייה ממעשה רב ענן). הוא מוסיף, שמאחר שהקונה לא ידע שזה מזויף, זה יותר גרוע ממחילה בטעות, וזאת בכלל לא מחילה ("לא ידע דמחלי").

²¹⁷ שו"ת מהרי"ק שורש קיא (הובא בשו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' שמח, בשו"ת המבי"ט ח"ג סי' קמו, בשו"ת תורת חיים, מהר"ח"ש, ח"ב, סי' ג, עמ' פד, בשו"ת סם חיי, סי' כה, דף נה ע"א, בשו"ת נחפה בכסף ח"ב אהע"ז סי' יד (עמ' קצ), בשו"ת שתי הלחם, סי' יא, דף עה ע"ב, בשו"ת לחמי תודה, סי' יא, דף עה ע"ב, בשו"ת אדרת אליהו (ריקז) סי' יג, דף לב ע"ג, ודף לג ע"ג, בשו"ת מהר"ש הלוי חו"מ סי' ג, בשו"ת ר"ב אנגיל, סי' נג, דף סט ע"א, ובשו"ת בני אברהם, חו"מ, סי' כג); שו"ת אהלי תם סי' י (הובא בבני חיי רמא הגה"ב אות ט, ושם צויין בטעות סי' קי); שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' מד; שו"ת בעי חיי חו"מ ח"ב סי' מב (מג ע"ד), וכנה"ג, חו"מ, כה, הגה"ט אות פא (הובא בשו"ת הלכה למשה (אלבז), חו"מ, סי' קמג, ובשו"ת שעות רבנן, סי' ב, דף ז ע"א); שו"ת אבקת רוכל סי' קמב (הובא בשו"ת הלכה למשה (אלבז), חו"מ, סי' קמג); שו"ת רמ"ע מפאנו, סי' מב (הובא בשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לו ע"ב); שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג (עמ' רסח) (על מוחל שכתב "אני נודר ומתצאה"); שו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ב, חו"מ, סי' ו; שו"ת נדיב לב, חו"מ, סי' לב (ע ע"ב); ר' אברהם סגרי, מקבציאל גלי' כא עמ' נא; ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' סח (גם אם קיבל חרם); שו"ת פני יצחק (אבולפיה), ח"ב, סי' ט (נג ע"ב); שו"ת דבר אמת (מונסוניגו), סי' פה; כנה"ג, חו"מ, כה, הגה"ט אות פב (לענין פשרה בטעות); שו"ת הלכה למשה (אלבז), אהע"ז, סי' יז (הובא בשו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"א, אהע"ז סי' פז, וח"ב אהע"ז סי' קא).

²¹⁸ נדרים כה ע"ב.

²¹⁹ ליד ציון הערה 239.

²²⁰ שו"ת פני משה, ח"ב, סי' כו (מט ע"ג). בנידונו המוחל נשבע שהוא מוחל גם אם יתגלה שטעה (ראה בהמשך הערה זו בשם מחנה אפרים).

שו"ת סם חיי, סי' כו (נט ע"ג) מקשה על נימוק זה, הרי פני משה אמר (שם דף נט ע"ב) שרש"י הוא יחיד, והרי באיסור הולכים אחר הרוב, והרוב סוברים שאינה מחילה ואין עליו שבועה. אח"כ (בדף נט ע"ד) כתב שאם "לא ידע דמחלי", המחילה בטלה גם אם נשבע.

גם שו"ת תורת חיים (מהר"ח"ש) ח"א סי' עה (קכ ע"א), כתב שאם נשבע יחד עם המחילה, חלה השבועה, ואינה בגדר שבועת שגגות, מפני שהטעות לא היתה בעיקר השבועה אלא (לדוגמה, בנידונו) מפני שחשב שאין לו ראייה. נימוקו אינו מובן: הרי שו"ע, יו"ד, רלב, ו, כתב שמי שנדר "קונם ככר זה עלי אם אכלתי ושתיתי" ואח"כ נזכר שאכל ושתה, זה נדר שגגה ובטל, כי אילו ידע את האמת לא היה נודר; וגם כאן, אילו ידע שיש לו ראייה, לא היה נשבע.

אפשר להשיב על נימוקו של פני משה, שגם לפי רש"י, המחילה אמנם תקפה, אבל השבועה בטלה כי היא שבועה בטעות.

ז. מנהג שהמחילה תקפה

אם יש מנהג שמחילה בטעות חלה, היא חלה, בהתאם לעיקרון הנקוט בכל דיני ממונות, שיש בכוח מנהג לשנות את הדין הקבוע. כך עולה מתשובה של הרא"ש²²¹ בעניין מיסי הקהל. במעשה שנשאל עליו, הקהל בררו שלושה אנשים לעשות רשימה של כל מי שיראה להם שיש לו מאה ועשרים זהובים, שהם יצטרכו לשלם מס של שמונה זהובים כל אחד, והיו אנשים אחדים שהנבררים חשבו שאין להם מאה ועשרים זהובים, ולכן לא נכתבו ברשימה, והתברר אח"כ שיש להם סכום זה. הוא פוסק שהם פטורים מהמס הזה. כמו כן, הוא כותב שקהל שבררו אנשים לעשות הערכה כמה מס כל אחד צריך לשלם לפי אומד דעתם, והנבררים הטילו על ראובן לתת מס בסכום מסוים מתוך הנחה שיש לו רק אלף זהובים, ואח"כ נודע שיש לו יותר מעשרת אלפים - בכל זאת ראובן אינו צריך לשלם עוד מס. לכאורה זו מחילה בטעות, שהרי אילו ידעו הנבררים את האמת, לא היו פוטרים את הנישומים מלשלם מס בסכום הגבוה; ואעפ"כ פסק שהמחילה חלה. הוא אינו מנמק, אבל בסוף התשובה כתב הרא"ש "נמלכתי בפורעי המס ונראה להם כך", ומהרשד"ם²²² מבין שטעמו הוא שזה המנהג בעניין המס, שהמחילה קיימת למרות הטעות. ומכאן הוא מסיק שבזמן שאין דרך הקהלות כך, אלא דרכם היא שכשמתברר שהיתה טעות חוזרים ומתקנים את הדבר - המחילה בטלה בהתאם למנהג²²³.

ח. אם שידלו אותו למחול

אם הנתבע שידל את התובע ופייס אותו עד שמחל, התובע אינו יכול לטעון אחר כך שהמחילה היתה בטעות. הוא היה צריך להבין שיש לנמחל אינטרס חזק במחילה, כגון שחוץ מהחיובים שהוא

הבחנה: שו"ת בעי חיי, חו"מ, ח"א, סי' קנט (קפח ע"ג) (הובא בשו"ת אם הדרך חו"מ סי' יב), כותב שאם מחל באופן שלכל הדעות זו מחילה בטעות, היא בטלה גם אם נשבע, אבל אם מחל באופן שיש דעת מייעוט שהיא מועילה, השבועה מחייבת אותו.

מחנה אפרים הלכות אונאה סי' יד (הובא באורח משפט (אנליק), סי' יב, ז), כותב שגם לרמב"ם, הלכות מכירה, יג, ג, שלא מועיל "על מנת שאין לך עלי אונאה" (אם לא ציין את שיעור האונאה), מפני שלא היה בדעתו למחול, מועיל אם נשבע שלא יתבע את האונאה, מפני שאז הוא גומר בדעתו ומחול. כלומר, אם לא נשבע, המחילה אינה מועילה, מפני שאף שמשמעות דבריו היא שגם אם זה לא המחיר הנכון, הוא מחול, בכל זאת יש להניח שאלו פיטומי מילי, והוא אומר זאת רק מפני שהוא בטוח שזה המחיר האמיתי; ואילו אם נשבע, מועיל, לא מצד השבועה עצמה, אלא השבועה מגלה שיש לו גמירות דעת, ולכן המחילה מועילה גם בהיבט של דיני ממונות. אבל נראה ששבועה על מחילה בטעות שונה, מפני שכאן השבועה מן הסתם נבעה מאותה טעות שהביאה אותו למחול (ובכלל לא הזכיר בדבריו את האפשרות שהוא טועה, הרי שכל דבריו מבוססים על טעות, שחשב שמצב הדברים הוא כך וכך, וזה לא היה נכון). אפשר ליישם את סברת מחנה אפרים רק במחול שאמר מראש שהמחילה תחול גם אם יתברר שטעה, שאז בדרך כלל אינו מועיל (לרשב"א) מפני שלא גמר בדעתו (ראה ליד ציון הערה 123), ובכל זאת, אם נשבע, הדבר מראה שגמר בדעתו; וכן אכן כתב תורת חיים, ששם שבועה מועילה, כפי שראינו בהערה 126.

²²¹ שו"ת הרא"ש, כלל ו סי' ד.

²²² שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' תה.

²²³ אבל בתשובה אחרת, סי' שע (הובא בשו"ת משפט צדק, ח"א, סי' כה, דף צו ע"ד, ובשו"ת פני משה, ח"ב, סי' קי, דף ריב ע"א), מסתמך מהרשד"ם על תשובת הרא"ש ואומר שמחילה בטעות על מס קיימת, ואינו מזכיר את הנימוק של המנהג. בנידונו שם, טובי הקהל מחלו לאדם מסוים על חיובו במס תמורת סכום מסוים, ואח"כ התרבו תביעות השלטון הנכרי מהקהילה היהודית, וטובי הקהל טוענים שאילו ידעו שהשלטון יטיל עליהם כל כך הרבה מיסים, לא היו מחילים, וזו מחילה בטעות. הוא פוסק על פי הרא"ש שהמחילה קיימת, שהרי בנידונו של הרא"ש, בשעה שחישוב את המס, היתה זו טעות גמורה, ובכל זאת פסק הרא"ש שפטורים, וכ"ש כאן שייתכן שלא היתה טעות מצד הקהל, שהרי ייתכן שאותו פלוני דוקא הפסיד מהמחילה, שהרי ייתכן שהרווח שהיה יכול לעשות מהסכום שנתן לקהל, היה עולה על סכום המיסים שנמחלו לו; ועוד, שבנדון הרא"ש רק שלושה טעו, ובכל זאת מחילתם קיימת, וכל שכן כאן שהדבר נודע לכל הקהל, והסכימו, מפני שבאותה שעה היה נראה להם שיש לקהל רווח מהמחילה. אולי טעמו הוא שגם בזמנו היה נהוג שמחילה בטעות על מס קיימת, ומה שכתב בסי' תה, הוא בסוג אחר של טעות, שהיתה טעות בהערכת רכוש, שהיא טעות חמורה יותר, ובה המנהג היה שמחילה בטעות בטלה.

שו"ת פני משה, ח"א, סי' נו (קל ע"ב), כותב שמחילה על סכום שאינו קצוב (ראה 148) בטלה גם אם המנהג הוא שלא להקפיד על קצבה בהתחייבות. ייתכן שכוונתו היא שהמנהג הוא רק על התחייבות לשלם ולא על מחילה, ולכן המחילה בטלה כמו במקום שאין מנהג.

יודע עליהם, יש עוד חיובים, ולכן ביקש ממנו למחול. אם אעפ"כ מחל, הדבר מראה שהוא מוכן למחול גם אם יתבררו עובדות שלא היו ידועות לו²²⁴.

ט. אם התברר שהחיוב הנמחל היה גדול משחשב - האם הכל בטל

ראובן שמחל לשמעון סך מסוים, מתוך מחשבה שזה כל מה שהוא חייב לו, ואח"כ נמצא ששמעון חייב לו יותר, יש אומרים שהמחילה תקפה לגבי הסכום הנמוך שידע עליו, ורק ההפרש אינו מחול²²⁵.

אבל אחרים אומרים שהמחילה בטלה לגמרי מטעם טעות, מפני שיש להניח שאילו ידע שהוא חייב לו הרבה, לא היה מחול בכלל²²⁶.

י. בהרשאה להזיק

סוג מיוחד של מחילה הוא במי שמתיר לחברו להזיק לו. כאן, לפני יצירת החיוב, מוחל הנושה שלעתיד על התשלום. לדוגמה, האומר לחברו "קרע כסותי", וחברו קרע, הוא פטור²²⁷, מפני שבעל הכסות התכוון שיקרע ע"מ שימחל לו²²⁸. מחילה זו מועילה גם אם נבעה מתוך טעות, מפני שהמזיק

²²⁴ שו"ת מים חיים סי' יג, עמ' רעב (כך נראית כוונתו). נראה שמדובר גם במצב שגם אילו ניסה לברר את המצב לאשרו בשעת המחילה, לא היה מצליח לגלות את טעותו; שאילו אם היה יכול לברר ולגלות, בלאו הכי המחילה תקפה, כאמור ליד ציון הערה 100.

²²⁵ שו"ת המבי"ט ח"ג סי' קמז (הובא בכנה"ג, חו"מ, כה, הגה"ט אות נז, ובשו"ת לחמי תודה, סי' יא, דף עה ע"ג), עוסק בשותפים שאחד מהם, ראובן, טיפל בנכסי השותפות, וכשרצו לחלק את השותפות, התברר שהיו אנשים שהיו חייבים לשותפות, ולא היה ברור האם אפשר לגבות את החובות; ועשו פשרה, שראובן יגבה את החובות לעצמו בעתיד, ועכשו ישלם לשותפיו סכום מסוים בהתאם לסכום שהוא צפוי לגבות; ואח"כ התברר שהגזימו בטעות בהערכת סכום החובות שהוא יכול לגבות, ובהערכת סכום הכסף של השותפות שהיה בידו. המבי"ט פוסק שהפשרה קיימת רק בחלקה, כלומר שראובן ישלם רק חלק מהסכום שקבעו המפשרים. הרי שלדעתו, אם היתה טעות במקצת המחילה, שאר המחילה קיימת. ר' מלאכי הכהן, בתשובתו בשו"ת לחמי תודה, סי' יא (עה ע"ג), כותב על פי זה, שאהרן ושמואל שעשו פשרה לגבי תביעות הדדיות, ותביעות אהרן היו במסגרת שותפות שהיתה לו עם אחרים, ואח"כ תבע אהרן את שמואל על סמך שטר חוב שהיה לו באופן אישי (לא כחלק מהשותפות) על לוי, וטען שזה לא כלול במחילות שבפשרה, מפני שהפשרה היתה רק לגבי תביעות השותפות - לא חלה המחילה על החוב הפרטי שלו מפני שזו מחילה בטעות, אבל הפשרה לגבי חלקו בשותפות עומדת בתקפה. אבל צריך להעיר שזה לא דומה לגמרי למקרה של מהרשד"ם (הערה 226).

שו"ת נופת צופים, אהע"ז, סי' ד, כותב שאשה שנתנה לבתה נדוניה, ובתמורה, הבת סילקה את עצמה מזכותה בירושת נכסי מורישה, ואח"כ טענה שהטעו אותה, והראו לה רק דבר מועט, ובאמת נכסי המורשים היו רבים - זו מחילה בטעות, ומן הנכסים שנודעו עליהם רק אח"כ, הבת תטול את חלק ירושתה כדינה; אבל הפשרה קיימת לגבי הנכסים שידעו עליהם בשעת הפשרה, ואין אומרים שכיון שהיתה טעות, הכל בטל, ותקח חלק ירושתה גם בנכסים שידעה עליהם. והוא מביא ראיה מהמבי"ט שם. חקרי לב חו"מ ח"ב (כרך ג במהד' ביטון), סי' ל (הובא במשנת ר' אליעזר, ח"ב, מע' מ, אות סו), כתב שמסברה, המחילה תקפה לגבי הסכום שידע עליו; אלא שהוא נשאר בספק להלכה. שו"ת חושן האפוד סי' לט (מג ע"ד), מבין שמסקנתו היא שהכל בטל.

²²⁶ שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' מד (לפי הבנת חקרי לב שבסמוך); ישרי לב, מע' מ, אות כה, בדעת שו"ת אהל יצחק חו"מ סי' פד (ולא ברור איך דייק כך מדבריו).

כמו כן, שו"ת הרדב"ז, סי' תלח (הובא בשו"ת שמחה לאיש (אבא שאול), חו"מ, סי' ה, אות ז), עוסק במוכר וקונה שמחלו זה לזה אונאת שתות, ואח"כ נמצא אונאה יותר משתות, ופסק שבטל המקח לגמרי, ואין אומרים שיחזיר רק מה שעודף על שתות. נראה שטעמו הוא שמה שמחל שתות היה בטעות, שאילו ידע שהאונאה גבוהה יותר, לא היה מוחל בכלל. הוא מביא ראיה מ"אם בא לנפות מנפה את כולו" (בי"ב צד ע"א), כלומר, אף שאדם מוחל מן הסתם על רובע טינופת לסאה חטים, מ"מ אם יש יותר מרובע, אינו מוחל בכלל. הוא מביא ראיה מעצם הדין שביותר משתות בטל המקח, אף שבסתם אדם מוחל על פחות משתות - בכל זאת החלק ה"מחול" מצטרף לשאר אם ביחד יש יותר משתות, ובטל המקח.

שו"ת תוקפו של יוסף ח"ב סי' לד, מביא חכמים שפסקו לגבי אשה שמחלה על חלקה בעזבון אביה תמורת הנדוניה שנתן לה אחיה, ואח"כ טענה שזו טעות כי התברר שחלקה בירושה היה גדול מהנדוניה - שכל המחילה בטלה בגלל הטעות; והוא עצמו כותב שלא היתה טעות (ראה בשמו בהערה 86), וגם אם היתה טעות, המחילה בטלה רק לגבי הסכום הנוסף, שלא ידעה עליו.

²²⁷ שו"ע, חו"מ, שפ, א. ראה שער רביעי, פרק חמישי, שמחילה כזאת מועילה אף שהחיוב עוד לא נוצר.

²²⁸ תוספות, כתובות נו ע"א (ד"ה הרי) (בדעת ר' מאיר).

לא הזיק מדעתנו אלא מחמת ציוויו של בעל החפץ, ולא ייתכן שמאחר שבעל החפץ טעה, יתחייב המזיק לשלם²²⁹. יש להסביר, שמחילה בטעות בטלה בדרך כלל, מפני שמדובר בחיוב קיים, ואי

²²⁹ שו"ת בית יצחק, יו"ד, ח"א, סי' קמט, אות ב.

ראה עוד בהערה 148, על הרשאה להזיק בדבר שאינו קצוב, בשם שואל ומשיב. בית יצחק מביא ראיה שמחילה כזאת מועילה בטעות: הרי מפתה יתומה פטור מלשלם את הקנס מפני שמחלה, ור"ן על הרי"ף, כתובות יד ע"א (בדפי הרי"ף), נימק, שהיא כאומרת "קרע כסותי"; וקשה, אי"כ מדוע נאמר בכתובות מב ע"א שפשוט שהקנס ניתן לאב (באונס ומפתה, באופן כללי) "מדקיהיב מפתה, דאי לעצמה - הא מחלה" - הרי ייתכן שהקנס ניתן לבת, ובכל זאת מפתה חייב מפני שמחילתה אינה מועילה מפני שהוא פיתה אותה לשם אישות, ועל דעת זה מחלה לו, ובסוף אביה לא רצה שישאנה, ואילו ידעה לא היתה מוחלת, וזה מחילה בטעות! מכאן שגם מחילה בטעות כזאת מועילה.

גם שו"ת מהרי"ק, שורש קכט (הובא בבית שמואל, קעז, ס"ק א, בקיצור, בשו"ת מהרשד"ם אהע"ז סי' קלו, בשו"ת ראנ"ח ח"א סימן יז, בשו"ת מהר"ם די בוטון סי' כו, דף מח ע"א, ובשו"ת עבודת השם אהע"ז סי' ב, דף מב ע"ג), מוכיח משם שכיון שהמפתה עשה מדעתה, אף שהטעה אותה, הוא פטור (בדבריו ההוכחה יותר מבוארת, שהמפתה נותן קנס רק אם אינו נושא אותה, כמפורש בכתובות לט ע"ב, והרי בקידושין מו ע"א, מוכח שעיקר החיוב במפתה הוא במפתה לשם אישות, הרי שטעתה כשהסכימה). והוא מסביר שאף שמחילה בטעות אינה מועילה, הרי כאן שנבעלה שלא ע"י קדושין גילתה דעתה שלא איכפת לה בתשלום, והתכוונה רק להנאת התיר לו להזיק גילה דעתו שלא איכפת לו מהנוק (ואמנם בנוק רגיל הניזק אינו נהנה, בשונה ממפותה, אבל בכל זאת מן הסתם היתה לניזק סיבה להתיר לחברו להזיק, ובגללה הרשות קיימת גם בטעות). שו"ת הגם שאול (דנאן), סי' עג, מציין ש"הפוסקים" הסבירו שאין זה נחשב מחילה בטעות כיון שהסכימה מראש, וזה יותר ממחילה.

בית מאיר, אהע"ז, קעז, א (הובא בפתחי תשובה, אהע"ז, קעז, ס"ק א, ובפסקי דין ירושלים, דיני ממונות ובירורי יהדות ח"ו, עמ' קכב), מקשה על סברת מהרי"ק, הרי היא סירבה להיבעל אלא אם יכסה את בושטה ע"י נישואין, ואין סיבה להניח שהתכוונה להנאת בעילה. כלומר, נכון שגילתה את דעתה שלא איכפת לה מבושטה, אבל זה היה משום שחשבה שבתמורה לכך ישאנה, ולא שלא איכפת לה בכלל מבושטה. והוא כותב שאילו היה כדאי לחלוק על מהרי"ק, היה חולק. עיי"ש שהוא דוחה את ראיית מהרי"ק מכתובות. שו"ת אבן שתיה סי' עה (צ ע"א), מיישב את מהרי"ק, שאמנם ייתכן שהיא חשבה שההתחייבות לשאתה מחייבת, אבל הרי הכלל הוא שאם אין הוכחה גמורה שהמוחל טעה, המחילה תקפה (כאמור ליד ציון הערה 27), וכאן אין הוכחה שהרי רוב נשים אינן מסכימות לזנות בשביל נישואין, רק הפרוצות ביותר, והרי פרוצות מתרצות גם בחינם בשביל הנאת הבעילה, וא"כ אין הוכחה שטעתה.

שרשי הים הלכות נערה, א, ג (ד"ה ולדידי), כותב שתוס' סנהדרין עג ע"ב (ד"ה במפותה) חולקים על מהרי"ק (עיי"ש להוכחתו), והוא דוחה את הוכחת מהרי"ק (עיי"ש). פתחי תשובה אבן העזר, קעז, ס"ק א, כותב ששו"ת שבות יעקב ח"ג סי' קלח, ושו"ת חתם סופר אבן העזר ח"ב סימן קס, חולקים על מהרי"ק (ואינו מפורש בדבריהם).

שו"ת חתם סופר, אהע"ז, ח"א, סי' קכה, כותב שמהרי"ק מסכים שאם משודך בא על משודכתו, הוא חייב לשלם אם הפר את הבטחתו לשאתה, שהרי היה ברור לה שישאנה. ובאבן העזר ח"ב סימן קה, כתב שגם למהרי"ק, אינה מחילה גמורה אלא צריך לשלם שכר פעולה הראוי לאותו פעולה. שו"ת איש מצליח חלק ג - משפט וצדק סימן כ, מביא את מחלוקת מהרי"ק ובית מאיר.

לגבי מפתה שלא דיבר על נישואין בשעת הבעילה ממש, ורק קודם לכן הבטיח שישאנה, ולאחר זמן בא עליה סתם ולא הזכירה לו אז את הבטחתו - מהרי"ק מוצא טעם נוסף שהמחילה תקפה: מפני שלא אומרים שמחלה על דעת כן, כמו שנאמר בקידושין נ ע"א, שהמוכר את נכסיו, ומתחילה גילה דעתו שהוא מוכר את נכסיו ע"מ לעלות לא"י, אבל לא הזכיר זאת בשעת המכירה, זה בגדר דברים שבלב, וגם אם לא עלה לא"י, המכר אינו מתבטל (נקודה זו הובאה בשו"ת מהרש"ם, ח"ב, סי' נד). בית מאיר, אהע"ז, קעז, א (הובא בפתחי תשובה, אהע"ז, קעז, ס"ק א, ובפסקי דין ירושלים, דיני ממונות ובירורי יהדות ח"ו, עמ' קכא-קכב), חולק על דברים אלו של מהרי"ק, מפני שיש לדמות את האשה למוכר ואת הבעל לקונה, ושו"ע, חו"מ רכא, א, פוסק שמי שביקש לקנות נכס, והמוכר דרש מאתים והקונה הסכים לתת רק מאה, ואח"כ לקח הקונה את הנכס סתם, הוא חייב לתת מאתים; וגם כאן, בין אם מראש לא הסכימה להיבעל עד שיבטיח נישואין, והיא דרשה הבטחה זו, ובין אם המפתה הבטיח מיוזמתו את הנישואין ואח"כ האשה הסכימה בסתם, יש להניח שהסכימה על סמך ההבטחה ראשונה, והבעל צריך לשלם כמו שדרשה האשה מראש. הוא מביא ראיה נוספת מדין אתנן, שחל גם אם רק לפני מעשה הבטיח לשלם.

שו"ת שושנים לדוד (צבאח), ח"ב, אהע"ז סי' נ, כותב שגם בית מאיר וחתם סופר סוברים שאם רק אחר מעשה הבטיח לה שישאנה, וזאת כדי שלא תפרסם את מה שעשה, ובסוף לא נשא אותה, הוא פטור מלשלם, כי הוא רק משטה בה, ואין אומרים שהוא חייב לשלם מטעם מחילה בטעות (הוא עוסק במשודך שבא על משודכתו).

שו"ת שואל ומשיב מהדו"א ח"ב סי' קג (מח ע"א-ע"ב), מביא שהאחרונים הסבירו שמפתה יתומה פטור מבושת ופגם, לא מצד מחילה אלא מפני שאין חיוב על נזק שהמזיק עושה מרצון הניזק, ולכן הוא פטור גם אם אמרה כך בטעות; והיינו כדברי בית יצחק (אבל משמע קצת מדבריו שהבין שמהרי"ק עצמו לא התכוון

אפשר לבטל אותו בלי מחילה עם גמירת דעת מלאה; לעומת זאת, כאן מדובר בשאלה האם נוצר חיוב בכלל, וחיוב נזק נוצר רק אם נעשה בלי רשות הניזק, וכאן לא נתמלא תנאי זה בשלמות.

יא. אם הנמחל הסתמך על המחילה לפני שנודעה הטעות

אם הנמחל שינה את מצבו לרעה על סמך המחילה, מפני שלא ידע שהיתה בטעות, המוחל אינו יכול לחזור בו מהמחילה, מפני שהוא גורם בכך נזק לנמחל. כך פסק ר' מאיר מפדואה²³⁰, לגבי השוכר נכס, ונפל בו מום, וכדומה, כך שהוא יכול לחזור בו, ובכל זאת לא חזר בו והמשיך להשתמש בנכס, שמחל בכך על זכותו לחזור בו, וצריך לשלם דמי שכירות. הוא פוסק שגם אם השוכר מחל רק משום שטעה וחשב שאינו יכול לחזור בו מהשכירות, וזו מחילה בטעות, המחילה בטלה רק לענין שהוא יוכל לחזור בו מהשכירות (כשמתבררת לו טעותו) מכאן ולהבא, אבל אינו יכול לנכות מדמי השכירות לשעבר. הוא מנמק, שאילו ידע המשכיר אז שהוא רוצה לחזור בו, היה אומר לו: "או תחזיר לי את הנכס או תפרע לי דמי שכירות כמו קודם", וזאת מפני שהמשכיר אומר עכשו שאילו היה מחזיר לו אז, היה מרוויח מהנכס למרות המום²³¹.

ר' אברהם תאומים²³² כותב שגם לפי ר' מאיר פדואה, מי ששכר ריחיים, ובשנה מסויימת לא היו מים כך שהריחיים לא יכלו לעבוד, ובכל זאת השוכר המשיך לשלם את דמי השכירות, מפני שחשב שהוא חייב לשלם, ואח"כ נודע לו שהוא יכול לשלם דמי שכירות מופחתיים - זו מחילה בטעות (נתינה בטעות!), והמשכיר חייב להחזיר לו את ההפרש. ההבדל בין המקרים הוא, שדוקא בנידונו של מהר"ם פדואה, בשכירת נכס שאין ממנו רווח קצוב, המשכיר יכול לטעון "אילו הפסקת את השכירות והיית מחזיר לי את הנכס, הייתי עובד בו ומרוויח ממנו למרות המום". לעומת זאת, בריחיים, יש שכר קצוב על הטחינה, וכאן שלא היו מים, לא היה המשכיר יכול לומר "אילו היית מחזיר לי הייתי מרוויח יותר". כלומר, כאן למעשה לא שינה המשכיר את מצבו לרעה על סמך המחילה, שהרי גם לולא המחילה לא היה יכול להרויח, ולכן המוחל יכול לחזור בו בגלל הטעות²³³.

לכך). הוא עצמו הסביר ע"פ רא"ש, ב"מ, פ"ה, ס"י לב, והגהות אשרי שם, שעולה מדבריהם שבכל מחילה בטעות מועילה תפיסה, ולכן ביתומה מפותה, תפיסת המפתה מועילה - כלומר, הוא תפוס בממונו ואי אפשר לחייבו לשלם. הסברו קשה, שהרי רק תפיסה אחרי מעשה מועילה ולא אם היה תפוס לפני כן (ראה הערה 250), ותפיסת המפתה בממונו היה עוד לפני הביאה. ואולי הוא מתכוון לומר שעצם הביאה נחשבת תפיסה, היינו שתפס את ההנאה, ותפיסה זו נעשתה אחרי המחילה; ואם כן, אפשר להסיק מדבריו שכל מזיק ברשות פטור גם אם הרשות ניתנה בטעות, שהרי מעשה הנזק הוא כמו תפיסה אחרי המחילה. וזה כדעת בית יצחק, מטעם אחר.

לעומתם, ישועות יעקב אהע"ז, כו, ס"ק א, כותב שאם פיתה לשם אישות, לא מועילה מחילתה על הקנס, כי זו מחילה בטעות, כי חשבה שישא אותה; ובכל זאת מועילה מחילתה על הבושת ועל הפגם, אף שזה בטעות, כי עשה מרצונה ולא התכוון לפגמה.

דעות חולקות: לבוש חו"מ תכא, יב, כותב שהאומר "קטע את ידי, ע"מ לפטור", חייב (לפי דעה אחת - ראה שער שלישי, ליד ציון הערה [226]), ואף שמחל על התשלום, זו מחילה בטעות, שחשב שיכול לסבול את הכאב, ולא היה יכול. זאת אף שמדובר בהרשאה להזיק.

ראה שער רביעי, שרי מרדכי מן כותב שמחילת מפותה אינה מועילה אם בשעת הביאה חשבה שהקנס מגיע לאביה, גם אם באמת אביה לא היה זכאי, כי לא ידעה שמחלה. הרי שלדעתו גם בהרשאה להזיק, המחילה בטלה אם היתה בטעות.

שו"ת מהר"ם פדואה, ס"י לט.

סמ"ע, שכא, ס"ק ו, וט"ז, חו"מ, שכא, א, הסכימו למהר"ם פדואה, אבל אינם מזכירים את הטעם.
²³¹ אבל רמ"א, חו"מ, שכא, א, חולק ואומר שמנכים מדמי השכירות לשעבר. הרמ"א אינו חולק על העיקרון שאם הנמחל שינה את מצבו לרעה על סמך המחילה שבטעות, המוחל אינו יכול לחזור בו, והמחלוקת היא בנקודה אחרת (עיי"ש). אלא שחסד לאברהם (הערה 232) נוקט שטעמו של הרמ"א הוא משום שזו מחילה בטעות, שבטלה.

²³² שו"ת חסד לאברהם (תאומים), מהדו"ת, חו"מ, ס"י מב.

²³³ אבל הוא מעלה אפשרות שכיון שלא חזר בו, הראה שהוא רצה את העיסקה, כמו הקונה חפץ ונמצא בו מום והשתמש בו אחרי שידע על המום, שאינו יכול לבטל את המכר כיון שבשימוש מחל על המום (שו"ע, חו"מ, רלב, ג), ויתכן שאין זו מחילה בטעות, שהרי מהר"ם פדואה לא כתב בוודאות שזו מחילה בטעות. מ"מ אפשר ללמוד מדבריו למקרה שזו אכן מחילה בטעות.

יב. תיקון הטעות

אם הנמחל מתקן את הטעות שהיתה במחילה, המחילה תקפה. לדוגמה, אשה שמתה, ובניה ירשו אותה, ובן אחד דרש מאביו את חלקו בירושת אמו, והגיעו לפשרה, שהאב נתן לו חצר קטנה, ואביו אמר לו שהיא שווה 500, ומחל לאביו על השארית, והתברר ששווה 300 - המחילה בטלה בגלל הטעות²³⁴. אבל אם האב יתן לבנו 500, המחילה קיימת²³⁵.

פרק תשיעי: סיכום

הכלל הוא שמחילה שנעשתה בטעות בטלה, כמו כל פעולה משפטית שנעשתה בטעות. הדברים אמורים בין בטעות בדין ובין בטעות שבעובדה. קל וחומר במצב שהמוחל כלל לא ידע שהנמחל חייב לו, שמחילתו בטלה.

גם אם כבר גבה הנמחל חוב שכנגד, שהמוחל היה חייב לו, יכול המוחל להוציא מידו את מה שגבה הנמחל, מפני שהחובות מתקזזים כיון שהמחילה בטלה.

המוחל שטעה רשאי לחזור בו, ואין בכך משום "מחוסר אמנה".

מחילה בטעות בטלה רק אם מוכח הדבר שהיתה טעות, ולא די בכך שהמוחל יאמר שטעה. לשם כך צריך להוכיח שלושה מרכיבים של הטעות: (א) שלא ידע המוחל בשעת המחילה עובדה מסוימת או דין מסוים, שאילו ידע אותם לא היה מוחל. (ב) שיש קשר סיבתי בין אי הידיעה למחילה - שאילו ידע עובדה זו או דין זה, לא היה מוחל. (ג) שמה שחשב בשעת המחילה אינו נכון מבחינה עובדתית או הלכתית. עיקרון אחד בעניין זה הוא, שאם הנמחל לא ידע את העובדה הרלוונטית, זו אינדיקציה שגם המוחל לא ידע. עיקרון נוסף הוא שדבר שאין רגילים לטעות בו, יש להניח שהמוחל ידע אותו. יש שבגלל אופיו של המוחל מניחים שלא ידע, כגון בן קטן שמחל על כל הזכויות שירש מאביו, ואחייכ טען שאחרי המחילה נודע לו שהיו לאביו זכויות נוספות, שאילו ידע עליהן לא היה מוחל.

גם אם הנמחל טעה, היינו לא ידע עובדה רלוונטית או דין רלוונטי, ואילו ידע לא היה מוחל - הרי אם בשעת המחילה היה יכול לגלות את האמת ע"י בירור, ולא התאמץ לעשות כן, זאת לא נחשבת טעות, כיון שהיתה לו ידיעה "קונסטרוקטיבית", והמחילה קיימת.

אם המוחל אמר מראש: "אני מוחל גם אם יתברר שאני טועה", לפי דעה אחת המחילה מועילה גם אם התברר אחר כך שטעה. אבל לפי דעה אחרת, אין בתניה זו כדי לתת תוקף למחילה, ורק אם אמר "אני יודע שאתה חייב לי יותר ומכל מקום אני מוחל", המחילה מועילה גם אם החוב הגלוי היה נמוך יותר מהסכום שהתברר אחר כך שהוא חייב.

נושה שאינו יודע כמה החייב חייב לו, והוא מוחל על החוב, כמה שיהיה - מחילתו תקפה לדעת רוב הפוסקים, אף שאינה קצובה.

כמו כן, גם אם בשעת המחילה לא היה ברור האם יש חיוב בכלל, המחילה חלה, לדעת רוב הפוסקים.

מחילה בטעות בטלה אפילו עשו קניין, ואפילו קיבל המוחל תמורה, ואפילו כתב את המחילה בשטר. לפי פוסקים רבים, היא בטלה גם אם הטעות נבעה מדבר שאירע אחרי המחילה. לפי רוב הפוסקים, היא בטלה גם אם הטעות היתה טעות עצמית של המוחל, בלי שאדם אחר הטעה אותו. אולם אם הנמחל שינה את מצבו לרעה על סמך המחילה, מפני שלא ידע שהיתה בטעות, המוחל אינו יכול לחזור בו מהמחילה, מפני שהוא גורם בכך נזק לנמחל. כמו כן, אם הנתבע שידל את התובע ופייס אותו עד שמחל, התובע אינו יכול לטעון אחר כך שהמחילה היתה בטעות.

²³⁴ מקורות נוספים על ביטול מחילה בגלל טעות כזאת, ראה ליד ציון הערה 8.

²³⁵ שו"ת שושנים לדוד (צבאח) ח"ב אהעי"ז סי' קא. על תיקון טעות בחוזה בכלל, ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 152-158.

סוג מיוחד של מחילה הוא במי שמתיר לחברו להזיק לו, שבכך מוחל הנושה שלעתיד על התשלום עוד לפני יצירת החיוב. מחילה זו מועילה גם אם נבעה מתוך טעות, מפני שהמזיק לא הזיק מדעתו אלא מחמת ציוויו של בעל החפץ, ולא ייתכן שמאחר שבעל החפץ טעה, יתחייב המזיק לשלם.

נספח: שיטות הראשונים בביאור הסוגיה בתלמוד

א. דברי הסוגיה

בבא מציעא²³⁶ נדון לווה שאמר למלווה "אם לא אפרע תוך שלוש שנים, שדי מכורה לך בדמי החוב", ונקבע שזו אסמכתא והמכר בטל, וגם הפירות שאכל המלווה חוזרים ללווה. הסוגיה מנמקת, שאע"פ שהלווה מחל על הפירות מתוך מחשבתו שהשדה שייכת לקונה-המלווה, בכל זאת המחילה בטלה מפני שהיתה בטעות.

הסוגיה מקשה על כך מדין המוכר פירות דקל לפני שבאו לעולם, שהמכר בטל מטעם דבר שלא בא לעולם, אבל אם כשבאו לעולם הקונה תפס, אין מוציאים ממנו, מפני שכל זמן שלא חזר בו המוכר, מחל על מה שאכל הקונה, ואף שלא ידע שיכול לחזור בו מצד שזה מכירת דבר שלא בא לעולם, וזו מחילה בטעות, המחילה מועילה²³⁷.

התלמוד מבחין בין המקרים: "הכא - הלואה, התם - זביני". הראשונים נחלקו בהסבר הדברים, כלהלן.

יש להעיר בחלק מהמקרים בסוגיה זו, אין מדובר במחילה רגילה, על חיוב, אלא במחילת בעלות או בהקנאה. בשער ארבע עשרה נראה את ההסבר העיקרי של הפרשנים, שהסוגיות לא דייקו בלשונן, ואכן אין זו מחילה אלא נתינה, בחלק גדול מהמקרים; ושם נראה מדוע בכל זאת מכנה זאת התלמוד "מחילה"²³⁸. עם זאת, הסוגיה כוללת גם (לפחות) טעות במחילה רגילה, והפוסקים יחדו את הביטוי "מחילה בטעות" רק למחילה רגילה, ולכן דברינו יבואו בהתאם.

ב. שיטת רש"י: בדרך כלל מחילה בטעות קיימת

(1) הצגת השיטה

רש"י²³⁹ מפרש: "הכא הלוואה היא - ומיחזי כריבית, שמתחילה בהלוואה באה לו", כלומר, שהכלל הוא שמחילה בטעות חלה, וזה הטעם שמועילה תפיסת הקונה בדבר שלא בא לעולם, ורק במקרה של אסמכתא בהלוואה, שהמלווה יעבור באיסור ריבית אם לא יחזיר את הפירות²⁴⁰, המחילה

²³⁶ בבא מציעא סו ע"ב.

²³⁷ באר מים חיים (נוסינזון), כתובות צא ע"ב, וגיטין ח ע"ב (לב ע"ד בדפי הספר), סובר שתפיסה מועילה גם בכיוון ההפוך: הוא כותב שהקונה דשלבלי"ע אינו יכול לחזור בו כי המוכר תפס את הכסף, ומחילת הקונה מועילה אף שהיתה בטעות; ובכתובות שם כתב שהדין כך רק אם עשו קנין גמור (כגון קניין סודר). בכתובות שם הוא כותב שגם במכר באסמכתא, הקונה אינו יכול לחזור בו כי המוכר תפס בכסף, ומחילת הקונה בטעות מועילה. בגיטין שם הוא מנמק, כי הקונה התייאש מהכסף, וזה ע"פ נימוקו של הגהות אשרי (ליד ציון הערה 257), אבל נראה שגם הטעם של רבנו תם (ליד ציון הערה 308) שהוא מוחל בלב שלם כדי להישאר בנאמנותו, שייך גם כאן, שהקונה רוצה להישאר בנאמנותו.

באר מים חיים (נוסינזון), כתובות דף צא ע"ב ודף קא ע"א, כותב ששמואל ורמי בר חמא בסנהדרין כד, ורב כהנא בב"מ קד, סוברים שמחילה בטעות בטלה, ולכן לדעתם באסמכתא לא מועילה תפיסת הקונה.

²³⁸ כמו כן, תשובות גאוני מזרח ומערב סי' קצה, תשובות הגאונים (אסף, תרפ"ז), סי' יז, המאור, ב"ב מט ע"א (בדפי הרי"ף), נימוקי יוסף ב"ק ט ע"א (בדפי הרי"ף), ים של שלמה בבא קמא פרק ב סי' יז, וקהלת יעקב (מליסא), אהע"ז, כת, יג (כט ע"א במהד' תרנ"ד), משתמשים בביטוי "מחילה בטעות" לגבי נתינה בטעות.

²³⁹ רש"י, ב"מ סו ע"ב (ד"ה הכא).

²⁴⁰ על הקשר בין ריבית להקנאת דשלבלי"ע, ראה ב' ליפשיץ, "אסמכתא", עמ' 418-406.

חידושי חתם סופר, ב"מ סו ע"ב, מקשה על השיטה הזאת, שהטעם שבמקרה של אסמכתא אין מועילה המחילה הוא מפני שיש איסור ריבית, א"כ היינו צריכים לומר להיפך, שהלווה מוחל גם על הקרקע, וא"כ אין ריבית, מפני שהקרקע שייכת למלווה-הקונה? הוא מתרץ, שלמסקנת הסוגיה שתיקת הלווה אינה מעידה

בטלה והוא חייב להחזיר את הפירות. לפי פירוש, המלים "הכא הלוואה" רומזות על ההבדל בין המקרים: שבמקרה של אסמכתא, יש איסור ריבית, ששייך בהלוואה.

גם הרי"ף²⁴¹ כותב: "בהלוואה דאיכא איסורא לא הויא מחילתו מחילה", כלומר, שבמקרה של אסמכתא בהלוואה, שיש איסור, שהרי זו הלוואה, המחילה אינה מועילה, משא"כ במכר. נימוקי יוסף²⁴² מפרש בדעת הרי"ף, שבמקרה של אסמכתא, המחילה בטלה מפני ש"אנן סהדי" שאינו רוצה לעשות איסור, ואילו ידע הלווה שהמכר חסר תוקף לא היה מתיר למלווה לאכול פירות משום איסור ריבית. לפי הסברו צריך להוסיף, שבמקרה של דבר שלא בא לעולם, ייתכן שגם אילו ידע שהמכר חסר תוקף, היה מוכן שהקונה יאכל את הפירות, כיוון שאין בכך איסור, ולכן "מחילה" תקפה. נמצא שהטעם שמחילה בטעות תקפה היא שאין זו טעות גמורה (כשאין איסור) אלא מניחים שגם אילו ידע את האמת היה מוחל²⁴³.

על מחילה, מפני שאולי שתק מפני שידע שאסמכתא לא קונה וידע שיקבל את הקרקע ואת הפירות חזרה, מפני שהם ריבית דאורייתא. בחידושי לבי"ב מא ע"א תירץ, שהמלווה אינו יכול לקנות את הקרקע ע"י המחילה מפני שלא עשה בה מעשה קניין.

אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, סי' מז, אות א, מקשה, מדוע זה נחשב ריבית, הרי הלווה נתן את הפירות למלווה מפני שטעה וחשב שהקרקע והפירות שייכים למלווה, ולא נתן לשם "אגר נטר"? הוא מתרץ על פי חידושי הריטב"א, ב"מ שם, שכותב "לא היה דעתו מעולם אלא על הלוואה", שעולה מדבריו שמראש לא התכוון שהקרקע תעבור לבעלותו של המלווה, אלא אמר זאת רק כדי שהמלווה יסכים להלוות לו, ומאחר שהתכוון שזה יהיה כתמורה להלוואה, נמצא שמה שהוא מתיר למלווה לאכול את הפירות הוא רבית.

יישום נוסף לעיקרון שהמחילה בטלה אם יש בה איסור ריבית: מגיד משנה, הלכות מלוה, ו, ב, כותב שמלוה הדר בחצרו של הלווה העשויה להשכרה, שהדין הוא שחייב לשלם לו שכר, ולא נתן לו שכר אלא הלווה פרע לו את חובו בשלמות - הלווה יכול לתבוע ממנו את מה שנתן לו, מטעם גזל. ב"י, יו"ד, קסו (עמ' שצד) (הובא בש"ך, יו"ד, קסו, ס"ק ה), הסביר שאפילו אמר לו הלווה שהוא מוחל לו על דמי השכירות, זו מחילה בטעות, שבענין הלוואה היא בטלה מטעם ריבית. מתנה אפרים, הלכות מלוה, סי' טז, מבאר את דברי ב"י, שאף שלפני כן אמר הלווה שהוא מוחל על השכר בגלל אגר נטר, מ"מ יכול לטעון "חשבתי שמותר, ואילו ידעתי שאסור לא הייתי מוחל לך את השכר"; ואע"פ שבסתם אבק ריבית הלווה אינו יכול לומר "לא ידעתי שזה אסור ואילו ידעתי לא הייתי נותן", זה בריבית שהתחייב לשלם בתחילת העסקה והתחייב בה להנאתו מפני שהיה זקוק לעסקה, וי"ל שגם אילו ידע שאסור, היה משלם; אבל כאן לא נהנה הלווה מזה שהמלווה דר בחצרו, שהרי זה לא היה תנאי לנתינת הלוואה, שנאמר שהלווה נהנה שע"י קיבל את הלוואה.

נתיבות המשפט, רח ס"ק א, מקשה, מדוע אין אומרים שכל לווה שנתן ריבית קצוצה או אבק ריבית, תחזור אליו משום שזו מחילה בטעות (למעשה זו נתינה בטעות), שאילו הוה ידע שאינו חייב לתת לא היה נותן? הוא מיישב, התורה הקנתה למלווה ריבית שנתן הלווה מדעתו, כפי שמוכח מב"ק קיב ע"א.

²⁴¹ הרי"ף, ב"מ לו ע"ב (בדפי הרי"ף).

שו"ת בני אברהם, חו"מ, סי' כג, שו"ת תורת חיים (מהרח"ש), ח"ב, סי' ג (עמ' פג), שו"ת מהר"ם מלובלין, סי' ה, ר' שם טוב אבא בשו"ת סם חיי סי' כו (נו ע"ד), שו"ת ירך אברהם, ח"ב, סי' סד, וסי' עג (צט [מסומן פט] ע"ד), שער משפט, כ, ס"ק א, גושפנקא דמלכא הלכות חובל ומזיק ח, ו (ד"ה נקיטין מדבר), שו"ת אם הדרך חו"מ סי' יב, שו"ת תורת משה, חו"מ, סי' יח (עמ' קכא), והמגיה שם, כותבים שהרי"ף פירש כרש"י. גם שו"ת מים חיים, סי' יג (עמ' רסו), אומר שלרי"ף מחילה בטעות מועילה. גם שו"ת שתי הלחם, סי' לט (ד"ה ובדבר מחילה), כותב שלרי"ף, אם יש איסור, מחילה בטעות אינה מחילה, משום שאין סהדי שלא נוח לו לעשות איסור, אבל אם אין איסור, מחילה בטעות היא מחילה. שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"א), וסי' כג, כותב שהרי"ף סובר כרש"י, אבל בסי' כג הוא מדייק מתשב"ץ ח"ב סי' רכח, שהרי"ף סובר כרבינו תם.

לכאורה, נימוק זה קשור למחלוקת (המובאת ברמב"ם, הלכות מלוה ולווה, ד, יג; ראה שער שלישי) האם לווה יכול למחול למלווה על חיובו להחזיר לו את הריבית שפרע לו. עיין על כך: שו"ת בני משה (שלטון) סי' טז (שהוכיח מכאן שהרי"ף סובר שאין מועילה מחילה על ריבית); חידושי אנשי שם, על הרי"ף שם (כנ"ל); סי' התרומות שער מו ח"ד אות ד; חידושי הריטב"א [החדשים] ב"מ סז ע"א; שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"א); גושפנקא דמלכא הלכות חובל ומזיק ח, ו (ד"ה ואני הדל, ואילך); שו"ת סמיכה לחיים, יו"ד, סי' ג (יט ע"א-ע"ב); שו"ת שתי הלחם סי' לט; חידושי ר' שלמה היימן, ב"מ סי' ז. סי' התרומות, הריטב"א, סמיכה לחיים, זרע יעקב ושתי הלחם כותבים שדוקא כאן שטעה, מניחים שלא התכוון לעשות איסור, אבל מחילה ביודעין תועיל.

²⁴² נימוקי יוסף על הרי"ף שם (הובא בשו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח, דף כח ע"א, בנחל יצחק, סי' צב, ס"ק ו, ענף ב, ובשו"ת ירך אברהם ח"ב סי' עג, דף צט [מסומן פט] ע"ד).

²⁴³ שו"ת פני משה, ח"א, סי' נו (קכט ע"ג), וסי' פא, וח"ב, סי' כו (מט ע"ג) (הובא ע"י ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' סו), כותב שמהרי"ף נראה שהוא מפרש כרש"י, אבל לפי הסבר נימוקי יוסף ייתכן שהרי"ף סובר כרבינו תם. ואין דבריו מובנים, שהרי לפי רבינו תם, שהכלל הוא שמחילה בטעות בטלה, לא היה הרי"ף צריך להזכיר איסור, שהרי בלאו הכי המחילה בטלה (ואין לומר שלר"ת האיסור הוא סיבה שאין

הרמב"ן²⁴⁴ פירש שבדרך כלל מחילה בטעות מועילה, מפני שהמוחל מעונין לעמוד בדיבורו²⁴⁵, והיא כמחילה מדעת, בלי טעות, אלא שבמקרה של אסמכתא בהלוואה, המחילה אינה מועילה מפני ש"אנן סהדי" שהוא אנוס מפני שיש איסור של אבק רבית, ולא היה רוצה בזה אלא שליבו אנוס, מפני שהיה זקוק להלוואה. הוא מציג זאת כפירוש שונה משל רש"י, משום שמרש"י משמע שזו ריבית קצוצה ולדעתו זה רק אבק ריבית, אבל מכל מקום הוא מסכים לרש"י שבדרך כלל מחילה בטעות קיימת. נראה שאף שנקט שהמוחל אנוס, אינו מתכוון לומר שהמחילה בטלה מטעם אנוס, אלא לומר שלכן יש להניח שאילו ידע שאין לזה תוקף, לא היה מניח למלווה לאכול פירות, כיון שכל העניין נעשה שלא לרצונו; אבל אין זה בגדר אנוס שמחמתו מבטלים את העיסקה כסיבה עצמאית, כיון שהוא "אנוס דנפשיה"²⁴⁶.

גם הרשב"א²⁴⁷ פירש, שבמקרה של אסמכתא בהלוואה, מחילה בטעות בטלה מפני שמן הסתם אדם אינו רוצה לעשות איסור, ואילו ידע שהמכר בטל, לא היה מתיר למלווה לאכול פירות, ולכן אין מחילה בכלל; וגם שם, אם הוא יודע שזה אבק ריבית ואעפ"כ התיר למלווה לאכול פירות, זו מחילה מדעת. נראה שכוונתו היא, שאם ידע שאסור, גם אם טעה וחשב שהמכר קיים, הפירות אינם חוזרים, מפני שמחילתו תקפה, על פי הכלל שמחילה בטעות קיימת בדרך כלל, ורק במקום שיש איסור היא בטלה מפני שיש להניח שלא היה רוצה לעבור על איסור, אבל במקרה המיוחד הזה אין מקום להנחה זו, שהרי ידע שאסור, ואעפ"כ הסכים²⁴⁸.

אומרים כאן שהוא רוצה "ליקום בהימנותיה", שהרי א"כ אין שום מחלוקת למעשה בינו לרש"י. ועיי שו"ת ס"ס ח"י, סי' כז (נט ע"א), המסביר איך אפשר להבין את הר"י כרבינו תם; ובשו"ת ירך אברהם ח"ב סי' עג (צט [מסומן פט] ע"ד), שכותב שאי אפשר להבין את הר"י כרבינו תם.

שו"ת משפטים ישרים (חסון), סי' ס (סב ע"ד), ושו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ב, חו"מ, סי' ז (ז [מצוין בטעות ו] ע"א-ע"ב), כותבים שיש מחלוקת מסוימת בין רש"י לר"י, שרש"י אומר שמחילה בטעות מועילה אא"כ יש ריבית קצוצה (מהתורה), ואילו מלשון הר"י משמע שגם אם יש רק אבק ריבית (מדרבנן), אינה מועילה. ראה ליד ציון הערה 245, שגם הרמב"ן עושה הבחנה זו. אבל שו"ת ירך אברהם ח"ב סי' עג (צט [מסומן פט] ע"ג), כותב שגם לרש"י גם ברבית דרבנן המחילה בטלה, כי זה נראה כריבית דאורייתא.²⁴⁴ חידושי הרמב"ן, ב"מ סו ע"ב.

²⁴⁵ יש להעיר שנימוק זה שנוח לו לעמוד בדיבורו נאמר דוקא ע"י רבינו תם (שלא נקט "בדיבורו", כרמב"ן, אלא "בהימנותיה"), כפי שנראה ליד ציון הערה 309, אלא שלרבינו תם הוא משמש רק במקרים בודדים.

²⁴⁶ ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 257-255.

²⁴⁷ חידושי הרשב"א, ב"מ סו ע"ב.

²⁴⁸ כמו כן, שו"ת הרשב"א המיוחסות, סי' ב (הובא בב"י, חו"מ, רלה, מחודש ד, בסמ"ע, רלה, ס"ק יד, ובשו"ת מהרא"ל (צינץ) חו"מ סי' מא אות ה ואות ז), כותב שקטן שיודע בטיב מו"מ, שקיבל קרקע במתנה, ונתן אותה לראובן במתנה, אף שאין מעשה קטן כלום בקרקע, מכל מקום אם במשך זמן מסוים רצה הקטן בקיום המתנה, ואכל המקבל פירות בתקופה זו, אין מוציאים אותם מידו, אפילו חזר בו הקטן אחרי שאכלם, מפני שמחילה בטעות כזאת תקפה. שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג (עמ' רסו), מדייק מתשובה זו שהרשב"א סובר כרש"י.

כמו כן, שו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' קיג, ושו"ת מהריט"ץ החדשות, סימן צג, עמ' קפד, וסי' קע, מדייקים מתשובת הרשב"א המובאת בב"י חו"מ, רמא, מחודש ב, שהוא סובר שמחילה בטעות קיימת בדרך כלל, שהרי כתב שמב"מ שם מוכח שמחילה בטעות קיימת. אבל מהרשד"ם מעלה אפשרות שהרשב"א מסכים שהמחילה בטלה במקום שעדיין לא נגמר ענין המחילה, כגון אם עשה פשרה שיפרע חלק והשאר יימחל, ועדיין לא פרע.

לעומתם, שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"ד), מדייק ממה שכתב מישרים נתיב טו ח"ג, בשם הרשב"א (הובא בהערה 314), שהרשב"א סובר כר"ת, ומה שכתב בשו"ת הרשב"א ח"ו סי' קיא (הובא בבית יוסף חו"מ סי' רנג, מחודש ו [שהובא בכתבי מהר"ם איררה, פסקים סי' צו, עמ' רל], וסי' שטז, מחודש א [שהובא בשו"ת מהרש"ם חלק ד סימן ס]), שמחילה בטעות מועילה, הוא כי רוצה "ליקום בהימנותיה" (ראה הערה 314, להסבר אחר לדברי הרשב"א שם).

עוד ראשונים שסוברים שבדרך כלל מחילה בטעות קיימת והמקרה באסמכתא בהלוואה הוא חריג: פסקי רי"ד, ב"מ סו ע"ב, חולק על מה שכתב רש"י שזה ריבית קצוצה, מפני שלדעתו זה רק אבק ריבית; אבל גם הוא מנמק שאף שהוא רק אבק ריבית החמירו חכמים ואמרו שאינה מחילה. וכך הבין המהדיר בהערה 113, שהרי"ד מסכים לרש"י שבדרך כלל מחילה בטעות מועילה.

חידושי תלמיד הרשב"א, ב"מ סו ע"ב (ד"ה למה), מסביר, שבמקרה של אסמכתא, התנאי נעשה בדרך הלואה, ויש איסור ריבית. הרי שגם לדעתו מחילה בטעות מועילה בדרך כלל, וכאן זה חריג בגלל האיסור. גם חידושי הריטב"א החדשים, ב"מ סו ע"ב, נימק שבמקרה של אסמכתא, המחילה בטלה משום איסור ריבית, שהרי התנאי של המכר הוא אסמכתא והלווה לא גמר בדעתו להקנות, וא"כ דעתו היתה רק על

הלואה, והתנאי של מכר כמאן דליתא, ויש לראות כאילו יש כאן רק הלואה, והפירות שאכל המלווה הם ריבית. הרי שהוא מפרש כרש"י, שבדרך כלל מחילה בטעות קיימת, והמקרה באסמכתא הוא חריג (וכן שו"ת סם חיי, סי' כז, דף נט ע"ב, ושו"ת תורת חיים, מהרח"ש, ח"ב, סי' ג, עמ' פג, כותבים שהריטב"א סובר כרש"י); והוא כותב שיש הרבה גמגומים (קשיים) בפירוש ר"ת. גם חידושי הריטב"א, ב"ב מא ע"א, כותב שמחילה בטעות מועילה, כגון מי שעושה פשרה עם חברו מפני שאמרו לו שהדין עם חברו, והתברר שאין זה כך.

גם אור זרוע, ב"מ, סי' קצ, מפרש כרש"י ש"הכא הלואה", הוא מצד ריבית. גם שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, שערי תשובות, שער א, סי' תעז (=לבוש סי' תכו), נימק שבמקרה של אסמכתא, אף שזו רק ריבית דרבנן, גזרו. ממה שנימק ששם זה חריג מטעם איסור ריבית, מוכח שסובר שבדרך כלל המחילה מועילה.

המאור הגדול, ב"מ לח ע"ב (בדפי הרי"ף), כותב שבמכר מחילה בטעות מועילה, ורק במקרים של אסמכתא ושל "את ונוולא" (ב"מ סז ע"א; ראה הערה 314), שדומה להלוואה, ויש איסור, אינה מועילה. משמע שלדעתו רק במקום שיש ריבית, המחילה בטלה, כרש"י.

שו"ת תורת חיים (מהרח"ש), ח"ב, סי' ג (עמ' פג), שו"ת תורת משה (שבת) חו"מ סי' יח (עמ' קכ) (בנו של בעל תורת חיים), ושער משפט, כ, ס"ק א, כותבים שרמב"ם, הלכות מלוה, ו, ד, סובר כרש"י, שהרי הוא כותב שבמקרה של אסמכתא הפירות חוזרים מפני שזו ריבית קצוצה, משמע שאם אין ריבית, מחילה בטעות מועילה. אבל המגיה בתורת משה שם (עמ' קכא) דוחה את ההוכחה, שדוקא לענין איסור ריבית סובר הרמב"ם שזו ריבית, אבל לגבי מחילה בטעות לענין מכר, על זה לא דיבר הרמב"ם, ואין להוכיח מדבריו שהוא סובר כרש"י. שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"ד), כותב שמן הסתם הרמב"ם מסכים לרי"ף (הערה 241), שסובר כרש"י.

המגיה בשו"ת תורת משה (שבת) חו"מ סי' יח (עמ' קכא), מדייק ממה שכתב סי' התרומות, שער מו ח"ב סי' ת, שההבדל בין המקרים הוא שבהלוואה יש איסור, מכאן שבעל התרומות סובר כרש"י.

תשב"ץ, ח"א, סי' יג (עמ' נח), כותב שמחילה בטעות מועילה רק במקום שאין ריבית, אבל במקום שיש ריבית, אינה מחילה (כצ"ל, ויש שם ט"ס). וזה כשיטת רש"י. גם בח"ב סי' ב, כתב שמסוגיית בבא מציעא עולה שבדרך כלל מחילה בטעות מועילה.

ראה גם הערה 314, שיש שכתבו שגם לשיטתו מחילה בטעות בדרך כלל מועילה (כגון הריב"ש, לפי מים חיים וקצות החושן).

נתיבות המשפט, צב, ס"ק ב, בסופו מעלה אפשרות שהר"ן סובר שמחילה בטעות מועילה (עיי"ש איך משמע כך מהר"ן), וצריך לומר שהוא מתכוון לומר שהר"ן סובר כרש"י.

המגיה בפסקי תוספות ב"מ סי' רכ, ביאור הגר"א, חו"מ, סו, ס"ק עח (הובא בשו"ת אהל משה (קצנלנבויגן) סי' מג, בסופו), ושו"ת מים חיים, סי' יג (עמ' רסו), כותבים שגם הרא"ש סובר שמחילה בטעות מועילה בדרך כלל. גם שו"ת מהריב"ל ח"ב סי' עג (הובא בשו"ת בני אהרן, סי' קו), כותב שרא"ש, ב"מ, פ"ה, סי' לב, סובר שמחילה בטעות מועילה (חוץ מבמקרה שלא ידע דמחל), והוא מיישב בזה מדוע שו"ת הרא"ש, כלל פט, סי' ד, כתב ששותף שפדה את שותפו מהשבלי, ולא תבע אותו שנים אחדות על הוצאות הפדיון, אין זה מראה שמחל עליהן, מפני שאולי התכוון לתובעו בשעת חלוקת השותפות (ראה שער אחת עשרה); משמע שאם שתק בשעת החלוקה, ולא תבע, זה מראה שמחל, ולא אומרים שהמחילה בטלה מפני שאולי שתק מפני שחשב שהיה חייב מן הדין לפדותו כיון שהוא שותפו ואח"כ נודע לו שלא היה חייב, וזו מחילה בטעות - הטעם הוא מפני שגם אם המחילה היא בטעות, היא מועילה. שו"ת תורת חיים (מהרח"ש), ח"ב, סי' ג (עמ' פד) כותב שהרא"ש סובר כרש"י, שרק כשיש ריבית או שלא ידע דמחל, המחילה בטלה; ומה שכתב הרא"ש בענין "את ונוולא" שהפירות חזרו מפני שמחילה בטעות בטלה (ראה הערה 314) - כוונתו היא שכיון שיש שם ריבית, המחילה בטלה משום שהיתה בטעות. גם שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"ב-ע"ג), כותב שהרא"ש סובר כרש"י, ומה שהסביר לגבי "את ונוולא" - כוונתו שמחילה בטעות בדין קיימת רק בכגון דשלבליע, שהטעות היתה בפירות עצמם, אבל במכר באסמכתא, שהטעות היתה בגוף הקרקע, והפירות הם תוצאה, אין אומרים שמחל, כי הקרקע שבו היתה הטעות חוזרת, וכ"ש שהפירות שהם תוצאה מזה, יחזרו; או שבדשלבליע מועילה מחילה כי הקונה אוכל את הפירות תמורת הכסף ששילם, והמוכר מנכה מדמי המכר (שעליו להחזיר לקונה) את שווי הפירות שאכל הקונה, אבל במכר באסמכתא, שהקרקע חוזרת, גם דמי המכר חוזרים לקונה, ולא מועילה מחילה על הפירות, שאז הקונה היה מקבל את הפירות בלי לשלם. הוא כותב שכמו הפירוש הראשון נראה בדעת ריב"ש סי' שלה, וכמו הפירוש השני נראה מבעל המאור, אלא שבעל המאור הסביר לגבי את ונוולא מצד איסור ריבית, והרא"ש בא מצד גזל. הוא מוסיף (בדף כח ע"ד) שמן הסתם גם הטור סובר כרש"י, כמו אביו הרא"ש. גושפנקא דמלכא הלכות חובל ומזיק ח, ו (ד"ה והרא"ש) כותב שהרא"ש סובר שבטעות בדין, המחילה תקפה, אבל בטעות בגוף הענין, היא בטלה (וכן כתב אהל משה בדעת הרא"ש - ראה הערה 253); ולגבי "את ונוולא", המחילה בטלה לדעתו בגלל איסור הריבית (כך הסביר בד"ה ולעני"ד נראה). ועי' שם (ד"ה גם קשה לי, ואילך) שדן בדברי זרע יעקב שם.

גם מהר"י²⁴⁹ מפרש שמחילה בטעות בדרך כלל מועילה, כגון אדם שמוכר דבר לחברו (באופן שהמכר אינו חל), ומוחל לו, שאף שמחל בטעות, זכה הקונה, כמו הפקר, שהקונה קנאו ביאוש בעלים; ודוקא באסמכתא בהלוואה, המחילה אינה מועילה, מפני שאילו ידע הלווה שיש בכך איסור ריבית, לא היה מוחל; או שתיקנו חכמים שלא תחול המחילה כדי שלא יבואו המלווה והלווה לידי איסור²⁵⁰. יש לשים לב להסברו השני, שזו תקנת חכמים. כנראה, הוא הרגיש שלא בנוח

²⁴⁹ מהר"י, בהגהות אשרי, ב"מ, פ"ה, ס"י לב (הובא בשו"ת שואל ומשיב, מהדו"א, ח"ב, ס"י קג, דף מח ע"ב, ובמוריה גלי ריט עמ' מד).

²⁵⁰ שו"ת באר יצחק יו"ד ס"י כג, ענף א, מסביר מדוע לפי הגהות אשרי אם יש איסור ריבית המחילה בטלה - כי המלווה חייב להחזיר את הריבית, ואף באבק ריבית הוא חייב להחזיר כדי לצאת ידי שמים, ולכן הלווה לא מתייאש כלל.

אמרי שפר (קלצקין) ס"י עב, מבאר שלפי הג"א, לגבי דשלבלי"ע המוכר חשב שהמכר תקף, ונתן מרצונו, ולא העלה על דעתו שזה טעות, ולכן הוא מתייאש ומוחל; אבל במקום שיש ריבית, הוא כאילו אמר בפירוש שהוא מוחל על דעת שלא יהיה בענין שום איסור, ואילו בדשלבלי"ע אין אומדנא דמוכח כזה ואינו כאילו עשה תנאי שנותן לקונה עד"ז.

לימודי ניסן, בתוך קובץ הראב"ד (מהד' אלפרט), על ב"מ סו ע"ב, הערה 112, מקשה על מהר"י (וקושייתו קשה גם על רש"י), מדוע במלווה שדר בחצרו של הלווה בחצר שאינה עומדת להשכרה, אין מוציאים מהמלווה, מפני שזה רק אבק ריבית (שו"ע, יו"ד, קסו, א), הרי היינו צריכים לומר שיש להניח שהלווה אינו מוחל לו מפני שיש בזה ריבית דרבנן? הוא מתרץ, ששם לא היתה טעות, שהרי הלווה ידע שהמלווה דר בחצרו בלי שזה מגיע לו ובכל זאת לא דרש שכר, משא"כ כאן שהלווה טעה, שחשב שהפירות שייכים למלווה מפני שאסמכתא קונה; וכתב שלפי זה אם אכן לא ידע הלווה שהמלווה דר בחצרו, המלווה חייב לשלם לו שכר דירה. אח"כ כתב, שיותר נראה לתרץ ששם אף שלא מחל הלווה, המלווה פטור מפני שהלווה לא התנה עמו שישלם, והרי על עצם השימוש אינו חייב לשלם מפני שאינה עומדת להשכרה; כלומר, שם אין צורך במחילה לפטור אותו, מפני שאין מה שיחייב אותו, ורק אילו דרש שכר מראש היה חייב.

אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, ס"י מו, אות ז, מקשה על דברי הגהות אשרי, שבמקרה של אסמכתא המחילה בטלה בגלל האיסור - מה בכך שיש בזה איסור, הרי יאוש חל אפילו בטעות מפני שאין בו צורך בחלות (ראה בשמו ליד ציון הערה 265)? הוא מתרץ, שיאוש מועיל רק אם הטעות היתה **במצב** שמביא ליאוש (שזה היאוש הרגיל, כגון באבידה), אבל אם הטעות היתה ביאוש עצמו, כגון שיש איסור, שלא ידע שאסור לו להתייאש, לא מועיל היאוש. עוד תירץ, שבכל יאוש בטעות יש צד קלוש, שאולי גם כשהאמת נודעה לו, הוא מסכים בכל זאת להשאיר את הדבר ביד הקונה מפני שסוף הדבר כבר נעשה, ולא היתה כוונה גרועה מצד הקונה, אבל אם יש איסור בנתינה זו, יש אומדנא דמוכח שאינו מסכים, אפילו על צד קלוש.

ערך ש"י, אהע"ז, כז, א (ד"ה אך), מקשה על הגהות אשרי, מדוע בקדושי טעות, הכסף חוזר למקדש (כפי שנאמר בכתובות עו ע"ב), נאמר שהמקדש התייאש מהכסף והאשה זכתה בו (בפשטות קושיה זו קשה גם על רש"י, שהיינו צריכים לומר שהמקדש מחל על הכסף, וזו מחילה בטעות, שמועילה)? הוא מתרץ תירוצים אחדים: א) האשה לא התכוונה לזכות בכסף הקידושין במתנה, אלא חשבה שזכתה בתורת קדושין, והוא כמו עוה"ב נכסי הגר וכסבור שלו הן, שלא קנה, כאמור ביבמות נב ע"ב (יש להוסיף, שאף שאין צריך כוונה לקנות אם יש דעת אחרת מקנה, כדברי הראשונים המובאים באנציקלופדיה תלמודית, ע' דעת אחרת, הערה 46, בכל זאת כאן אין דעת אחרת מקנה, שהרי הדרך היחידה שתקנה היא ע"י יאוש). ב) (בד"ה או) הגהות אשרי סובר כשו"ת מהר"י וייל, ס"י צ, המובא בסמ"ע, קצה, ס"ק יא, שלא מועיל קנין סודר במתנה שלא בפני המקבל, מפני שיתכן שהמקבל לא רוצה לזכות מפני ש"שונא מתנות יחיה" (ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 6); ובדומה, בקידושי טעות, שהתכוונה לזכות בכסף בתור קידושין, והקידושין לא חלו, הכסף אינו נקנה לה כמתנה, מפני שבשעת מעשה לא היה ברור שהיא מוכנה לקבל מתנה מהמקדש שלא מדעתו, שזה גרוע ממתנה רגילה; ודוקא קונה דשלבלי"ע קנה ע"י היאוש, מפני ששילם כסף, ואין זו מתנה. ג) (בד"ה ואפשר וד"ה לכן) הגהות אשרי סובר שקידושי טעות חוזרים רק אם האשה הטעתה את המקדש, כגון שהיה בה מום שהסתירה, שחייבת להחזיר את הכסף משום גרמי, ולכן לא קנתה ביאוש, מפני שבאיסור בא לידה, כגזלן שיאוש אינו מועיל בו.

שו"ת שואל ומשיב מהדו"ד ח"א ס"י כג (יב ע"ד), מבין שלפי הג"א, מחילה בטעות מועילה רק אם זכה הנמחל; ומכאן הוא מסיק שרק בהלוואה (במקרה שהוא עוסק בו, שאינו ברור), כיון שזכה הנמחל, הוא שלו, אבל פקדון הוא ברשות המוחל ולא זכה בו הנמחל, ומחילה בטעות בטלה.

חריגים: שו"ת פני משה, ח"א, ס"י נו (קכט ע"ד), ס"י פא (בקיזור), וס"י צו (רמו ע"ב), וח"ב, ס"י כו (מט ע"ג) (הובא בשו"ת תורת משה, חו"מ, ס"י יח, עמ' קכא, בתשובות ר"א גורדון ח"א ס"י כה אות כז (פז ע"א), בשו"ת שערי עזרה (טראב), חו"מ, ס"י ג, וע"י ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' סז), וח"ג ס"י נט (קא ע"א), כותב שלרש"י המחילה קיימת רק אם נעשה מעשה עקב המחילה, כגון שהקונה דשלבלי"ע אכל אותו (הוא מבין שהמחילה היא בעצם המכר, ולא בשתיקת המוכר כשראה שהקונה תפס, שהרי אין מעשה אחרי שתיקה זו), אבל אם לא נעשה שום מעשה, המחילה בטלה גם לרש"י; ואף אם הנמחל תפס לפני המחילה, זה לא מועיל, וראיה ממה שהגמרא בב"מ שם אומרת שתנאי "ע"מ שאין לך עלי אונאה" לא מועיל אע"פ שהמאנה תפוס (ר' שם טוב אבא, בתשובתו בשו"ת סם חיי, ס"י כו (נז ע"א), מקשה על פני משה, הרי בעניין אונאה תפס אחרי המחילה, שהרי נתינת הכסף ומסירת הנכס הן אחרי התנאי, ואעפ"כ המחילה לא

בהסבר הראשון, שיש אומדן דעת שאילו ידע שיש איסור, לא היה מוחל, ולכן נזקק לתקנת חכמים אף שאין לה רמז בסוגיה. מכל מקום, שאר הראשונים, שלא הזכירו תקנת חכמים, סוברים שמעיקר הדין המחילה בטלה במקרה של רבית.

(2) טעם שיטה זו

שיטת רש"י צריכה להתמודד עם השאלה העקרונית, מדוע מחילה בטעות קיימת, ואילו פעולות משפטיות אחרות בטלות אם נעשו בטעות? כך הקשו תוספות²⁵¹ על רש"י מקנין בטעות²⁵², מהקדש טעות ומשומא בטעות. אפשר להוסיף גם מקח טעות²⁵³.

מועילה? אלא צריך לומר כאמור בגמרא, שהטעם שאין מחילה מועילה באונאה הוא משום שלא ידע דמחל; ובדומה הקשה עליו שו"ת ירך אברהם ח"ב סי' עג, דף ק ע"א; ורק תפיסה אחרי המחילה מועילה. על פי זה פסק בח"א סי' פא, שבכור שנטל חלק כפשוט בחלק מנכסי אביו בטעות, מפני שחשב שאין מגיע לו חלק בכורה, אמנם מחילתו מועילה לרש"י לגבי מה שכבר חלקו, אבל לגבי מה שעוד לא חלקו, לא הפסיד חלק בכורה; ואף שבדרך כלל, בכור שלקח חלק כפשוט, מניחים שהתכוון למחול על חלק בכורה בכל הנכסים (ב"ב ככו ע"א; ראה שער רביעי), הדין כך רק אם לא טעה, אבל אם טעה, המחילה מועילה רק לגבי החלק שנטל בפועל, כמו בדשלבלי"ע, שזכה רק במה שתפס. שו"ת סם חיי, סי' כז (נט ע"ג), מקשה על פני משה, אי"כ מדוע הגמרא לא הסבירה שבאונאה המחילה לא מועילה מפני שלא נעשה מעשה, ומדוע נזקקה להסביר שאונאה היא חריג מפני שלא ידע דמחל? בגלל קושיה זו, שו"ת מים חיים, סי' יג, עמ' רסז (הובא בתורת משה שם, עמ' קכב), דוחה את הבחנת פני משה. מחנה אפרים, הלכות זכיה ומתנה, סי' כו, כותב שלפי הטעם שהמוכר רוצה ליקום בהמנותיה, המחילה חלה גם אם תפס הקונה מקודם, ולפי הטעם שכיון שהמוכר רואה שהקונה אוכל את פירותיו ושותק, גילה דעתו שהוא מסכים למה שעשה (ראה ליד ציון הערה 315), הרי אם תפס מקודם, לא מועיל. אבל אמרי בינה דיני הלואה סי' סג אותיות כא-כב, כותב שגם לפי הטעם שהמוכר רוצה ליקום בהמנותיה, זה שייך רק אם ראה (או גם אם לא ידע, לשיטה אחת שליד ציון הערה 315) שהקונה מכניס לרשותו דבר שלא היה לפני כן, אבל אם היה תפוס לפני כן ולא עושה שום דבר חדש, אין הוכחה שהמוכר מחל.

שו"ת פני משה, ח"ב, סי' כו (מט ע"ג), כותב שבנידונו גם לפי רש"י המחילה בטלה, מפני שבנידונו הנמחל סיפר למוחל שהוציא שמונת אלפים, ועל סמך זה מחל לו, ואח"כ נמצא שהנמחל רימה אותו. משמע שהוא בא לומר שגם רש"י מודה שאם הנמחל הטעה את המוחל בזדון, המחילה בטלה. וכך עולה גם מדברי תשב"ץ, שנביא ליד ציון הערה 208, שגם לפי רש"י, אם הטעו את המוחל, המחילה בטלה.

שו"ת ירך אברהם, ח"ב, סי' סד, כותב שאם גם הנמחל לא התכוון לזכות בחוב שנמחל, כלומר שגם הנמחל טעה, המחילה בטלה גם לרש"י. ראה בשמו בהערה 291, שהוא מתרץ את הקושיה מרב ענן על פי יסוד זה. על פי זה הוא פוסק בנידונו: ראובן ושמעון היו שותפים, ועשו חלוקה בשומה של חשבון, ומחלו זה לזה על כל טעות שתתגלה בעתיד; אבל התברר שבחשבון עשו טעות גסה בחיבור המספרים, כך שראובן הפסיד אלף. מאחר שגם שמעון הנמחל טעה, הוא לא התכוון לזכות בסכום מעבר לחלקו, ולכן המחילה בטלה. נראה שביסוד דבריו עומדת תפיסה, שמחילה היא פעולה דו-צדדית, שגם הנמחל נוטל בה חלק, ולכן בלי שתהיה לו כוונה לזכות בחוב הנמחל, המחילה בטלה; מתפיסה זו נגזרת גם הדעה שאם הנמחל מתנגד למחילה, אין לתקן (ראה שער שלוש עשרה), אלא שירך אברהם מרחיק לכת ודורש רצון חיובי, ולא רק חוסר התנגדות. ואמנם במעשה שהוא נשאל עליו, אפשר לומר שזאת לא מחילה ממש, אלא נתינה, אם נניח שהנכסים היו ברשות ראובן, והוא נתן את חציים (ועוד אלף) לשמעון - אבל מדבריו הכוללניים, שבכל מחילה בטעות צריך את רצון הנמחל, עולה שהוא מדבר גם על מחילה ממש.

קושיה על רש"י: ברכת אברהם (ארלנגר), ב"מ סו ע"ב, עמ' שכח, מקשה על רש"י, מאחר שמחילה בטעות מועילה, מדוע מוכר באסמכתא ובמקח טעות חייבים להחזיר את דמי המכר, הרי הקונה מחל על הכסף? כך היה צריך להיות לפחות אם הכסף אינו בעין; ולפי הדעה (ליד ציון הערה 285) שבדשלבלי"ע מועילה המחילה גם אם הוא בעין, אי"כ במקח טעות ובאסמכתא גם אם הכסף בעין היינו צריכים לומר שכיון שסילק הקונה את דעתו מהכסף מפני שחשב שהכסף נעשה של המוכר, המוכר אינו צריך להחזיר לו; וכן לגבי חפץ שנמכר באסמכתא, היינו צריכים לומר שהקונה אינו צריך להחזיר מפני שהמוכר חשב שהאסמכתא מועילה, כמו שאומרים בדשלבלי"ע? הוא מתרץ, שבמקח טעות, הכסף ניתן רק על מנת שהדברים יהיו כמו שהתנו, ואם אין המקח מתקיים, הכסף הוא מלוה או פקדון, וזה כמו שהקונה שעורים ונמצא חטים, לא קנה כלל, מפני שקניינו נעשה על שעורים, והוא כאילו אמר בפירוש שהוא נותן רק לזה ולא לשום מקח אחר; וכן בכל חוזה על תנאי, אם לא התקיים התנאי, החוזה בטל גם אם צד אחד חשב שהתקיים התנאי ולא ידע שהתבטל, כיון שאמר בפירוש שהמקח נעשה רק אם יתקיים התנאי, וזה כמו "לא ידע דמחל"; ודוקא בפירות שלא באו לעולם, אע"פ שהמכירה היתה באסמכתא ולא חלה, בכל זאת הפירות הם דבר חדש שבא אח"כ, ואמנם הם תלויים במכירה זו, אבל התנאי לא היה עליהם, אלא הקונה לקח את הפירות מפני שחשב שהתנאי התקיים, ועשה עכשו מעשה קנין חדש, ולא משנה שהיה חוזר אילו ידע.

²⁵¹ תוספות, ב"מ סו ע"ב (ד"ה התם).

²⁵² כגון קנין שנעשה על התחייבות לשלם כסף, כמו המקרה בגיטין יד ע"א ב"הנהו גינאי", שלשם ציינו התוספות.

הראי"ש²⁵⁴ תירץ, שקנין בטעות וכו' דומים לאונאה, שלא ידע דמחל²⁵⁵.

מהרי"ח²⁵⁶ נימק שהנמחל זכה מטעם יאוש²⁵⁷. האחרונים הסבירו נימוק זה בדרכים שונות.

קצות החושן²⁵⁸ ביאר את כוונתו, שכמו שבאבידה מועיל יאוש אע"פ שהיאוש בטעות (שהרי אילו ידע איפה החפץ, לא היה מתייאש)²⁵⁹, כך כאן²⁶⁰.

²⁵³ הרמב"ן (ליד ציון הערה 244) נימק, שנוח לו לעמוד בדיבורו; ומהר"ם (ליד ציון הערה 303) נימק, מטעם תקנת השוק. אבל זה לא מתרץ את הקושיה, שהרי גם בקנין בטעות וכו' שייכים טעמים אלו. אבל אם נאמר שסוגיית מחילה בטעות אינה עניין של מחילה אלא של הכשרת פגמים טכניים בפעולות משפטיות לאחר תחילת ביצוען, כמבואר בחוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 163 - מובן מדוע טעמים אלו תקפים דווקא כאן.

שו"ת אהל משה (קצנלנבויגן) סי' מג (לד ע"ד), מיישב קושיות אלה על רש"י, בכך שהוא אומר שלרש"י מחילה בטעות **במעשה** (כמו בקנין בטעות, וכן במעשה רב ענין, ליד ציון הערה 288) בטלה, ורק בטעות **בדין** (הנידון בגמרא - שהמוכר חשב שמועילה מכירת דשלבלי"ע), היא קיימת. ובסי' לא (כו ע"א-ע"ב), הוא כותב שגם ראי"ש, ב"מ, פ"ה, סי' לב, עושה הבחנה זו.

²⁵⁴ ראי"ש, ב"מ, פ"ה, סי' לב.

²⁵⁵ שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג (עמ' רסה), מבאר שקנין בטעות אינו מועיל, במקרה בגיטין יד ע"א, מפני ששם לא התכוון המקנה לתת משלו כלום; וכן במקרה בב"מ לה ע"א, השומא בטעות בטלה, מפני ששם השומר לא גמר בדעתו למחול על מה שלקחו ממנו כתשלום על אובדן הפקדון, מפני שהוא חושב שיתכן שימצאו את הפקדון, משא"כ בדשלבלי"ע, שידע וגמר בדעתו למחול, אלא שהיה בטעות, ולא העלה בדעתו שיכולה להיות טעות.

אבל שו"ת משפטים ישרים (חסון), סי' ס (סב ע"ד), מקשה, הרי בשומא בטעות ובקנין טעות, ידע שלוקחים ממנו את ממונו ומחל? ואין לומר ששם נחשב שלא ידע מפני שחשב שהוא חייב לחברו ופורע את חובו - שהרי גם בדשלבלי"ע אפשר לומר שלא ידע, מפני שהוא חושב שהקונה קנה. משפטים ישרים עצמו (בדף סג ע"א) מיישב את הקושיה משומא בטעות, שהיא בטלה מטעם "ועשית הישר והטוב", סברה שנאמרה בב"מ לה ע"א בכל שומא, שחוזרת (אם בעל הקרקע רוצה לפדותה) גם אם לא טעה; ואף שר"נ שם אינו סובר שכל שומא חוזרת מטעם "ועשית הישר והטוב", הוא מודה בשומא בטעות, שלא ראוי שהשומר יוכל להחזיק אצלו פקדון ששייך לאחר משום ששילם עליו בטעות.

²⁵⁶ מהרי"ח, בהגהות אשרי שם (הובא במנחת חינוך מצוה שמז, בסופו, ובדברי משפט, סו, יז).

²⁵⁷ גם שו"ת שמחה לאיש (אבא שאול), חו"מ, סי' ה, אות מה, כותב שטעם רש"י הוא שמחילה היא כעין יאוש ואין צריך בה הלכות קניינים וגמירת דעת.

גם שו"ת מהרא"ל (צינץ) חו"מ סי' מא, אות ט, מסביר שמועילה מחילה בטעות מטעם יאוש והפקר, והרי הממון בא לידי הנמחל בהיתר.

ברכת אברהם (ארלנגר), ב"מ סו ע"ב, עמ' שכז, כותב בקשר לדברי הגהות אשרי, שדין מחילה בטעות היא מחלוקת בירושלמי ב"ק, ד, ח, בשור הנסקל שהוזמו עדיו, שרי יוחנן אומר שכל הקודם זוכה, מפני שבעל השור התייאש ממנו, ואילו ריש לקיש אומר שלא זכה מפני שזה יאוש בטעות (בכריתות כד ע"א מובאת רק דעת ר' יוחנן). גם שער משפט, כ, ס"ק א, הסביר שרי יוחנן שם יסבור שמחילה בטעות קיימת מפני שהמוחל התייאש.

נחל יצחק, סי' צב, ס"ק ו, ענף ב, כותב שלדעת ר' צבי אשכנזי, בהגהתו בטי"ז, חו"מ קסג, ג, שבחוב לא מועיל יאוש (על דעה זו ראה אנציקלופדיה תלמודית, ע' יאוש, ליד ציון הערה 434 ואילך), לא שייך הנימוק של מהרי"ח, ומחילה בטעות על חוב - בטלה. לפי דבריו צריך לומר שמהרי"ח דיבר רק על דשלבלי"ע, שמועיל בו יאוש, ורק בו מחילה בטעות תקפה, ולא דיבר על מחילה רגילה על חוב.

מתעוררת שאלה, לפי השיטה שמחילה בטעות בטלה, מדוע אינה מועילה מטעם יאוש? ברית יעקב ח"א סי' קח (ד"ה וכן מוכח), מסביר (הוא נוקט את המקרה של הרשב"א, הערה 185) ע"פ מה שהוכיח שם לפני כן שממון אפשר בחזרה ולכן לא אומרים שהתייאש, אלא הוא כאילו נתן לו על תנאי, שאם העובדות הן כפי שהוא חושב, יזכה הלה בכסף. והוא כותב (בד"ה לכן) שאין הלכה כהגהות אשרי בזה, וזה מתאים למה שנפסק (ליד ציון הערה 2) שמחילה בטעות בטלה.

²⁵⁸ קצות החושן, קמב, ס"ק א (הובא נחל יצחק, סי' צב, ס"ק ו, ענף ב).

²⁵⁹ ראה אנציקלופדיה ע' יאוש, ליד ציוני הערות 159-182, מחלוקת האם מועיל יאוש בטעות.

²⁶⁰ גם שער משפט, כ, ס"ק א, מבין את כוונת הגהות אשרי כפשוטו, שהמוחל מתייאש, ואף שזה יאוש מתוך טעות, הדבר נהיה הפקר, ועי"ז זכה בו הנמחל.

גם שו"ת מהר"ם שיק, יו"ד, סי' שצא (הובא בנתיבות הקניינים סי' רה, עמ' שצט), מבאר את סברת הגהות אשרי, שיאוש בטעות מועיל שהרי כל יאוש באבידה הוא טעות, שאילו ידע שמישהו ימצאנו לא היה מתייאש, ומ"מ לומדים מפסוק שיאוש קונה (ב"מ כז ע"א, לפי תוס' שם, ד"ה מה), שכיון שסילק את דעתו

ר' שמעון שקאפ²⁶¹ מוכיח שמהרי"ח אינו מתכוון ליאוש רגיל, שהרי א"כ מדוע כתב שבאסמכתא בהלוואה לא מועילה המחילה בגלל איסור ריבית, והרי אם יש יאוש, המלווה זוכה מהפקד ואין איסור ריבית? ועוד, שכמו שטעות של איסור ריבית מבטלת את המחילה, גם טעות אחרת מבטלת את המחילה? לכן הוא פירש את דברי מהרי"ח בדרך אחרת²⁶²: במכירת דשבל"ע, יש שני מרכיבים: א) ע"י מעשה ההקנאה, המקנה מתכוון שע"י יהיה החפץ קנוי לקונה, ב) המקנה רוצה שהחפץ יצא מרשותו וישתמש בו הקונה; ואף שבדשבל"ע המעשה אינו מועיל ע"פ דין, והחפץ נשאר שלו, ובטל הצד הראשון, מ"מ הצד השני נשאר, וכל זמן שאינו חוזר בו, נשאר רצונו שהחפץ יהיה של הקונה, והקונה יכול לזכות ע"פ רצון זה, וא"צ גילוי חדש של רצון; שהרי מה שא"א להקנות דשבל"ע עניינו שמעשה ההקנאה אינו מועיל, אבל גילוי רצונו מועיל שהקונה יכול לזכות מחמתו, מפני שעל הרצון לחוד אין חסרון בכך שלא בא לעולם; ולכן אם תפס הקונה את החפץ כשלא לעולם, כך שזכה בו ע"י מעשה שקונים בו מהפקד, תפיסתו מועילה. הוא מסביר²⁶³ שזאת כוונת הגהות אשרי, שהקונה זוכה כמו מי שקונה מהפקד או ע"י יאוש, בלי דעת אחרת מקנה, שכיון שבשעת ההקנאה המוכר רצה שהקונה יזכה, ואינו מקפיד על מה שהקונה נוטל את החפץ, והקונה זוכה עכשו כמו מי שזוכה ע"י יאוש והפקד, מפני שכל שאין עיכוב מבעל החפץ, יכול אדם לזכות בחפץ כמו אילו בעל החפץ התייאש; ודוקא באסמכתא בהלוואה, המלווה אינו יכול לזכות בפירות בגלל רצון הלווה שבעבר, מפני שיש איסור ריבית, ויש אומדנא שעל אופן זה בלי הקנין שמראש, הלווה לא רוצה שהמלווה יטול משלו כלום. הוא כותב לאור הסברו, שאם לא היה גילוי רצון של הנתבע שהתובע יקבל את הכסף, התובע אינו זוכה מטעם יאוש, כגון אם ב"ד חייב את הנתבע לשלם, ושילם, והתברר שב"ד טעה²⁶⁴.

ממנו, אע"פ שזה היה מתוך טעות, יכול כל אדם לזכות בו, והמאבד אינו יכול לחזור בו מהיאוש אחרי שמישהו כבר זכה; וכן במחילה בטעות, שכבר קנאו הנמחל, שהרי הממון ברשותו, המחילה תקפה. גם שו"ת באר יצחק יו"ד סי' כג, ענף א, מבאר את דברי הג"א, שיאוש מועיל אף בטעות שהרי כל יאוש באבידה היא בטעות שאילו היה יודע מקום האבידה לא היה מתייאש ומ"מ זכה המגביה, (הוא מביא ראיות שיאוש בטעות מועיל- עיי"ש); וכותב שהג"א סובר שאף בטעות בדין שייך דין יאוש. צבי גאון יעקב, סי' יז, דוחה את הסבר קצות החושן, בטענה שיאוש מועיל רק באבידה מפני שחסרה לבעל החפץ רק ידיעת עצם הדבר (מקום החפץ), ולא חסרה לו ידיעה שכלית, וכך ראוי להיות, שכיון שאינו יודע איפה החפץ, הוא מתייאש, וגם אם הוא אומר שאינו מתייאש, בטלה דעתו; אבל מי שחסרה לו ידיעה שכלית, לא שייך לומר שבטלה דעתו, מפני שמי שיודע את הדין או הסברה לא היה מתייאש, ורק הוא התייאש מפני שלא ידע את הדין או הסברה, א"כ זה מעשה של שוטה שאינו מועיל (גם ברכת אברהם (ארלנגר), ב"מ סו ע"ב, עמ' שכז, דוחה את סברת קצות החושן, שבאבידה אין זו טעות, ואמנם אילו ידע איפה החפץ לא היה מתייאש, אבל אז לא היתה זו אבידה, וזה שהיא אבידה אינו טעות, מפני שהיא באמת אבודה ממנו). צבי גאון יעקב מביא ראיה לכך שלא כגון מטעם יאוש, ממה שבכל מקח טעות, אין אומרים שהמכר קיים בגלל יאוש של הקונה; והוא כותב שרוב הפוסקים חולקים על הגהות אשרי. ובסי' יג (עמ' 58), הקשה על הגהות אשרי, שלפי דבריו גם הפקר בטעות יועיל, והרי אין הלכה כך. קובץ שיעורים, ב"ב, סי' קעא (הובא בנתיבות הקנינים סי' רה, עמ' שצח), מקשה על הגהות אשרי, הרי יאוש שייך רק בדבר שאבוד מבעליו, וכאן החפץ אינו אבוד מבעליו שהרי מי שמחזיק בחפץ יציית לפסק דין. שו"ת משפטים ישרים (חסון), סי' ס (סג ע"א), כותב שהמלים בהגהות אשרי "ביאוש בעלים" הן ט"ס, שהרי אין כאן יאוש, אלא כוונתו היא שהנמחל קנה ע"י רשותו (קנין חצר) כיון שהמחל הפקיר. אבל הוא לא הסביר מדוע הפקר בטעות מועיל.

²⁶¹ שערי ישר, שער ה, פרק יב (ד"ה והנה בספר).

²⁶² שם, ד"ה ולכן נראה.

²⁶³ שם, ד"ה ועפ"י יש. ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 1(ב), שמטעם זה הוא כותב שהקונה זוכה גם אם המוכר לא ראה שהוא לקח את הדבר כשלא לעולם.

²⁶⁴ לעומת זאת, לפי ההבנה הפשוטה שזה יאוש ממש, גם כאן זכה התובע בכסף, כפי שאכן כתב שער משפט, כ, ס"ק א, על אותו מקרה.

בספרו, חידושי ר' שמעון יהודה הכהן (שקאפ), ב"מ סי' כ (עב ע"ג), הקשה על הג"א, איך יועיל יאוש בטעות, הרי יאוש הוא משום רצון, כפי שהסביר שם (עא ע"ג) שענין יאוש של מאבד אבידה הוא שכיון שקטנים הסיכויים שימצא את החפץ, הוא מסכים שיזכה בו אדם אחר, כיון שהוא חושב שבכל מקרה לא ימצא אותו, ואין לו תועלת ממנו, ואין לו הפסד בזה שאחר ייחנה בו, ולכן אינו נחשב בעיניו להקפיד על מצאותו; ולפי זה, ביאוש בטעות, שחשב שלא תהיה לו תועלת, ובאמת תהיה לו, אסור לזכות בו. גם ברכת אברהם (ארלנגר), ב"מ סו ע"ב, עמ' שכז, מבאר שהגהות אשרי לא מתכוון לומר שזה ממש יאוש, אלא כעין יאוש, סילוק דעתו, ולכן היא מועילה בטעות, כפי שנביא את הסברו ליד ציון הערה 281.

ר' צבי הלפרין²⁶⁵ מבאר את סברת מהרי"ח, שמכר ומתנה אינם מועילים בטעות, מפני שבמכר ובמתנה המוכר והנותן פועלים את חלות הקנין, ורק יאוש מועיל גם בטעות, מפני שבייאוש, המתיאש אינו פועל שום חלות (כלומר, זו פעולה שלילית ולא פעולה יוצרת), אלא יאוש הוא רק "מצב", ולא משנה אם המצב נוצר בטעות או מדעת. הוא מוסיף להסביר, שבמקח טעות רגיל אין לומר שיועיל מטעם יאוש, שהרי אין מצב של יאוש מצד המוכר, שהרי הוא מרגיש שיש לו תמורה למה שמכר; ודוקא בדשלבל"ע, שערך הנכס עלה כשבא לעולם, יש למוכר הרגשת חסרון כיס, יאוש, ולא משנה שהוא חושב שההפסד שלו צודק משום שהחפץ התייקר ברשות הקונה; וכן באסמכתא בהלוואה, הרי הלווה-המוכר לא היה מעוניין במכירת הקרקע, שהרי רצה לפרוע את החוב בכסף, וכאשר בסופו של דבר הקרקע נמכרה (לפי מחשבתו המוטעית שהמכר קיים) והקונה-המלווה מרוויח את הפירות נגד רצון הלווה, יש לו הרגשת הפסד ויאוש (אלא שבגלל איסור ריבית הפירות חוזרים). על פי זה הוא כותב שלא מועילה מחילה בטעות בקרקע²⁶⁶: באסמכתא בהלוואה ובהקנאת דשלבל"ע, המוכר אינו מתכוון להקנות בזמן שהקונה זוכה בפירות, שהרי הוא חושב שהקנין הראשון מועיל; אלא שבמטלטלין, שחצרו של אדם קונה שלא מדעתו, הרי מאחר שהמוכר התייאש, הפירות הם כמציאה שנפלה לחצר הקונה, וקנאם (אלא שבאסמכתא לא קנה בגלל הבעיה של ריבית); אבל בקרקע לא שייך קנין חצר, ומועילה רק חזקה, אבל הקונה אינו יכול לקנות ע"י חזקה, שהרי כאן המוכר לא התכוון להקנות שוב בשעת הזכייה. עוד הוא מנמק מדוע בקרקע לא מועילה מחילה בטעות מטעם יאוש: יאוש מועיל רק בחפץ אבוד שאינו ברשות הבעלים, וקרקע היא תמיד ברשות הבעלים, לכן לא מועיל יאוש בקרקע²⁶⁷.

מהרי"ח²⁶⁸ מיישב את הקושיה מקנין בטעות, שדוקא קנין בטעות חוזר מפני שהממון עדיין ביד המקנה ובטעות הקנה אותו²⁶⁹. ר' צבי הלפרין²⁷⁰ מבאר את כוונתו, שדוקא קנין בטעות חוזר מפני שהממון עדיין ביד מי שעשה את הקניין, אלא שהקנהו לחברו (בקניין סודר, לדוגמה), ובזה לא שייך יאוש מפני שהממון עדיין ברשות בעליו, והקנין בטל מפני שהיה בטעות.

ר' אלחנן וסרמן²⁷¹ מיישב את הקושי מקניין בטעות בדרך אחרת: שבכל קניין יש הוצאה מרשות לרשות, ולכן אינו מועיל בטעות, ובמחילה אין הוצאה מרשות לרשות, ולכן היא מועילה גם בטעות.

²⁶⁵ אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, סי' מו, אות ד.

בדומה מסביר שיעורי ר' אהרן ליכטנשטיין, ב"ב, פ' חזקת הבתים, עמ' 216, את כוונת הגהות אשרי, שדוקא מכירה בטעות בטלה כי מכירה צריכה דעת מלאה, אבל מחילה אינה הקנאה אלא הסתלקות הבעלים שמאפשרות לחייב לזכות בממון, ולכן די בדעת יותר נמוכה, ולכן גם בטעות, היא מועילה. בדומה מסביר מנחת אשר (תשס"ד) ב"ב סי' יד, וסי' כח אות ג, שלדעת מהרי"ח, מחילה אינה קנין וחלות שאדם עושה, אלא כעין יאוש, שהאדם אינו עושה, אלא ע"י יאוש, בעלותו נפקעת ממילא, וכן במחילה, הממון אינו ברשות המחל, ויש לו רק שעבוד עליו, וברגע שהחליט לא לגבותו, פוקעים בעלותו ושעבודו מהממון ממילא, ולכן היא חלה אף בטעות כמו יאוש.

²⁶⁶ הוא מבין שזאת כוונת תשובת הרשב"א, המובאת בב"י, חו"מ, רמא, מחודש ב, שהבחין בין קרקע למטלטלין לענין האומר "מה שתטול מנכסי מחולי" (ראה שער ארבע עשרה), ואמרי צבי מבין ששם זה מטעם מחילה בטעות.

מקור נוסף להבחנה בין קרקע למיטלטלין: רמב"ם, מכירה, כט, יז, מביא שרבותיו אומרים שצער שפחות מנן כ' שמכר קרקע שירש, ועבר גיל כ' ולא מחה, המכר בטל (ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה עמ' 373). שו"ת צמח צדק (חב"ד), חו"מ סי' מג (נא ע"ד), מנמק שאין אומרים ששתיקתו היא כמחילה, כי ייתכן ששתק כי לא ידע שיש לו כח לבטל את המכר, וזה מחילה בטעות, ומה שנאמר בב"מ שמחילה בטעות מועילה, הוא רק במכירת מטלטלין, אבל קרקע היא תמיד בחזקת בעליה. אבל הוא כותב שהרמב"ם שם, החולק על רבותיו, סובר שגם בקרקע המחילה מועילה.

²⁶⁷ כפי שהסביר נתיבות המשפט, סי' שסג ס"ק א וסי' שעא ס"ק א, מדוע יאוש אינו מועיל בקרקע. גם שו"ת מהרש"ם חלק ו סי' רמג, כותב שלא מועילה מחילה בטעות בקרקע לפי הגהות אשרי, כי אין יאוש בקרקע (והוא מוסיף שכך הדין גם בעבד, שדינו כקרקע). ראה הערה 291, עוד שכתבו כך.

²⁶⁸ מהרי"ח, בהגהות אשרי, ב"מ, פ"ה, סי' לב.

²⁶⁹ בבירור הלכה, ב"מ סו ע"ב, ציון ה, פרק א, הסביר את דבריו בשתי דרכים: (א) בכל טעות יש ספק האם הטועה היה מסכים גם אילו ידע את האמת, והמציא מחברו עליו הראיה, ולכן במחילה, שהנמחל מוחזק, היא מועילה, ואילו בקנין, שהמקנה מוחזק, אינה מועילה. (ב) קנין בטעות בטל רק בסוג קניין שתוקפו נובע מכוונת המקנה לייחס לו חשיבות, לכן אם זה בטעות, אין לו תוקף; ואילו תוקפה של מחילה נובע מכך שמעשה הקנין מוכיח מצד עצמו שהקונה מוחזק בדבר, ולכן לא משנה שהיתה טעות.

²⁷⁰ אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, פרק ה, סי' מו, אות ז.

²⁷¹ קובץ שיעורים, ב"ב, סי' קעא (הובא בנתיבות הקנינים סי' רה, עמ' שצח).

הוא עומד על כך שנימוק זה מגביל את תוקפה של מחילה בטעות (לדעת רש"י) למחילת חוב ממש²⁷².

מהרי"ח²⁷³ הסביר שמחילה בטעות שונה מהקדש בטעות, מפני שבהקדש צריך שיגמור בלבו, והרי לא גמר בלבו אלא טעה. ר' צבי הלפרין²⁷⁴ מבאר את כוונתו, שמאחר שבהקדש צריך קנין, צריך גמירות דעת, ואם טעה אין גמירות דעת, ולכן הקדש בטעות בטל.

ר' ניסן אלפרט²⁷⁵ מבאר שרש"י סובר שדוקא קנין בטעות והקדש בטעות בטלים, מפני שכדי ליצור קנין או הקדש צריך דעת גמורה, והעושה פעולה משפטית נחשב כאילו התנה אותה בכך שמצב הדברים הוא כפי שהוא חשב שהם, ואם מתברר שטעה ולא כך היה, התנאי מבטל את חלות הפעולה; ולכן בקנין או בהקדש, שיש בהם מעשה חיובי שפועל, הטעות עוקרת את תוצאת הפעולה²⁷⁶; אבל מחילה היא רק סילוק תביעה²⁷⁷, שהחוב קיים רק כל זמן שיש תביעה עליו, אבל אם הנושה מוחק מלבו את התביעה, ממילא אין חוב²⁷⁸, ומאחר שהיא רק מעשה של מחיקת תביעה ולא פעולה שיוצרת²⁷⁹, התנאי אינו יכול לעקור את המעשה כאילו לא נעשה²⁸⁰, שהרי תמיד יותר קל להרוס דבר קיים מליצור דבר חדש. צריך לסייג הסבר זה, שכן ברור שאדם יכול להטיל תנאי במחילה, ואפילו תנאי מכללא מועיל, כפי שנראה בשער עשירי. עם זאת, יש מקום לומר שתנאי מכללא כמו זה שנוצר כשהיתה טעות, אינו חזק דיו כדי לבטל מחילה. זאת משום שמידת גמירת הדעת הדרושה כדי לקיים מחילה, היא פחותה ממידת גמירת הדעת הדרושה כדי לקיים פעולה משפטית חיובית.

עומק הפשט, ח"א, סי' טז (עמ' שיח), מקשה על קובץ שיעורים, הלא בסוגיית ב"מ סו ע"ב מדובר במכר דשלבל"ע, ועל כך אומר רש"י שמחילה בטעות מועילה. התשובה לכך היא שאחרי תפיסת הקונה, הדיון אינו על המכר אלא על מחילת המוכר לקונה על חיובו להשיב את מה שתפס. עוד הוא מקשה, שלשיטה (בשער ראשון, פרק שלישי) שמחילה היא הקנאה, גם במחילה יש הוצאה מרשות לרשות. הוא מיישב (בעמ' שכ) ע"י שמוכיח שרש"י סובר שמחילה היא סילוק ולא הקנאה (ראה בשמו בשער ראשון, פרק שני).
עונג יו"ט, סי' קנט, מסביר שטעמו של רש"י הוא שרק דבר שצריך מעשה או אמירה, בטל מחמת טעות, אבל מחילה, שמועילה גם בלב (אם הצופה מבחוץ מבין שזאת כוונתו - ראה שער שני), אינה מתבטלת ע"י טעות; במחילה אין מעשה, אלא היתה תביעה וע"י המחילה **פקעה**, ולכן מועילה גם בטעות, מפני שדי ברצון. הסברו קשה, שהרי אדרבה, הדעת נותנת שדבר שתלוי במעשה, הרצון אינו צריך להיות שלם, מפני שיש מעשה, אבל אם יש רק מחשבה ורצון בלי מעשה, צריך שיהיה רצון מלא כדי שהמחשבה תפעל.
שו"ת ירך אברהם ח"ב סי' עג (צט [מסומן פט] ע"ד), מיישב את דין קנין בטעות שבגיטין יד, ששם ידוע שהגנן התחייב רק אם נשאר אצלו כסף של האחרים, והוא כאילו התחייב על תנאי, והתנאי לא התקיים. דבריו קשים, שהרי בכל מחילה בטעות אפשר לומר שמחל על תנאי שהמצב הוא כך וכך, ותנאי זה לא התקיים, ובכל זאת לרש"י המחילה תקפה.

²⁷² אבל כפי שנאמר בחוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 163, הסוגיה כוללת תחת חופתה של "מחילה בטעות" גם מצבים שאינם מחילת חוב ממש אלא הקנאה.

²⁷³ מהרי"ח שם (הובא ע"י מהר"ם שיק, בית הלל ג' ג, עמ' טו).

²⁷⁴ אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, פרק ה, סי' מו, אות ז.

²⁷⁵ לימודי ניסן, בתוך קובץ הראב"ד (מהד' אלפרט), על ב"מ סו ע"ב, הערה 113.

²⁷⁶ ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 116-117, שיש המסבירים כך את בטלות חוזה עקב טעות, ויש הסברים אחרים.

²⁷⁷ כדעה בשער ראשון, פרק שני.

²⁷⁸ אבל יש להעיר שבחלק מהמקרים בסוגיה אין זו מחילה רגילה אלא כעין מתנה.

²⁷⁹ הוא נוקט שלמחילה "אין חלות", וכך גם ברכת אברהם, הערה 281.

²⁸⁰ אבל הוא כותב שהסבר זה לא טוב להסבר הראשון בהגהות אשרי, שבמקרה של אסמכתא המחילה בטלה מפני שיש להניח שאילו ידע שיש נדנדוד עבירה לא היה מוחל, כלומר, זו טעות חמורה יותר, שהרי לפי הסבר זה אי אפשר לפסול שום מחילה מטעם טעות, גם אם היא טעות חמורה; אבל הסבר זה טוב לפי התירוץ השני של מהרי"ח, שבמקרה של אסמכתא המחילה בטלה מפני תקנת חכמים, שלפיו באמת היא לא בטלה מטעם טעות.

גם ר' אברהם ארלנגר²⁸¹ הסביר, שלרשיי מחילה בטעות קיימת מפני שמחילה אינה מעשה חיובי, אלא היא ויתור, סילוק דעתו מהזכות, ועצם המצב שדעתו מסולקת מזכותו, שהחליט שאין לו זכות ותביעה, גורם לביטול זכותו, כמו שביאוש, סילוק דעתו מהחפץ פועל שהאבידה תהיה כהפקר; ולכן מחילה בטעות מועילה, מפני שהיא חלה בכל דהו, ואין צורך לפעול כלום, ודי בסילוק דעתו מתביעתו, וממילא זכותו בטלה. בתחילה הוא כותב²⁸² שהסבר זה טוב רק למחילה רגילה, על חוב שאינו בעין, וא"כ הסבר זה מתאים רק לדעה בענין דשלבל"ע שמדובר דווקא שהקונה אכלם²⁸³, ואז אין דיון על החפץ בעין אלא על זכות התביעה, וכיון שסילק את דעתו, בטלה תביעתו. אבל אח"כ²⁸⁴ הוא כותב שהסבר זה טוב גם למחילה על דבר בעין, ולענייננו - גם לדעה²⁸⁵ שבדשלבל"ע תפיסה מועילה גם אם לא אכל, ויכולה לחול הקנאת חפץ בלי דעת מקנה (כגון כאן, שהמקנה טעה), על פי דברי ר' יעקב מליסא²⁸⁶, שבהקנאה א"צ כוונה מפורשת להקנות, אלא די בריצוי, שנוח למוכר, ואם יש אומדנא שנוח לו, יכול הקונה לקנות בעצמו; לפי זה אפשר לומר, שמועילה מחילה בטעות על חפץ בעין, שכיון שדעתו מסולקת מהחפץ, הקונה יכול לקנות בעצמו²⁸⁷.

²⁸¹ ברכת אברהם (ארלנגר), ב"מ סו ע"ב, עמ' שכו.

גם רוח אליהו (וילדמן) פרק א ענף ב, ס"י ג (עמ' יט), וענף ג, ס"י א (עמ' ל-לא), מבאר שהסבורים שמחילה בטעות מועילה, טעמם הוא שמחילה היא הסתלקות התובע מזכותו לתבוע את שלו, וקובע מציאות של אי תביעת חוב, הרי שבטל החוב ואיננו, שהמוחל שומט את החוב מידו, וגם אם זה היה מתוך טעות, הרי הסתלק ושמט את החוב מידו, שלהסתלקות בעלמא לא איכפת לנו שלא היתה לו גמירת דעת, מפני שדוקא ליצירת חלות דרושה גמירות דעת, דעת מקנה, וכאן אין יצירת חלות אלא פקיעת החוב; ואילו השיטה האחרת סוברת שמחילה היא הקנאה (כשיטה בשער ראשון, פרק שלישי), שהנושה מקנה לנמחל את הזכות המגיעה לו, ויש כאן חלות דין קנין, ולשם כך צריך גמירת דעת, ולכן אם היה בטעות, היא בטלה. כמו כן, מעדני שמואל, ס"י כז, אות ג, וס"י כח, אות ד, מסביר שרשיי סובר שמאחר שמחילה היא רק דבר שלילי, שהנושה מסתלק מחיובו, אינה צריכה רצון, מפני שסוף סוף הוא מוחל ואינו תובע, וכיון שהחוב אינו עומד לתביעה, הוא פוקע ממילא, לא בגלל מה שהנושה עשה אלא התורה מפקיעה אותו ממילא. בס"י כח שם הוסיף שהדעה האחרת סוברת שמחילה היא הקנאה, ולכן צריך רצון, ולכן אם היא בטעות, היא בטלה. גם נתיבות הקנינים ס"י רה (עמ' שצט), מסביר ע"פ השיטה שמחילה היא סילוק - שאינה זקוקה לרצון חיובי ולחלות מצד האדם, אלא די שלא יתנגד, ולכן היא מועילה אף בטעות, כי הטעות אינה בגללו אלא מבחינת המצב עצמו.

²⁸² בעמ' שכו.

²⁸³ ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 1(ב).

²⁸⁴ בעמ' שכח.

²⁸⁵ ראה חוק לישראל שם.

²⁸⁶ נתיבות המשפט ס"י קצז ס"ק ד, וס"י רמד ס"ק א. על דעה זו ראה חוק לישראל, מתנה, סעיף 1(א).

²⁸⁷ אח"כ הוא מסביר, שאע"פ שהמחילה נובעת מטעות, אין מתחשבים בה, כיהטעות היא בגדר דברים שבלב, ומה שגלוי הוא המחילה; וגם אם לא מחל בפירוש אלא מניחים שמחל (כגון בדשלבל"ע, שמוכח כך ממה ששתק כשראה שחברו לוקח את הפירות), המחילה היא עצם סילוק דעתו, וזה דבר גלוי, והיא כדיבור, כמבואר בקצות החושן, יב, ס"ק א, שמועילה מחילה בלב (ראה שער שני), ואילו הסייג, שהמחילה נבעה מתוך טעות, אינה גלויה. אבל הסבר זה אינו יכול להתקבל לפי רשיי, שהרי א"כ גם קנין בטעות יועיל מפני שהטעות היא דברים שבלב (ואכן הוא כותב על הסבר זה רק שכך הבינו תוספות את רשיי, ולכן הם אכן הקשו מקנין); ובאמת נראה שהסברו אינו נכון, שהרי הטעות ניכרת לכל ואינה דברים שבלב. צבי גאון יעקב, ס"י יג, עמ' 58, מנמק את דעת רשיי, על פי כלל שהוא קובע, שפעולה משפטית מהסוג שדי שתחול רק לשעה, ואח"כ נמשכת ממילא - חלה גם בטעות, מפני שאף שאח"כ נודע לו שטעה, הרי הפעולה כבר חלה; ורק פעולה משפטית מהסוג שצריך שיימשכו תמיד (כגון הקנאה, שאם תהיה רק לזמן, יחזור הנכס לרשותו בתום הזמן), אינה מועילה בטעות, מפני שכשמתגלה לו שטעה, כבר אינו רוצה בה, והרי אנו זקוקים עדיין לרצונו. כדוגמאות לסוג השני הוא מונה הפרת נדרים, יאוש, ביטול גט, וחליצה, שהם פעולות מפקיעות, ודי בהפקעה חד פעמית; וגם מחילה היא כזאת, שכן היא רק סילוק החוב (לפי השיטה שראינו בשער ראשון, פרק שני), ולכן היא מועילה גם בטעות. אבל קשה להסכים עם העיקרון שהוא מחדש - שמעשה שנעשה בטעות יש לו תוקף כיון שבשעת מעשה היה רצון.

עומק הפשט, ח"א, ס"י טז (עמ' שכח-שכט), מיישב את רשיי, שרשיי סובר כמו ר"ת שהובא בריב"ש (הערה 314) שרק בטעות בדין המחילה תקפה, וקניין בטעות והקדש טעות בטלים כי הם טעות במציאות.

(3) מי שלא ידע שהוא מוחל על חיוב כלשהו

בבבא בתרא²⁸⁸ מסופר על שכן של רב ענן שעזר לרב ענן לבנות גדר ביניהם בתוך קרקעו (של השכן), ומשמעות הדבר היא שהוא מוחל על חלק מקרקעו לטובת השכן, ופשוט לגמרא שם שהמחילה בטלה כיון שהיתה בטעות. מסוגיה זו קשה על שיטת רש"י שמחילה בטעות בדרך כלל מועילה.

הראשונים²⁸⁹ מיישבים, שהמחילה בטעות שם אינה מועילה מפני שהשכן לא ידע שרב ענן נוטל משהו מממונו, ומאחר שלא ידע שהוא מוחל, אינה מועילה, כמו שנאמר בתלמוד בעניינים אחרים²⁹⁰, ודוקא אם המוחל יודע מה שהנמחל נוטל מממונו אלא שהוא חושב שזכה בו הנמחל מן הדין, כמו בדשלבי"ע ובאסמכתא בהלוואה, מחילה בטעות מועילה (אם אין בעייה של ריבית)²⁹¹.

²⁸⁸ בבא בתרא מא ע"א (הובא באור זרוע, ח"א, שו"ת, ס"י תשלט).

²⁸⁹ חידושי הר"י מיגאש, ב"ב מא ע"א; חידושי הריטב"א החדשים, ב"מ סו ע"ב (הובא בשו"ת סם חיי, ס"י כז, דף נט ע"א, בשו"ת תורת חיים, מהרח"ש, ח"ב, ס"י ג, עמ' פג, בעונג יו"ט, ס"י קנט, בעמק יהושפט, ס"י א, אות ג, בשו"ת מחנה חיים, ח"ב, אהע"ז [כרך ד], ס"י מ, עמ' קכב, בשו"ת דבר משה, אמריליו, ח"ב, חו"מ, ס"י ז, דף ז ע"ב, ובשו"ת בני אהרן, ס"י קו), וחידושי הריטב"א, ב"ב מא ע"א; נימוקי יוסף, ב"ב כב ע"א, בדפי הרי"ף (הובא בשו"ת רעק"א מהדו"ק ס"י לז, דף כג ע"ד, בשו"ת משפטים ישראלים, חסון, ס"י ס, דף סב ע"ד, בשו"ת עולת שמואל, פלורנטין, חו"מ, ס"י לו, דף צה ע"ג, ובשו"ת שמחה לאיש, אבא שאול, חו"מ ס"י ה, אות מה); מהרי"ח בהגהות אשרי, ב"מ, פ"ה, ס"י לב (הובא בשו"ת מהרשד"ם חו"מ ס"י שכא, במחנה אפרים, הלכות שותפות, ס"י ד, בשו"ת זרע אנשים, ס"י עא, בסופו, בשו"ת תורת משה, חו"מ, ס"י יח, עמ' קיט, באמרי שפר (קלצקין) ס"י עב, ובחקרי לב, חו"מ, ח"ב [כרך ג במהד' ביטון], ס"י כו, עמ' קכו); חידושי הרמב"ן, ב"ב מא ע"א (הובא בשו"ת עזרת ישראל ס"י לד, בשו"ת בני אברהם, חו"מ, ס"י כג, בחידושי חתם סופר, ב"ב שם, בשו"ת ר"ב אנגיל, ס"י נג [שהובא בשו"ת מלך שלם, חו"מ, ס"י כו, דף לז ע"ג, בשו"ת אם הדרך חו"מ ס"י יב, וע"י ר' חיים יעקב, מקבציאל גל' כא עמ' סז], ובשיעורי ר' אהרן ליכטנשטיין, ב"ב, פי חזקת הבתים, עמ' 215); רא"ש, ב"מ, פ"ה, ס"י לב (הובא בקובץ שיעורים, ב"ב, ס"י קעא, בשו"ת בני יהודה, ס"י מב, דף קו ע"ג, בשו"ת פני משה, ח"א, ס"י פא, בשער משפט, כ, ס"י א, בשו"ת מהרש"ד, ח"ג ס"י קה, ובשו"ת מים חיים, ס"י יג, עמ' רסה), ותוספות הרא"ש, ב"מ סו ע"ב.

כך משמע גם מתשובות הגאונים (הרכבי), ס"י שמב, הנוקט שאצל רב ענן "אפילו מחילה ליכא". מן האחרונים תירצו כך גם שו"ת פרי צדיק (צור), ס"י ט (עמ' קמח), שו"ת הרמ"ע מפאנו, ס"י מב, ומנחת אשר (תשס"ד) ב"ב ס"י כח אות ג.

גם יד רמה, ב"ב פ"ג, ס"י קטו, מסביר (בלי קשר לסוגיית ב"מ) שבמעשה רב ענן המחילה לא הועילה מפני שלא ידע בעל הממון שהלה נוטל משהו מממונו.

נראה שזאת גם כוונת לבוש מרדכי, ב"ק, ס"י לו (עו ע"א), שמיישב את הקושיה מרב ענן, שמחילה בטעות מועילה רק אם המוחל נותן למקבל את הדבר, ומקנה לו, אבל אם מחל חוב שיש עליו, ומחילתו היא מה שלא תבע ממנו את חובו (ואינו מקנה לו), מפני שחשב ששילם לו, זה לא מחילה בכלל, מפני שזה בטעות.

שו"ת זרע יעקב (נאים) ס"י יח (כח ע"א), נוקט שלרש"י מחילה בטעות מועילה אם טעה בדין, ואם טעה בגוף הענין, כמו באונאה, מחילתו בטלה. נראה שכוונתו היא למצב ש"לא ידע דמחל", שאז מחילתו בטלה.

גם שו"ת תורת משה (שבתי) חו"מ ס"י יח (עמ' כג), שו"ת סם חיי, ס"י כז (נט ע"ב-ע"ג) (הובא בשו"ת שערי עזרה (טראב), חו"מ, ס"י ג), שו"ת אהלי תם, ס"י י, ומטה שמעון רמא, הגהב"י אות ב (הובא בשו"ת מפי אהרן, חו"מ, ס"י יב, דף סא ע"ב), כותבים שגם לרש"י מחילה בטעות בטלה אם לא ידע ומחל.

שו"ת ירך אברהם ח"ב ס"י עג (צט [מסומן פט] ע"ג-ע"ד), מסביר בדומה, שבמעשה רב ענן המחילה בטלה משום שלא התכוונו לזכות, לא רב ענן ולא השכן, כי לא ידעו על הטעות, ורש"י סובר שצריך כוונה לקנות; ואח"כ נוקט ששם לא ידע דמחל.

שו"ת צמח צדק (חב"ד), אהע"ז ח"ב ס"י קמה, אות ב, כותב שאם לא ידע דמחל, המחילה בטלה לכל הדעות. נידונו - מחילת בעל על הקפדתו שעדים יחתמו על הגט בשליחותו.

הגהות אשרי, ב"ב, פ"ג, ס"י לו, כותב בשם ר"י באופן כללי, שכל שלא ידע שמחל, המחילה בטלה. הדין נזכר בקיצור פסקי הרא"ש, ב"מ, פ"ה, ס"י לב (בלשון ברורה יותר מברא"ש עצמו).

שו"ת אהלי יעקב (קשטרו) ס"י יח (לא ע"א), מסביר לשיטת רבנו תם (ליד ציון הערה 308) שבענין רב ענן, אין אומרים שהשכן רצה "ליקום בהימנותיה", כי עשה בלי ידיעה.

ראה ליד ציון הערה 15, מקורות נוספים לפסול מחילה במצב שלא ידע דמחל.

דעה חולקת: המגיה בשו"ת תורת משה (שבתי) חו"מ ס"י יח (עמ' קכא), מעלה אפשרות שלפי רש"י, במקום שאין איסור, אפילו לא ידע דמחל, מועילה מחילה. כנראה, הוא סובר שרש"י מיישב את מעשה רב ענן באחד התיורצים שבהערה 291.

²⁹⁰ ב"מ דף נא ודף סז ע"א לענין אונאה, וכתובות נו ע"ב לענין כתובה ממטלטלין.

²⁹¹ לימודי ניסן, בתוך קובץ הראב"ד (מהד' אלפרט), על ב"מ סו ע"ב, הערה 113, כותב שתוספות לא רצו לתרץ כך, מפני שהבינו מלשון רב נחמן הסתמיים בסוגיה שם "מחילה בטעות הויא", שכל מחילה בטעות לא מועילה. בתשובה לכך הוא מסביר שרב נחמן אמר לשון סתמית מפני שסמך על מה שאמר עוד "הוא נמי לא

ידע", כלומר השכן לא ידע שרב ענן נוטל ממנו משהו. יצויין שחידושי חתם סופר, ב"ב שם, מבאר שבמהלך הבנייה נודע לשכן שזה קרקע שלו, ומכל מקום המשיך מפני שחשב שמה שמחל לפני כן חל אף שהיה בטעות, ועל זה פסק רב נחמן שגם המחילה השנייה בטלה אף שידע ומחל, מפני שהיא נבעה מטעות בדיון.

תירוצים אחרים ליישוב סוגיית ב"ב: חידושי מהרי"א ציטרו, עמ' עד, מיישב שבב"ב נאמר שמחילה בטעות לא מועילה מפני ששם זו **הקנאת** קרקע של השכן לרב ענן ולא מחילה רגילה. אבל הסברו קשה, שהרי גם בדשבל"ע אין זו מחילה רגילה, אלא הקנאה.

שו"ת באר יצחק יו"ד סי' כג, ענף א, ושו"ת פרי יצחק (בלזר), ח"ב, סי' סה, אות כה, מיישבים על פי הגהות אשרי (הערה 256) שמסביר שמחילה בטעות מועילה מטעם יאוש, והרי אין יאוש בקרקע, ולכן רב ענן לא זכה בקרקע. בדרך זו מבאר פרי יצחק גם את האמור בקדושין סג ע"א שבכותב לעבד "לכשאקחך הרי עצמך קנוי לך מעכשיו", השחרור אינו מועיל לפי הדעה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, וקשה הרי גם לדעה זו מועילה תפיסה, והעבד מוחזק בעצמו? התשובה היא, שתפיסה בפירות שלא באו לעולם מועילה מטעם מחילה בטעות, שהיא מטעם יאוש, ויאוש אינו מועיל בעבד מפני שהוא כקרקע.

כמו כן, אמרי צבי, ב"מ, סי' מו, אות ז, מיישב על פי מה שכתב שמחילה בטעות לא מועילה בקרקע (ראה בשמו ליד ציון הערה 266) - והרי מעשה רב ענן היה בקרקע. אבל ברית יעקב ח"א סי' קח (ד"ה אך בב"מ) דוחה הסבר זה, כיון שהשכן לא ידע כלל שהקרקע נגזלת ממנו, ולכן הוא כמו מצב שאינו יכול להוציא בדיינים, שאז לא נחשב ברשותו, ומועיל יאוש בקרקע. והוא מתרץ (בד"ה לכן) בדרך אחרת ע"פ הגהות אשרי, שיאוש מועיל רק אם היאוש נגמר לפני שהנכס בא לידי הזוכה, כך שהגיע לידו בהיתר, אבל מי שנותן כסף לחברו ע"פ עדים (עדי שקר), שלא ידע שאינו חייב, או ע"פ דיין (שטעה), או שטעה מעצמו וחשב שהוא חייב לו, והתברר שטעה, לא זכה הלה מטעם יאוש, כי לא נגמר היאוש לפני שהגיע ליד הזוכה, אלא התייאש אחרי שהגיע הכסף לחברו; וכיון שזו טעות, הכסף שביד חברו הוא כמו גזל שלא מועיל בו יאוש כי בא לידו באיסור; ומש"כ הג"א שמחילה בטעות מועילה מטעם יאוש הוא בחוב, שהגיע לידו בהיתר.

קצות החושן, קמב, סי' א (הובא בשו"ת פרי החיים (רוזנברג) חו"מ סי' יד), ביאר על פי נימוקו של הגהות אשרי (הערה 256) לכך שמועילה מחילה בטעות - שהנמחל זוכה מטעם יאוש: טעם זה לא שייך במעשה רב ענן, מפני שרב ענן חשב שהקרקע היא שלו, והזוכה בהפקר ולא התכוון לקנות, לא קנה (יבמות נב ע"ב); ואין לומר שיקנה מצד דעת אחרת מקנה (שאיזו אין צורך בכוונת הקונה לקנות - חידושי הריטב"א, יבמות נב ע"ב), שהרי מצד זה הוא קנין בטעות, שלא מועיל. דבריו קשים, שהרי הגהות אשרי עצמו הסביר בדרך אחרת מדוע רב ענן לא זכה - מפני שהשכן לא ידע דמחל. קצות החושן יצטרך להסביר שמה שהגמרא אומרת "כמו שאתה לא ידעת כך השכן לא ידע", שהעיקר הוא מצד שרב ענן לא ידע ולכן לא זכה מההפקר, אלא שהוצרך לומר שהשכן לא ידע כדי שלא תהיה "דעת אחרת מקנה". נתיבות המשפט, קמב, סי' ג, דוחה הסבר זה של קצות החושן, שלפיו אילו רב ענן היה זוכה בקרקע אחרי שנודעה לו הטעות, היה קונה כיון ששכנו התייאש; ולא משמע כך מהסוגיה. שו"ת אורח ישר סי' לח, משיב על כך, שאילו נודעה הטעות, היאוש היה מתבטל, ולא היה מועיל לעשות קנין אז (אפילו בכוונה לקנות), שהרי יאוש לא מוציא את הנכס מרשות הבעלים עד שהוא מגיע לרשות הזוכה. עוד הקשה נתיבות המשפט, איך יתכן שאם השכן לא ידע את האמת ורב ענן ידע, שיזכה מטעם מחילה בטעות? אורח ישר מתרץ, שרב ענן חשב שהשכן נותן לו מתנה, ואז היה קונה אילו התכוון לקנות, מדין יאוש.

אמרי שפר (קלצקין) סי' סד, מיישב, שבמעשה רב ענן, כיון שהשכן טעה, המחילה בטלה, כמו שמתנה בטלה אם יש אומדנא שלא נתן בלב שלם (ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 242), משא"כ במוכר דשבל"ע, שמכר אינו מתבטל באומדנא בלבד. הסברו קשה, שהרי במכר של דשבל"ע, האומדנא שהמוכר מחל באה **לחזק** את המכר ולא לבטל אותו. ובסי' עב תירץ, שבענין רב ענן, מדובר בקרקע וצריך מעשה קנין, וכיון שהיה בטעות, רב ענן לא קנה כי לא היה מעשה להקנות, משא"כ בפירות דקל שאחרי שאכל אותם, די במחילה בעלמא על חיוב התשלום בעבורם, ואף כשהם בעין, קנאם כשנתנם בכליו, ומועילה מחילה על דמי הפירות.

בסי' לחקרי הלכות, סי' פ (עמ' קיד), מתרץ, שבמעשה רב ענן מדובר בקרקע, ובקרקע לא מועילה תפיסה כי היא עומדת בחזקת בעליה (ראה בשמו בשער ארבע עשרה, שהוא מסביר כך את דברי הרשב"א על האומר "מה שתטול מנכסי מחול לך", שהרשב"א משווה לקונה דשבל"ע שתופס אותו כשבא לעולם).

שיעורי ר' אהרן ליכטנשטיין, ב"ב, פ' חזקת הבתים, עמ' 220, מיישב שבמעשה רב ענן זו מחילת חפץ בעין, שצריכה דעת גמורה כי היא מעין הקנאה (ראה בשמו בשער ארבע עשרה), ולכן מחילה בטעות לא מועילה (ובהערה 6 נוסף הסבר חילופי דומה, שבמעשה רב ענן מדובר בהקנאה ממש, ולכן לא הועילה בטעות, והגמרא לא דייקה בלשונה כשקראה לזה "מחילה"); ורש"י דיבר רק על מחילת חוב, שא"צ דעת גמורה כי היא רק הסתלקות, ולכן מועילה גם בטעות (ראה בשמו בהערה 265).

חידושי חתם סופר, ב"ב שם, ושו"ת חתם סופר, ח"ו, סי' כח (הובא בשו"ת שמחה לאיש (אבא שאול), חו"מ, סי' ה, אות מד), מיישב, שבמעשה רב ענן לא היתה דעת אחרת מקנה, מפני ששכנו טעה, ולכן רב ענן לא קנה את הקרקע.

מעדני שמואל, סי' כז, אות ג, וסי' כח, אות ד, מיישב על פי חידושי הרשב"א, ב"ב מא ע"א, שעולה מדבריו שרב ענן חשב שקנה מפני שהשכן הקנה לו בכך שסייע לו, כלומר, זאת הקנאה ולא מחילה, והקנאה בטעות בטלה, שלא כמחילה.

נראה שטעם הדבר שאם לא ידע שהוא מוחל, המחילה בטלה, הוא שכאן בכלל לא התכוון למחול, ומה שאמר שהוא מוחל היה "פיטומי מילי", מלים שאמר אותן מתוך מחשבה שהן חסרות משמעות, רק כדי לצאת ידי חובה²⁹², ומאחר שמראש לא התכוון שתהיה לדבריו משמעות משפטית, אכן אין להם משמעות משפטית, וזה שונה ממקום שהתכוון באמת למחול, אלא שהסיבה שמחל היתה מוטעית, ואז לרש"י המחילה קיימת.

ר' צבי הלפרין²⁹³ מבאר על פי שיטת מהרי"ח²⁹⁴ שמחילה בטעות קיימת מטעם יאוש - אם לא ידע שהוא מוחל, אין לו הרגשת הפסד ואין מצב של יאוש.

המושג "לא ידע דמחל" טעון הבהרה. לדוגמה, מדוע באונאה נחשב לא ידע דמחל, ובדשלבל"ע נחשב שידע, הרי גם בדשלבל"ע המוכר חשב שהפירות שייכים לקונה, ולא מחל שום דבר שלו²⁹⁵?

ר' חיים סופר²⁹⁶ מבאר, שבדוגמאות שמנינו שלא ידע ומחל, לא היה למחול מקום לשאול חכם אם באמת חברו זכה משלו, שהרי גם בסופו של דבר התברר שלא היתה לו טעות הלכתית אלא עובדתית, ולכן המחילה בטלה, מפני שלא ידע אם יש דבר שייטכן שמחילתו תפעל עליו; אבל בפירות דקל, היה צריך לשאול חכם האם מועילה המכירה, וכיון שלא שאל, הראה שמחל, ומחילתו תקפה אף שנבעה מטעות²⁹⁷.

שו"ת ירך אברהם, ח"ב, סי' סד, מתרץ שגם רב ענן לא התכוון לזכות וגם השכן לא התכוון לזכות לו, ולכן המחילה בטלה.

עומק הפשט, ח"א, סי' טז (עמ' שכח-שכט), מיישב את רש"י, שרש"י סובר כמו ר"ת שהובא בריב"ש (הערה 314) שרק בטעות בדין המחילה תקפה, ובמעשה רב ענן, המחילה בטלה כי השכן טעה במציאות.

²⁹² בכך מיושבת קושית שו"ת משפטים ישרים (חסון), סי' ס (סג ע"ב), לגבי "לא ידע דמחל", שלכאורה מה שאמר בפירוש "אני מוחל", מראה שידע שיש על מה למחול, שאם לא כן מדוע הוצרך למחול? התשובה היא שאמר זאת בתורת פיטומי מילי.

חידושי העילוי ממיצייט, סי' עב (עמ' קעח), מקשה, מדוע לא תועיל מחילה ב"לא ידע דמחל", אם הוא אומר בפירוש שהוא מוחל גם אם הלה חייב לו, כגון במי שהתנה שאם יש אונאה, הוא מוחל עליה - מה בכך שלא ידע שיש חוב, הרי מחילתו לא נבעה מטעות? יש להעיר, שקושייתו היא רק על אותם מצבים שהוא אכן אומר שהוא מוחל, כגון באונאה "ע"מ שאין לך עלי אונאה", ולא למצבים שלא היתה מחילה מפורשת אלא מכללא, שבהם אמרנו שאין להסיק מהתנהגותו שהוא מוחל, מפני שלא ידע דמחל, כגון במעשה רב ענן. הוא מתרץ (בעמ' קעט - כך נראה, שהוא בא ליישב קושיה זו), שלולא דין תורה, לא היה חיוב להחזיר אונאה (כשלא עשו תנאי) מפני שמחלו זה לזה, שכן המקח נעשה על דעת זה, והתורה חידשה שאף שהמתאנה מחל (בלי תנאי מפורש), חייב להחזיר, מפני שאילו ידע שהמחיר לא שווה לחפץ לא היה מסכים למקח, והתורה חידשה שמחילה דרך אונאה אינה מועילה; ולכן גם אם עשה תנאי, נשאר דין אונאה כבתחילה, מפני שאילו ידע שהחפץ אינו שווה למחיר לא היה עושה את הקנין על תנאי זה, וזה ככל מחילה בדרך אונאה. אבל יש להעיר שהסבר זה טוב רק לאונאה, ולא למקרים הנ"ל שהפוסקים פסלו בהם מחילה מטעם "לא ידע דמחל", אף שגם בהם היתה מחילה מפורשת: "גם אם יהיו תביעות נוספות".

נתיבות הקנינים סי' רה (עמ' שצח), מסביר שאם לא ידע כלל, אין כאן מחילה אפילו בטעות. וראה ליד ציון הערה 127, שמחנה חיים מסביר שאין לאדם **נוח** למחול על דבר שאינו ידוע לו.

²⁹³ אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, סי' מו, אות ד, ואות ז.

²⁹⁴ ליד ציון הערה 249.

נתיבות המשפט, קמב, סי' ג (הובא בשו"ת פרי החיים (רוזנברג) חו"מ סי' יד), מסביר את התירוץ לפי מהרי"ח בהגהות אשרי: אם ידע שהוא נותן דבר שלו, אלא שטעה בדין כגון במוכר דבר שלא בא לעולם, מועילה יאוש כיון שבא לידו בהיתר, אבל במעשה רב ענן, לא ידע המסייע כלל שהוא נותן, ולכן זה כמו יאוש שלא מדעת, כיון שבא לידו באיסור, ולכן לא מועיל.

²⁹⁵ כך הקשו שו"ת פרי צדיק, סי' ט, עמ' קמח, אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, סי' מו, אות ג, ועוד.

הגהות אשרי, ב"ב, פ"ג, סי' לו, מביא שר"י הסביר שבדשלבל"ע נחשב ידע דמחל, מפני שהמוכר יודע שהדבר שווה יותר ממה ששילם לו הקונה, ולא חש לבדוק אם יכול לחזור בו, ולכן המחילה תקפה. נראה שכוונתו היא שהיה לו אינטרס לחזור בו כיון שהדבר שווה יותר עכשו שבא לעולם, ואם בכל זאת לא ניסה לחזור בו, הראה שמחל.

²⁹⁶ שו"ת מחנה חיים, ח"ב, אהע"ז (כרך ד) סי' מ (עמ' קכב).

²⁹⁷ קשה על הסברו, מדוע רא"ש, ב"מ, פ"ה, סי' לד, כתב לגבי "את ונוולא", שרבינא הוציא פירות ממלוה שאכל פירות מקרקע של הלווה, מפני שזו מחילה בטעות שלא מועילה, כמו מי שמניח לחברו ליטול חפץ מרשותו (או נותן לו) וחושב שהוא של חברו ונמצא שאינו שלו, כלומר לא ידע דמחל (ראה הערה 314); ומדוע לא נאמר שהמוכר שם היה צריך לשאול חכם?

ר"א ארלנגר²⁹⁸ הסביר ע"פ דברי ר' חיים מבריסק²⁹⁹, שבאונאה כל התשלום ששולם נחשב דמי המקח, וחוב החזרת הסכום העודף הוא חיוב חדש שהתורה הטילה; וכאן המתאנה לא ידע על החיוב החדש הזה, א"כ לא ידע שיש שום ממון שלו ביד המתאנה, שהרי הכסף שנתן באמת היה כולו בעד המקח, אלא שאילו ידע שהתאנה, היה גובה את החוב הנפרד מהמתאנה, ולכן אומרים שהמחילה על החוב הנפרד אינה מועילה, שהרי גם מי שמוכן לקנות ביוקר אם זה המחיר האמיתי, מכל מקום אם התורה נותנת לו זכות לקבל חלק חזרה, ודאי ירצה לקבלו, אלא רק משום שלא ידע, הוא לא דרש. לעומת זאת, בדשלבל"ע, המוכר חשב שהמכר חל ושאינו יכול לחזור בו, ובכך סילק את דעתו ממה שידע שהיה שלו; וגם אם הקונה אכל את הפירות, מועילה מחילת המוכר על חיוב הקונה לשלם על מה שאכל, אף שהמוכר חשב שהקונה אכל משל עצמו ושאינו בזה גזל, ולא ידע שמחל, והטעם הוא, שהמוכר ידע שהפירות היו שלו, וסילק את דעתו מהם, וכלול בזה כל חיוב שיבוא מכוח הפירות, שלפי המצב שהיה לפני המכירה היה ראוי האוכל להתחייב; משא"כ באונאה, שהמכירה היתה תקפה, ועל החפץ אין סילוק דעת, מפני שהוא באמת מכור, וכל הדיון הוא על החוב להחזיר את העודף, וחוב זה לא נודע לו מעולם.

ר' ניסן אלפרט³⁰⁰ תירץ, שמחילה היא ויתור של אדם על זכותו או על תביעתו, אבל אם אינו יודע בכלל שיש לו תביעה, לא שייכת מחילה; ובאונאה, המתאנה לא ידע שנתאנה, אלא הוא חושב שמה ששילם הוא דמי המקח, ולכן אין מה שימחל; אבל במוכר דשלבל"ע, כשבא לעולם הוא מתחיל להתחרט על המכר, מפני שהדבר הוא כאילו מין אחר ממה שמכר, והוא מרגיש כאילו לא מכר דבר זה, וכשבא הקונה לקחת אותו, המוכר חושב בלבו שצריכים לשאת ולתת שוב על המכר, אלא שהוא מתגבר על מחשבותיו מפני שהוא חושב שהקונה צודק בדיון; א"כ יש כאן תביעה ומחילה, ולא היתה טעות בעצם הדבר המחול, מפני שבאמת מחל על הדבר שלו, והטעות היתה רק בסיבת המחילה.

שאלה דומה מתעוררת לגבי אסמכתא בהלוואה - מדוע נחשב שידע ומחל (אלא שהמחילה בטלה בגלל איסור ריבית), הרי המוכר-הלווה חשב שהמכר היה תקף, ושהפירות שצמחו בקרקע שייכים לקונה מתחילת ברייתם, א"כ הוא בגדר לא ידע דמחל!³⁰¹ ר"א ארלנגר³⁰² תירץ שכיון שהפירות צמחו בקרקע שהיתה שלו, נחשבים גם הם שהיו שלו, וסילוק דעתו מקרקעו גרם שדעתו מסולקת מהפירות, לכן זה כמחילה ביודעין על הכל יחד, קרקע ופירות.

נראה שמחמת קושיה זו, מהר"ם מרוטנברג³⁰³ פירש את הטעות בדשלבל"ע בדרך שונה מהמקובל - לא שחשב שמועילה מכירת דבר שלא בא לעולם³⁰⁴, אלא הכל יודעים שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ובכל זאת היה מוכן שהמכר יהיה קיים, וזוהי מחילה, אבל המחילה היא בטעות, שכשמחל לא חשב שיחזור בו בסוף; והוא מסביר שמפני **תקנת השוק** המחילה קיימת, כיון שדרך מקח וממכר בכך. לפי הסברו מובן מדוע זה בגדר "ידע דמחל" - הוא ידע שמן הדין הפירות שלו, ובכל זאת מחל; משא"כ באונאה, שאף שהוא דרך מקח וממכר, שהרי אי אפשר לשלם בדיוק את דמי החפץ, מכל מקום נחשב שלא ידע דמחל - מפני שהוא חשב שזה המחיר האמיתי, ובאמת אינו כך³⁰⁵. אבל יוצא מדברי מהר"ם, שאם בשעה שמחל אכן לא ידע דבר שהתגלה לו אח"כ, נחשב לא

²⁹⁸ ברכת אברהם (ארלנגר), ב"מ סו ע"ב, עמ' שכח.

²⁹⁹ חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, הל' מכירה, טו, א.

³⁰⁰ לימודי ניסן, בתוך קובץ הראב"ד (מהד' אלפרט), על ב"מ סו ע"ב, הערה 113.

³⁰¹ יצוין שאכן נימוקי יוסף (שנביא בהערה 314) כותב שבאסמכתא בהלוואה, המחילה בטלה מפני שלא ידע דמחל.

³⁰² ברכת אברהם (ארלנגר), ב"מ סו ע"ב, עמ' שכח.

³⁰³ שו"ת מהר"ם מרוטנברג, שערי תשובות, סי' תעז, עמ' 59, ודפוס לבוב סי' תכו.

³⁰⁴ כמו כן, צבי גאון יעקב, סי' יז, מוכיח מתוספות שתפיסת הקונה מועילה גם אם המוכר ידע שהמכר לא מועיל.

³⁰⁵ כמו כן, שו"ת מהרי"ט, חלק א, סי' קב (הובא בשו"ת פני משה, ח"א, סי' פא), כתב, כדי ליישב את הרא"ש, ב"מ פ"ה סי' לב, שכתב שבדשלבל"ע ידע דמחל, שהמוכר ידע שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ואף על פי כן מאחר שהיה זקוק לכסף, מכר, ולא השתנתה דעתו אחר כך כשראה שהקונה תופס ואוכל, אלא ידע את הדין ומחל, ורק אח"כ התחרט. אבל מה שכתב אח"כ בדעת הרא"ש, שבאסמכתא בהלוואה המחילה בטלה מפני שאנן סהדי שלא על דעת כן עשה מתחילה ולא סמכה דעתו לתת - קשה, שהרי הרא"ש רומז שהטעם באסמכתא הוא משום איסור ריבית.

ידע דמחל, והמחילה בטלה - שלא כרש"י³⁰⁶. אבל ייתכן שהוא מפרש גם בדעת רש"י שמחילה בדשלבל"ע מועילה רק מפני שלא נתגלה לו אח"כ דבר שלא ידע, ורק אז המחילה קיימת, ונמצא שגם לרש"י מחילה בטעות בדרך כלל בטלה³⁰⁷.

ג. שיטת רבנו תם: בדרך כלל מחילה בטעות בטלה

רבנו תם³⁰⁸ מפרש, שבדרך כלל מחילה בטעות בטלה, וזה הטעם שבאסמכתא בהלוואה, הפירות חוזרים ללווה; ובמוכר דשלבל"ע, זאת לא מחילה בטעות, מפני שהמוכר אינו רוצה לחזור בו, כדי לעמוד במהימנותו³⁰⁹, ויש להניח שגם אילו ידע שהמכר בטל, לא היה חוזר בו. מתוך פירושו הוא נאלץ להידחק בפירוש הסוגיה, ולומר שמה שרבא הקשה³¹⁰ מדוע במכר באונאה, האונאה חוזרת אף שהמתאנה מחל עליה כי חשב שזה המחיר הנכון - באמת לא קשה, שהרי הדין ששם מחילה בטלה מתאים לכלל שמחילה בטעות בטלה, אלא רבא הקשה כך מתוך הבנה מוטעית, שרב נחמן סובר שמחילה בטעות מועילה; וגם מה שרב נחמן השיב לו מהדין שהנושא אשה ונמצאת איילונית, שהקידושין בטלים מטעם קידושי טעות, הבעל אינו צריך להחזיר את הפירות שאכל מנכסי מלוג, מפני שהיא מוחלת לו, אף שהיתה מחילה בטעות מפני שלא ידעה שהיא איילונית³¹¹ - אינו ראייה לדבריו (של רב נחמן), שהרי אדרבה, לרב נחמן הכלל הוא שמחילה בטעות בטלה, ואילו באיילונית המחילה תקפה; אלא, רב נחמן הביא את הראיה לפי טעותו של רבא³¹².

³⁰⁶ אף שבאופן עקרוני הוא הולך בשיטת רש"י, כאמור בהערה 248.

³⁰⁷ ראה הערה 99, בשם יד רמה, על מצב שספק לנו האם המוחל ידע שהממון שהוא מוחל עליו הוא שלו. וראה ליד ציון הערה 159, על מצב שבשעת המחילה היה ספק למוחל האם הוא מוחל על דבר שלו.

³⁰⁸ רבנו תם, הובא בתוספות, ב"מ סו ע"ב (ד"ה התם), וב"ב מא ע"א (ד"ה אמר) (הובא בשו"ת מהר"ם מינץ סי' לה וסי' פד, בשו"ת ר"ע איגר, ח"א, סי' לו, דף כג ע"ד, בשו"ת חתם סופר, חו"מ, סי' קכב, בערוך השולחן, חו"מ, רט, ח, בשו"ת שבות יעקב, ח"ב, סי' קסו, בשו"ת עין יצחק, ח"ב, אהע"ז, סי' לד, אות כו, בתקנת עזרא הלכות מעילה א, ג (ד"ה ובעיקר ענין), בשו"ת מהרש"ד, ח"ג, סי' קה, בשו"ת אהלי יעקב (קשטרו) סי' יח דף ל ע"ב, בשו"ת שואל ומשיב מהדו"א חלק א סי' קצו (ד"ה הנה בא), בשו"ת בית שלמה, סקאלא, חו"מ, סי' פח, ובקהילות יעקב סנהדרין סי' טז במהד' תשמ"ח = סי' יד במהד' תשכ"ה), בתוספות רבינו פרץ, ב"מ סו ע"ב, בתוספות הרא"ש, ב"מ סו ע"ב, בשו"ת הרא"ש, כלל סט, סי' ו, בתשובות מיימוניות שופטים סי' יא, בהגהות מיימוניות, דפוס קושטא, הלכות טוען ונטען, ג, ה, ובהגהות אשרי, ב"מ, פ"ה, סי' לב, וב"ב פ"ג סי' לו.

מחלוקת רש"י ור"ת מובאת אצל ר' איתמר ורהפטיג, "הסיפור 'מחרוזת הפנינים' לאור ההלכה", תחומין ל (תשי"ע), עמ' 307.

בדומה מסביר ר' רצון ערוסי, מחילה בזכויות חפציות בהלכה, עמ' 81, שהמחילה מועילה אף שהיא בטעות כי גם אילו ידע את האמת היה מוחל שהרי רצה למכור את הדבר.

³⁰⁹ שו"ת פרי צדיק (צרור), סי' ט (עמ' קמה-קמו), מביא ראייה לר"ת מבי"מ טו ע"ב, ששם נזכר העיקרון שמניחים שאדם ירצה לעשות דבר שאינו מחויב בו מן הדין, כדי להישאר מהימן (בעיני האדם שעשה עמו עסקה או בעיני בני אדם בכלל) - לענין גזלן שמכר את הקרקע הגזולה ואח"כ קנה אותה מהנגזל, שמניחים שהתכוון לקנותה עבור הקונה כדי להישאר במהימנותו בעיניו.

אבל שו"ת אהל משה (קצנלנבויגן) סי' מג (לה ע"א), כותב שיש הבדל בין "ליקום במהימנותיה" של ב"מ שם לזה של ר"ת: שם ברגע שהגזלן קונה מהנגזל, הקרקע נקנית למפרע לקונה, כי הגזלן נעשה שלוחו לקנות, מה שלא שייך כאן; ואילו כאן, כיון שהמוכר ראה שהקונה תפס ושתק, הדבר מראה שהוא רוצה שיחול קנין עכשו, בשעת התפיסה, והוא רוצה זאת בלב שלם בגלל הכסף שנתן לו הקונה בעבר, וגם אם היה יודע שיכול לחזור בו, לא היה חוזר, כי נוח לו שיחול הקנין עכשו; אבל אם לא תפס אין אומרים לו לתפוס שהרי לא היה מעשה קנין.

³¹⁰ ב"מ סו ע"א.

³¹¹ ועיין חזון איש, אהע"ז, סי' עט ס"ק יט, הסברים שונים מה בדיוק היא לא ידעה. ועיין חידושי הרמב"ן, ב"ב מא ע"א, שיש שהבינו שבאיילונית לא ידעה דמחלה, והוא עצמו אומר שנחשבת שידעה דמחלה מפני שהבעל לקח פירות שהיא יודעת שהיו שלה.

³¹² אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, סי' מו, אות ה, מצמצם מעט את הדוחק שבפירוש זה, באומרו שרב נחמן לא השאיר את רבא לגמרי בהבנתו השגויה, אלא רמז לו את כוונתו האמיתית, ע"י הסברו לאיילונית - שיבין שההבדל בין דשלבל"ע לאונאה הוא שבאונאה לא ידע דמחלה, כלומר מעולם לא היתה הסכמה על עצם הדבר, שהרי לא ידע שהוא משלם יותר ממחיר החפץ, שלא כדשלבל"ע, שהסכים על עצם המכירה, וזה גורם לו לרצות להישאר במהימנותו, ובזה יבין את טעמו האמיתי של ר"י מדוע בדשלבל"ע מועילה המחילה. שו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח (כח ע"ב), מסביר שבאונאה לא שייך "ליקום בהמנותיה" כי הקונה שהתאנה לא רוצה לבטל את המכר אלא רוצה לקבל את האונאה חזרה, ואין בכך חוסר מהימנות.

וכך יסביר רבינו תם את ההבחנה שעושה הסוגיה בין אסמכתא בהלוואה לדשלבל"ע: במכר שבטל מטעם אסמכתא, אין אומרים שהמחילה קיימת מצד שהלווה-המוכר רוצה "ליקום בהימנותיה", שהרי מראש התחייב למלווה בגוזמה או במה שאינו בידו לקיים, ולא רצה באמת למכור, משא"כ בדשלבל"ע, שאכן רצה למכור³¹³, לכן מניחים שהוא רוצה ליקום בהימנותיה³¹⁴.

קצות החושן, עה, ס"ק ד, כותב שרבה שהקשה מאונאה, אכן אינו סובר את סברת "ליקום בהימנותיה", וסובר שבין בטעות בממון ובין בטעות בדין, המחילה בטלה; עיי"ש שמיישב דברי רבא במקום אחר על פי זה.

³¹³ יש להעיר שזה נכון לפי השיטה שהחסרון במכירת דבר שלא בא לעולם הוא שאין על מה שיחול הקנין, אבל אין זה נכון לפי השיטה שהחסרון שם הוא שאין לו גמירת דעת למכור. על שתי הגישות ראה אנציקלופדיה תלמודית, ע' דשלבל"ע, ליד ציוני הערות 15-17; ספר התחייבות, עמ' 136-137.

³¹⁴ תוספות רבנו פרץ, ב"מ סו ע"ב (בקיצור); פלפולא חריפתא, על רא"ש, ב"מ, פ"ה, ס"י לד, אות מ (הוא אינו אומר שזה לפי רבינו תם, אבל זה בעצם בדעת ר"ת); שו"ת מהרי"ט, ח"א, ס"י קב; פני יהושע, ב"מ סז ע"א (ד"ה בא"ד מ"מ); שו"ת זרע יעקב (נאים) ס"י יח (כח ע"ב).

שו"ת פרי צדיק (צור), ס"י ט (עמ' קמה), הסביר שבאסמכתא לא שייך "ליקום בהימנותיה" מפני שהלווה לא הקנה למלווה את הפירות שלאחר שלוש שנים "בעצם ובראשונה", אלא הוא לָן, ומה שהמלווה אוכל את הפירות לאחר שלוש שנים הוא רק תוצאה דממילא ממעשהו של הלווה. ובעמ' קמז, הסביר בדעת הרא"ש (שלפי הבנת פרי צדיק, סובר כרבינו תם), שדווקא בדבר שאדם יודע שהוא שלו כגון דשלבל"ע, שהמוכר יודע לאחר שבאו לעולם כמה הם שווים יותר מהמחיר שמכרם בו, והתכוון להקנות לקונה את ההפרש, אף שההקנאה לא היתה מועילה מצד הדין, מכל מקום אינו יכול לחזור בו בטענת טעות, מפני שהוא רוצה ליקום בהימנותיה; אבל באסמכתא, שהלווה חשב שהקרקע נקנתה למלווה כשלא פרע לו אחרי שלש שנים, ושהמלווה אוכל פירות של עצמו, זו מחילה בטעות, ואינה מחילה, ולא שייך ליקום בהימנותיה.

שו"ת מהרא"ל (צינץ) חו"מ ס"י מא, אות ז, כותב שגם מהר"ם במרדכי ב"מ ס"י שכד (הכותב שהמתחייב באסמכתא, גם אם כבר שילם, מחזירים לו, והובא בחוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 166; ושם הובאו דעות אחרות) מפרש כך את ההבחנה בתלמוד: בדשלבל"ע מועילה תפיסה כי אין טעות בגוף המכר, שהרי המוכר רצה בלב שלם להקנות, אלא שהמכר אינו מועיל מצד הדין, וזה רק טעות בדין, ואילו באסמכתא אינו גומר בדעתו להקנות, כי באמת לא רצה למכור למלווה אלא שטעה וחשב שהמכר קיים, ולכן גם אם ציווה לתת לקונה כי חשב שקנה, לא הקנה לו בלב שלם, ואילו ידע שאסמכתא בטלה לא היה נותן.

מדוע הסוגיה ניסחה את ההבחנה שבטקסט בלשון "הכא הלוואה, התם זביני"? מפני שהנקודה העיקרית היא שבאסמכתא, הלווה בכלל לא רצה למכור את השדה, אלא רצה הלוואה ואגב זה עשה הסכם מכר, ולכן אין לו עניין "ליקום בהימנותיה", בניגוד לדשלבל"ע, שהמוכר רצה למכור; וזה לא קשור לריבית (שלא כפירוש רש"י, ליד ציון הערה 239). שו"ת מהרי"ט, חלק א, ס"י קב, מפרש לפי רבינו תם ש"הכא הלוואה" פירושו שהעיסקה חזרה להיות הלוואה כתחילתה (מה שהיה מכר לפי ההסכם), שאילו הסכימו שהמלווה ימשיך לאכול פירות בתורת משכנתא, היה מועיל, מפני שהיא אבק רבית שאינו יוצא בדיינים, ועכשיו שהקנה אותה בתורת מכר, והמכר אינו תקף בגלל הריבית, חזרה להיות הלוואה בלא משכנתא, ולכן הפירות חוזרים ללווה.

הבנה אחרת בדעת רבינו תם: חלק מן הראשונים מביאים את דעת רבנו תם בצורות שונות, והצד השווה שבהן (לעומת הצורה המקובלת) - שאין בהם הנימוק של "ליקום בהימנותיה": בספר הישר, ס"י תקצב (הובא בחידושי הרשב"א, ב"מ סו ע"ב), מסביר רבנו תם, שבדשלבל"ע, אף שלא סמכה דעת המוכר, מכל מקום זה מכר, והפירות שתפס הקונה הם כאילו קנאם; ואילו באסמכתא בהלוואה, אינו מכר, שהרי מראש הלווה לא מכר את השדה אלא מישכן אותה, ולכן הפירות שאכל אחרי שלוש שנים לא היו קנויים מתחילה. טעם ההבחנה אינו מובן. הרשב"א (שם) מסיק מכאן באופן כללי, שלרבנו תם כל מי שטעה בתחילתו, כגון כאן, שהלווה חשב שהמשכנתא הפכה למכר, זו טעות גמורה, והמחילה בטלה, כמו שבאונאה המחילה בטלה, וכמו המתיר לחברו ליטול חפץ מרשותו או שנתן לו מתוך מחשבה שהוא של חברו ונמצא שאינו של חברו.

גם נימוקי יוסף, ב"מ לו ע"ב (בדפי הרי"ף), מביא את דעת ר"ת על פי הרשב"א, שבדשלבל"ע המחילה תקפה מפני שהמוכר התכוון למכור והקונה התכוון לקנות, אלא שהמכר בטל בגלל הענין עצמו, שלא באו הפירות לעולם ולכן לא סמכה דעתו, ולכן המוכר יכול לחזור בו, אבל הפירות שתפס הקונה הם כאילו קנאם, ולכן אין מוציאים מידו; אבל באסמכתא בהלוואה, הלווה לא התכוון למכור את השדה, אלא הוא טועה וחושב שהשדה מכורה למלווה אחרי שלוש שנים ושמותר למלווה לאכול פירות, והוא לא ידע דמחל, כמו שאמרו לענין אונאה, כמו ראובן שמניח לשמעון ליטול חפץ מרשותו, או נתנו לו, וחשב שהוא של שמעון, ונמצא שאינו של שמעון, וכל כיוצא בזה שמתחילה זו מחילה בטעות, היא בטלה. והוא מביא ראיות מתחומים שונים שאם יש טעות מעיקרא, הדבר בטל.

שו"ת שני הלחם, ס"י לט (ד"ה ובדבר מחילה), מביא את דעת נימוקי יוסף, שכל שעיקר סיבת מחילתו היה בטעות, אינה מועילה, כגון שהתיר לחבירו ליטול חפץ מרשותו או שנתנו לו במחשבה שהוא של חברו ונמצא שאינו של חברו, או האומר "אם לא אפרע עד זמן פלוני, יהיה שלך", שמה שהתיר למלווה לאכול פירות אחרי אותו זמן הוא משום שהיה סבור שכך הדין, כיון שעבר הזמן; אבל מי שדעתו למחול בלי שום סיבה

מוטעית, אלא שהמחילה לא היתה באופן המועיל (כגון דשלבלי"ע), אמנם להבא אינה מחילה, אבל למה שאכל, מחילה בטעות תקפה. דבריו קשים, שהרי בדשלבלי"ע מחל מתוך טעות, שחשב שהמכר קיים. שו"ת משפטים ישרים (חסון), סי' ס (סג ע"א), מבאר את כוונת הרשב"א ונימוקי יוסף, שבאסמכתא בהלוואה, בשומא בטעות ובקנין בטעות, לא היה נותן אילו היה יודע את האמת, אבל בדשלבלי"ע, רצונו למכור את הפירות אינו נובע מטעות, אלא שמן הדין המכר אינו מועיל. והוא קובע כלל (בדף סג ע"ב) שלרשב"א הכל תלוי אם היתה טעות מראש בשעת מעשה, או לא. והוא מבאר (בדף סג ע"ג) על פי זה את שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' רעח (הובא בשו"ת מחנה חיים, ח"ב, אה"ע, סי' מ, עמ' קכ, ובמאזניים למשפט, יב, ס"ק יד), העוסק במי שחייב מאה, וכפר בכל, והנושה התפשר על חמישים, מפני שחשב שלא ימצא ראייה, ומצא ראייה, ופוסק שהמחילה בטלה מפני שהיתה בטעות (ראה ליד ציון הערה 187) - שהרשב"א לשיטתו, שבדשלבלי"ע המחילה מועילה מפני שלא היתה טעות מעולם, אבל בנידונו היתה טעות מראש, שחשב שלא ימצא ראייה, ולכן כשמצא ראייה, התבטל הכל. ייתכן שהוא מבין שהרשב"א סובר (כמו מהר"ם, ליד ציון הערה 304), שבדשלבלי"ע מדובר שלא טעה, וידע שלא מועילה מכירת דבר שלא בא לעולם, ובכל זאת ביצע את המכר מפני שהצדדים רצו בו; ולכן הוא אמנם יכול לחזור בו, אבל לגבי מה שכבר תפס הקונה, אינו יכול לחזור בו. מצד שני, ייתכן שהוא הבין שלרשב"א מדובר שהמוכר טעה וחשב שמכירת דבר שלא בא לעולם מועילה, אבל טעות זו אינה משנה, מפני שגם אילו ידע את האמת, היה מוכר, והיה מתיר לקונה לקחת את הפירות, מפני שהצדדים רוצים את המכר.

נראה שזאת גם כוונת מישרים, נתיב טו, ח"ג (הובא בשו"ת מהרשד"ם חו"מ סי' שכא, ובשו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח, דף כח ע"ד), שכתב בשם "החידושי", שבדשלבלי"ע מועילה תפיסה משום שהמוכר מכר מדעת אלא שלא ידע אם המכר קיים לפי הדין, אבל אם בעיקר המכר או המתנה אינו מתכוון לתת מדעתו, אלא שחשב שהוא חייב לחברו בדין, ואח"כ נודע לו שאינו חייב מן הדין, הוא יכול לחזור בו אף אם כבר אכל המקבל, מפני שבדרך כלל מחילה בטעות בטלה. שו"ת בני אהרן, סי' קו, ושו"ת תורת חיים (מהר"ש), ח"ב, סי' ג (עמ' פג), הבינו שהוא מתכוון לומר שאם לא ידע דמחל (הנידון ליד ציון הערה 291), המחילה בטלה; אבל בפשטות מישרים מדבר על מי שיודע שהוא נותן משלו, ומכל מקום המחילה בטלה מפני שרק אם מראש רצה במכר, כגון בדשלבלי"ע, המחילה קיימת, כפי שהסביר משפטים ישרים בדעת הרשב"א. שו"ת עולת שמואל (פלורנטינו), חו"מ סי' לו (צה ע"ד), מבאר שמישרים מבחין בין דשלבלי"ע, שהטעות היתה אחרי שמכר, ולכן המחילה קיימת מפני שהמוכר רוצה ליקום בהימנותיה, לבין אם בשעת המכר או המתנה או המחילה היתה טעות, שחשב שיתחייב מן הדין ולכן נתן, שאז המחילה בטלה, מפני שבזה אין לומר שהוא רוצה "ליקום בהימנותיה", שהרי כבר אז היה בטעות.

חידושי הרמב"ן, ב"ב מא ע"א, מביא שרבינו תם גורס "התם זביני שאני" (אבל יצוין שבספר הישר, הגירסה כלפנינו), ומפרש שבדשלבלי"ע, אפילו ידע שיכול לחזור בו לא היה חוזר בו, ואילו במצבים האחרים אילו ידע את האמת לא היה מוחל.

שו"ת הריב"ש, סי' שלה (עמ' תמה), מביא שרבינו תם הסביר שבאסמכתא בהלוואה, המחילה בטלה משום שהלווה לא מחל בפירוש על הפירות (שהרי עיקר העיסקה היתה על הקרקע), ואילו מוכר דשלבלי"ע מוחל מדעת (שהרי עיקר העיסקה היתה על הפירות - כך נראית כוונתו), אלא שהוא טועה בדין, שחשב שהמכר מועיל, ולכן המחילה מועילה. שו"ת בני אהרן סי' קו, מעיר שהריב"ש לא מביא את הטעם שהוא רוצה "ליקום בהימנותיה". אבל שו"ת מהרי"ט, חלק א, סי' קב, מפרש שגם הריב"ש הבין שרבינו תם מסתמך על טעם "דליקום בהימנותיה" לגבי דשלבלי"ע, ומפרש שטעה בדין, שלא ידע שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ומכל מקום המחילה חלה, כיון שלא טעה בממונו, שהרי ידע מה הוא מוכר, ועל דעת כן מכר, ואף שלא ידע שהיה יכול לחזור בו, שמא אף אם היה יודע, לא היה חוזר בו, משום רצונו ליקום בהימנותיה; ומה שכתבו התוספות "ולא מחילה בטעות היא", כוונתם שאין טעות במחילת הממונו, אלא טעות בדין; ומה שכתבו תוספות שרבינו לא הבין, היינו שלא הבין הבדל זה שבין סוגי הטעויות, ולכן הקשה מאונאה, ובאמת לא קשה משם, מפני שבאונאה יש טעות בממונו, שלא ידע דמחל, אבל בדשלבלי"ע יש טעות בדין. גם קצות החושן, עה, ס"ק ד (הובא בשו"ת פרי החיים (רוזנברג) חו"מ סי' יד, ובתורת נתן, קפ"ל, ח"ב, עמ' 40), שו"ת מהרש"ם חלק ב סי' קמה (ד"ה מכתבו), שו"ת משנה הלכות, ח"ז, סי' רנח, שו"ת דברי שלום, קרו"ז, ח"ג, סי' קצז, שו"ת נדיב לב, ח"ב, חו"מ, סי' לב (ע ע"ג), ושו"ת שואל ומשיב מהדו"ב ח"א סי' כא, כותבים שלפי הריב"ש, בטעות בדין המחילה מועילה, ובטעות בממונו המחילה בטלה. שו"ת מים חיים (סילווא), סי' יג (עמ' רסו), כותב שהריב"ש הבין שגם לר"ת בדרך כלל מחילה בטעות מועילה. גם קצות החושן, יז, ס"ק ג (הובא בדעת תורה, יו"ד סי' ה ס"ק יד), כותב שהריב"ש סובר שלר"ת מחילה בטעות מועילה בדרך כלל, וזה הטעם בדשלבלי"ע (ראה בשמו בהערה 105). על פי זה כתב בשו"ת מהר"ש ענגל, ח"ח, סי' כה, לענין מלוה שכתב ללווה בכתב ידו שאינו חייב לו, היינו מחילה, ואח"כ טען המלוה שטעה בחשבון - שאפשר להשתמש בשיטת הריב"ש שמחילה בטעות מועילה, כסניף לפטור את הלווה. שו"ת מהרש"ם חלק ב סי' קמה (ד"ה מכתבו), מביא ראיות להבנת הריב"ש (עיי"ש), וכותב שלפי הריב"ש המחילה תקפה בטעות בדין גם אם יש בכך איסור ריבית. מהרש"ם שם מבאר בזה את מה שכתב שו"ת הרשב"א ח"ו סי' קיא (הובא בבית יוסף חו"מ סי' רנג, מחודש ו, וסי' שטז, מחודש א, בשו"ת הראג"ח, ח"א, סי' קכ, בסופו [שהובא בשו"ת בעי חיי חושן משפט חלק א סימן רל], ובשו"ת דברי ריב"ש סי' קצו, ד"ה ועוד מצאתי), שמחילה בטעות מועילה - כי בנידונו היתה טעות בדין. קצות החושן, רז, ס"ק ג, כותב שהרא"ש מביא את ר"ת שלא כמו בריב"ש. שו"ת מהרש"ם חלק ד סימן ס, כותב שאפשר לומר קי"ל כריב"ש, שמחילה בטעות בדין תקפה. עומק הפשט, ח"א,

סי' טז (עמ' שכח), מנמק את שיטת הריב"ש שבטעות בדין המחילה תקפה, לגבי דשלבלי"ע - שאין להאמין למוכר הטוען שחשב שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כי צריך היה לדעת את הדין. אבל יש להעיר שלפי נימוק זה, אם זה דין שלא רבים יודעים, המחילה בטלה. אמרי צבי (הלפרין), ב"מ, סי' מו, אות ג, מעיר שלפי קצות החושן סי' יז, שם, צריך לומר שהטעם שבאסמכתא בהלוואה הפירות חוזרים הוא מפני שלא ידע דמחל, מפני שהיה ביניהם רק עסק של חוב, וכיון שגבה המלווה את הקרקע, נפרע החוב, והפירות הם של המלווה ממילא (לפי מה שחושב הלווה בטעות שהמכר קיים), ומראש לא התעסקו בפירות. אבל אמרי צבי, שם אות ה, חולק על קצוה"ח, ואומר שגם לריב"ש, לר"ת מחילה בטעות בדרך כלל אינה מועילה; וכוונתו היא כמו שכתב הרשב"א בשם רבינו תם, שבדשלבלי"ע, המוכר רצה את עצם מכירת הפירות, ואף עשה עליהם קנין, אלא שהקנין לא תפס, והטעות היתה רק בזה שלא ידע שיכול לחזור בו, ואין זו טעות בעצם הדבר, ואילו באסמכתא בהלוואה, הלווה אינו רוצה את מכירת הקרקע, אלא רוצה ללוות ולפרוע בזמנו, ועיקר הסכמתו היתה להלוואה, אלא שהוכרח להסכים גם למכירה, וכיון שאין לו הסכמה גמורה על עצם הדבר, מחילה בטעות אינה מועילה. כמו כן, ישועות ישראל סי' יז, עין משפט, סי' ג, כותב שהריב"ש לא התכוון לומר (כהבנת קצות החושן) שכל מחילה בטעות בדין מעילה, אלא אמר כך רק בדשלבלי"ע, שבשעה שמכר לא טעה, וטעה רק כשהקונה תפס. דבריו אינם מובנים, שהרי המוכר חשב שהמכר מועיל, א"כ טעה כבר בשעת המכר. ר' חיים יעקב, מקבציאל גל' כא עמ' סו, כותב שדברי הריב"ש בדעת ר"ת קשים, שהרי עולה ממנו שלר"ת אם ידע דמחל המחילה תקפה, שלא כהג"א שעולה ממנו שלר"ת כל שלא שייך ליקום בהמנותיה, המחילה בטלה.

שו"ת דבר משה (אמריליו), ח"ב, חו"מ, סי' ז (ז' [נדפס ו] ע"ג), כותב שהיו גירסאות שונות בדברי ר"ת, שהרי הטעם שליקום בהמנותיה חסר בחידושי הרמב"ן, ב"ב מא ע"א. אבל הוא כותב שאין ביניהן נפקות להלכה. ספר ההשלמה, ב"מ פ"ה סי' ו, מביא שר"ת אומר שמחילה בטעות אינה מועילה, ולגבי דשלבלי"ע אין מוציאים מידי הקונה, מפני שקנה פירות אלו ותלשם.

ר' אשר מלוניל, ב"מ סו ע"ב, מביא שר"י יעקב (=רבינו תם) פירש שמחילה בטעות אינה מועילה, אלא שבדשלבלי"ע, שהיה מכר אלא שלא סמכה דעתו, מכל מקום הפירות שתפס הקונה נחשבים כאילו קנאם, וא"צ להחזירם, מפני שהמוכר ראה שנטלם ולא חזר בו, ויש להניח שעכשו הוא מקנה אותם לקונה, כאילו אמר לו "לך חזק וקנה"; אבל באסמכתא בהלוואה, מתחילה הלווה לא מכר למלווה אלא עשאו משכנתא, ואחרי שלוש שנים, אין דרך שיקנה המלווה את הפירות, ומה ששתק הלווה בשעת לקיחת הפירות אינו על דעת להקנותם, וגם מה שמתיר למלווה לקחת את הפירות הוא רק משום שאין לו כסף לפרוע את חובו, ולא שהוא מקנה לו.

עוד הסוברים כרבנו תם: שו"ת הרי"ף, סי' קכד (שנביא בהערה 27), כותב שמי שנתחייב שבועה, ועשה פשרה כדי להיפטר מהשבועה, ואח"כ התברר שלא היה חייב שבועה, אבל לא הזכירו את השבועה בפשרה - הפשרה קיימת. ביאור הגר"א, חו"מ, כה, סי' מ, כותב שמקורו בב"מ סו ע"ב "התם זביני הכא הלוואה", וכפירוש רבנו תם. כנראה, הוא סובר שגם כאן שייך "ליקום בהמנותיה", כיון שעשה את הפשרה מרצונו, אלא שאילו הזכיר את השבועה בפשרה, הפשרה היתה בטלה, כי גילה דעתו שהוא מוחל רק בגלל השבועה. וראה הערה 27, שמשפטים ישרים מסביר שטעם הרי"ף הוא שמן הסתם אומרים שהתפשרו על הכל - כלומר, מפני שלא ברור שטעה.

וראה בפרק שני, עוד פוסקים שמוכח מהם שהם סוברים כרבנו תם.

סוגיית "את ונוולא": בב"מ סז ע"א, נידונה אשה שקנתה קרקע מקרוב שלה, והקרוב אמר "כשיהיה לי כסף, תחזירי לי את הקרקע" ("את ונוולא אחי"). במסקנת הסוגיה אומר רבינא שאם יש לקרוב כסף, גם פירות שאכלה הקונה חוזרים אליו. הסבירו רבינו תם בספר הישר, סי' תקצב, תוספות שם (ד"ה פירי), המאור הגדול, ב"מ לח ע"ב (בדפי הרי"ף), רא"ש, ב"מ, פ"ה, סי' לד, ותוספות הרא"ש, ב"מ סז ע"א, ריא"ז בקונטרס הראיות, ב"מ פ"ה ראה ו, עמ' קמד (הנוקט שטעה כשחשב שלא יפדה את השדה), ב"י, יו"ד, סי' קעד, בדעת הטור, יו"ד, סי' קעד, וש"ך, יו"ד קעד סי' ק (הובא בשו"ת זרע יעקב (נאים) סי' יח, דף כח ע"ד), בדעת הטור שם, שטעמו הוא שקרוב מחל לה בטעות על הפירות, ומחילה בטעות בטלה. ר"ת בספר הישר כותב שרבינא חולק בזה על רב נחמן שסובר בב"מ סו ע"ב שבמכר בדשלבלי"ע, מחילה בטעות קיימת, והוא פוסק כרבינא. אבל תוספות ר' פרץ, ב"מ סז ע"א, עושה הבחנה: בדשלבלי"ע המחילה קיימת משום שבשעת המכר אמר לקונה בפירוש שהוא מוכר לו פירות, אבל כאן מכר לו קרקע סתם, ובאמת התכוון שתחזור לו הקרקע כשיהיה לו כסף, ולכן זה מחילה בטעות שאינה מועילה. כמו כן, מרדכי, ב"מ, סי' תלו, מביא שרבינו יואל הלוי הסביר שדוקא בדשלבלי"ע מחילה בטעות מועילה, מפני שגמר דעתו במכירת הפירות כל זמן שלא יחזור, וגם אם היה יכול לחזור בו לא היה חוזר בו, ולכן מחל, אבל במקרה של רבינא המוכר לא גמר בדעתו לגמרי להקנות כשהתנה שיוכל לחזור בו כשירצה. שו"ת מהרא"ל (צינץ) חו"מ סי' מא, אות ו, מסביר את כוונת ר' יואל, שבדשלבלי"ע הפירות נקנים לקונה במחילה, שכיון שהמוכר מכר לו, בדעתו שהקונה יקנה כשיבוא לידו, כמו אילו אמר לו "אני מוחל לך מה שתטול", ונטל (הנידון בשו"ע, חו"מ, רמא, ג), ואמנם יתכן שאילו ידע שאין למכירתו תוקף היה חוזר בו, אבל כיון שתפס הקונה לפני שהמוכר חזר בו, זכה; אבל ב"את ונוולא", הקרקע אינה יוצאת מרשות המוכר במחילה, אלא צריך קנין, וגם לגבי פירות הקרקע, לא התכוון למחול עליהם אלא שחשב שהקרקע שייך לקונה, וכיון שעל הקרקע לא מועילה מחילה, הקונה צריך להחזיר את הפירות. בדומה, פני יהושע, ב"מ סז ע"א (ד"ה בא"ד מ"מ), עושה הבחנה, שעיקר הטעם של "ליקום בהמנותיה" הוא שאפילו ידע שיכול לחזור בו לא היה חוזר בו, וזה לא שייך במקרה של רבינא, ששם המוכר

התנה מראש שיוכל לחזור בו כשיהיה לו כסף. שו"ת פרי צדיק (צרוח), ס"י ט (עמ' קמז), מסביר (בדעת הרא"ש; על שיטת הרא"ש בסוגיה זו ראה גם הערה 248) את ההבחנה, שבמקרה של רבינא, כל זמן שהמוכר לא נתן לקונה כסף, הוא חושב שהשדה של הקונה, והפירות של הקונה, וכשנודע לו שמצד הדין השדה אינה מכורה, וממילא הפירות שלו, התחרט, והפירות חוזרים מפני שמחילה בטעות אינה מחילה, מפני שלא ידע שהם שלו, וסברת "ליקום בהימנותיה" שייכת רק אם מחל על דבר שהוא יודע שהוא שלו כמו דשלבל"ע. מהרא"ל שם, אות ז, כותב ששו"ת הריב"ש, ס"י שלה, מפרש שההבחנה היא, שבדשלבל"ע, המוכר מכר את הפירות שאכל הקונה, והרי אכל ברשות, ולכן קנה, אבל ב"את ונוולא" לא התכוון שיאכל את הפירות, אלא מפני שחשב שהקרקע נקנה לו, וכיון שקנין הקרקע בטל, גם הפירות חוזרים. מהרא"ל עצמו מפרש בדרך אחרת: בדשלבל"ע מכר רק את הפירות, והמוכר התרצה בזה שהקונה שילם לו על הפירות, ואין הטעיה, כי גם אם המוכר היה יודע שלא מועיל המכר, לא היה נמנע מלהקנות, ולכן הוא מוחל בלב שלם, ומוכן שהקונה יקבל את הפירות תמורת הכסף ששילם; אבל ב"את ונוולא", אמנם הסכים שהקונה יקבל את הקרקע והפירות, אבל ייתכן שאילו ידע שהמכר בטל, לא היה מסכים שהקונה יאכל פירות, בגלל איסור אבק ריבית, ובגלל הטעות, המחילה בטלה. ובאות ח, כתב לפי הרא"ש, ההבחנה היא שבפירות דקל, תפיסה מועילה כמו שהאומר "טול חפץ שלי", אינו יכול לחזור בו אחרי שנטל, וגם כאן, כיון שכבר אכל, נתקיימה המכירה; אבל ב"את ונוולא" אין לומר שנתקיים המכר שהרי לא מכר לפירות אלא חשב שהקרקע יהיה של הקונה עד שיפרע את החוב, והרי לא קנה את הקרקע, א"כ אין לומר שנתקיים המכר.

סייגים לתוקף המחילה: שו"ת פני משה, ח"א, ס"י נז (קכט ע"ג), מבין שהגורם החשוב לשיטת רבנו תם הוא שבדבר שלא בא לעולם עשה המוכר מעשה ומכר, ולכן מניחים שמחל כדי שישאר במהימנותו; ומכאן הוא מסיק שבנידונו, שהמוחל לא עשה מעשה, המחילה בטלה. גם בח"ב, ס"י כו (מט ע"ג), הוא כותב שהטעם של מהימנות שייך רק בעושה מעשה, כגון שמוכר דבר שמן הדין לא חל עליו קנין, ואנן סהדי שהוא מוחל כדי להישאר במהימנותו; ולכן הוא כותב שבנידונו, שותף שהשתמש בדמי השותפות לדבר שלפי תנאי השותפות אסור היה לו להשתמש בהם בעבורו, וסיפר לשותפו שהוציא כסף, אבל לא מסר את הסכום האמיתי אלא פחות, ובפירוק השותפות מחלו זה לזה על כל תביעה - שם אין מקום לסברת רבינו תם, כיון שלא עשה מעשה, וכשהוא חוזר מדיבורו אין חסרון מהימנות. לכאורה קשה, אם המעשה הוא הקובע, מדוע באסמכתא בהלוואה המחילה בטלה, ומדוע מכירת דשלבל"ע (ע"י הסכם) נחשבת יותר מעשה מההסכם שעשה המלווה עם הלווה שאם לא יפרע תוך זמן מסוים, השדה תהיה קנויה לו? צריך לומר שפני משה מסתמך על ההסבר הנ"ל, שבאסמכתא בהלוואה לא שייך "ליקום בהימנותיה" מפני שהלווה באמת לא רצה את המכר, ופני משה בא להוסיף תנאי נוסף, שגם אם רצה, מכל מקום אין "ליקום בהימנותיה" אם לא עשה מעשה. שו"ת נדיב לב, ח"ב, חו"מ, ס"י לב (ע ע"ד) כותב שאפשר לומר קים לי כמו פני משה. גם ר' חיים יעקב, מקבציאל גלי' כא עמ' סו, כותב שר"ת דיבר רק במקום שעשה מעשה, שאז שייך לומר שהוא רוצה במחילה כדי ליקום בהימנותיה.

סייג נוסף כותב פני משה, ח"ב, שם: טעם המהימנות שייך רק במה שיצא מרשות המוחל כל זמן שלא חזר בו בפירוש, ובה מניחים שמחל כדי להישאר במהימנותו לגבי מה שהתבצע ע"פ ההסכם שעשה, אבל אם חזר בו בפירוש, הרי הראה שלא איכפת לו להישאר במהימנותו; ולכן במוכר דשלבל"ע, רק אם אכל הקונה פירות לפני שחזר בו המוכר, אינו צריך להחזיר, אבל אם אכל פירות אחרי שחזר בו המוכר, צריך להחזיר, מפני שהמוכר הראה שהוא כבר אינו מוחל (סייג זה כתב גם בח"ג ס"י נט (קא ע"א), והובא בשו"ת סס חיי, ס"י כז, דף נט ע"ב). על פי זה פסק בנידונו, שהמוחל היה מוחזק וחזר ממחילתו בטענה שזו טעות - אינה מחילה, שהרי אין מקום לסברת "ליקום בהימנותיה", כיון שהמוחל חזר בו לפני שהתבצע משהו על סמך ההסכם שעשה. לכאורה, גם אם הנמחל מוחזק, אין מקום לסברת "ליקום בהימנותיה" אם לא התבצע משהו על פי ההסכם שעשה, כגון שהיה מוחזק עוד לפני המחילה, ולא עשה מעשה חדש אחרי המחילה.

ר' משה שטילית, בתשובתו בשו"ת זרע אנשים, ס"י עא, בסופו, כותב שרבינו תם דיבר רק במחילה מכללא, כגון אסמכתא בהלוואה ומעשה רב ענן (ליד ציון הערה 289), שתולים את שתיקתו בכך שטעה, אבל אם מחל בפירוש, ודאי מחל על כל זכות גם אם הנמחל באמת לקח ממנו משהו, שהרי הלשון "אני מוחל לך" שייך רק על מה שהנמחל לוקח משל המוחל. אבל נראה שרוב הפרשנים הבינו שרבינו תם דיבר גם במחילה מפורשת - ראה לדוגמה בתשובתו שניבא בפרק שני, שפסקו גם לגבי מחילה מפורשת שהיא בטלה בגלל הטעות. עם זאת, יש מקור נוסף המבחין כך בין מחילה מכללא למחילה מפורשת: שו"ת, חו"מ, צג, ז, מביא דעה שאם שותף פטר את שותפו בפירוש משבועת השותפים, אינו יכול לחייבו להישבע עוד אף ע"י גלגול; ושו"ת זכרון יוסף, חו"מ, ס"י ד (פט ע"ב), מבאר שאף שמחילתו היתה מתוך טעות, שחשב ששותפו נאמן, ואח"כ ראה שאינו נאמן, בכל זאת אלו דברים שבלב, שאינם יכולים לבטל את הדיבור של המחילה; משא"כ אם לא מחל לו בפירוש, אלא שחלקו את השותפות בלי שידרוש ממנו להישבע, ויש הנחה שמחל - בזה המחשבה שמחל רק על דעת שהוא נאמן, יכולה לבטל את המחשבה של המחילה.

ספק או ודאי: נימוקי יוסף ב"ק ט ע"א (בדפי הרי"ף), הסביר (לא בשם רבינו תם, אלא בשם הרמ"ה) שבדרך כלל מחילה בטעות אינה מועילה, ודוקא בדשלבל"ע היא מועילה, מפני שיש להניח שגם אילו ידע שהמכר בטל, היה מוחל על הפירות, במכר - מחמת הכסף שקיבל, ובמתנה - כדי שישאר במהימנותו, ומספק אין מוציאים מהתופס; ולמד מכאן (והובא בסמ"ע, שסג ס"ק כב) שהדר בחצר חברו שאינה עומדת להשכרה, ונתן דמי שכירות לאדם אחר בטעות, חייב אותו אדם להחזירו, מפני שזו מחילה בטעות. משפט שלום, רט, ד (דף עב ע"ד), העיר שלפי נימוקי יוסף, בדשלבל"ע המחילה חלה רק מספק, שלא כסמ"ע, רט, ס"ק יב, שכתב

החידוש של רבינו תם, שבדשלב"ע התפיסה מועילה מפני "ליקום בהימנותיה", מוליד נפקות הלכתית שם. לפי רש"י, שהתפיסה מועילה מפני שהמוכר מוחל, התפיסה מועילה רק אם המוכר ראה שהקונה לוקח את הפירות, ושתק; משתיקה זו אנו מסיקים מחילה מכללא. לעומת זאת, לפי ר"ת, שעיקר הטעם הוא "ליקום בהימנותיה", הרי גם אם לא ידע המוכר שאכל הקונה את הפירות, הוא מקנה לו אותם מטעם זה³¹⁵.

יש מן האחרונים מי שיצר שיטה שמחברת את שיטות רש"י ורבינו תם, והכשיר בכך את המחילה במצבים רבים יותר. ר' רפאל ידידיה שלמה צרור³¹⁶ מדייק מלשון הרשב"א³¹⁷, שלדעתו תפיסה מועילה בקניית דבר שלא בא לעולם מפני שכל מחילה בטעות מועילה, כדעת רש"י, וממילא גם השולחן ערוך³¹⁸, שמביא את דברי הרשב"א, סובר כרש"י. מצד שני, הרשב"א³¹⁹ פסק כר"ת, האומר שהמוכר שטר חוב בלי כתיבה ומסירה כדן, והקונה גבה את החוב מהלווה, אינו חייב להחזיר למוכר את מה שגבה³²⁰, משמע שהוא סובר שגביית הקונה מהלווה מועילה גם אם לא ידע המוכר שהקונה גבה (אף שאז אין מקום לנימוק של מחילה), והיינו מטעם שרוצה "ליקום בהימנותיה";

שתפיסת פירות של דבר שלא בא לעולם מועילה בתורת ודאי. משפט שלום מדייק גם מתוספות ב"מ סו ע"ב (ד"ה התם), שזה בתורת ודאי, ומנמק, שמאחר שיש למוכר חזקת כשרות, שהוא רוצה להישאר במהימנותו, מניחים שמחל, וגם אם עכשו הוא טוען שלא התכוון למחול, אינו נאמן. הוא מקשה על נימוקי יוסף האומר שזה רק ספק, איך המחילה מועילה, הרי מחילה בלב מועילה רק אם יש אומדנא דמוכח (ראה שער שני), וכאן שיש ספק, אין אומדנא דמוכח? הוא מתרץ, שעל עצם המחילה יש אומדנא דמוכח מזה ששתק, אלא שיייתכן שזו מחילה בטעות, שאילו ידע שמן הדין אינו קונה, לא היה מוחל, ועל זה סובר נימוקי יוסף שאין ספק טעות מוציא מידי ודאי מחילה, ומעמידים את המחילה על חזקתה, ומועילה בוודאי. אבל אח"כ (בדף עג ע"א) הוא מעלה אפשרות שהמלה "מספיקא" בנימוקי יוסף שייכת לעיל, למלים "שמיט ואכיל", כלומר הקונה תפס מספק מפני שלא ידע אם המוכר ימחל, וכיון ששתק המוכר אח"כ ולא חזר בו מיד, מוכח שמחל לו באופן ודאי. יש להעיר שגם חידושי הריטב"א החדשים, ב"מ סז ע"א, בפירושו האחרון (הובא באמרי בינה, דיני הלואה, סי' סג, אות כו), מפרש שבדשלב"ע המחילה מועילה מספק, שיייתכן שידע המוכר שהמכר לא חל ואעפ"כ הוא מוכן שהקונה יאכל תמורת כספו; אלא שזה לא כשיטת רבינו תם.

שו"ת מהריב"ל ח"ב סי' עג (הובא בשו"ת בני אהרן, סי' קו), כותב שלשיטת ר"ת, שרק בדשלב"ע המחילה מועילה מפני שגם אילו ידע לא היה חוזר בו מהמחילה מפני שרצה להישאר במהימנותו - לפי זה בנידונו, שותף ששילם ממועות השותפות הוצאה פרטית, והשותף השני לא תבע אותו בשעת חלוקת השותפות מפני שחשב שהראשון היה זכאי לשלם ממועות השותפות, המחילה בטלה מפני שלא שייכת שם עמידה במהימנות. אבל אין להסיק מכך שהוא פוסק כרבינו תם, שהרי היו לו נימוקים נוספים - עיי"ש.

מקרה נוסף ששייך בו "ליקום בהימנותיה": שו"ת מהרש"ד, חלק ב, סי' פו, עוסק בראובן שמסר לשמעון בגדים למוכרם במצרים ולקנות בהם סחורה מסוימת, ובמקום זאת קנה בהם מצנפות; ושמעון סיפר לראובן על השינוי, וראובן שתק; ולאחר זמן מסוים שמעון הביא לראובן את המצנפות, וראובן לקח את חלקו; ואח"כ ראובן התחיל לפרוע לו את החשבונות שהיו ביניהם; ולאחר זמן מסוים, תבע ראובן את שמעון על מה ששינה בשליחותו, וטען שלא התכוון למחול לו, ומה שיצר רושם כאילו מחל לו, היה מפני שחשב שתעלה הסחורה לטובתו, אבל כיון שלא עלתה לו כרצונו, אינו מוחל לו (זו טעות במצב הדברים בעתיד - ראה ליד ציון הערה 189). הוא פוסק שהמחילה קיימת, שהרי לפי ר"ת, מחילה בטעות קיימת במקום שיש סברת "ליקום בהימנותיה", וכאן כשלקח ראובן את המצנפות כבר ידע ששינה שמעון בשליחותו, ובכל זאת התרצה. כלומר, אע"פ שחשב שהמצנפות יועילו לו, מניחים שהיה מוכן לעיסקה גם אם לא יועילו לו, כדי "ליקום בהימנותיה".

דעת הרא"ש: שו"ת מהרי"ט, חלק א, סי' קב, כותב בתחילה שהרא"ש סובר כשיטת רבינו תם, אבל אח"כ מפרש את דברי הרא"ש בדרך אחרת - עיי"ן שם. שו"ת פרי צדיק (צרור), סי' ט (עמ' קמז), כותב שהרא"ש סובר כרבינו תם, שמחילה בטעות בטלה בדרך כלל, כפי שמוכח משו"ת הרא"ש, כלל סט, סי' ו, שכתב את סברת "ליקום בהימנותיה" לגבי דשלב"ע; ומה שכתב הרא"ש, ב"מ, פ"ה, סי' לב, בתחילת דבריו, שטעם הדין באסמכתא הוא משום איסור ריבית, וגם תירץ את קושיות תוספות על רש"י, הוא כתב כך רק בדעת רש"י, ואינו סובר כך.

³¹⁵ ראה על כך חוק לישראל, מתנה, סעיף 1(ב).

³¹⁶ שו"ת פרי צדיק (צרור), סי' ט (עמ' קמד).

³¹⁷ תשובת הרשב"א, המובאת בב"י, חו"מ, רמא, מחודש ב, על "מה שתטול מנכסיו". ראה עליה בשער ארבע עשרה.

³¹⁸ שו"ע, חו"מ, רמא, ב.

³¹⁹ הובא במגיד משנה, הלכות מכירה, כב, ב.

³²⁰ ראה חוק לישראל, פגמים בחוזה, עמ' 164.

וכן השולחן ערוך³²¹ פסק את הדין של ר"ת במוכר שטר, ובשם "יש מי שאומר", כתב שהדברים אמורים רק אם ידע המוכר שגבה הקונה, משמע שהוא עצמו סובר את הטעם של מהימנות.

משום כך הוא כותב³²², שהרשב"א והשו"ע סוברים גם כר"ת, שמועיל הטעם של מהימנות, במקום שלא שייך הטעם שמחילה בטעות מועילה; אבל הם סוברים גם כרש"י, שתפיסה בדבר שלא בא לעולם מועילה משום מחילה בטעות³²³; ולכן כשיש מקום לטעם שמחילה בטעות מועילה, היא מועילה גם כשאין טעם של מהימנות, ויש לכך נפקות, לדוגמה, בדיני נזקי שכנים, שבדרך כלל מועילה בהם חזקה אם הניזק ידע ושתק, ואינו יכול לטעון שמה ששתק הוא מפני שלא ידע, מפני שמחילה בטעות מועילה³²⁴.

ד. שיטת הגאונים

קעת ננסה לברר מהי שיטת הגאונים בהבנת הסוגיה.

בשאלה היסודית איך לפרש את ההבחנה "הכא הלואה התם זביני", נראה שהגאונים מפרשים כרש"י, שהרי הם כותבים שמחילה אינה מועילה במקום שיש איסור ריבית³²⁵, כלומר, בדרך כלל מחילה בטעות קיימת, ורק כשיש ריבית, המחילה בטלה.

אבל בהסבר הנקודה מדוע בדשלבלי"ע מחילתו מועילה, נראה שהגאונים מפרשים בדרך שונה מרש"י: שייטכן שגם אילו ידע המוכר את האמת, היה מוחל בלב שלם³²⁶; שלא כפירוש רש"י, שברור שטעה, ובכל זאת המחילה מועילה. כך עולה מתשובה³²⁷ של רב האי, שקובע עיקרון, שבמחילה בטעות, אם לא ברור שהמחילה נבעה מתוך טעות, המחילה קיימת³²⁸. בכך הוא מבאר את מה שנאמר במעשה רב ענן³²⁹ שהמחילה בטלה - מפני ששם היה ברור שהמחילה נבעה מטעות; ואילו בדבר שלא בא לעולם המחילה קיימת³³⁰.

³²¹ שו"ע, חו"מ, סו, יז.

³²² שם, עמ' קמה-קמו.

³²³ עיי"ש, שמוצא קשיים בביאור רבינו תם לסוגיה.

³²⁴ הוא מוסיף (בעמ' קמד) שגם הרמב"ם סובר שמחילה בטעות מועילה, וגם סובר את סברת רבינו תם של מהימנות, כפי שמוכח ממה שכתב לענין דבר שלא בא לעולם "ואם שמת הלוקח ואכל", משמע שגם אם לא ידע המוכר שנטל, אין מוציאים מידו, כר"ת (כאמור ליד ציון הערה 315).

³²⁵ גנוי קדם ח"ה עמ' 120 (לפי ר"ש אסף, שם עמ' 108, המחבר הוא רב שרירא בהשתתפות רב האי); רב האי גאון, בתשובות הגאונים (הרכבי) סי' שמב = תשובות הגאונים החדשות (עמנואל, אופק) סי' קכג.

המהדיר בתשובות הגאונים החדשות, הערה 30, מקשר זאת לדעת הגאונים, המובאת ברמב"ם, הלכות מלוה, ד, יג, שאין מועילה מחילת לווה למלווה על חיובו להשיב לו ריבית שנתן לו. וראה הערה 241, להבחנה בין הנושאים.

³²⁶ וזה דווקא כשיטת ר"ת, שנימק כך.

³²⁷ רב האי, תשובות הגאונים (הרכבי) סי' שמב = תשובות הגאונים החדשות (עמנואל, אופק) סי' קכג. השאלה מקוצרת במהד' הרכבי.

³²⁸ חידוש זה הובא בטור, בשם הגאונים, כאמור בהערה 27.

לעיקרון זה התכוון כנראה גם הגאון בגנוי קדם, ח"ה, עמ' 118, בדבריו: "ראובן שאמר 'הרי מחלתי לשמעון', אעפ"י שאמר אח"כ 'לא היה בלבי אלא ע"מ שאין עלי [=לי] תביעה', כבר קמא מחילתו הואיל ודברים שבלב אינם דברים".

³²⁹ ליד ציון הערה 288.

³³⁰ שו"ת פרי צדיק (צרוח), סי' ט (עמ' קמט), מבאר על פי העקרון של הגאון (אף שלא ראה את החלק הזה של התשובה, שאינו מובא בטור) מדוע המחילה קיימת במוכר דשלבלי"ע - שיש להניח שגם אילו ידע שמכירה זו בטלה, היה מקנה באופן המועיל, שהרי ראינו שהוא רוצה להקנות; שאם לא כן, הוא היה צריך לדקדק קודם האם אכן ההקנאה היתה כדין; ואילו באסמכתא בהלואה, ובי"את ונוולא אח"י (בי"מ סז ע"א, ששם נאמר שהפירות חוזרים, ונימקו תוספות מפני שזו היתה מחילה בטעות - ראה הערה 314), אין הוכחה שהוא מוכן למחול גם אילו ידע את הדין, מפני שאולי מה שלא מנע את המלווה מאכילת הפירות, הוא מפני שלא היה לו כסף לפדות ממנו את הקרקע. יש להעיר שהסבר שונה קצת מהסבר הגאונים, שמדבריו עולה שבמצב שיש ספק האם היה מוחל גם לולא הטעות, המחילה בטלה, ואילו לפי הגאונים, רק אם ודאי שהמחילה נבעה מטעות, המחילה בטלה.

דרך אחרת ליישב את סוגיית בבא בתרא עם סוגית בבא מציעא, יש בגנוי קדם ח"ה עמ' 119-120. אבל לא ברור איזו הבחנה הוא עושה: ייתכן שכוונתו לומר שאם דנים על נכס מסוים כגון קרקע, מה שלא חזר בו

על פי זה הוא מסביר את דין אונאה (בשונה מפירוש הראשונים), שהמחילה בטלה מפני ש"מוכח" שנבעה מטעות. כנראה, ההסבר הוא שבאונאה ברור שהמתאנה לא ידע את המציאות (כלשון הגמרא "לא ידע דמחל"), ואילו בדשלבל"ע ובנידונו, במי שהעביר מים דרך שדה של אחיו, **אולי ידע** שלפי הדין היה יכול לחזור בו.³³¹

פירוש זה בסוגיה אומר למעשה שכשהסוגיה מדברת על מחילה בטעות (חוץ מבאונאה), מדובר שאין ודאות שהיתה טעות, אלא שהמוחל **טוען** שהיתה בטעות. יש בפירוש זה מן הדוחק מבחינת לשון התלמוד "מחילה **בטעות**" (ויש להניח שלכן הראשונים לא פירשו כך), אבל מבחינה מציאותית, דווקא מתקבל על הדעת לומר שבדשלבל"ע ובאסמכתא בהלוואה, לא היתה ודאות שהיתה טעות, שהרי ייתכן שבאמת ידע את הדין.

את הנימוק לכך שהמחילה קיימת אם הטעות אינה מוכחת, ניתן ללמוד מתשובה אחרת של הגאונים. הגאון נשאל³³² על ראובן ושמעון, שהיו ביניהם טענות וטענות שכנגד, ובעלי בתים פישרו ביניהם, וראובן מחל לשמעון על תביעותיו, אבל למחרת שמעון תבע את ראובן, ואמר "מחלת לי את חיובי כלפיך, ונשאר רק מה שאתה היית חייב לי". המפשרים לא כתבו בשטר הפשרה שלא תהיה לאף אחד תביעה על חברו, מפני שהיו בטוחים שכשראובן ימחל לשמעון, שמעון לא יתבע אותו. בכל זאת ראובן אומר "מחלתי לו רק על דעת שלא יוכל לתבוע אותי", וגם המפשרים אמרו, שלא התכוונו שימחל ראובן ושמעון ימשיך לתבוע, אלא חשבו ששמעון יחזיק לו טובה על מחילתו וימחל גם הוא, וטוענים שהמחילה היתה בטעות. אבל הגאון פוסק³³³ שמחילת ראובן תקפה, ושמעון עדיין יכול לתבוע כיון ששמעון לא הטעה אותם ולא הבטיח למחול; ומה שראובן מחל על דעת ששמעון ימחל, הוא דברים שבלב, ומחילתו קיימת, ומה שטעות מבטלת מחילה הוא רק בטעות בדיון, אבל כאן טעה רק בהתנהלותו, שלפני שמחל, היה צריך לעשות קניין עם שמעון שימחל לו. פסיקה זו צורמת במבט ראשון, שהרי ההגיון אומר שדבר שנעשה בטעות אין לו תוקף, כפי שטען ראובן; ואמנם סוגיית ב"מ אומרת ההיפך, אבל הגאון לא ציין סוגיה זו כמקור לפסיקתו. כנראה, העקרון שמאחורי פסיקה זו היא שהטעות אינה מוכחת, ולכן היא דברים שבלב, שאינם דברים.³³⁴ אמנם קשה להבין מדוע זה לא נחשב מוכח, שהרי לכאורה ברור שכשעושים פשרה, כל צד צריך לעשות את חלקו, וכל צד עושה את חלקו על דעת שהצד השני עושה. כנראה, הנסיבות היו כאלה שהותירו מקום סביר לאפשרות שראובן היה מוחל גם בלי מחילת שמעון.

על פי עיקרון זה, ההבחנה בין כשמוכח שטעה לכשלא מוכח, אפשר להסביר תשובות אחדות של הגאונים, שבהן הם פוסלים מחילה בטעות.

א) בתשובה אחת³³⁵ נדונה פשרה, שבה התובע קיבל חלק מתביעתו, ואח"כ התברר שהנתבע לא היה חייב כלום. הגאון מבטל את הפשרה בנימוק שזו מחילה בטעות³³⁶, "ויש בה טעות משני צדדים: טעות המקבל, שאילו ידע שאין לו על חברו כלום כיון שהוא תלמיד חכם ויש (בן) [בן] יראת שמים לא היה פושט ידו ליטול ממון שאינו שלו, וטעה הנותן, שאילו ידע שאינו חייב לחברו כלום לא היה מפקיר ממונו בידיים"³³⁷.

בהתחלה לא משנה, ודווקא אם זו פעולה משפטית שמתמשכת כגון אכילת פירות, אפשר למתוח קו בין לפני חזרתו לבין אחרי חזרתו.

³³¹ פירוש זה עדיף על פירוש הראשונים, שלפיו עולה הקושיה (שהצגנו לעיל, ליד ציון הערה 295) מדוע לא נאמר בדשלבל"ע ש"לא ידע דמחל" מפני שחשב שזה שייך לקונה.

נראה שטעם הדבר שבאונאה מניחים שלא ידע הוא, שהמתאנה היה רשאי להניח שכשמוכר מציע לו מחיר, זה שווי החפץ, וזה כמו הטעייה (ראה ליד ציון הערה 208 על הטעייה).

³³² גנוזי קדם, חלק ה, סי' יא, עמ' 117-118. התשובה היא של רב האי - ראה הערה 325.

³³³ שם, עמ' 118-120.

³³⁴ ראה ליד ציון הערה 28, שמהר"ם נימק כך את הצורך שהטעות תהיה מוכחת.

³³⁵ תשובות גאוני מזרח ומערב סי' קצה.

³³⁶ למען הדיוק, כוונתו היא שמה **שנתן** הנתבע היה בטעות, ולמעשה זו **נתינה** בטעות.

³³⁷ הוא מביא ראיה מסוגיית ב"ב שמחילה בטעות בטלה, ומתעלם מסוגיית ב"מ, מה שמתאים להסבר המוצע בטקסט, שטעמו הוא שמוכח שטעה, כמו שהמצב היה במעשה בב"ב.

ב) בגנזי קדם³³⁸ נידון תובע שלא ידע שיש עדים לתביעתו, ועשה פשרה, ואח"כ באו עדים לטובתו. נפסק שהוא יכול לטעון "אילו הייתי יודע שהיו לי עדים, לא הייתי עושה פשרה", והפשרה בטלה, משום שזו פשרה בטעות.

ג) בתשובה שלישיית³³⁹ נידונו ראובן ושמעון שעשו שותפות, ולאחר זמן כפר ראובן בחיוב כלשהו, ולא היתה לשמעון ראייה לדבריו, ולכן עשה פשרה עם ראובן, שישלם סכום מסוים, ובתמורה מחל לו על כל תביעה אחרת; ואחר כך מצא שמעון ראיות שראובן חייב לו. המשיב פוסק שמחילת שמעון בטלה כי היא מחילה בטעות, כי יש אומדן דעת ששמעון התפשר רק משום שחשב שאין לו ראיות, ואילו היה יודע שימצא ראיות ברורות, לא היה עושה פשרה.

ד) בתשובה רביעית³⁴⁰ נפסק ששותפים שפירקו את שותפותם, ומחלו כל אחד לחבירו על כל תביעה, ואח"כ אמר אחד מהם שטעה בחשבונו, הוא יכול לחזור בו ממחילתו.

ה) מהרי"ק³⁴¹ מביא תשובה של גאון אחד, שפסק לגבי יתום שמחל למישהו על חיוביו לאביו כאשר לא ידע כמה אותו אדם היה חייב לאביו, אלא סמך על המורשה שהרשה לגבות את ממון אביו ממנו, שאמר לו שהלה היה חייב כך וכך, ואח"כ התברר שהיה חייב לו יותר מזה, ופסק שזו מחילה בטעות, ושהיתום יכול לבטל אותה.

לכאורה לא מובן, מדוע בחמש התשובות הללו, הגאונים פסלו את המחילה, הרי ראינו שהם סוברים כרש"י שבדרך כלל מחילה בטעות תקפה, חוץ מבמקום שיש ריבית? התשובה היא, שבמקרים אלו היה מוכח שהמחיל טעה, וההבחנה בין שיש ריבית למקרים האחרים היא בתוך קבוצת המקרים **שלא מוכח** שטעה.

עקרון זה, שהמחילה בטלה רק אם מוכח שהמחיל טעה, משמש בתשובה של רב נסים גאון³⁴². הוא עוסק במי שמחל על "כל התביעות שהיה תובעו בירושה", ואחר כך נודע לו "שנשאר עוד הרבה מן הירושה". והוא פוסק שאם יביא ראייה שתביעתו עכשו לא היתה ידועה לו בשעה שכתב את שטר המחילה, התביעה אינה מחולה, בגלל הטעות.

בתשובה נוספת נפסק שהמחילה בטלה, והמשיב מדגיש שהטעם הוא מפני שמוכח שטעה. התשובה³⁴³ עוסקת באחים שחלקו ירושה, ונתנו לאחד מהם פי שניים מפני שחשבו שהוא הבכור, ואח"כ התברר שאינו בכור. בתשובה נאמר: "אבל אם לא פרשו כך³⁴⁴ או כיוצא בו דברים ברורים, הרי הדבר **מוכיח שלא מחלו**... [ומחילתם] מחילה בטעות היא, כההיא דאמרי התם רב ענן שקל בידקא בארעיא... וכל שכן דבר זה שהוא **מוכיח** כי בפירוש בתורת בכורה נתנו לוי³⁴⁵".

³³⁸ גנזי קדם ח"ד עמ' 41 = שו"ת הרי"ף סי' קד (בשינויים רבים).

³³⁹ תשובות גאוני מזרח ומערב סי' קסג.

³⁴⁰ תשובות הגאונים הקצרות סי' קח (הובא בכנה"ג, חו"מ, כה, הגה"ט, אות סג, ובשו"ת מלך שלם, חו"מ, סי' כו, דף לז ע"א).

³⁴¹ שו"ת מהרי"ק, שורש קיא.

³⁴² תשובות הגאונים (הרכבי) סימן תקלט (הובא בחבל נחלתו ח"ה עמ' 279).

³⁴³ תשובות הגאונים, אסף (תרפ"ז), סי' יז.

³⁴⁴ שהם מוכנים שיקח גם אם יתברר שאינו הבכור. ראה ליד ציון הערה 122.

³⁴⁵ מקרה זה מודגש יותר מהמקרה ברב ענן, מפני שהסבירו בפירוש מדוע נותנים לו; אבל בשני המקרים חשבו שנותנים לו משלו.

יש לציין שהוא מביא רק את סוגיית ב"ב, ומתעלם מסוגיית ב"מ, כנראה כי לדעתו בב"מ מדובר באופן שאין הוכחה שטעה, כשיטת הגאונים.

יש להעיר שכאן אין זו מחילה בטעות אלא **נתינה** בטעות.

פסק נוסף של הגאונים, שאפשר להסביר בדרך זו, הוא פסק המובא בהלכות גדולות³⁴⁶, הנותן תוקף למחילה בטעות שבנידונו, ושנימוקו אינו ברור. הוא עוסק באדם שתובע את חברו: "ממון [היה] בבית אבי ולא מצאתי אותו", ובית הדין חייב את הנתבע להישבע, ועשו פשרה והנתבע נתן לו "דבר מועט", והתובע מחל לו על השבועה; ואח"כ נתגלה שממון אביו היה ביד הנתבע. הפוסק עושה הבחנה: אם מחל בלשון "נטלתי ממון זה ומחלתי כל שיש לי בידך", המחילה תקפה; אבל אם מחל בלשון "נטלתי ממון זה ומחלתי על השבועה" - רק השבועה מחולה, ולא הממון, "ומחזיר מה שנתן" ומחזירים מה שנתגלתה עליהם³⁴⁸.

לכאורה, הפסק (בחלקו הראשון) אינו מובן: מדוע המחילה קיימת "אע"פ שנתגלתה עליהם ממון אביו", הרי אילו ידע שהממון של אביו בידם, לא היה מוחל להם? אפשר להסביר שהמחילה קיימת מפני שלא מוכח שהיתה טעות, מפני שהתובע ידע שיש סיכוי שימצא ראיה לטענתו, ומכל מקום הוא מחל, ואולי היה מוחל גם אילו ידע שימצא ראיה³⁴⁹.

הפרשנים הציעו הסברים נוספים לכך שהמחילה תקפה.

מהרי"ק³⁵⁰ מסביר שהתובע היה יכול לברר את האמת, ע"י שיעמוד על זכותו לקבל שבועה מהנתבע, וכיון שלא ברר, הוא גרם את ההפסד לעצמו, ולכן המחילה תקפה³⁵¹.

תשב"ץ³⁵² מבאר על פי שיטתו³⁵³ שמחילה בטעות בדרך כלל קיימת, אא"כ היתה ריבית או שמישהו אחר הטעה אותו - כאן המוחל טעה מעצמו, ולכן מחילתו תקפה.

³⁴⁶ הלכות גדולות, מהד' טרויב דף קה ע"ד, מהד' הילדסהיימר כרך ב עמ' 498, ומהד' מכון ירושלים עמ' תקכז. מקורות נוספים מביאים פסק זה: הלכות פסוקות (ששון) עמ' נג (במהד' תשי"א); תשובות הגאונים שערי צדק, ח"ד, שער ג, סי' נד, בשם מר רב יהודאי; ראב"ן, תשובות, סי' ק, דף סט ע"ד; פסקי רקנטי סי' תקנ; תשב"ץ, ח"ב, סי' סב; ש"ך, חו"מ, כה, ס"ק מח (הובא בשו"ת חבלים בנעימים, ח"א, סוגיא לג, חלק ג).

שו"ת דברי משה (מזרחי), חו"מ, סי' עח, מביא תשובה זו ("לא להלכה וכ"ש למעשה") לענין נידונו: שותפים שעמדו לחלוק, והיה חשד שאחד מהשותפים מחביא מכספי השותפות, אבל שותפו מחל לו על חיובו להישבע, והתפשרו, ואח"כ נמצא שאכן אותו שותף החביא.

³⁴⁷ במהד' הילדסהיימר: שנטל.

³⁴⁸ הנקודה שמחילת השבועה אינה כוללת מחילת החוב, הובאה בתוספות, ב"ק קח ע"ב (ד"ה ולא). הלכה זו תיתכן רק במחילה בטעות - שחשב שאין לו ראיה ושלא יוכל למצוא ראיה, והתברר שיש לו; שאילו במחילה רגילה על חיוב להישבע (חיוב שמתעורר רק כשאין עדים), אין נ"מ במה שלא נמחל הממון, שהרי בלאו הכי לא יוכל לתבוע את הממון, מפני שאין לו עדים; ונ"מ רק אם ימצא אח"כ עדים, ואז מתברר שמחילתו היתה בטעות.

הלכות גדולות מסיים לגבי החלק השני - "חזרה שבועה למקומה". שו"ת לב מבין (ברדוגו), השמטות סי' י, מבין שכוונתו היא שהנתבע צריך להישבע, והוא מקשה, הרי התובע מחל על השבועה, ודי שיחזיר לו הנתבע את הממון התגלה? הוא מעלה אפשרות שמדובר שהנתבע טוען שהיה לו רק ממון זה שהתגלה, שהיה חפצים ותכשיטים, ולכן התובע יחזיר לנתבע את הממון שנטל ממנו, והנתבע יתן לתובע את מה שהתגלה, כך שהפשרה התבטלה, ולכן חזרה השבועה למקומה; אבל אם הנתבע רוצה לקיים את הפשרה, ולהחזיר את הממון שנתגלה, בלי שהתובע יחזיר את הממון שנתן לו הנתבע, הוא פטור משבועה. אבל יש להעיר שהביטוי "חזרה שבועה למקומה" מופיע בשבועות מז ע"א, ולפי פירוש אחד, המשמעות היא שהנתבע אינו צריך להישבע; וייתכן שזאת כוונת בה"ג.

³⁴⁹ הסבר זה רמוז בשו"ת נופת צופים, חו"מ, סי' כח, האומר שדברי הבה"ג קרובים לדברי העיטור, בהערה 27, המכשיר מחילה אם אין הוכחה שטעה.

³⁵⁰ שו"ת מהרי"ק שורש קיא (הובא בשו"ת תורת חיים, מהרח"ש, ח"א סי' עה, וח"ב סי' ג, בשו"ת אדרת אליהו (ריק) סי' יג, דף לג ע"א, ובשו"ת דרכי נועם, חו"מ, סי' טז). שו"ת חמדת משה (פרלמוטר), סי' קמג (הובא בשו"ת דמשק אליעזר, סי' נא), מסכים להסבר מהרי"ק, והסביר בכך את ההבחנה בה"ג: אם מחל "כל שיש לך" הוא כאילו ידע שאם ישביע אותו, יתברר הממון, כי לא ישבע לשקר, ובכל זאת מחל, כאומר "יודע אני שיש לי אצלו ושלא ישבע לשקר ובכל זאת אני מוחל", ולכן המחילה תקפה; אבל אם רק מחל על השבועה, משמעותו היא שמחל כי הוא מאמין שאין לו ממון בידו, ואינו רוצה להשביעו שבועת אמת בחינם, ולכן אם אח"כ נגלה שהממון בידו, המחילה בטלה בגלל הטעות, כי התברר שהוא שקרן.

³⁵¹ על עיקרון זה ראה ליד ציון הערה 100 ואילך.

³⁵² תשב"ץ, ח"ב, סי' סב.

³⁵³ ליד ציון הערה 208.

ר' יעקב מליסא³⁵⁴ מסביר, שבנידונו של הלכות גדולות, אחרי המחילה נתגלה ממון שהנתבע עצמו לא ידע עליו לפני כן, וא"כ לא היתה טעות במחילה, שהרי לא נתגלה מידע חדש לגבי הממון שלגביו הפשרה נעשתה³⁵⁵.

הסבר אחר נותן ר' חיים אריה כהנא³⁵⁶: המחילה קיימת מפני שהמוחל אמר בפירוש שהמחילה תחול גם אם יתברר שטעה, ולדעת הגאונים במצב כזה המחילה קיימת³⁵⁷. הוא מבין שהמלים "אע"פ שנתגלתה עליהם ממון אביו" הן חלק מלשון המוחל כשמחל, ולא תיאור המעשה³⁵⁸.

הסבר אפשרי אחר הוא שהמחילה קיימת מפני שהמוחל קיבל "דבר מועט" תמורת המחילה; ויש דעה³⁵⁹ שמחילה בטעות קיימת אם המוחל קיבל תמורה בעדה.

³⁵⁴ נתיבות המשפט, כה, ס"ק כ.

³⁵⁵ עי' שו"ת דמשק אליעזר (פרלמוטר), סי' נא, שמביא קושיות שהקשה שו"ת חמדת משה סי' קמג, על פירוש זה, ודמשק אליעזר מתרץ. וראה הערה 216 בשם חמדת משה.

³⁵⁶ דברי גאונים, כלל פא, אות יט (ברמז).

³⁵⁷ ראה ליד ציון הערה 115.

³⁵⁸ אבל ברקנטי שם הנוסח הוא: "ומחל להם השבועה ונתגלה אח"כ מממון יותר ממה שנתנו לו בפשרה שעשו, חזינן אי בשעת המחילה אמר בענין זה, נטלתי ממון זה ומחלתי כל אשר לך משלי, אין לו עליו כלום" - ולפי גירסה זו אי אפשר לפרש כך.

³⁵⁹ הערה 187.